DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

ESKİ TÜRKÇE METİNLER: 1

KABUSNAME

DEVLET KİTAPLARI MÜDÜRLÜĞÜ

Millî Eğitim Bakanlığı Yayım Müdürlüğünün 28/III/1964 tarih ve 3800 sayılı emriyle Türkçe Metinler Serisinde ikinci defa olarak 5000 sayı basılmıştır.

KEYKÂVUS

KABUSNAME

Bu eseri Mercimek AHMET onbeşinci yüzyılın ilk yarısında Farsça aslından Türkçeye çevirmiş ve Orhan Şaik GÖKYAY tarafından da yeniden gözden geçirilmiştir.

İKİNCİ BASILIŞ

İSTANBUL 1966 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

ÖNSÖZ

Kabusname, *Ziyar - oğullarından* (928 - 1077) *Emîr Unsurü'l-Maâli Keykâvus* tarafından Hicretin 475 inci yılında (1082-M.)[1] oğlu *Giylânşah*'a yazılmıştır. Önsözünde müellif kitabını *Nasihatname* diye umumî bir isimle adlandırmış olmakla beraber, ilk zamanlardan beri *Kabusname* adiyle şöhret bulmuş ve eserlerine bundan nakillerde bulunanlar da onu daima bu isimle anmışlardır. Yalnız *Muhammed Avfî*, *Câmiü'l-Hikâyat* ve *Lâmiü'r-Rivâyat*'ında bu eserin adını söylemeksizin, «Keykâvus, oğluna verdiği nasihatlarda şöyle demiştir», şeklinde umumi olarak zikretmektedir. Anlaşıldığına göre kitabın asıl adı *Kabus-*

---

1 *Düvel-i İslâmiye* (S. 183/4) müellifin adının *Kâvus* olup bazan *Keykâvus* diye anıldığını söylüyor. Ölüm tarihini de 462-470 arasında gösteriyor. Fakat *Kabusname*'nin sonunda müellif eserini 475 Hicret yılında yazdığını ve o tarihte 63 yaşında olduğunu söylediğine göre bu tarihin düzeltilmesi gerektir. Bir de *Kabusname*'den müellifin hiç hükümdarlık etmediği de anlaşılıyor. Çünkü kitabında sekiz yıl *Gazne*'de *Mevlûd b. Mesut Gaznevi*'ye (1041) nedimlik ettiğini söylediği gibi bir yerde de *Ebu el-Şeddadî*'nin yanında bulunduğunu ve gûya 435 yılında onunla birlikte *Rum seferine* çıktığını, başka bir yerde de *Abbasî* halifesi *Kaaim Biemrillah* zamanında (1031-1075) hacca gittiğini anlatmaktadır. Onun bu ifadelerinden başına buyruk bir hükümdar olmadığı mânası çıkarılabilir. Kâtip Çelebi'nin (Keşfü'z-unun, Maarif Vekilliği neşri II, S. 1305) ölüm tarihi olarak verdiği 462 de yanlıştır.

Kabusname'nin yazılış tarihi Türkçe tercümelerinden üç tanesinde (Ankara Maarif Kütüphanesi j 5/37, Bay Faik

name olmıyacaktır. Çünkü yazan, kitabını oğlu *Giylânşah* adına yazmıştır; *Kabus* ise onun dedesinin adıdır. Bununla beraber dedenin adını kitaba vermek mutat olduğu gibi[1] müellifin "Kâvus,, adından alınarak, Kâvusname'den bozulmuş olması da bir belki olarak söylenebilir. İran edebiyatında büyük bir pâyesi olup arapça nazım ve nesirde de İran'ın ileri gelenlerinden bulunan *Kabus*'un,[2] sülâle içinde tanınmış kişi olmasından dolayı eserin onun adiyle anılmasına yol açmış olması da bir ihtimaldir.

Yazanın; zamanının ilim ve âdetleri üzerindeki zengin bilgisi, kitabın kırk dört bölüme ayrılan çeşitli konularında açıkça görülmektedir. Tıb, nücum, şiir, musiki bahislerindeki ihtisası, «kul

Reşit Unat'ın ve Diez'in nushaları) 473 (1080) yılı gösterilmekte, diğerlerinde (Ankara Maarif kötüphanesi, J 3/3; Leyden kataloğu, S. 207 ve Rieu, Or. 3252) 475 (1082) yılı verilmektedir. Çok güzel bir nusha olan British Museum yazmasında (yaprak 100 b) de müellif *ve ben dahi işte altmış üç yaşıma erdim. ışbu sîret ve işbu âdette ömür sürdüm ve bu kitabı yazdım*, diye açıkça tarihini vermektedir.

[1] Netekim Cingiz'in ölümünden çok sonra, onun sülâlesinden gelenler hakkında yazılan eserlere de «Cingizname» adı verilegelmiştir.

[2] *Kabus*'un elimizde bulunan edebi eserlerinden risaleleri ve mektupları tanınmış *İran* ediplerinden *İmam Ebu el-Hasan Ali b. Muhammed Yezdadi* tarafından, *Kemalü'l-Belâga*, yahut «*Karayin-ı Şemsü'l-Maâli*'» adiyle bir kitap halinde toplanmıştır. Kabus'un bazı Arapça ve Acemce şiirleri de elimizdedir. Hayatta iken kendisi için yaptırdığı türbe, '*Künbend-i Kabus*' da, mühim bir eseridir.

ve karavaş satın almak" bölümünde olduğu gibi türlü kavimlerin özellikleri üzerinde - zamanına göre-vukufu göze çarpıyor. Düşündüklerini hiç bir kayda bağlanmadan olduğu gibi anlatması, yapmacıklara kaçmadan, üslûp özentilerine sapmadan konusunu basit, fakat sağlam bir ifade ile kavrayıp götürmesi ona İran edebiyatı nesrinde büyük bir yer ayırmıştır. Nitekim Gazneli *Hakîm Senâî*, daha eserin yazılmasından dokuz yıl sonra tamamladığı *Hadikatü'l-Hakika*'sında bir hikâyeyi bundan alarak aşağı yukarı olduğu gibi nazma çektikten başka, *Muhammed Avfî*, *Camiü'l-Hikâyat ve Lâmiü'r-Rivayât*'ında; *Kadı Ahmet Gaffârî*, *Nigâristan*'ında; *Genceli Nizamî*, *Husrev ve Şîrin*'inde; *Feridüddin Attar*, *Esrarname* ve *Mantıku't-tayr*'ında; *Afdalüddin Ebu Hâmid Ahmed b. Hâmid Kermânî*, *İkdü'l-Ulâ fî Mevkifi'l-Âlâ*'sında; *İbn İsfendiyar*, *Taberistan Tarihi*'nde; *Sa'deddin Kâfi*, *Kaside*'sinde; *Husrev-i Dehlevî*, *Matlau'l-Envar Mesnevisi*'nde; *Câmi*, *Silsiletü'z-Zeheb Manzume*'sinde; *Mecdüddin Muhammed Hüseyin Mecdî*, *Zinetü'l-Mecalis*'inde ve *Muhammed Bâkır Ravzatü'l-Envar*'ında kimi kitabın adını açıkça söyliyerek, kimi de işaret etmeden, bu eserden hikâyeler ve bahisler almışlardır.[1]

Bu gün elimizde bulunan nüshalardaki konulardan başka bu kitapta daha bir takım bölümler bulunduğu ihtimali *Kadı Ahmet Gaffârî*'nin bu kitaptan aldığı, fakat elimizdeki kitaplarda mevcut

[1] Akay Sait Nefisî, Kabusname, 1312 Tahran, Önsözden.

olmıyan iki hikâyeyi, *Kabusname*'de deniyor ki, kaydiyle anlatmasından dolayı düşünülebilir[1].

Ahlâk münasebetlerini ve muaşeret kaidelerini gösteren bu eser, değeri üzerinde söz götürmiyen bir rağbet görmüştür. Çünkü hikmet ve nükte doludur; fıkralar ve tasvirler yönünden zengindir; yazarın hayat tecrübelerinden gelen bir açıklıkla yazılmıştır.

Kabusname'nin içinde elli kadar anekdot vardır, bunlar yazarın kendi düşüncelerini daha açık belirtebilmek için anlatılmaktadır ve büyük ölçüde kendi hâtıralarından alınmadır. Bunların birçokları genel olarak İran tarihlerindendir. Kadı Ebü'l-Abbas Rûyânî'nin firaseti üzerindeki hikâye (s. 248) İbn İsfendiyar'ın Taberistan Tarihi'ndendir. Mecdüddevle'nin anası Seyyide'nin, Rey üzerine saldırmak isteyen Sultan Mahmud'a verdiği

1 Bu iki hikâyeden biri şudur: Ulu Tanrı *İsrail Oğulları*'nın eyi kişilerinden bir uluya üç duasını kabul edeceğini vadetti. Karısı bunu öğrenince, bu üç duadan birisini kendisi için etmesini kocasından diledi. Kocası ona, ne istersin diye sordu, Tanrıdan sana ne dileyeyim? Kadın dedi ki: Ben *İsrail Oğlu* kadınlarının en güzeli olayım. Zâhit elini göğe kaldırdı, Tanrının va'di üzerine duası kabul oldu. Kadın kendini bu kadar güzel bulunca fettanlaştı, yabancılarla düşüp kalkmağa başladı. Kocası bunu anlayınca kıskandı ve ilendi. Bunun üzerine kadın ânında çirkinlerin çirkini oldu ve ağlamağa başladı. Çocuğu işı anlayınca o da ağlayıp sızlamayı tutturdu ve babasından anası için hayır dua etmesini diledi. Baba onların haline acıdı, üçüncü ve son duayı da etti. Böylece sonunda bu uğursuz kadının yüzünden eyi bir kişinin her üç duası da ziyan olup gitti.

ve onu bundan vazgeçmek zorunda bırakan cesur karşılığın hikâyesi (s. 22) Devletşah'ta da vardır. Bu, ciddi, yerinde söylenmiş, eğlendirici hikâyelerden başka *Kabusname*'de birçok manzum parçalar da vardır. Bunların bir bölüğü yazarın kaleminden çıkmış rubailerdir. Eserine parçalarını aldığı şairler arasında Ebu Said Ebü'l-Hayr, Ebu Şükur Belhî, Ebu Selik (musikide bûselik makamını bulan), Ascedî, Ferruhî, Lebibî vardır.

Hikâyelerde adı geçen kişilerin içinde eski Yunan hakîmlerinden Fisagur (Pithagoras), Sokrat, Eflâtun, Aristo, Hippokrat (Bukrat), Calinus (Galen) Büyük İskender bulunmaktadır. Sâsânî hükümdar soyundan ve vezirlerinden Nuşirevan, III. Yezdcürd'ün kızı olup Araplara tutsak giden ve Hüseyin'le evlendirilen Şehrbânû vardır. Peygamberin ocağından, kendisinden başka Ali, Hüseyin ve Hasan anılmaktadır. Emevilerden Muaviye, Abbasî halifelerinden Harunürreşid, Memun, Mütevekkil ve Kaaim'in adları türlü münasebetlerle geçer. Bunlardan başka geçmişteki müslüman hükümdar ve vezirlerinin adlarını da buluyoruz.

Yazar kendisi hakkında bize çok şey söylememektedir; buna karşılık Ziyar-oğulları soyunun ataları ve akrabaları hakkında oldukça bilgi verilmektedir. Dedesi Kabus'un nasıl tahtından indirilip öldürüldüğünü, ondan önceki Veşmgir ile Şerefü'l-maâlî'nin avda kaza ile öldüklerini eserden öğreniyoruz[1].

1 Bu söylenenlerle Kabusname'nin türlü yönlerden İran Edebiyatındaki yeri üzerinde daha geniş bilgi için Bk. Edward G. Browne, A Literary History of Persia, c. II, s. 276 v. dd.

Kabusname, İran edebiyatında aldığı yerden dolayı şimdiye kadar İran'da *ve Hindistan*'da sekiz defa basılmıştır[1]. Eserin bunca zamandır elden ele geçerek bozulması, bilgisiz kimseler tarafından, kitabın yazılmasından yüzyıllarca sonra gelen şairlerin ve yazarların eserlerinden alınarak buna eklemeler yapılması, konuların dilediklerince değiştirilmesi, hattâ beğenilmeyen bölümlerin çıkarılması yüzünden, bu basımlar metin bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır.

Son defa olarak *Akay Sait Nefisî* 1312 (1933) yılında *Tahran*'da bunu, 750 Hicret (1349 M.) yılında istinsah edilmiş olan bir metne göre bastırmış, bir önsözle kitabın sonuna, eserde geçen tarih ve kitap isimleri hakkında notlar koymuştur. 1941 de, içinden bazı bölümleri olduğu gibi çıkarmak yoliyle eserin *İran* okulları için yeni bir basımını ortaya koymuş; sayfa altlarına da bir takım kelimelerin anlamını vermek, tarih ve coğrafya adlarını açıklamak ve kimi deyim ve ifadelerin kavramlarını belirtmek için, sayfayı metinle paylaşan notlar koymuştur.[2]

1 *Akay Sait Nefisî Müntahab-i Kabusbame, Tahran* 1320 (1941), Mukaddime S. 34. Bu basımlardan biri de *Mecmau'l-Fusaha* sahibi *Rıza Kul· Han* tarafından *Timur*'un *Tüzükât*'ıyla birlikte 1285 (1868) de *Tahran*'da neşredilmiştir.

2 Bu notlar çok defa tatmin edici değildir. Bazı defa da, hele tıb, nücum ve saire gibi ihtisasla ilgili bölümlerde metin doğru olduğu halde yanlış olarak düzeltilmiş ve tâbirlere, hiçbir şey ifade etmeyen lûgat mânaları verilmekle yetinilmiştir.

Kabusname'yi müsteşrik *A. Querry* fransızcaya (Paris 1886), *H. F. von Diez* de elinde bulunan bir *Mercimek Ahmet* ve iki tane de *Nazmizade* tercümesine dayanarak *Buch des Kabus* adiyle Almancaya (Berlin 1811) çevirmiştir.

Kazan bilginlerinden *Kayyûm Nâsırî* tarafından Osmanlıcasından alınarak biraz kısaltılmak suretiyle *Kazan* lehçesine çevrilerek iki defa basıldığı gibi müsteşrik kadınlardan Rusyalı *Gülnar Hanım* (*Madam Delebedev*) tarafından Rusçaya çevrilerek basıldığını da *Bursalı Tahir Bey* yazmaktadır. (*Osmanlı müelifleri, III s.* 152).

Mioritz, Deutsch-Türkishe Chrestomathie (*Wien* 1863) de «Şiir ve şairler terbiyetini beyan eder» bölümünden bir parçayı almıştır (S. 262-265)[1].

Kabusname'nin İngilizce çevirisine ilkin *Edward G. Browne* başlamışsa da hastalığı yüzünden bıraktığı yerden *Levy* alarak tamamlamış ve *A Mirror for Princes* adı altında çıkarmıştır. (London 1951).

Türkçe Çevirileri:

Kabusname XIV. yüzyılın sonunda bir ve XV. yüzyılın ilk yarısında iki kez olmak üzere üç kez ayrı ayrı çevrilmiş XVIII. yüzyılın başlangıcında da tekrar gözden geçirilmiştir[2].

[1] Bu notları bana çıkarıp vermiş ve kütüphanesinden faydalanmaklığıma müsaade etmiş olan İstanbul Üniversitesi Şark Dilleri Profesörü Sayın *H. Ritter*'e burada bir defa daha teşekkür ederim.

[2] *Kabusname*'nin edebiyatımızdaki yeri bu çevrilerden belli olmakla beraber, Türkçe ahlâk ve siyaset eserlerinde bunun nasıl bir yer aldığını araştırmak, emeğini ödeyen faydalı bir çalışma olacaktır.

Germiyanoğulları'ndan *Mehmed bey oğlu Süleymanşah* (770-790/1368-1388) adına yapılan çeviri.-

Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde, yazma kitaplar katoloğunda 17/57 numarada kayıtlı 15 sayfalık bir fotoğrafı bulunan bu çeviri *Mısır Krallık kütüphanesi*'ndedir. Eldeki bu 15 sayfalık fotoğraf bir önsözle, birinci ve ikinci bapların tercümesini ve kitabın sonundan üç sayfayı ihtiva etmektedir. Güzel bir nesihle, , *El-Ganı el Bakr Baba Ali b. Salih b. Kutbuddin b. Abdullah b. Tevekkül b. Hüseyin b. Mahmud el-Merendî* tarafından 863 (1458) yılında istinsah edilmiştir. Kimin tarafından yapıldığı bilinmiyen bu çevirinin sahibi ayrıca *Merzbanname*'yi de türkçeye çevirmiştir: «Çün *Merzbanname* tercemesinden fariğ olduk. Beylerbeyi, cömertlik kânı, kerem mâ'dini, adil çerağı, ihsan bağı, yohsul yüreği yağı, *Germiyanlar* sultanı, melikler Hânı el-müeyyed min indi'r-*Rahman Muhammed Bey oğlu Süleyman* (Harresallahu memleketehu an nevazili'l-hadesan) şöyle işaret eyledi ki *Kabusname* dağı terceme oluna, tâ anun eyi adı cihan yüzünde taze ola. Ümitdür ki Hak Taalâ kenez ve müyesser kıla. Lâzım değüldir ki bir lâfz terceme oluna, belki andağı sözi hoş söyleyeler».

Kabusname'nin bilinen en eski çevirisi, *Germiyan* beyi *Süleymanşah* adına yapılan bu tercümedir. Bir fikir vermek için birinci bâbı alınmıştır (Ek I)[1].

1 Bu fotoğrafı rahmetli Hasan Fehmi Turgal getirtmişti.

Ak Kadı Oğlu Çevirisi [1].

Kabusname'nin türkçeye ikinci çevirisi budur. *İnkılâp Müzesinde* rahmetli *M. Cevdet*'in kitapları arasında, küçük boy 187 numarada kayıtlı olan bu eser 1079 (1668) de *Hasan b. Ali* adında biri tarafından istinsah edilmiştir. Birinci yapraktan sonra arada her halde kopup düşmüş olan bir yaprağı atlıyarak üçüncü yaprağa geçiyor. Bu yaprakta çeviren önsözüne devamla şunları söylüyor: Emmâ ba'dü emîr-i kebir ve vezir-i hatîr nevverallahu (bir kelime okunamadı) ed-dünya ved-din Hamza Bey yesserallahu (bir kelime okunamadı) Sultan-ı İslâm Hudavendigâr *Emîr Süleyman b. Bayezid* (halledallahu sultanehu ve evzaha ale'l-âlemine burhanehu) hazretinin hassulhâssı idi, bi'l-hayrı ve'l-ihlâs cümletülmülûk ol idi[2]. Memleket üstine fermanı makbul idi.

1 Şimdiye kadar bence bilinmiyen bu tercümeyi bana muhterem hocam rahmetli Kilisli Rifat haber vermek lûtfunda bulunmuştu.

British Museum'da Or. 11281 de eksik bir *Tercüme-i Kabusname* vardır. Bu, kabusname'nin anonim bir çevirisi olup aslına göre biraz kısaltılmıştır. Aslındaki 44 bölümden bu yazmada 41 bölüm vardır. Çevirenin önsözü yoktur. Dili pek arkayık olduğu için bunun Germiyan-oğlu Mehmet Bey'in oğlu Süleymanşah adına yapılan çeviri olması mümkündür. XVI-XVII. yüzyıldan kalma olan bu yazma, harekeli olup Nesta'lik ile yazılmıştır.

2 Cümletülmülk olmalıdır. Bak, Lâtifî Tezkeresi, İkdam neşri, S. 162: Zihni rahmetullahi aleyh, Sultan Bayazıt oğlu Sultan Mehmet Kefe livasına mutasarrıf iken defterdarı ve cümletülmülkü ve iftiharı idi. Bak, ayrıca Yahya Bey Yusuf ve Züleyha, basma S. 24 alttan 8 inci beyit: Görür kim cümletülmülk oldu, İnas — Göremez Yusufunu mefhar-ı nâs.

Unsurü'l-Maâli'nün Kabusname maânisinden sormuş, görmüş ki sözleri iğen nasuhdur ve nasihatı tükenmez fütuhdur; mülâzimlerinden emîr-i mükerrem Kara Husamullah (bir kelime okunamadı) ed-din Hasan Bey kân-ı ulûm hizmetine işaret kılmış ki ben zaif-i nahif Ak Kadı Oğlu anı fârsiden türkîye tercüme kılam. Eğerçi ki ben bilürüm kim bunun gibi işden âciz kulum kim şevagil-i havadis-i rûzgâr fursat etmezdi; hem kulacum bu meblâğa ermezdi. Lâkin anun işareti bize beşaretidi; ana muhalefet kılmak hasâretidi; şürû ettüm, eğerçi ki katı cesaretidi; maksud hemen bir itaatidi; cehdetdüm, şolkadar ki vüs-i takatidi; dile getürdüm şunu ki hüsn-i ibadetidi; ruşen şöyle kim gayetidi. Hak Taâlâ kolay getirdi sehil zaman içinde bitirdi, el-hamdü lillâhi veliyyülhamd.

Bu çeviri hakkında bir fikir vermek için, önsöz'le kitabın sonunda «cenk oyunu» nu anlatan yirminci bap alınmıştır (Ek II, A. ve B.) Baştanbaşa karşılaştırmamakla beraber, bu çevirinin aslına uygunolduğu söylenebilir. *Mercimek Ahmed*'inkinde olduğu gibi *Ak Kadı Oğlu* bunda kendiliğinden ilâveler yapmamıştır. Aldığımız parçanın son tarafında, metne göre, altı yedi satır eksiktir[1].

1 Ankara Maarif Kütüphanesi J 3/3 te kayıtlı olan tercümenin de *Ak Kadı Oğlu*'nun olduğu anlaşılıyor.. Önsözün büyük bir kısmı eksik olduğu gibi içinde de bazı bölümler ya hiç yoktur (2, 7, 12, 14, 15, 34, 35 inci baplar) yahut tam değildir. *Ak Kadı Oğlu*'nun adı bulunan sayfa eksik olmakla beraber İnkılâp Müzesindeki nusha ile karşılaştırıldığı zaman bunun aynı olduğu görülmektedir. Bu çevirinin başka bir nushası British Museum'da Or. 7320 numarada bulunmaktadır.

Mercimek Ahmed b. İlyas çevirisi[1].

İkinci Murad adına yapılmış olan bu çevirinin önsözünde *Mercimek Ahmed*, çevirenin adını vermeksizin, *İkinci Murad*'ın ağzından, kendinden önce *Kabusname*'nin «bir kişi» tarafından Türkçeye çevrildiğini, fakat bu tercümenin «*ruşen*» olmadığını, «*hikâyetinden halâvet*» bulamadığını anlatıyor. Burada kendinden önce yapılan çevirilerden hangisini kastettiğini bilmiyoruz.

Mercimek Ahmed'in çevirisi, kendisinin de «*Kabusname*'i Türkîye terceme ettüm, şöyle ki bir lâfzı aralayup geçmedüm, belki aklum erdiğince bazı müşkilce elfazını dahi bast ile şerhetdüm» demesinden anlaşıldığı gibi genişleterek yapılmış bir çeviridir. Kendince müphem gördüğü yerleri aslının tercümesini verdikten sonra bir ikinci cümle ile ve yahut bir ata sözüyle daha çok açtığı gibi kimi kez çıkmalarla bir konu üzerinde, çeviriyi bırakarak, durduğu görülüyor.

Bu çeviri hem Türk nesrinin, hem de çevirinin güzel bir örneğidir. Çeviride bu günün ifade şeklinden ayrı kurulmuş cümlelere raslamamızın bir sebebi de, *Mercimek Ahmed*'in aslındaki cümle kuruşluşuna gösterdiği bağlılıktır.

Bu yayımda ancak dört nüshadan faydalanılmıştır. Bunlardan biri Ankara, Maarif Kütüphanesinde J 5/37 numarada kayıtlıdır[2]. İkincisi

1 Bu çevirinin 1298 Hicret (1880 M) yılında *Abdülkurun Şirvânî* delâletiyle (*Kazan*) şehrinde basılmış olduğunu *Sait Nefisi* (Kabusname, Emir Unsuru'l-Maâli Keykâvus b. Kabus Tahran 1312 şemsi, Matbaa-i Meclis. mukaddeme) söylüyor.

2 Hangi tarihte yazıldığı belli değildir. Güzel bir nesihle yazılmıştır, imlâsı bozuktur.

Bay *Faik Reşit Unat*'ın elinde bulunan nüshadır[1]. Üçüncüsü İnkılâp Müzesinde, rahmetli *M. Cevdet*'in kitapları arasındadır (küçük boy 87)[2]; dördüncüsü British Museumdaki nüshadır.

Mercimek Ahmed çevirisinin bu yayımında eserin dili olduğu gibi bırakılmış, yalnız bu günün söylenişi esas olarak alınmıştır: Açuk yerine açık; saru yerine sarı; yumuşağ yerine yumuşak gibi. Fakat bugün kullandığımız kelimelere ve şekillere dokunulmamıştır.

Bugün kullanılmıyan, yahut herkes tarafından bilinmeyen Türkçe kelimelerle Aarapça ve Farsça kelimeler için kitabın sonuna bir sözlük konmuştur.

Bugün bırakılmış olan ifade şekilleriyle, ihtisasla ilgili deyim ve ifadeler, birer rakamla işaret edilmek suretiyle, elden geldiği kadar açıklanmaya ve çözülmeye çalışılmıştır. Yalnız bu soydan

---

1 Kendi nüshasını, bu neşri hazırlarken kullanmak üzere bana vermek lûtfunda bulunan sayın Bay Faik Reşit Unat'ı rahmetle anıyorum. Bu nusha 995 Hicret (1586) yılında yazılmıştır. Metni Maarif Kütüphanesindeki nusha ile hemen hemen birdir.

2 Bunlardan başka İstanbul, Nuruosmaniye kütüphanesinde 4096 numarada kayıtlı bir nusha daha vardır. *British Museum*'da Or. 4130 numarada bulunan bu nusha güzel ve itinalı yazılmış olup çevirinin yapıldığı 835 (1431-2) tarihini taşımaktadır, belki de çeviren bunu II. Sultan Murat için hazırlamıştır. Harekeli ve güzel bir nesihle yazılmıştır, ilk yaprağında unvan bulunmaktadır.

Kabusname'nin Türkçe çevirilerinin yabancı memleketlerdeki yazmaları için Bk. Rieu, Türkçe Yazmalar Kataloğu, s. 116 v. d.

kelime ve ifadelerin anlamı metinde, hemen verilen yerlerde ayrıca not çıkılması gerekli görülmemiştir. Bir de tıb gibi, müneccimlik gibi bugün öğrenilmesi ve bilinmesi güç olan bölümlerde benim gücüm yetmediği, yahut başvuracak yer ve kimse bulamadığım, yahut da bulduklarımla rasladığım güçlükleri çözemediğim için ister istemez açıklamadan bırakmak zorunda kaldığım yerler de vardır ve bunlar belki de çokçadır.

Müneccimlik bölümünü benimle birlikte okuyarak, bütün bu bölümde geçen çözülmesi gerekli noktaları bana not ettirmek lûtfunda bulunan o zamanki Rasathane müdürü ve Konya mebusu üstad Profesör *Bay Fatin Gökmen*'i de rahmetle ve bu alanda yerini doldurmanın mümkün olmadığını bilmenin derin üzüntüsü ile anıyorum. İşaret ettiğim bütün noktaları bir defa benimle birlikte özden geçiren, bunlardan birçoğunu çözen hocam *Bay Kilisli Rifat*'a da ulu Tanrıdan rahmet ve mağfiret dilerim.

Bu notlardan başka kitabın sonuna bir adlar çizelgesi konmuş olup burada bu isimler hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Fakat *Mercimek Ahmed*'le ondan önce *Kabusname*'yi dilimize çeviren *Ak Kadı Oğlu* ve kim olduğunu bilmediğimiz en eski çeviriyi veren kişi hakkında, onların bu adlar çizelgesinin başında bulunması gereken hayatlarına dair, eldeki kaynakların yetersizliği yüzünden, hiçbir bilgi verilmemiştir[1].

---

1 Bursa Erkek Lisesinde talebem *Muammer Yurdakul Bilecik*'te bir *Mercimek sülâlesi* mezarlığı bulunduğunu bildirmiş, sonra da bu aile mezarlığının bir krokisi ve fotoğrafı ile, *Mercimek zade el-hacc Mustafa Ağa*'ya ait 1259 (1843)

Mercimek Ahmed çevirisi üzerinde bu söylenenler, bu yayımın karşılaştırmalı ve ilmî bir baskı olduğunu söylemek için değildir. Böyle bir baskı için çok daha ciddi ve etraflı çalışmak, eldeki nüshaları birbiriyle ve bunları farsçaları ile karşılaştırmak, artıkları, eksikleri göstermek, kısaca bu metni eksiksiz kurmak gerekirdi. Benim iddiam bu olmadığı gibi bu günlük istenen de bu değildir. Bu kitabı baskıya verirken hemen bir yüzyıl içinde dilimize başka başka üç kişi tarafından çevrilen ve sonraki yüzyıllarda yine üzerinde işlenen böyle önemli bir eseri bugüne tanıtmak dileği, klâsik bir türkçe çeviri dilini, tercüme çalışmalarının gittikçe hızlandığı bir zamanda, kütüphaneden alıp kitapçılara ve okurlara vermek isteği ile birleşmiş bulunuyor. Bir de kırk dört bölüm içinde kırk dört ayrı konunun işlenmesi, ahlâk, sanat, muaşeret adabı, siyaset, askerlik, ticaret gibi bir toplumun temellerini kuran konular üzerinde, baştakilere ve halka kılavuzluk etmiş olan fikirlerin canlı bir sergisi olan bu kitabın kendini öne süren önemi hesaba katılmıştır.

Nazmizade'nin düzeltmesi:

Mercimek Ahmed'in çevirisini, *Üçüncü Ahmed* zamanında, Bağdad valisi vezir *Hasan Paşa*'nın,

tarihli ve bu mezarlıkta en eski tarihi taşıyan bir mezar taşının fotoğrafını göndermiştir. Fakat bu sülâlenin bizim *Mercimek Ahmed b. İlyas* ile ne dereceye kadar ilgil olduğunu tahkik etmek mümkün olmadı.

Talebem *Muammer Yurdakul*'a burada sevgi ile teşekkür ederim.

«sırf Türkî-i kadîm olmağla bu zemanede müstamel ve meşhur olan Türkîye çendân çesban olmayup dilpesend ve fa'demend olmamağla tekrar tashih ve tenkih olunup zebân-ı zemâneye mutabık ve fehm-i hâs ve âma muvafık Türkî ile tecdid olunur ise metrûk iken âleme mergûb ve endâhte-i zâviye-i nisyân iken matlubü'l-kulûb olur idi» şeklinde işareti üzerine *Nazmizade Murtaza* tarafından 1117 Hicret (1705 M.) yılında gözden geçirildi ve tercümenin sonunda dua kısmında «Hak sübhanehu ve taâladan reca ederim ki bu fakire ve bu kitabı tahrir edene ve okuyana ve bir kez görene ve bazı ibârâtın ıslah edene ve herkesin fehmine göre zemane lûgat ve istimaline göre suret-i cedit verene...» denmesinden anlaşılacağı gibi *Nazmizade* artık kullanılmıyan veya kullanılmadığını sandığı Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça kelimeler koymak suretiyle değiştirmiş olduğu için burada yeni bir çeviri akla gelmemelidir. *Nazmizade*'nin düzelttiği, daha doğrusu değiştirdiği bu tercüme hakkında bir fikir vermek için, kitabın sonuna ondan da ayrı bir bölüm alınmıştır (Ek III[1]).

1 *Nazmizade*'nin üzerinde işleyip değiştirdiği tercümelerinden iki tanesi Üniversite kütüphanesindedir. (Halis Efendi 2739 ve Rıza Paşa 2314).

Nazmizade bundan başka kardeşi ile Vassaf'ın güç lûgatlarını hallederek bunların Türkçe karşılıklarını bulup koymak suretiyle bir eser daha meydana getirmiştir. Ancak bulduğu türkçelerin çoğu «Etrâk lisan-ı kadim'i olmağla» ortada maruf olan tâbirlere uymadığından «Türkî bir lûgat aranmak lâzımgelse zahmet çekildiğinden» tezkere sahibi *Salim* tarafından o devrin diline göre yeniden toplanıp yazılmıştır. (Salim tezkiresi, s. 620).

Kabusname'nin *Çağatayca çevirisi*:

British Museum'da Or. 9661 numarada Kabusname'nin başı ve sonu eksik Çağatayca bir çevirisi daha vardır. Yazık ki yazmanın önsözü eksiktir ve metin 44 bölümün dizisi ile başlamaktadır. Çok okunaklı bir nesta'lik ile yazılmış olan bu yazmanın yazısı da, kâğıdı da Kâşgar'a ait olduğunu göstermektedir. Belki de XVIII. yüzyılda yazılmış olan bu yazmadan, 38. bâbın bir parçası kitabın sonunda örnek olarak verilmiştir (EK IV).

Benim bildiğime göre bizde şimdiye kadar *Kabusname*'den, *Hıfzı Tevfik*, *Hasan Âli*, *Hammamizade İhsan*'ın (Türk Edebiyatı Nümuneleri, s. 243 nde önsözden ve *Nuşirevan*'ın nasihatleri, aşk ve âşıklık bablarından birer küçük parça verilmiş; *M. Fuat Köprülü*, Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri (s. 15/16) nde «Şiir ve Şairler» hakkındaki bölümün ilk satırlarını almıştır. *Ahmed Cevat Dilemre*, «On dördüncü asır yazmalarından nümuneler» başlığiyle 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 20, 21 nci babları, bazı kelimlerin ve ifade şekillerin'n açıklamasını yapmak suretiyle yayınlamıştır. (Türk Dili, Belleten, sonteşrin 1940, Seri II sayı 5-6)

Birinci Köy ve Ziraaat kalkınma Kongresi yayınlarından «Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış» adlı eserde bilgin hocamız rahmetli *İhsan Sungu*, Kabusname'nin *Mercimek Ahmed* çevirisinin Maarif Vekilliği Umum Kütüphanesindeki yazma nüshalardan atlara ait 25 nci babından dört sahifenin

fotoğrafını ve bunların Türk harfleri ile transkripsiyonunu yayınlamıştır (1938).

Kabusname'nın tahlili, edebiyatımızda büyük bir yer tutan bu soydan eserlerle karşılaştırılması, Türk toplumunun belli bir devrinin türlü görüşlerinin bu yoldan araştırılması kendi başına bir iş sayılarak bu konuya hiç girilmemiştir.

Son olarak okuyanlardan bu kitabın artık eksik kusurlarının bağışlanmasını ve yanlışlarının düzeltilmesini dilerim.

Orhan Şaik Gökyay

KABUSNAME

Bi'smillahi'r - Rahmani'r - Rahîm
ve bihi nestaîn

Elhamdü Li'l-lâhi Rabbi'l-âlemin[1]. Ve's-salâtü ves-selâm alâ hayr-i halkıhi *Muhammedin* ve âlihi ve sahbihi ve sellem[2]. Emma ba'dü şöyle bilmek gerektir kim bu ez'afü'l-halki ind-Allahi ve'n-nās[3] *Mercimek Ahmed ibn İlyas*-afâ anhümā[4] - bir gün *Filibe* yolunda padişah hizmetine vardım, gördüm ki *Sultan-ı cihan sahibkıran-ı zaman sultan ibn es- sultan sultan Murad Han ibn Muhammed Han ibn Bayezid ibn Murad Han ibn Orhan ibn Osman* halledallahü mülkehu ve ebbede devletehu[5] elinde bir kitap tutar. Bu zaif hastadil ol âli-cenabdan ne kitaptır deyu istida ettim. Ol lâfz-ı şekerbarından *Kanbusname*'dir deyu cevap verdi ve ayıttı ki hoş kitaptır ve içinde çok faideler ve nasihatler vardır; ama Fārsî dilincedir. Bir kişi Türkîye tercüme etmiş, velî ruşen değil, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halâvet bulmazız[6], dedi. Ve lâkin bir kimse olsa ki bu kitabı açık tercüme etse, tâ ki mefhumundan gönüller haz alsa. Pes bu zaif ikdam ettim, buyurursanız ben kemine tercüme edeyin[7] deyince ol pâk-nazarlu[8] padişah senin ne haddindir, demedi, filhal tercüme et, deyu buyurdu. Eyle olsa[9] ben kemine dahı sâyettim, eğerçi bu kadar miktarım yoğidi[10], velî himmeti berekâtında[11] *Kabusname*'yi Türkîye tercüme ettim. Şöyle ki bir lâfzı aralayıp geçmedim, belki aklım erdiğince[12] bazı müşkilce elfazın dahı bast ile şerh ettim, tâ ki mütalâa kılıp okuyanlar mâna-

sından haz alalar ve bu zaifi hayır dua ile analar. Geldik imdi eğerçi bu kitap nev'arus-ı hûb-rûdur, velî ziyneti yoktur, uryandır, yani yalıncaktır. Pes bunu donatıp bezemek gerektir. Neyile? Bu padişah-ı cihanın medh ü senasiyle ki özü âlemin mürde cismine ruhtur ve sözü merhem-i sîne-i mecruhtur[13], vücudu âlem halkına hazayin-i fütuhtur[14].

Fi medh-i Padişah-i İslâm Gıyâsü'd-dünya ve'd-din[15] Sultan ibn Sultan Sultan Murad ibn Muhammed Han Halled'Allahu memleketehu

Nakşbend-i ezel nukuş izhar
Etti bireng ü resm ü bipergâr[16]
İptida nakş-ı suret-i insan[17]
Bağladı tâ biline nakş u nigâr[18]
Âlemi etti resm ü âdemi renk[19]
Şüste etti bi-külli âhır-ı kâr[20]
Tâ ki revnak bula nukuş-ı zemin
Nitekim devr-i şehriyar-ı diyar[21]
Şeh *Murad Han ibn Osman* kim
Adl ü bezl oldu ana şiar u disar[22]
Özü vü sözü cümle sertaser
Menba-ı lûtf ü mahzen-i esrar[23]
Gül görüp hüsnünün taravetini
Döktü yüzünden âb-ı rûy-i vekar[24]
Lebi, âb-ı hayata komadı ırz
Arzedelden şeker gibi güftar[25]
Serv, kaddine benzedi lâkin
Bulmadı itidal ile reftar[26]
Şehler çinde bir hünerperver
Leyse fi'd-dari gayruhu deyyar[27]
Ebrveş döktüğünce keffi, kerem

Gaysını, gavtalar olur dü bar[28]
Ömr uzunluğuna dâl dedi
Adl ü bezl ile hilmini ahyâr[29]
Eşiğine gelen, garip değil
Ger ere beyliğe garib-i diyar[30]
Maksat edinse kapısın, şeksiz
Ere maksuduna kibar u sigaar[31]
Himmetinde türâb *Ahmed*'e şükr
Baht oldu karin ü devlet yâr[32]
Dehr elinden ki saht nahoştum
Etti lûtfu tabib hoş timar[33]
Durduğunca zemin-i pir-i hamul
Döndüğünce acuz-ı çarh-medar[34]
Yâ ilâhi amânın içinde
Sakla bu nevcevanı leyl ü nehar[35]

Âmin, ya Rabbe'l-âlemîn bi-hürmeti'n-Nebi ve âlihi't-tâhirîn ve sall'Allahu alâ seyyidinâ ve nebiyyinâ ve şefî-i zünûbenâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmain.[36]

AĞAZ-I DÂSTAN[37]

Şöyle rivayet ederler kim hulefâ zamanında bir padişah vardı. *Kûbistan* mülkünde adı *Keykâvus ibn İskender ibn Kabus ibn Veşmgir* idi. İslâm padişahlarından idi. Ve bu melik pir olmuştu. Amma bir nevcevan oğlu vardı, adına *Giylân Şah* derlerdi, azîm kabil ve âkil ve hiredment cüvan idi. Bir gün padişah oğlunun yüzüne baktı ve firaset birle haline nazar etti. Eğerçi kim anda akıl ve hired ve kemâl-i devlet gördü. Ve lâkin yiğitlik gururun ve gaflet uykusu dahı bi-

le gördü. Pes padişah fikretti kim eğer kendi terbiyet ederse ve ehl-i saadet[38] olanların yoluna kılavuzlarsa, şayet ki ömrü paydar olmaya. Zira kim ehl-i basiret[39], eceli kendilere igen yakın bilirler. Ve eğer terbiyet etmezse kendi cevherini balçığa atmış ola. Pes şöyle reva gördü kim oğluna bir mürşit bula kim hiç fenası olmaya. Eyle olsa ana irşat için bu kitabı tasnif kıld. Andan sonra oğlunu katına kığırdı ve ayıttı: Ey oğul bilmiş ol kim ben kocaldım, zaif ve azıksız işte yol ağzına geldim. Zira kim azil namesini[40] elime sundular. Ol name sakal ağarmaktır kim adamın sakalı ağarsa çalaptan yanadan nida gelmektir kim ey kulum, yarağlan bu mülkü koyup anda[41] varmağa. İmdi ey ciğergûşem bu mazullük gelicek[42] def'ine çare yoktur. Çünkü ben kendüzümü mazuller dairesinde gördüm, akıl bana şöyle yüz gösterdi kim ehl-i uzlete kavuşmadan dilerim kim birkaç nasihatler rûzgâr tecrübeler nden kim iyilik yoluna ve devletliler derpeyine kılavuzlar ola, sana yadgâr verem kim bununla amel edersen, her işinden berhordar olasın ve nîknamlık hâsıl kılasın. Pes eyle olsa rûzgâr elinden sili yemeyesin. Zira ata, gayet şefkatinden dilemez kim oğlu rûzgâr elinden gûşmâl yiye. Eyle olsa sen dahı gönül kulağın bu pendler için açık tut, tâ sonra peşiman olmayasın. Filcümle eğer sen yiğitlik gururundan bu pendi kabul kılmazsan hele ben atalık şefkatin yerine getirmiş olam; tutam ki sen tutmayasın, kişi buluna kim tuta. Eğerçi kim rûzgâr içinde âdettir kim değme oğul atası öğüdün tutmaz. Ve lâkin ben ana bakmazam ki sen kabul

kılmayasın. Ve lâkin ümit ana tutarım kim kabul ola, İnşaalahu taalâ. Ve dahı bilmiş ol ey oğul yiğitler gaflet yüzünden şöyle tasavvur ederler kim kendülerin bilüsü pirler bilüsünden yeğdir. Bu tasavvur yanlış idüğün bildiğim takdirde dahı reva olmaya kim ben sana yol göstermekte hâmuş olam. İmdi ol ki kendi tabiatımın hâsılıdır, her yönden bu kitapta yâd kıldım ve yazdım. Ve lâkin az ve öz yazdım. Zira her nesnenin azı ve özü yeğrektir. Andan gerü bilmiş ol ey oğul kim dünya halkının bir âdeti vardır kim bir aziz nesnesi olsa anı saklar kim bir aziz kimesnesine vere. Pes bu dünya hâsılından gayet aziz nesnem bu pendlerdir. Ve dahı gayet aziz kimesnem sensin. İmdi âhır vaktimde bu aziz pendleri sana veririm. Ümittir ki sana faidesi erişe, İnşaallahu taalâ. Sen dahı kabul kılasın ve bununla amel edersen, hodpesent olmayasın.

Andan gerü ey oğul cihanda dirlik dirilirsen kendi aslın gibi arı diril. Zira senin aslın ulu asıldır, cihanda padişahlardır. Ceddin *Şemsü'l-Maâli Kabus ibn Veşmgir ibn Ağuş*'tur[43]. Ve hânedanı ki *Giylân* beyleriydiler kim *Ebu'l - Müeyyed Belbî*[44] cetlerinin rûzgârında olan ahvali bir şahname düzüptür. Şimdi *Giylân*'da ol tevarih yadgâr kaluptur. Cehdet ki senin dahı iyi adın tevârihlerde yadgâr kala. Ve dahı[45] benim atam ki senin abandır, on üç ataya *Keykâvus ibn Kubad*'a erer[46] ki *Nûşinrevan-ı Âdil*'in[47] karındaşıdır ve senin anan gazi padişah *Sultan Mahmud ibn Nâsırüddin*[48] kızıdır ve dahı benim atamın anası *Deylem* meliki *Emir Hasan Firûzan* [9] kızıdır. Eyle olsa ey

oğul key âkıl ol ve kendi aslının hürmetin key gözle, tâ ki alûdelerden olmayasın. Eğerçi kim üzerine nedenlü baksam akıl ve hüner görürüm. Amma nasihat akla bezektir, benden, anı sana hediye vermektir. Sen saklamazsan ziyankâr olasın. Ve dahı bilmiş ol kim benim seferim yakındır ve benim ardımca senin dahı geleceğin yakındır. Şöyle cehdeyle kim bunda[50] bir azık yarak edesin kim ol yola yarar ola. Zira bu cihan ol cihanın dahı ekinliğidir. Şöyle dur kim senin yerine ayruk kişi ekmeye kim ayruk kişi ektiğinden sana faide olmayıser[51]. Ve bu fani sarayı[52] ol baki saraya[53] değişmek ardınca ol kim iyi kişiler bu cihanda aslan gibidir ve yaramaz kişiler ite benzer. Zira it ne avlasa avladığı yerde yer; aslan avın makamına iletir, andan yer. Pes bunun mânası budur kim it nefs ehlidir[54] kim ne avlasa bunda yer ve aslan akıl ıssılarıdır kim ne kim bunda avlasa ol âleme tutagider[55]. İmdi ey oğul cehdeyle kim senin şikârın iyilik olsun ki ol cihanda gerek ola. İyilikten murad Allahutaâlânın taatidir kim kula hiç taatten yahşı şikâr yoktur. Zira taat yoluna varanların misali oda benzer. Ne denlü kim odu alçak yerde yandırsalar şu'lesi ve himmeti yücelmektedir. Ve ol kim taat yoluna varmaz, misali suya benzer, ne denlü kim suyu yukarı kaldırırsan ol aşağı düşer. İmdi ey oğul taati üzerine vacip bil tâ şu'len daima yücelmekte ola.

KİTAB-I FİHRİS-EL-EBVAB[56]

Birinci bap: Allahu taalânın birliğin bilmek beyan eder; ikinci bap: Peygamberler yaratıldığının vasfın beyan eder; üçüncü bap: Allahu taalânın şükrün beyan eder; dördüncü bap: Taat çokluğunun faidesin beyan eder; beşinci bap: Ata ve ana hakkını bilmek beyan eder; altıncı bap: Hünerle güher arttığın beyan eder; yedinci bap: Sözü ne resme söylerler, anı beyan eder; sekizinci bap: Nûşinrevan'ın vasiyetlerin beyan eder; dokuzuncu bap: Pirlik ve yiğitlik halin beyan eder; onuncu bap: Yiyesi yerken edepler şartın beyan eder; on birinci bap: Şarap içmek terbiyetin beyan eder; on ikinci bap: Konuk olanın ve konuk alanın edebin beyan eder; on üçüncü bap: Nerd ve şatranç ne resme oynamak gerek, anı beyan eder; on dördüncü bap: Âşıklık keyfiyetin beyan eder; on beşinci bap: Cimâın faidesin ve ziyanın beyan eder; on altıncı bap: Hamam terbiyetin kim ne resme gireler ve nice yunalar kim, ziyan etmeye ve ne faide eder, anı beyan eder; on yedinci bap: Yatmak ve dinlenmek beyan eder; on sekizinci bap: Av avlamak terbiyetin beyan eder; on dokuzuncu bap: Çevgen oynamak beyan eder; yirminci bap: Düşmanla ne resme uğraşmak gerek, anı beyan eder;

yirmi birinci bap: Mal artırmaklığın sebebin beyan eder; yirmi ikinci bap: Emanet saklamak ve geri ıssına tapşırmak faidesin beyan eder; yirmi üçüncü bap: Perde ehli yani kul, karavaş satın almak beyan eder; yirmi dördüncü bap: Mülk alırsa nenin gibi yerde ala, anı beyan eder; yirmi beşinci bap: Dört ayaklı canavar almak ve iyisinin alâmetin beyan eder; yirmi altıncı bap: Avret alırsa kişi nice avret ala ki zahmet görmeye, anı beyan eder; yirmi yedinci bap: Oğul, kız terbiyetin ve beslemeğin beyan eder; yirmi sekizinci bap: Dost tutunmak faidesin ve dostu bergüzide etmek beyan eder; yirmi dokuzuncu bap: Düşman fikrinden gafil ve mekrinden âmin olmamak beyan eder; otuzuncu bap: Bir kişi kim cezaya müstahak olmuş ola, onu affetmek sevabın beyan eder; otuz birinci bap: İlim istemek resmin beyan eder; otuz ikinci bap: Bezirganlık ve almak ve satmak halin beyan eder; otuz üçüncü bap: Tabipler âyinin ve ne resme dirildiğin beyan eder; otuz dördüncü bap: Müneccimler resmin ve erkânın beyan eder; otuz beşinci bap: Şairlerin ve şairliğin yolun gösterir; otuz altıncı bap: Mutriplik resmin beyan eder; otuz yedinci bap: Padişahlara hizmet etmeğin yolun gösterir; otuz sekizinci bap: Nedimlik resmin beyan eder; otuz dokuzuncu bap: Yazıcılık resmin beyan eder; kırkıncı bap: Vezirlik terbiyetin beyan eder; kırk birinci bap: Çeribaşı olanların resmin beyan eder; kırk ikinci bap: Padişahlık erkânın beyan eder; kırk üçüncü bap: Köy kethudalığının resmin beyan eder; kırk dördüncü bap: Cömertlik fazlın beyan eder.

BİRİNCİ BAP

ALLAHUTAÂLÂYI BİLMEK BEYANINDADIR.

Melik Keykâvus, oğlu *Ciylân Şah*'a aydur: Ey oğul, bilmiş ol kim birkaç sözler Haktaâlânın birliğin bilmek için kitap evvelinde yâd kıldım. tâ kim itikadının yolu muhkem ola. Zira çok kişiler anı bilmekte gümrah oldular. Meğer onlar kim bârik-nazar ve dûr-bin ola kim Allahutaâlâyı bilmekte hata hâsıl kılmaya. İmdi oğul, şöyle bilmiş ol kim Hak süphanehu ve taâlâ[57] ne kim yarattı, aşikâr ve nihandan, yani yerde ve gökte ve bu cihanda[58] ve ol cihanda[59], cümlesi akıl ve idrak ehline bilinipdürür. Amma kendinin zatı münezzehtir akıl tasavvur ettiğinden[60]. Amma eğer dilersen kim Allahutaâlâyı bilesin, hod-şinas ol, yani kendüzünü bil. Zira her kim kendüyü bildi. Allahı bildi. Bu sözden murat budur ki sen bilinmişsin ve ol bilicidir. Yani sen nakışsın ve ol nakkaştır. İmdi sen cehdet, kendi nakşın yüzünden fikreyle anı bilmeye; onun nakkaşlığı yüzünden fikreyleme. Ve dahı bilmiş ol, ey oğul kim nakkaş nakşının kemalin mahall-i kabul olmıyan yerde yazmaz[61]. Bunun misali mum a taşa benzer. Taş mahall-i kabul olmadığı için kimse ona mühür urmaz; mum ki kabildir, yüzükte ne türlü nakış var ise bir resmile mumda ol nakşı yazarlar.

Eyle olsa bir sultan, yüzüğüyle bir pare mum üzerine mühür ursa ona sultan yüzüğüdür demezler, evet bu mühr-i sultanidir, derler. İmdi ey oğul bilmiş ol k m nsan ile hayvanın misali mumla taş gibidir. Pes Hak süphanehu ve taâlâ kudreti yüzüğünün kaşındaki kemal- nakşı[62] insanın vücudunda nakşetti, tâ kim herdem âdem ol nakşı göre ve nakkaşı bile. Ve ayruk gümanı terketmek gerek. Yani bu nakış nice nakıştır, de; velî ol nakkaş nice nakkaştır, deme. Sun'unu gör ve sani'i bil. Ve key sakın kim fitne ehli[63] itikadın yolunu elinden kapmasın. Yan seni dehrî e mesinler. Zira onlar ne olursa zamandan tutarlar[64], sen ol fikrini dehrîlerin, hata bil. Zira kim zaman bir gelir geçer nesnedir. Pes bir zamanın kim evveli gelmek ola ve âhırı geçmek ola, ana ehl-i basiret[65] nite reva göre kim fail deye. İmdi ey oğul zaman, pabendidir zemin ehlinin; mademki diridir[66]; imdi gafil olma bu bend bağlı kalmayıser. Ve Allahu aâlânın sun'u niteliğini fikredersen revadır, amma kendinin zatını fikretmek hatadır. Zira ki yol uğramaz yerde yol gözlemek azgınlık nişanıdır. Bu azgınlık korkusundan *Resul* hazreti, ümmetine nasihat için hadîs buyuruptur kim tefekkerû fi sıfati'l-lâhi ve lâ tefekkerû fi zati'l-lâhi[67].

Ve dahı bilmiş ol ey oğul eğer bizim saniimiz -celle celâluhu-şeriat ulularının dilinden kullarına tekellüfsüz kendiyi bildirmekte bir çığırcık göstermese hiç kimsenin zehresi olmazdı kim sıfatı yolun bilmekten dahı dem ura idi. Pes her ad kim Haktaâlânın sıfatlarından ki okursun, niteliğini kendi

âcizliğin ve biçareliğin gibi bil; Allahı kendi azameti mucibi gibi bilme, yani kendü âcizliğim kadrince bildim, de; onun ululuğu miktarınca bildim deme. Zira kim sen Allahutaâlâ-celle celâluhu-yı[68] hergiz şöyle ki gerektir, öğemezsin; pes bilmekte onu nice bilesin. Amma eğer tevhit hakikatin istersen, tevhidin hakikati, oldur ki sende her ne kim muhaldir, onun katında gerçektir. Meselâ sana beka muhal, ona gerçek; bakisin dahı buna göre kıya et. Ve dahı maksut bu âleme geld ğinden, onu, bir bilmektir. Nitekim biregü biregüyü hakikat bilse şirkten berî olur. Pe hakikat şüphesiz bir Allahutaâlâdır, ayruğu hep çifttir, yani, ayruğu ikişerdir. Ve bu iki birbirine duşmandır. Nitekim cisim ve can; dağılmak ve derilmek ve suret ve sıfat ve akıl ve nefis ve asıl ve feri' ve zaman ve mekân ve güman ve nişan ve şek ve yakin; demek bu cümle ikilik a âmetidir, hi bulara[69] bir demek o maz. Hemen birdir demek Allahutaâ âya yaraşır. Amma asıl tevhit oldur kim Al ahutaâlâyı nitekim gönlünde benzedirsen Allahutaâlâ ol benzettiğinden münezzeht r. Amma ol gön ünden geçen nesnenin yaratıcısıdır; şirkten ve şüpheden berîdir-celle celâluhu ve lâ ilâhe gayruhu.[70]

İKİNCİ BAP

PEYGAMBERLER YARATILDIĞININ FAZLIN VE SİTAYİŞİN BİLDİRİR

Bilmiş olgıl ey oğul kim Hak süphanehu ve taâlâ bu âlemi kim yarattı, kendi arzusuyçün yaratmadı; abes dahı yaratmadı. Amma kendinin adlin ve fazlın bildirmek çin yarattı. Ve hikmet muc bince yarattı[71]. Çün Haktaâlâ bilür kim varlık yokluktan yeğdir ve kevn, fesattan yeğdir ve artıklık, eksiklikten yeğdir ve gökçeklik, çirkinlikten yeğdir. Eğerçi kim bunlar birbirinden yeğli uluudur; amma ikisinde dahı Haktaâlâ kadirdir ve zamirlerinden haberdardır. Ve ol ki yeğrektir, onu eder; kendinin bilüsüne hilâf etmedi. Meselâ işlediği adl mucibince olduğunun nişanı budur kim İnsana insan sıfatın verdi, hayvana hayvan sıfatın verdi ve bunların nihadında koduğunu hikmetle kodu. Ve her bir vücutta eşyadan bir hâsiyet kodu. Tâ kim ol hâsiyetle mevsuf ola ve ol vasıftan hikmeti nazarı anlana[72]. Ve amma kudreti, hikmeti yüzünden dahı ziyadedir[73]. Meselâ şunun bigi kim kadirdir kim güneşsiz aydınlık vere ve bulutsuz yağmur yağdıra; ve bir terkip yarada kim hiç onun tabiatın kimse bilmeye: yıldızlar tesirsiz[74] âlemde hayr ve şer göstere; amma çünkü ortada hikmet nazarı var, pes

arada vasıta, sebep gerek oldu. Nitekim bulut vasıtadır, yağmura ve yıldızlar tesiri vasıtadır, âlemde hayır ve şer vâki' olmaya; pes kevn, fesat olmaya vasıta ve sebeptir. Çünkü vasıta aradan götürüle, tertip bozulur; çünkü ertip bozu'a, âlemde nizam kalmaz. Zira kim bu vasıtadan bir iş peyda olur kim âlem nizamı onunla kaimdir. Ol sebepten arada vasıta kodu ki biri kahı dıci ola ve biri kahır götürücü ola; yani biri yük götürücü ola ve biri yükletici; ve biri rızk verici ola ve biri rızk yiyici ola. Amma bu kisi dahı Allahutaâlânın birliğine tanıktır. İmdi ey oğul, zinhar sen vasıtaya bakma velîkin vasıta garaz neyise onu gözle, yani yer vasıtadır: dane bitmeye; eğer eksen ve bitmeye, onu yerden tutma ve eğer talihin yârî kılmaya, onu dahı yıldızdan tutma; zira eğerçi tesir bunlardandır, amma bunların ol eserden haberleri yoktur. Ne yıldızın tesirden haberi var ve ne yerin dane bitirdiğinden haberi var. Çünkü yerin ol haddi yoktur[75] kim, tiryak eksen ol ağı bitire; yıldız dahı hemçünan elinden gelmez ki kendi sa'd iken tesirini nahs ede. Pes çünkü bu cihan hikmet ile araste oldu, yani düzüldü. Pes bu düzgüne bezek elbette gerektir. Pes bak cihana, tâ ki ziynetin göresin, nebattan ve hayvandan ve yemekten ve giymekten ve hûbdan ve çirkinden ki bu cümle cihanın ziynetidir; Allahutaâlânın hikmeti zahir olmak için. Nitekim Haktaâlâ buyurur kim: Ve mâ halakna's-semâvâti ve'l-ardi ve mâbeynehümâ lâ'ibîn ve mâ halaknâ illâ bi'l-hakk[76]. Eyle olsa çün bildin ki Allahutaâlâ bu cihanı oyuncak yaratmadı, maksudu için yarattı, maksudu ol-

dur ki çün rızk yarattı, pes diledi kim bu rızka bir yiyici yarada. Eğer yiyici olmasa ol rızk bîdâd olurdu[77] ve şöhret tutmazdı. Pes Allahutaâlâ *Âdem*'i yarattı ve ol nimetin tamamlığın Âdemle kıldı. Çünkü nimet tamamlığı Âdem ile oldu; Âdemin dahı tamamlığı siyaset iledir, yani ölümledir. Eğer ölüm olmasa, Âdem dahı bîdâd kalırdı. Yani bu rızk verip kendiyi yaradandan bihaber olurdu. Pes siyaset tertip kıldı, amma bu siyaset tertibi dahı kılavuzsuz olsa, ol dahı bîdâdlık nişanı olurdu. Yani Âdemi durutsa, bir uğurdan fena etse, Âdem gafil kalırdı maksuttan. Eyle olsa Âdemin ön ölenin, son kalanına kılavuz verdi, tâ kim nimet şükrün bile. Eğer bu tertip böyle olmasa Âdem sipassız olurdu ve Allahutaâlânın in'amından haberdar olmazdı. Pes bu ayıp olurdu yaradana kim rızkın bilüsüz ve sipassızlara yedire. Çünkim Allahutaâlâ ayıptan münezzehhtir, pes kulların bilü yoluna kılavuzladı. Bu ayet mânasiyle kim ve mâ halaktü'l-cinne ve'l-inse illâ liya'büdûn[78]. Böyle olduğundan sonra kullarının arasına peygamberler viribidi, tâ kim dâd ve daniş ve şükr ü sipas yolun göstereler. Ve bu nimetleri kim Haktaâlâ kullarına veriptir, şükrünün şartın yerine nice getirmek gerek bildire. Zira kim bu cihan bir düzendir ve bu düzenin tamamlığı hikmet iledir ve hikmet eser-i nimettir[79] ve nimet dahı tamam olmaz, illâ yiyiciyle, ve bu nimeti yiyenlerin dahı tamamlığı peygamberler iledir kim Tanrıdan yana yol göstereler. Pes bu tertip üzerine nazar etmek gerek ki Hak süphanehu ve taâlâ hiç eksik nesne yaratmadı ve dahı hakikat şöyle bilmek

gerek kim rızk Allahutaâlâ tarafından bir fazıldır insana ve hayvana. Ve lâkin insan fazileti ne resme kim rızktan ve rızk yiyen hayvanlardan artuğ ise doğru yol gösteren peygamberlerin dahı fazileti geri kalan âdem üzerine şöyle artuktur. Pes vaciptir ki kişi kendi rehnümasının hakkını bile ve kendüye rızk verenin minnetin canda saklaya ve cemî peygamberleri hak bile. Şöyle ki *Âdem*'den tâ *Muhammed Mustafa*'ya değin hiçbirin, peygamberlikte ayırmaya. Tâ kim kişinin dini dürüst ola ve Haktaâlânın nimeti şükrün yerine getirmiş ola ve âlemde iyi ad hâsıl kıla, İnşaallahutaâlâ.

ÜÇÜNCÜ BAP

HAK SÜPHANEHU VE TAÂLÂDAN MİNNETTAR OLMAKLIK BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul kim, âlemde her kimin nimeti bol ise cemî halkın ana sipası olmak gerek, ferman mucibince, evet hakikat mucibince değil. Zira eğer sen hakikat endazesince şükredersen endamının bir cüz'ün bin edesin, ol binden bir cüz'ünün şükrün edemeyesin. Amma ferman endazesince, yani Haktaâlânın buyruğu mucibince senin az şükrün çok yerine geçer. Nitekim taati, din içinde beş türlü buyurdu. Eğer gece ve gündüz dürüşsen, taat etsen, âcizlikten artık hiç hâsılın olmazdı. Amma Haktaâlâ sana endazeyle beş türlü taat buyurdu. Anın dahı iki türlüsün has mün'imlere yani baylara buyurdu, kalanın cümle halka verdi. Ol taatin biri Allahutaâlânın birliğine ikrar etmektir, ve *Muhammed Mustafa*'nın peygamberliğine ikrar etmektir dil ile ve inanmaktır, gönülle; biri dahı namazdır, beş vakitte. Biri dahı yılda otuz gün oruç tutmaktır. Amma ol Şehadet kelecisi Hakka sığınmaktır, bâtıl nesnelerden; namaz ol ikrarı gerçekleyip kulluğunda kaim olmaktır ve oruç tutmak ol ikrarın ve kulluğun gerçekliğin Haktaâlâya bildirmektir. Zira, çün kim sen ayıttın ki ben kulum, pes ol kullukta berk durmak gerek ki senin dahı kulun var ise ol

dahı senin kulluğunda berk dura. Zira sen Allahutâlâya taat etmeyicek, kulundan sen dahı taat umma. Zira sen kuluna ol kadar iyilik edecek değilsin ki Hak süphanehu ve taâlâ sana edipdürür[80]. Pes eyle olsa Tanrı taatinden kaçma kim senin dahı kulun, taatinden kaçmaya, yani kulluğundan yüz çevirmeye. Zira bir kul kim kulluğa meşgul olmaya, ululuğa tamah etmiş olur. Ol tama[c] bunun gibi kulu tez helâk eder ki şi'r-i Parsî:

Sezed ger bürî bendeîrâ gulû
Ki bâşed huzavendiyeş ârzu

Tercümesi:

Boğazla, aman vermegil, ol kulu
Ki beyliğe sunmak isterse kolu

Andan gerü bilmiş ol kim namaz kılmak ve oruç tutmak, yani namaz ve oruç Allahın has nimetidir kim has kullarına ruzî kılıptur. Pes ikisinde dahı taksirlik etme kim eğer bu ikisine taksirlik edersen cihanda âmlardan olasın, haslardan olmayasın, zira kim şeriat beyi *Muhammed Mustafa*-salâvatü'r-Rahmani aleyhi[81] namazı tamam dine beraber getiriptür. Şöyle kim bir kişi elini namazdan çekse, tamam dinden elini çekmiş ola. Pes ol kişi ki dinsiz ola, öldürmek gerek. Ve bednamlık birle cihanda ikaba müstahak ola. Zinhar ey oğul, bu dediğim sözler üzerine gönlünden yavuz endişe geçmesin. Yani namazda taksirlik revadır, deme. Din yolundan gözlemezsen bari akıl yüzünden nazar et, gör ki ne denlü faide vardır. Evvelâ namaz kılanın mâdâm

teni ve donu arıdır. Eyle olsa arılık murdarlıktan yeğ, bir bu. Ve bir dahı bu kim namaz kılanda tekebbür olmaz. Zira kim namazın aslı tevazula urulmuştur. Çünkü sen tabiatını tevazua öğredesin, bedenin dahı tabiatına uyar, alçaklık hâsıl eder. Çünkü sen bu resm ile alçaklığa gözedesin, Haktaâlâ makamını yücelde. Andan gerü bilmiş ol ey oğul kim, bir kişi ki bir taifenin huyun huylanmak istese ol kavm ile hemsohbet olur, onların huyun huylanır. Yani bir kişi bedbaht olmak istese bedbahtlarla otura dura[82], hemen bedbaht olur. Ve ol kişi kim nikbaht ve devletli olmak istese devletlilerle ve nikbahtlılarla otura ve dura, devletli ve nikbaht oldu. Eyle olsa cümle marifet ehlinin katında islâm dininden devletli din yoktur. Ve islâm hükmünden yeğ hüküm yoktur. İmdi eğer dilersen kim daim devletli olasın, sohbet, din devletlileri ile kıl ve din ulularına muhalefet etme, tâ ki şekavet ehlinden[83] olmayasın. Ve dahı zinhar ey oğul, namazda yeyincek olma ve rükûda ve sücutta namazı maskaralığa alma; yani rükû ve sücudu tezleyip birbirine karıştırma, tâ ki şekavet ehlinden olmayasın, dini ve dünyayı harap kılmayasın.

Fasıl: — Ve dahı bilmiş ol ki oruç tutmak bir taattir ki yılda bir aydır. Pes bir kulluk kim yılda bir ay ola, anı dahı taksirlik birle geçiren gayet nâmert ola. Pes hiredmend olan nâmert olmaya kendüyü reva görmeye. Andan gerü orucu tutmakta taassup ehli olma. Yani kaçanki şehrin kadısı ve hatibi ve cümle mutemetleri oruç tutalar, sen

dahı tut ve kaçan anlar yiyeler, sen dahı yi, cahillere uyma. Ve bilmiş ol ki Haktaâlâ ganidir, senin açlığından ve tokluğundan. Amma oruçtan maksut mühr-i ilâhîdir[84]. Ve lâkin bu mührü cümle endamına urmak gereksin. Tâ kim ol mühür senin katında zulme uğramaya, yani ağzına mühür urıcak[85] diline ve gözüne ve ayağına ve eteğine bile urmak gereksin ki oruç senden razı ola. Ve andan gerü bilmiş ol kim oruç tutmaktan faide oldur kim tanlacak yiyeceğini bir yoksula veresin. Tâ ki senin açlık zahmetin çektiğinden sana faidesi ere. İmdi key sakın kim bu üç taatten ki âmdır, taksir etmeyesin. Zira ki namaza ve oruca ve tevhide hiç özür yoktur. Amma ol iki taat ki bayIaradır, zekât ve hac gibi özre imkân var, yani malım yok idi, gücüm yetmedi derisen özrün vardır. Bu bapta söz çoktur, amma ihtisarla güzidesin beyan ettim, V'Allahu a'lem bi's-savâb.

DÖRDÜNCÜ BAP

ŞOL TAATİN SEVABIN ÇOKLUĞUN BİLDİRİR KİM GÜCÜ YETİCEK[86] KILA

Ey oğul bilmiş ol kim Hak süphanehu ve taâlâ iki fariza buyurdu mün'imlere, yani baylardan has kullara, islâm baylarına. İmdi ol farizanın biri hacdır ve biri zekâttır, her kimin kim ol yola yarar yarağı var ola; Haktaâlâ buyurupturur ana ki vara, *Kâbe*'yi ziyaret ede. Ve ol yola yarar yarağı olmayana Haktaâlâ güç buyurmadı. İmdi gücü yeten varmak gerek, gücü yetmeyen varmamak gerek. Görmez misin, dünya padişahlarına dahı yarağsız olan sipahi hizmet edemez. Hassa ki bu kulluk yerine gelmeye sefer gerek[87]. İmdi sefere yarağsız varmak muhataradır. Ve yarağa gücü yetip sefere varmasa dünya nimetlerinden lezzet bulmaya. Zira tamam dünyanın lezzeti seferde bulunur. Zira ki kişi görmediğin görse nimettir; yemediğin yemek ve işitmediğin işitmek ve ne ki buna benzer hep nimettir. Bir kişi ki gücü yete ve sefer etmeye, bu lezzetlerden mahrum olur. Bir dahı bu kim sefer ehli cihan-dîde ve kâr-azmûde yani dünyada iyi ve yavuz tecrübelerden haberdar olur. Pes bir kişi kim gücü yetse ve *Hicaz* seferin etse, Tanrı buyruğun tutanlardan olur ve hem cihan-dîdelerden

olur. Ve seferin bir dahı faidesi budur kim nereyi ki dünyada görse gümansız bilür ki dünyada vardır, ve onu kim görmedi, acep nice nesne ola deyu gümandan hâli olmaz[88]. Pes görmek hayırlıdır işitmekten, nitekim Arap aydur: Leyse'l-haberü ke'l-muayene, yani kulağıla işitmek göziyle görmek gibi olmaz. Nitekim Acem şairleri bir beyitte deyiptürler ki:

Şi'r-i Parsî

Cîhan-didegânrâ be-nadidegân
Nekerdend yeksan pesendidegân

Tercümesi:

Cihanı gezip gören ve görmeyen
Değildir beraber dediler eren

Eyle olsa Hak sübhanehu ve taâlâ seferi lâzım etti mümin kullarına tâ kim maldan faide göreler ve hem Tanrı fermanın yerine getireler, evini ziyaret edeler. Amma yoksul kullarına buyurmadı. Zira ol yola yarar yarağları yoktur. Eyle olsa Haktaâlâ yoksul kulların esirgediği olur; güçleri yetmediği[89] kulluk buyurmaz. Amma ol yoksul kim hacca vara, kendüyü tehlikeye bırakmış ola. Bir bu, bir dahı ol kim, kadirsizlik etmiş ola, kendi yoksulluğuna kani olmayıp baylara öygünmüş ola. Eyle olsa yoksul kim baylara öygüne, ol sayruya benzer ki sağ kişiler işlediği gibi kuvvet harcolacak iş işleye. İmdi bunun misali ol iki hacıya benzer ki biri bay ve biri yoksul. İkisi dahı berriyede giderlerdi. Bay mahfede rahatta, yoksul yayağ mihnette. İkisi birbirleriyle giderken söyleştikleri gibi.

Hikâyet. — Şöyle rivayet ederler kim *Buhara*'da bir reis var idi, gayet maldar kişi idi. Haktaâlâ bu

reise ilham etti ki hacca vara. Pes yüz deve hazır kıldı ve bir mahfe de iki devenin arasında götürdü. Ve su ve zevade bol, kendi girdi mahfeye, ol berr içinde rahat ve dinç şöyle giderdi, sanasın ki henüz kendi evinde oturur. Eyle olsa bu izz ü naz ile giderken *Arafat*'a yakın gelicek bu reis gördü ki bir derviş dahı *Hicaz*'a azmetmiş. Yayak yürümekten ayağı kabarmış ve ol ıssı günde susuz bağrı pişmiş. Gayet argın ve biçare giderken nagâh gözü bu reise duş geldi ki izz ü naz ile dinç ve rahat gider. Pes bu derviş yüzün ol reise döndürdü ve ayıttı: Ya hoca, senden bir süalim var, soraram, billâhi[90] doğru cevap veresin. Reis ayıttı: Sor, eğer bilirsem doğru cevap verem, dedi. Pes derviş ayıttı: İkimiz dahı Tanrı evine gideriz, ziyaret etmeye. Sen şöyle rahat, sanasın ki hiç evinden gitmedin, şöyle dinç gidersin. Ve ben böyle yayan ve yalıncak ve yalın ayak, aç ve susuz giderim; andan Haktaâlâ ikimizin dahı sevabını beraber mi yazdırır. Reis ayıttı: Lâ vallâhi[91] hâşâ ki benim sevabım, senin sevabınla beraber ola. Ve eğer bileydim ki benim sevabım senin sevabınla beraberdir, ben hiç hacca gelmezdim. Derviş ayıttı: Neden böyle dersin? Reis ayıttı: Allahutâlâ beni fermanın tutanlardan etti. Ve sen, buyruğun sıyanlardansın. Derviş ayıttı: Nite? Reis ayıttı: Şöyle kim Haktaâlâ gücü yetenlere ayıttı: Ve hicc ül-beyti men istetâ'a ileyhi sebilâ[92], dedi; gücü yetmeyen dervişlere: Ve lâ tülkû bieydîküm ile't-tehlüke[93], dedi. Eyle olsa ben evini ziyaret ederim, buyruğunu tutmuş olurum; sen kendüzünü tehlikeye bıraktın, buyruğun sımış olursun. Derviş

ayıttı: Tehlike demek, cana hatarlı yere derler, Hacca gelenlere cana hatarlı yer nerde vardır? Reis ayıttı: Azığı olmasa bu yolda açlıktan ölmeye imkân var. Ve bin di olmasa yorulup yoldan kalıp berriyede ölmeye imkân var. Filcümle kalanın buna göre kıyas et. Derviş ayıttı: Lem tekûnû baligihi illâ bişıkki'l-enfüs[94]. Eyle olsa bu Hac maksuduna eremez, illâ bişıkki'l-enfüs[95]. Eyle olsa ne cevap verirsin? Reis ayıttı: Şıkkın ve nefsin dahı mânaları ikişerdir. Şık demeğin bir mânası yarım, nime demek olur ve bir mânası zahmet demek olur. Ve nefsin dahı bir mânası budur ki nefsdür ve biri dahı tendir, yani adamın baştan ayağa değin endamına nefsün vâhid[96] derler. Geldik imdi bu sözün şerhine, bu hod malûmdur ki bu seferin maksudu hâsıl olmaz, illâ bişıkki'l-enfüs, yani beden zahmetiyle. Amma meşayih nazarında şık'tan muratları budur ki bu nefs bir terkiptir ki iki bölükten olmuştur, bir bölüğü ruhanî ve bir bölüğü nefsanî. Ol ki ruhanidir, akıl ve ilim ve hilm, sıdk ve tevazu ve takvadır. Ve ol ki nefsanidir, cünun, cehil ve katı gönül, ve yalan ve müfsitlik ve tekebbürlüktür. Eyle olsa Hacca varanlar, bulmayalar Haccın sevabını, illâ nefs bölüğünü kendüden ayırmağıla. Filcümle zahmet çekmek ile bulasız bu yolda maksudunuzu; helâk olmağ ile, demedi. Derviş ayıttı; Pes zahmet nice nesneye derler? Reis ayıttı: Zahmet oldur ki teni incide, velî helâk etmeye. Derviş ayıttı: Pes sen ne zahmet görürsün bu yolda? Reis ayıttı: Mücerret göçmek ve konmak zahmettir, andan artuğu helâkliktir. Derviş ayıttı: Ben sercümle zahmet görürüm, helâklik bilmezem. Reis

ayıttı: Bu sercümlesini koyalım; bir dahı bu kim bir kişi biregüyü ağırlamak istese, evine davet etse ve biregü dahı okunmadan şöyle ektileni varsa ol ev ıssı kangısın artuk ağırlaya? Derviş ayıttı: Okunan artuk hürmetlenir. Reis ayıttı: Pes ol okunan konuk benim ki Haktaâlâ ben kendi lûtfundan evine davet kıldı, gel deyu. Ve sen fodulluğ ile ekti olup varırsın. Pes benim sevabım, seninle kaçan beraber ola? Pes derviş söylediğine pişman oldu. İmdi ey ciğergûşem, eğer Hacca varmaya gücün yeterse pes taksirlik etme, var. Ve eğer gücün yetmezse ol yola küstah olup kendüzünü tehlikeye atma. Zira ol yola beş nesne gerek kim tehlike olmaya. Ol beş nesnenin evveli maldır, kifaf kadarınca. İkinci kuvvettir ki ol yola doya. Üçüncü yo eymenliğidir. Dördüncü nefsanî dilekleri terk etmek. Beşinci Haccın hürmetin saklamak. Çünkü bu beş şartı yerine getirdin, tamam Haccın halâvetin buldun, ve's-selâm.

Fasıl. — Geldik zekâta, bilmiş ol ey ciğergûşem ki bir fariza dahı zekâttır. Amma bu farz becit oldu Hacdan. Niçin? Anınçin ki Hac bir farzdır ki gücü yettiğinden sonra bu hacca varam dese dahı ol niyyet ettiği yıl kolay olmasa gelesi yıl varam dese caiz olur. Amma zekât öyle değildir. Zira hac ömürde birdir ve zekât her yılda birdir. Gücü yeten yılında malı zekâtın vermeyen günahkâr olur. Küfran-ı nimetlerden[97] sayılır. Zira ki zekât verenleri Haktaâlâ kendi mukarreplerinden ediptürür. Ve anların misalin ki zekât vereler, bir beye benzediptürür raiyyet içinde yani ki bir padişaha benzediptür nökerler içinde. Bayları dahı Haktaâlâ padişah kılıptur yoksullar içinde. Nitekim beyin beyliği nöker iledir, bayın dahı baylığı yoksul iledir. Çün padişah nökere donluk vermeye, nöker gider, bey yalnız kalur. Eyle olsa bey dahı sercümle baylardan birisi olur, beylik gider. Baylar dahı yoksula nafaka vermese sercümle yoksullardan birisi olur, baylık adı gider. İmdi bilmiş ol ki Haktaâlâ kullarını iki bölük eylediğine sebep budur ki bir bölüğü nafaka verici ola ve bir bölüğü nafaka alıcı ola. Yani biri bay ve biri yoksul; biri bey ve biri nöker. Nöker anınçindir ki padişah ululuğu belli ola ve yoksul dahı anınçindir ki bayların izzeti anlarınla artuğ ola. Ve bileler ki Haktaâlâ beylere ve baylara ne mertebe veriptir. Velî kaçan ki bir bey nökere donluk vermese, bir nökeri - çok padişahın korkusundan emin olmaya. Kaçan kim baylar dahı yoksula zekât vermese, Allahutaâlâ korkusundan iymin olmaya.

İmdi ey ciğergûşem yılda bir kez zekât vermek gerek. Ve lâkin sadaka ne kadar gerekse ver, eğerçi ki fariza değildir. Ve lâkin cevanmertliğe ve müravvete taallûktur[98]. Ne kadar artuk sadaka edersen o kadar yeğdir. Zira sadaka veren âdem Allahutaâlânın amânında olur[99]. Eyle olsa çünkü sadaka veren Allahutaâlânın amânında ola, pes gücü yetene, elinden gelene bundan yeğ ganimet dahı ne ola.

İmdi malûm oldu ki kişi sadakayı artuk verse mürüvveti artukluğu belli ola. Andan gerü ey ciğergûşem sakın kim zekâttan ve hactan ötürü gön-

lüne şek düşmeye ve gümanlı olmayasın. Yani demeyesin ki hacca yalıncak niçin gide ve seğirde ve yolda tırnağın niçin kesmeye ve saçın yülümeye[100]. Ya zekâtta yirmi altında buçuk altın niçin çıkaralar[101]. Ve öküzde ve koyunda ne işi var, Haktaâlânın ki kurban buyurur, deme. Zihnar cehdeyle ki bu gümanlar gönlüne yörenmeye. Tanrının işine şek getirme. Zira ki onu Haktaâlâ bilir, biz ve siz bilmeziz[102]. Nitekim Kelâm-ı Mecid'de buyurur ki Allahu ya'lemü ve entüm lâta'lemûn[103]. Eyle olsa sen Haktaâlâ fermanında olmaktan artuk hiç nesne gözleme ki ol eyle böyle demekte hiç senin işin yoktur. Eyle olsa, çünkü bu hakkı üzerinde vacip bildin, pes ol dahı vaciptir ki ata ve ana hakkın dahı saklayasın. Zira ki ata ve ana hakkın gizlemek dahı Haktaâlâ buyruğudur ve's-selâm.

BEŞİNCİ BAP

ATA VE ANA HAKKIN YERİNE GETİRMEYİ BEYAN EDER

İmdi bilmiş ol ey oğul ki Haktaâlâ diledi ki cihanı şenelde. Pes Haktaâlâ nesle sebep olmağa şehvet yarattı ve Âdemin sulbünde kodu. Tâ ki cihanda Âdem zürriyeti üremeye sebep ola. Eyle olsa ata ve ana birbirine cem'olduğuna sebep oğul ve kız vücuda gelmektir. Eyle olsa oğula dahı vaciptir ki atanın ve ananın hakkın hürmetin saklaya ve aslını ululaya. Zira oğul ki aslın ululaya, kendüzün ululamış olur ve uluzade olmuş olur. Pes oğula ahit şöyle gerek ki kendi as ının hürmetin katı saklaya. Zira âkıl oğul oldur ki kendüzün hor düşürmeye, yani atasın ve anasın horlamaya. Tâ ki kendi dahı hor olmaya. Andan sonra sakın ey oğul demeyesün ki atamın ve anamın garazı beni doğurmak değildi, belki kendilerinin arzuları yerine gelmek idi. Hâ zinhar dahı demeyesin, benim üzerime ne hakları var? Zira igen ednaca hakkı yani key azacık hakkı ki ata ve ananın oğul üzerinde vardır, şol dünyaya geldiğine sebep olduğudur ki ata ve ana sebep olmasa oğul dünyaya gelmezdi. Eyle olsa bu sebep senınle seni yaradan arasına düşüptür, bir bu. Ve bir dahı ata ve ana

senin üzerine ölmeğe razı olur'ar, tâ ki sana bir elem değmesin deyu. İmdi nice k Haktaâlâ sen ata ve ana katında sevgili hürmetli kıldı, ki kendüler ölmeye razı olurlar ki tek sana elem gelmeye. Eyle olsa sana dahı vacip oldur ki nice ki kendüzünü seversin ve hürmetlersin, seni yaradan Allahı dahı yeğ sevesin ve hürmet edesin. Ve nice ki Haktaâlâyı seversin ve hürmetlersin, atayı ve anayı dahı şöyle sevesin ve hürmetleyesin. Zira eyle etmeyicek Allahutaâlâyile kendi arasındaki hakkı bilmemiş olur. Eyle olsa kangı oğul ki akıl yoldaş ola ve kifayet kılavuz ola, ata ve ana sevgisin ve hürmetinin hakkın yerine getirmekten hâli olmaya. Nitekim Haktaâlâ buyurur ki Etîûl'-lâhe ve etî'ûr-resule ve ulü'l-emre minküm[104]. Bu ayetin tefsirini bir nice türlü ederler. amma bir tefsirde şöyle okudum ki ülü emr dediği ata ve anadır. Zira ki size buyruğu geçene dahı dediğinde iki türlü vecih var. Bir bu ki gücile hükmün geçire, bir dahı bu ki lûtfile yani diler ve dilemez hükmün geçire. Eyle olsa oğul dahı ata ve ana hükmünde şöyledir: Dilerse eyilikle terbiyet ede, dilerse yavuzluğ ile.

İmdi ey oğul key sakın, atayı ve anayı hor görmeyesin ki Haktaâlâ — celle celâluhu — atasın ve anasın incidenlere hüccet tutmağ için, ben size öğretmedim mi, demeğiçin Kur'ânda buyurur: Ve lâ takul lehümâ üffin ve lâ tenherhümâ ve kul lehümâ kav en kerima[105].

Ve hem haberde gelmiştir[106] ki emirülmüminin *Ali*'den sormuşlar ki oğul üzerinde atanın

ve ananın hakkı kaç türlüdür? Cevap verm'ş ki Haktaâlâ bu edeb' yani ata ve ana hakkı nice idiğin Peygamberin atası ve anası nübüvvet gelmeden öldüklerinden beyan eder, yani eğer nübüvvet zamanına erseler Peygambere vacip olurdu ki onları kendünden u'u göreydi, oğulluk tevazuun göstereydi. Eyle olsa bu hadîs zaif olur idi ki, dedi: Ene seyyid-i veled-i Âdem ve lâ fahre[107]. Pes bundan kıyas eyle ki Tanrı Peygamberi kendüzün ulu'amaya idi, eğer atası ve anası hazır olsa. Pes kalan hakkın dahı buna göre kıyas etmek gerek. Pes bundan bi'mek gerek ki atanın ve ananın hakkı ulu mertebedir.

Eyle olsa ata ana hakkın eğer din yüzünden gözlemezsen bari akıl ve bilü yüzünden gözle ki ata ve ana senin asılda bittüğüne ve perverişine, ululuğuna sebep oldular. Bu resme çünkü onlar senin bunca iyiliklerine sebep oldular, eğer sen onların hakkında taks'rlik edersen şöyle görüne ki sen hiç iyiliğe yarar adam değilsin, zira bir kişi kim asl hakkın bilmeye, ucdan bucaktan olan hakkın hod hiç bilmeye. Böyle olana nâsipas derler. Eyle olsa nâsipasa iyilik eden ahmaktır. İmdi cehdey'e ki sen nâsipaslardan olmayasın, tâ ki iyiliklerden mahrum olmayasın. Nice ki sen oğlundan hürmet umarsın, atan anan dahı şöyle umar[108]. İmdi eğer sen onların iyiliği hakkın yerine getirirsen oğlun dahı senin iyiliğin hakkını yerine getire. Zira oğul atadan anadan gördüğün işler. Zira oğul yemiştir, ata ve ana ağaçtır. Ne denlü ki yemişli ağaca artık tımar edesin, yemişi hem bol olur ve hem tatlı olur. Maksut ataya

ve anaya dahi ne denlü artuk hizmet edersen hayır duası artuk olur ve hem icabete makrun olur. Böyle olduğundan sonra Haktaâlânın hoşnutluğuna dahı yakın olursun.

Andan gerü ey ciğergûşem sakın kim mirastan ötürü, yani malından bana kala deyu atanın ve ananın ö ümün isteme. Zira ata ve ana ölmeden dahı — şol ki mukadderdir — sana yetişir. Zira ki rızk maksumdur, ezelde kısmet olan değmeyince olmaz. Pes ata ve ana ölümün istemekte mal için kendüzün incitme ki kişinin kendi dileğiyle rızk hâsıı olmaz. Nitekim şair aydur:

Şi'r-i Pârsî:

Neşeved mer türa füzun rûzî
Ger heme pişeha biyamûzî

Tercümesi:

Rızk arturmağa değil çare
Bin hüner öğrenirsen yâre.

Ve hem Arap aydur ki «bi'l-ciddi lâ bi'l-keddi.» Yani kişi tali^ciyle artar, illâ emeğiyle ve dürüşmekle artmaz. Pes vac p o'dur ki Haktaâlâ ne ki sana kaderled se ona şakir olasın.

Bir dahı ey ciğergûşem, cehdeyle ki tanlacak durduğun vakit senden yukarılara bakıp melûl olma; senden aşağılara bak sevin. Tâ ki şakirlerden olasın. Ve dahı cehdeyle ki eğer ma a yoksul olup, akıl ve danişte bay olasın. Zira k akıl ve daniş mal ve menalden yeğdir. Anın için ki akıl vè bilü ile mal hasıl etmek olur ve lâkin ma ile akıl ve bilü hâsıl etmek olmaz.

Ve bir dahı bu kim mal cahilden gitmeye imkân vardır, amma akıl ve bilü kişiden gitmez. Ve hem mala uğrudan ve haramiden ve oda yanmaktan ve buna benzer nesnelerden ziyan vardır, ve lâkin akıl ve bilüye hiç ziyan yoktur. İmdi ey ciğergûşem eğer aklın ve bilün var ise hüner öğren ki akıl ve bilü olsa ve hüner olmasa ol bir tene benzer ki yalıncak ola ve bir surete benzer ki canı olmaya. Filcümle çünk aklın ve bilün ve hünerin oldu, zinhar edeb dahı elden koma. Nitekim Arap aydur: E.-edebü suretü'l-akli, yani edep aklın görküdür.

ALTINCI BAP

HÜNER ARTIRMAK GÜHER ARTIRMAKTAN YEĞ İDİĞİN BEYAN EDER

Ey oğul bilmiş ol ki hüner güherden yeğdir. Pes cehdeyle ki güher artırma, hüner artır. Zira hünersiz kişinin hiç kimseye asısı değmez, belki kendüye dahı faidesi değmez. Şol mugaylan ağacı gibi ki gölgesi yoktur; ne kendüye faidesi var, ve ne gölgesinde ayruğa rahat var. Eyle olsa hünersiz kişi dahı ancılayındır. İmdi elbet kişiye hüner gerek. Çün hüneri olmaya, barı güher gerektir. Yani asılzade gerek. Zira eğerçi hüneri olmaya, aslı nesebi olduğu için halk içinde hürmet bulur. İllâ müşkil o dur kim, ne aslı güheri ola ve ne hüneri ola. Pes onun bigi kişiye ke'l-adem[109] derler. İmdi ey oğul cehdeyle, bar eğer aslî güherin olmasa kisbî hünerin o sun. Zira ki hüner, ten güheridir; ten güheri asıl güherinden yeğdir. Nitekim demişlerdir: Eş-şerefü bi'l-akli ve'l-edebi lâ bi'l-asli ve'n-nesebi. Yani kişi izzeti akıl ve edepledir asılla ve neseple deği dir. Andan gerü cehdeyle ki atan anan kazandığı ad ile kişilenmeyesin, sen kazandığın ad ile fahırlanasın. Zira atan anan sana bir ad kazandı, ya Ahmed, ya Mahmud, ya filân, ya falan. Velî sen kazandığın ad ya âlim, ya hakîm, ya üs-

tad, ya muallim, ya hünermenddir. Eyle olsa ol evvelki adın ata ve ana katında makbul idiğine delil ve nişandır. Ve bu sonraki adlar halk içinde makbul olduğuna nişandır. Eyle olsa cümle halk katında makbul olmak yeğdir, yalnız ata ve ana katında makbul olmaktan. Filcümle bari güherden ve hünerden yani ya aslî güherden ya kisbî hünerden elbette birisi gerekdir ki sende ola. Zira bir kişide ki aslî güher olmaya ve kisbî hüneri dahı olmaya, ol hiç kimseye yaramaya. Anın bigiden sen dahı ırak kaç ki sana dahı noksanı değmesin. Ve lâkin bir kişi ki hem asılzade ola hem hünerperver ola. Onun biginin eteğine berk yapış, elden koma ki ol sana ve cemî halka yarar kimsedir, fayidesinden mahrum olmazsın.

Geldik imdi hünerlerin kangısı efdaldir. Şöyle bilmiş ol ey oğul ki cemî hünerlerde söz söylemekten yeğrek hüner yoktur. Zira ki Hak sübhanehu veta âlâ - celle celâluhu[110] - mecmu eşyayı yarattığından âdemi yeğ yarattı. Ve cümle hayvanat üzerine âdem oğlunu bergüzide kıldı: On nesne sebebiy e ki âdemin tenindedir. Ve bu onun beşi içindedir ve beşi dışındadır. Bâtınındaki hasiyetlerin biri fikirdir ve öğrenmek ve öğrendiğin ökte tutmak ve hayal etmek ve gönülde iyiyi ve yatlıyı farketmek ve gönülde sözü filhal dürüst terkip eyleyip söylemek. Amma zâhirdeki beş hasiyetler ki var: Biri işitmek ve görmek ve yiylemek ve el değirip nesnenin irisin ve yumuşağın bilmek ve tatmak. Bu cümleden eğerçi bazısı hayvanda dahı vardır. Ve lâkin âdemdeki bigi değildir. Pes

bu sebepten âdem dükeli canavarlar üzerine ulu padişah oldu. Ve lâkin bu ondan hulâsası sözdür. Zira ol kalanı dahı söze alettir. Nitekim fehm sözün niteliğine ermeye alettir. Ve ök, söz saklamaya alettir ve hayal sözün iyisin yatlusun farketmeye alettir. Kalanın dahı böyle kıyas etmek gerek.

İmdi ey oğul, çün bildin ki âdemde sözden yeğ hüner yoktur. Pes cehdeyle ki dilini söz hüneri ve fesahat cevheriyle bezeyesin ve halka tatlı dille söylemeyi âdet edinesin. Niteki demişler: Her kimin dili tatlı olsa dostları çok ola. Hadis der ki: Men azübe lisanuhu kesura ihvanuhu - sadaka Resulüllah [111]. - Andan gerü nice tatlı sözlüysen dahı sözün yerin bilmeyince söyleme. Zira her söz ki yerinde söylenmeye, eğerçi ki tatlı ve hûb ola, acı ve zişt görünür. Bir dahı ol sözü söyleme ki anın ucundan emeğin arta. Anın big sözden ki emek artıra ve fayidesi olmaya, epsem olmak yeğrektir. Zira hakîmler sözü sücüye benzetipdürürler; niteki humar eyler, hem humar giderir. Andan gerü senden söz istemeden söyleme. yan senden bir nesneyi sormadan sen andan filhal ortaya söz getirme ki onun bigi nesne beyhudedir. Pes beyhude nesneden key sakın. Andan gerü ey ciğegûşem, senden bir kişi öğüt istemeyince sen ona nasihat verme. Hassa bir kişiye ki sen öğüt veresin ve ol işitmeye. Anın bigi kişiyi rûzgârına ko ki her düştükte keksiz öğütlene.

Andan sonra kalaba halk arasında kimseyi öğütleme. Zira halk içinde öğüt vermek tamam ayıbını başına kakmış gibi olur. Velî halvette olursa

kayırmaz[112]. Niteki demişlerdir ki ennushu inde'l-melei takri'u. Yani kalaba halk arasında öğüt vermek başa kamçıyla urmaktır.

Andan gerü bir kişi göresin ki eğridir, sen anı doğrultmağa dürüşme ki başaramazsın. Zira her ağaç ki eğri bitti ve yuğunlandı, yine ol doğrulmaz tâ kesip keser ile yontmayınca.

Andan gerü söze çünkü mahal bilesin, bahıllık eyleme. Hususa ki anın bigi demde söylemek hûbtur. Eğer elinden gelirse malına dahı bahıllık eyleme, zira halk maldan ve tatlı sözden artuk nesneye aldanmazlar. Velî mala artuk aldanırlar, sözden ise.

Andan gerü töhmetli yerde oturma ve yaramaz yere kılavuz olan kişiye yoldaş olma ki seni yavuz öğretmesin. Gayet anın bigiden ırak kaç.

Andan sonra sakın kendüzünü yavı kılma. Bir yerde ko sen seni ki istediğin vaktin seni bulasın. Yani nihadın eyi iken yaramazlar tabiatına girme. Eyle olsa özünü yavı kılmış olursun. Pes evvelden en seni ne yerde gösterdin ise yine ol yerden görün, yani yine ol surette görsünler, tâ ki şermsar olmayasın. Pes kendini ne yerde korsan yine anda iste, tâ özünü bulasın.

Andan sonra kimsenin kaygısına sevinme, tâ kimse senin kaygına dahı sevinmeye. Senden aşağıya güç etme, dâd eyle, tâ sen dahı senden uludan güç görmeyesin, dâd bulasın.

Hem halka gökçek söyle tâ ki gökçek cevap işitsein.

Dahı gerek şor yere tohum ekmeyesin ve ağaç dikmeyesin ki hâsıl vermez. Yani nâsipas kişiye

iyilik eyleme ki şor yerde tohum nice zayi olursa nâsipas kişide dahı iyilik şöyle zayi olur. Amma iyiliği ehlinden dartınma ve eğer iyilik eylemek top elinden gelmese bari halkı eyülüğe kılavuzla ki ed-dâllü ale'l-hayri ke-failihi, yani bir kişi bir kişiyi hayra kılavuzlasa ol hayreden bigidir kılavuzlıyan dahı. Şöyle bilmiş ol ki iyilik eden ve iyiliğe kılavuzlıyan iki kardaş bigidir ki zamane ehli bunların kardaşlığı ahdini bozamaz. Pes eyilik edenle kılavuzlıyanın dahı iyiliği şöyle muhkemdir.

Andan gerü ettiğin iyiliğe pişman olma ve yavuzluktan hazer eyle. Zira ki eyiliğin ve yavuzluğun cezası yani ivazı bu cihanda filhal heüz sen yerin değşirmeden erişir. Ve bir dahı bu ki ol iyilik ettiğin kişi gönlü ne denlü rahat olursa sana dahı ol kadar rahat erer gönlüne. Ve eğer bir kişiye yavuzluk edersen ol kişinin gönlüne nedenlü zahmet ererse senin dahı gönlüne ol kadar zahmet erer. Belki tasası ve ağırlığı sende dahı artuk olur. İmdi çünkü biregüye yavuzluğun ermez, tâ sen dahı darlığanmayınca ve sen hoşdil olmayınca biregüye iyiliğin değmez. Pes bu dürüst oldu ki iyi ve yavuz ne edersen cezasın hem bu cihanda dahı görürsün, bu söze hiç kimse münkir olmaz. Bir kişi ki ömrü içinde iyilik eylemiş ola, yavuzluk hakikatine nazar ede ve fikir ergürebile ki sözüm gerçektir. Eyle olsa gücün yettiğince eyilik eyle, tâ ki bir gün iyiliğin tohumunun hâsılına eresin. Niteki *Bağdad*'da *Başmakçı Muhammed b. Hasan* erdiği bigi, eyiliği ucundan.

Hikâyet. — İşittim şöyle rivayet ettiler ki *Bağdad* şehrinde halife emirülmüminin *Mütevekkil*'di, Radiyallahu anhü[113]. Bir kulu vardı, katı müflih ve devletli. Ne ki devlet ehlinin edep babında hüneri vardı hep öğrenmişti, adına *Fetih* derlerdi. Halifeye ol kadar edep, kulluk beğendirmişti ki halife *Mütevekkil* onu oğul edinmişti ve belki oğlundan aziz tutardı. Takdir şöyle düştü ki bu *Fetih* dediğimiz gulâm yüzmeye heves etti. Halife haberdar olıcak buyurdu, mellâhlar geldiler, *Fetih*'e yüzmek öğretmeye başladılar. Bir müddet içinde öğrendi, amma henüz oğlan idi. Dilîr yüzemezdi, velî oğlanlık tabiatından kuvvetlice yüzerim sanırdı. Kendüzü bir gün üstadsız su kenarına geldi, soyundu. *Şat* ırmağına girdi. Su iti akardı, *Fetih* cehdedegördü ki kenara çıka, başaramadı. Çün gördü ki su itidir, önegüleşmek olmaz, naçar su yatımınca oldu[114]. dikaşağı revan oldu. Bunu su şehirden hayli aşağıya kıyıya götürdü. Bir yılgına yapıştı, durdu, ille yar idi, yukarı çıkamadı. Ve hem ol araya âdem gelecek yer değildir. Sergerdan kalmış iken baktı, yarda bir delik gördü ki su oymuş idi. Ol deliğin içine girdi oturdu. Tâ gördü ki sonu ne olacaktır, hele şimdilik can korkusundan eymen oldum, dedi, anda kaldı.

Bu yana[115] ol kimseler ki su kenarına dururlardı, *Fetih*' oynar sanırlardı. Çün gördüler ki gözden kayboldu, seğirttiler, su kenarınca çok istediler. Ne olduğun bilmediler. Hemen garkoldu deyu geri döndüler. Halife *Mütevekkil*'e haber verdiler ki *Fetih* suya garkoldu, siz çok yaşan, dediler.

Halife hemendem ki işitti, aheyledi, tahtından aşağı

indi, kendüzün toprağa urdu, çok ağladı, yas tuttu. Yedi güne değin zarlık etti. Âhır istedi ki ölüsün buldura, tâ ki göre, biraz odu sakin ola. Pes mellâhlar ve gavvaslar getirtti ve ayıttı:

— Her kim *Fetih*'in ölüsünü bulup getirirse ana bin altın veririm, dedi. Filhal mellâhlar gemilere girdiler, su aşağı istemeye başladılar. Nâgâh bunların birisi ol yara yakın geldi, gördü ki *Fetih* bir delikte sağ ve esen oturur. Kimseye demeden gemisini çevirdi, su yukarı halifeye geldi ve ayıttı:

— Yâ emirelmüminin, *Fetih*'in ölüsün bulana bin altın adadınızdı, diri muştulayana ne verirsin. Halife ayıttı: Beş bin altın veririm, deyicek filhal pes vardı, *Fetih*'i getirdi. Halife *Fetih*'i sağ ve selâmet gördü, katı sevindi, şükretti ve dediğin verdi, mellâha.

Andan sonra vezire buyurdu halife ki: Var hazine kapısını aç, ne ki vardır, iki böl, yarısını sadaka üleştir, dedi. Andan sonra yeyisi getirin dedi, ki *Fetih*' im yedi gündür ki yiyecek yimeyiptir. *Fetih* ayıttı: Yâ emirelmüminin, ben aç değilim. Halife ayıttı:

— Meğer *Dicle* ırmağının suyun yedin ola[116]. *Fetih* ayıttı:

— Yok yâ emirelmüminin ve âkin bu yedi gün ki ben ol yarda oturur idim, her gün bir dirgi içinde yirmi kadarı kirde gelirdi, önümden geçerdi. Ben karmalardım ve ol kirdeden birisin, ikisin alırdım. Bu yedi gün içinde benim dirliğim andan idi. Halife ayıttı:

— Acep kim bırağır ola ol etmeği[117] suya? *Fetih* ayıttı:

— Kim etdüğün bilmezim[118], velî her bir kirdenin üstünde yazılıptır ki, *Muhammed ibn el-Hasan el-iskâf* deyu. Halife ayıttı: Tez kığırdın, şehirde her kim ise gelsin, dedi. Kığırttılar, ol kişi geldi. Ayıttı:

— Terek ile ekmeği su aşağı salıveren benim ki adım başmakçı *Hasan Muhammed*'dir. Halife *Mütevekkil* ayıttı:

— Nişanın nedir? Ol ayıttı: Her bir kirdede benim adım yazılıptur, dedi. Halife ayıttı:

— Malûm oldu ki ol ekmeği suya atan sen imişsin ve lâkin ne kadar vakittir ki sen bu ekmeği suya atarsın. *Muhammed b. Hasan* ayıttı:

— Bir yıl var. Halife ayıttı: Senin bu işden maksudun neyidi? Ol kişi ayıttı:

— Yâ emirelmüminin, ben bir kez işittim biregüden, aydur ki eyiliği eyle, suya bırak, bir gün sana karşı gele[119], deridi. Ben anı denemek için ettim bu nesneyi ki görem, suya ettiğim eyilikten bana dahı nesne gelir mi, dedim. Halife ayıttı:

— Ol sudan sana hoş eyilik ivaz oldu, derviş, dedi. Filhal beş pare köy *Bağdad*'ın kapısı önünde buna milkliğe verdiler. Beratın aldı ve eviyle köylere vardı, karar etti. Ve ol eyiliği uncundan yoksulluktan kurtuldu, gani oldu. Ve henüz ol kişinin *Bağdad* şehrinde oğlu oğlanları vardır. Ey oğul halife *El-Kaaim Billâh* zamanında ben hacca giderken *Bağdad*'a vardığımda pirlerden bu hikâyeti işittim, dediler. Ve hem ol *Başmakçı Mu-*

hammed b. *Hasan*'ın oğlu oğlanların göst^rdiler, gördüm.

İmdi ey ciğergûşem, gücün yettiğince[120] iyilikten yana ne denli zahmet çekersen çek, kayırmaz. Zira sonu rahattır. Pes eyle olsa eyilik etmekte ve eyilik istemekte dinlenmemek gerek, tâ maksut hâsıl edeler.

Andan gerü cehdeyle ki kendüzün halka iyi gösteresin. Zira bir kişi halka eyi gözüke, Halika dahı eyi gözükür; eyle olsa dünyada halk katında makbul olursun ve âhirette Halik katında. Ve lâkin sakın ki yüzün değşirmeyesin, yani sen seni halka eyi göstermiş iken yaramazda görmesinler. Kendümnüma ve cevfürüş olma, yani buğday gösterip arpa satma. Yani halka aşikâre kendüzün eyi gösterip uğurlayın yaramaz işler işleme ki bunun bigilik munafıklar nışanıdır, imdi nice ki cehdin var, munafıklar nişanın urunma.

Andan gerü her işe ki el urasın, adl ile el ur, zulüm ile el urma. Yani bir kişi bir eyi iş işlese adletmiş olur, kendüye ve yavuz iş işlese zulmetmiş olur kendüzüne. Pes kendüzüne adledenler Allahutaâlânın rahmetine gani olur.

Andan gerü ey oğul Âdemin iki hali vardır ki hiç vakit bu iki halden hâli değil: Biri şâdî ve biri gamdır. Zinhar, eğer kaygılı ve eğer şâdman olasın[121], kaygını ve şazlığını bir kişiye söyle ki kayırdığın vakit ol dahı bile kayıra ve sevindiğin vakit ol dahı bile sevine. Ve lâkin yeğreği oldur ki kaygın ve şazlığın eserin halka bildirmeyesin. Tâ her biri bir türlü söyleyip sen vaktinden ırmayalar.

Andan gerü eyiliğe ve yavuzluğa tezcek sevinme ve melûl olma ki bu oğlancıklar işidir. Ve hem cehdeyle ki bir muhal nesneyle vaktini ırmayasın[122]. Yani olur olmaz nesne içün kendüzünü güçleme, mütegayyir-hal olma. Zira âkıller her bir olur olmaz nesne için vakitlerin ırmazlar ve değme yel ile deprenmezler. Meselâ sana bir melâlet geldi, sen şâd idin, filhal ırıldın şazlıktan, melûl oldun. Uslu kişiler bu hali hoş görmezler. Zira her şâdî ki sana gele, ana sevinme ve anı şâdîye sayma ki elbette anın kaygısı vardır. Ve her melûllük ki gele, sevin, anı melâlete sayma ki sonunda şâdîsi vardır.

Ve bir ummadığın yerden sen dahı ne gele deyu ümizini kesme. Ve bir nesne umduğun yerden iğen dahı ümizvar olma. Zira kişiye ne hâsıl olur ise ekser ummadığından hâsıl olur, umduğundan ise. Çün umusu kişinin ummadığına bağlıdır. Pes ümizini ummadığın yerden artuk gözet. Andan sonra sen seni şöyle bil ki tamam âlemde muradın ne var ise hâsıl ettin ve gördün tut.

Ve nice ki ömrün ola, Hakka münkir olma, yani bir nesne ki biregüye eyi diye ve ol dediği nesne vâkide eyidir, sen ana yavuzdur deme. Ve yavuzdur derlerse, hem yavuz idiğin bilirsen, sen ana eyidir, deme. ki münkirlik eyle olur. Ve lâkin eyiye eyi ve yavuza yavuzdur dersen hakşinas olursun, eyle olsa hakşinas olmak yeğdir, hakka münkir olmaktan ise.

Bir dahı tez kakıgan olma. Eğer kimse kakıyıp söylerse sen ana yavaşlık ile cevap ver. Ve lâkin ahmaklara cevap verme, illâ epsem olmak ile.

Nitekim aydurlar: Cevabü'l-ahmaki es-sükût. Yani ahmak kişinin cevabı epsem olmaktır.

Andan sonra bir kişinin ki senin üzerinde emeği ola. Sen anın emeğin zayi eyleme, bari eğer ol emeğin ivazın ödemezsen, nâsipas dahı olma. Hassa ki ol emek çeken yine senin hasmın ola. İmdi elinden nedenlü gelse hasımlarına eyilik eyle.

Ve bir obanın, ya bir köyün veya bir şehirin ki içinde durasın, ol durduğun yerin pirlerine hürmet eyle. Hassa ki ol pirler kendi kabîlenden ola. Zira her kabîlede pirler muazzezdir. Niteki Resul Hazreti aleyhisselâm buyurur ki eş-şeyhu fi kabiletihi ke'n-nebiyyi fi ümmetihi. Yani bir peygamber kendi ümmeti içinde nice ise kabîlesi içinde dahı bir pir şöyledir. Yani bir ümmet arasında bir peygamber olsa umur-ı dünyeviden ve hem uhreviden, yani dünyadan ve ahiretten ne müşkilleri olsa ol peygamber katında hallolur. Bir kabîlede bir pir dahı şöyle müşkilgüşadır. Eyle olsa pirleri hor görüp faziletlerinden mahrum olma. Egerçi ki pirlerde ayıp göresin, ol ayba bakma, hünerin gözle ki pir kişi nice gevilmiş haref olsa çün yüzüne hikmet nazariyle baksan ibret hâsıl olur. Eyle olsa sana fayidesi değmiş olur. Pes anın bigi pirler göricek küstah olma, tâ ki fayideden hâli olmayasın.

Andan gerü ey ciğergûşem eğer şöyle olursa ki bir yad kimseye hemdem olasın ki gönlün andan ürke. Zinhar andan tez ayrıl, tâ ki eymen olasın. Zira gönül gümanlı olsa, zahmetli olur. Meselâ bir kişi sana yemekten, ya içmekten bir nesne verdi. Sen güman ettin ki bunda ağı var ola de-

yu. Anın bigi olursa yeme ve içme. Zira gümanlı ağı içmek âkıl kişiler işi değildir.

Andan gerü halkın adın sanın ve malın ve milkin gözleme, bilüsün ve hünerin gözle. Çok kişiler vardır ki hem adı var, hem malı. Ve lâkin ne bilüsü vardır ve ne hüneri. İmdi eğerçi ki sen dahı bilüsüzlükle ve hünersizlikle ad ve ekmek kazanasın; illâ bununla fahırlanmak olmaz. Fahır oldur ki adı ve ekmeği hüner ile kazanasın. Eyle olsa açlık ile gün geçirmeye razı ola. Zira açlık ile günler geçirmek Resulüllahındır ve ona mütabaat edenlerin bile. Ve bilüsüzlük e gün geçirmek *Ebucehl*'indir ve ana mütabaat edenlerin bile. Eyle olsa cehdeyle ki bilüsüz ve hünersiz olmayasın. Bundan bana ne fayide ola deyip bilüsüz ve hünersiz kalma. Eğer bir edna kişide hüner görürsen, öğrenmek ardınca ol. Bunun bigi hor kişiden nesne mi öğreneyim deyu âretme ki sana ol vakit âr ola ki anın bigi göze hor kişi bilüde ve hünerde yeğ ola senden. Görmez misin ki genc viranelerde olur ve inci sadefte. İmdi sen sadefi gözleme, incisin alagör. Pes sen bu edna hüner ve bilü ıssı kişiden hüner ve bilü öğrenmekten âretme. Tâ ki bir göze horca kişinin ki hüneri var ola, bihünerlik ârından kurtulasın. Ve hem gözle ki halka ayıp ve hüner nerden gelir. Bilüsü artmak ve eksilmek nedendir. Ve assı ve ziyan âhırı nereye değin erer. Eyle olsa bu cümleden sen assını gözlemek ardınca ol. Zira ol nesne ki halka fayidesi vardır, anı iste ki sana dahı fayide eder. Ve ol nesne ki halka ziyanı erer, sana dahı ziya-

nı erer, ermeyince olmaz. Pes anın bigiden kaçagör, tâ ziyana müptelâ olmayasın. İmdi tenini öğütle, yani dükeli düzgünün düzüver, tâ ki hüner öğrenmeye kaim ola.

İmdi ol düzgün ve tertip nedir ki teni hüner öğrenmeye kaim tutar. Birisi budur ki bir hüner ki öğrenmişsin ve bilirsin, harceyleyesin, öğreneceğin hünere. Ve bir dahı oldur ki bu öğreneceğin hüneri ezgi edinesin, öğrenesin. Yani gece ve gündüz, vakit ve bivakt[123] demeyesin, dürüşesin, ol hüneri hâsıl etmeyince olmayasın. Zira ki hüner öğrenmeye bir vakt-i malûm olmaz, vakıt ve bivakt öğren; hiçbir vakti abes geçirme, illâ bir hüner öğrenmek ile. Eğer ol vakitte bir hünermend bulmayısı olursan bir bihünerden öğren. Zira hüneri hünersizlerden ve bilüyü bilüsüzlerden dahı öğrenmek olur. Şöyle ki eğer gönül göziyle görüp akıl ve firaset nazariyle bakarsan bir bihüner kişi bir iş işler ki sana hoş gelmez, sen eyisin işle. Eyle olsa bir bihünerin yaramaz işin görüp sen eyisin işlemekle hünermend olursun. Niteki *Ali el-Murtaza*'ya sorarlar ki edebi kimden öğrendin? Ayıttı:

— Biedepten. Bakisin buna göre kıyas etmek gerek. İmdi kişi olana vaciptir ki ululuk ve kişilik gözlemeye, hüner artırmağın gözleye. Zira kişi kendi miktarınca olan, yani kendi beraberi kişilerin üzerine ulu olmaz, illâ hünerle ve faziletle. Eyle olsa kaçanki kendüzünde bir hüner göresin ki senin yoldaşlarında olmaya, daim sen seni anların nazarında ulu göresin. Ve halk dahı gözler ki birkaç kişiler arasında fazıl ve hüner sende vardır. Pes ol başdaşlarından seni ulu ve muhterem görürler. İmdi anın ki akıl ve bilüsü vardır, göre ki halk içinde hünerle hürmet ve ululuk buldu. Pes cehdeylemek gerek ki hünerin artıra, dahı hünermend ola.

Eyle olsa fazıl ve hüneri şöyle artırmak ardınca olıcak sehil vakit geçmeden kendi zamanındaki halâyıkın ulusu ola. İmdi malûm oldu ki kişinin çok türlü maksudu vardır ki dünyada ister, hiç andan yeğ olmaya ki fazıl ve hüner isteye. Zira ki hüner artırmak istese kişi kendi başdaşlarımdan yeğ olayım demek olur. Ve ol kişi ki fazıl ve hüner öğrenmekten el çeke, pes ol kişi âcizliğe, horluğa razı olmuş ola. Eyle olsa himmetsizlik nişanıdır. Himmetsiz kişi hergiz ululuğa erecek değildir.

Andan sonra cehdeyle ki tenini kâhil öğretmeyesin. Zira teni örselemek ve hüner yolunda cüst etmek gayet fayidelidir. İmdi eğer ten kâhillik ederse sen anı kendine koma, örsele, kulluğa tut[124], dinlendirme. Zira ki dinç olıcak ayruk buyruğun tutmaz olur. Zira ki tenin hareketi kendi kolayından değildir[125]. Senin fermanınla hareket eder. Söz ihtiyar-ı cüz'ide[126] gider ki Haktaâlâ anı sana râmeyledi. Eyle olsa tâ sen hareket buyurmayınca ol dahı harekete gelmez. İmdi cehdeyle ki tenin sana râmeyleyesin. Eğer şöyle kâhil korsan, tene sen muti' olursun, ten sana muti' olmaz. Eyle olsa bir kişi kendi tenini muti' edemeye, ayruk kişinin tenini kendiye nice muti' edebile. İmdi eğer sen türlü zahmetle tenini sana muti' eyle-

din. Kalan halkın dahı tenini muti' edebilirsin. İmdi çünkü tenine ferman ettin, hüner öğrettin. Eyle bil ki iki cihan selâmetliğin hâsıl ettin. Pes sen dahı hüner öğrenmeği ve teni muti' eylemeyi iki cihanda ganimet bil.

Andan gerü ey ciğergûşem birkaç eyi işler vardır, kişi anı huy edinip mülâzım olursa hem âdem katında hem Allah katında makbul olur. İlim ve edep ve tevazu ve zâhitlik ve doğruluk, sözde ve fiilde ve dini arı tutmak ve etek arılığı yani pakdâmenlik ve halkı incitmemek ve halktan güç götürmek[127]. Bu cümlenin sermayesi hayâdır. Nitekim Resul hazreti aleyhisselâm buyurur: el-hayâü mine'l-iman. Çünkü hayâ var, iman dahı var. Çünkü iman var, ol cümle iyi işler dahı olur. Ve lâkin ibnülvakt olmak gerek, yani vaktin gözlemek gerek. Şöyle ki eğer hayâdan göresin ki sana fayide erecektir, pes utanmak vaciptir. Yok eğer ziyan değecek ise pes utanma. Eyle olsa iğen dahı şöyle utangan olma, ki kendi işine taksirlik edesin ve endişe ve teşviş hâsıl edesin. Eyle olsa assılı işin ziyana döndürmüş olursun. Eyle olıcak diriliğin bünyadına halel erişir. Eyle olsa çok yerler ola ki anda hayâsızlık etmek gerek, tâ ki maksudun hâsıl ola. Zira utanırsa kişi yaramaz nesnelerden utanmak gerek: Herzeden, buhülden ve hıyanetlikten ve yalancılıktan ve ne ki bunlara benzer var ise cümlesinden utanmak gerek. Velî kendi salâhına yarar nesnelerden utanmak eyi değildir, utanma. Zira çok kişi ola ki utandığı sebepten nice maksutlarından geri kalalar, nitekim demişlerdir.

Şi'r-i Parsî:

Ey şerm ü hayâ behîç kârî neresem
Ey kâş mera ne şerm budî ne hayâ.

Tercümesi:

Utanmağ ile elim hiç işe erişmez
N'olaydı olmasa ey kâşki bana bu hayâ.

Eğer sorarlarsa ki hayâ olmasa iman hali nice olur. Pes cevap budur ki bu şikâyet salah-ı dinden ötürü değil, salah-ı dünyevi içündür ki hayâ olup utanırsa dünya mesalihinden ne maksudu var ise hâsıl olmaz, bineva kalır. Zira ki imandan hayâ doğar ve hayâdan binevalık doğar ki el-hayâü yemna'ur'-rızka[128]. İmdi hayâ rızkı menedicek pes utanacak yeri ve utanmayacak yeri bilmek gerek. Ve ol ki savaptır ve fayide yakındır, anı ileri tutmak gerek. Tâ ki âkılâne deprenmiş olasın.

Andan gerü ey ciğergûşem bilüsüz kişi ki marifeti olmaya, anı sen âdem hesabına sayma. Ve bilüsüz ve marifetsiz kişiyle hemsohbet olup bile oturma. Hassa şol bilüsüz cahil ile ki kendüzün âlim bile. Ve cehl ile ve cahil ile hoşnud olma. Ve eğer sohbet edersen eyi kişiler birle sohbet eyle. Zira eyiler sohbetinden senin dahı adın eyi olur. Görmez misin ki şırlağan bir yağdır ki aslı susamdır. Çün gül ile hemsohbet olur, ayruk ana susam yağı, ya şırlağan demezler, gül yağı derler ve eğer benefşeyle hemsohbet olursa benefşe yağıdır derler. İmdi ol eyi adlıların sohbetleri berekâtından ki kırk gün musahip oldu, susam ve şırlağan (şir-i revgan) adı unutuldu, gül ve benefşe adı

anıldı. Anın içün Resul Hazret-i aleyhisselâm buyurur ki men asbaha kavmen erbaine sabahen fe-sâra minhüm-sadaka Resulüllah[129]. Yani her kim ki bir taife bile kırk gün oturur durur olursa anlardan ola.

İmdi eyilerin işine münkir olma ve eyiliğin unutma ve senden nesne umana serzeniş edip benden nesne umarsın deyip başına kakma. Zira senden ümizî olana kakınç etmek, ben dahı umucuyum demek olur. Eyle olsa himmetsizlik olur. Andan geri iyi huyu ve kişiliği pişe edin. Yaramaz huylardan ırak ol. Kimseye ziyanın azarın değmesin ki ziyankâr olmak eyi değildir. Zira ziyandan eksiklik doğar ve eksiklikten alûdelik doğar. Eyle olsa halk içinde alûde olmak eyi değildir. Andan sonra cehdeyle ki seni âkıl kişiler öğe, cahil kişiler öğmeye. Zira âkıller, haslardır ve cahiller âmlardır. Bu iki taife birbirinin aksidir. Âkılin hassâne işini cahil beğenmese gerek. Ve cahilin âmiyane işini âkıl hod hiç beğenmez. Zira ki kendü âkıl tabiatına lâyık hassâne iş görür, seni anın içün öğer.Cahil dahı kendi tabiatına lâyık ve münasip cahilâne iş görür, seni anın içün öğer. İmdi cahilin öğdüğünden sakınmak gerek, tâ kim âkıller tapası olmayasın. Zira âmlar katında öğülen haslara tapa olur. Bu sözün hakikatın bildirmek içün bir hikâyet vardır.

Hikâyet. — Şöyle getirmişlerdir ki Yunan hakîmlerinden bir hakîm odasında otururken bir gün şehir halkından bir kişi bunu selâmlayu geldi[130]. Sohbet ederek, söyleşerek[131] bu kişi ayıttı:

— Ey hoca hakîm, filân kişi seni beğenmiş, kanda kim otura seni öğer ve eyiliğin söyler. Meğer ol kişi âm halktan imiş. Hemendem ki hakîm bu sözü işitti, melûl oldu, ağladı. Bu kişi mütehayyir oldu ve ayıttı: Ey hoca, ben sana ne yaramaz söz söyledim ki sen melûl oldun ve ağlarsın. Eğer bizim zahmetimiz değdiyse özrün dileyelim. Hakîm ayıttı:

— Senden bana hiç zahmet ve elem erişmedi. İllâ bana bundan beter horluk ne ola ki beni bir cahil kişi öğe. Ve ben bir iş işlemiş olam ki bir cahil kişi beğenmiş ola. Eğer bileydim ki nice cahilâne iş işledim ki ol cahil beğendi, tövbe edeyidim ki ayruk ancılayın iş işlemeyeydim. İmdi malûm oldu kim ben henüz cahil imişim ki cahiller beğenecek iş işledim. Zira ki cahili öğmez, illâ gerü cahil öğer. Hem bu mânada bir hikâyet dahı geldi.

Hikâyet. — Dahı şöyledir ki ulu adlı hakîmlerin birisi *Muhammed Zekeriyya Râzî*'dir, yani *Raz* şehrinden kopmıştu, bir gün bu *Muhammed Zekeriyya* bir bölük şagirdleriyle mahalle arasında gide dururdu. Nâgâh karşılarından bir delirek kişi çıkageldi. Bu cemi'de kimesneye mukayyet olmadı velî *Muhammed Zekeriyya*'nın yüzüne baktı, ve güldü. Tez *Muhammed Zekeriyya* döndü, evine geldi. Matbuh eftimun kaynattı ve içti. Şagirdleri sordular kim ey hakîm niçin matbuh kaynattın, içtin? Ayıttı:

— Ol deli yüzüme bakup güldüğü içün ki eğer kendi sevdasından bende nesne görmese gülmezdi.

Nite ki deyipdürürler: Küllü tairin yatirü maa şeklihi. Yani herbir türlü uçar kuşlar ki vardır, uçmaz, illâ kendi cinsiyle uçar. Kalanın dahı bundan kıyas etmek gerek.

Andan gerü tezliği âdet edinme. Daim halim ol, yani yumuşak ol, yavaş ol. Ve lâkin endazeyle. İğen dahı yumuşak olma ki yeyim edinmesinler. Ve iğen dahı katı olma ki halk seni pişirip halletmeyeler. Pes ikisinin arasında mutedil ol ki bu iki bölük taifeye dahı yarayasın. Yani dosta dahı ve düşmana dahı yarayasın. Çünkü muvafık oldun, yaradın, ne hacetin olsa dost katında ve duşman katında dahı makbul olur, ve ne muradın varsa yani ne ki dileğin var ise hâsıl olur.

Andan sonra kimseyi yavuz öğretme, yani yavuz işe kılavuzlama. Zira sen kılavuzlarsın, ol işler. Eyle olsa ol işin hakikat bünyadın sen urmuş olursun[132]. İmdi bunun bigiden ırağ ol ve ayıplı söze kulağ tutma ve ayıplı söz söyleme, şöyle ki ayıplı söz işitmekte bir günah hâsıl olur, söylemekte günah hâsıl olduğu gibi. Bir dahı ey oğul cehdin ol olsun ki kimseyi incitmeyesin, eğer öyle ola ki seni bir kişi nahak yere incitse sen anı incitme ki asıl cevanmertliğin ve keremin nişanı budur. Ve hem kemâzar kişilerin evi âdemiler mahallesinde olur. Yani kişilikli adamlar arasında olur durağı demektir. Ve hem kişiliğin dahı aslı oldur ki kimseyi azarlayıcı olmaya. Andan gerü sınanmış, şefkatli dostların sana nasihat verseler kabul edici ol ki anlar öğüdü şefkat babından verirler. İmdi her vakit anın bigi nâsıh dostlar katına halvetçe var ve nasihatlerinden behremend ol. Zira fayideli öğüt oldur ki halvette vereler. Halk arasında öğüt kulağa girmez olur ve hem serzeniş bigi olur. Eyle olsa öğüt almağa dostların katına halvet var, tâ ki istediğin öğüdün sana fayidesi ola. Andan gerü bu kamu tamam olduktan sonra çünki bu dediğim sözler ki sana andırdım, okuyup ökünde tutasın. Ve cemî fazl ve hüneri öğrendiğinden sonra[133] gerek ki hünerine mağrur olmayasın, yani dükeli hüner ki âlemde vardır, öğrendim deme ki böyle demek mahz-ı cehildir[134]. İmdi eğer cehil ayıbından ırağ olayım dersen ne kadar ki hünerin ve bilün artarsa sen bilüsüzlükten dem ur ki hüner ehline bilmezim[135] demekten ulu hüner yoktur. İmdi sen dahı bilü ehli ol vakit olasın ki kendine bilüsüzler mertebesinden nazar edesin. Şöyle ki bir hikâyet getirirler, *Nuşinrevan* zamanında *Büzürcmihr*'den:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Nuşinrevan* zamanında *Büzürcmihr*'in vezirliği vaktinde, *Rum*'dan bir elçi geldi. *Nuşinrevan*'a arzeylediler. Destur oldu, elçi içeri girdi. Nice kim resmdir[136], ağırladılar, Acem beyleri türesince. Tâ ki gönderecek vakit oldu, elçiyi katına kığırdı, *Nuşinrevan* elçiye cevap bitisin verdi. Ve diledi ki serbar dahı göndere, yani namede *Nuşinrevan* kendi ahvalin tamam yük tuttu. Ve hoca *Büzürcmihr*'in serbar eylemek diledi. Yani Rum melikinin elçisi katında hocanın ilmin ve hünerin ve zeyrekliğin bildirse gerek ki anda varıcak melikine haber vere. Pes

Nuşinrevan bu elçi katında, hocaya ayıttı; Ey hoca âlemde ne kim varısa sen bilir misin? dedi. Umardı ki hoca beli bilürüm, diyeydi. Amma hoca kemal-i aklından[137] ayıttı: Yok padişah-ı âlem. *Nuşinrevan*'ın umduğu cevap gelmedi, hacil düştü. Hışma geldi, kakıyıp ayıttı: Ya kim bilir kamu nesneyi âlemde? Hoca ayıttı: Bir kişi bilir ki kamu âlemce ola. Pes dükeli âlemce olan âdem henüz anadan doğmadı. *Nuşinrevan* bildi ki hoca bu sözü kemal-i aklından söyledi. Ve hem elçi dahı hocanın sözün gayet beğendi. İmdi ey oğul, kendüzün bilüsüzler mertebesinde tut. Cümle halk arasında kendünüzden bilüsüz var sanma ki çün sen seni bilüsüz nâdan bilesin, hemen âlim olmuş olursun. Zira gürbüz âlim gerektir ki kendüzünü nâdan bile. Nitekim *Sokrat Hakîm* şol üstazlık ile ve ululuk ile ki oldu, ayıttı: Eğer benden sonra gelen ulular ve âlimler beni ayıpladıklarından korkmayaydım ki *Sokrat* ulu dâva etti deyeler deyu, yoksa ben hiç nesne bilmezim der idim ve âcizim der idim, illâ nideyim ki deyemezem. Zira benim bigi kişinin sözü değildir. Bu ulu dâvidir. Hemen âlimlerde bu ulu dâviyle bir kişi öğünüptür ancak. Ana *Ebu Şekûr*, yani şükür atası *Selman b. Sait* derler. Velî nazm ile söyledi.

Şi'r-i Pârsî

Men ki İbn-i Said-i Selmanem
Mahzen-i daniş-i Horasanem
Tâ bedancâ resîd daniş-i men
Ki bidânisteem hemi ki nâdânem

Tercümesi:

Yani ki Said ibn-i Selman
İlmiyle doludur Horasan
Dedi: Şuna erdi ilmim âhır
Ki gördüm özüm şöyle nâdan.

İmdi ey oğul, sen dahı bilüne gırre olma, eğerçi ki bilmekte kâmil olasın. Çün sana bir iş düşe ve tahkik bilesin ki sen ol işi başarabilirsin. Başardığına bakma, bir uslu kişiyle danışmayınca işleme. Kendi reyini beğenenlerden olma. Danışıkçı bulmasan börkünle danış[138] dediklerin işitmedin mi? Eyle olsa danışmayı ayıp sanma. Rey benim reyimdir, ayruk kişi benim kolayımı ne bilir deme. Hod-rey olma. Zira her kişi ki kendi reyiyle iş tuta, sonra peşiman ola. İmdi âkıl pirlerle ve müşfiklerle danışık eyle, andan bir işe el sun. Zira görmez misin ki nübüvvet hikmet ile ve peygamberlik nusret ile. *Muhammed Mustafa*nın cümle işini Haktaâlâ başarırken yine Allahutaâlâ azemetiyle kendi buyurur ki ve şavirhüm fi'l-emri, yani yâ *Muhammed* senin bir işin olsa ve bitirmek istesen eshabınla danış, andan işle. İmdi eğerçi ki Hak taâlâ rasgetirdi Resulün işini, amma ümmetine sünnet ve tenbih olmak için buyurdu ki yâ habibim, yarenlerinle danışıkla tedbir etmek sizin üzerinize olsun ve ol işinizi başarıp kolaylayıp yiğin etmek benim üzerime olsun ki (ben) Allahım.

İmdi ey oğul bilmiş ol ki iki kişinin reyi bir kişi reyi gibi değildir. Nite bir göz ile görmek iki

göz ile görmek bigi olmaz. Görmez mişin ki bir tabip sayru olsa kendüzüne ilâç edemez. Çün görür ki hastalığı artar, pes bir tabipten dahı yardım ister, tâ ki buna ilâç ede. Eğerçi ki bu sayru yatan hekim ol mualece edenden ilmi vehikmeti artuk ola. Ne fayide, çünkü ol demde kendüye fayidesi değmez. İmdi eğer hemcinslerinin birinin senin katında haceti, ya bir işi olsa sen anın hakkında cehdeyle, dürüş. Tenin emeğinden ve malın harcından diriğ etme, üşenme. Eğer bu hemcinsin senin duşmanın ya hasudun ise dahı sen emeğini dartınma, nedenli ki duşman eyilik bilmeye. Ol hadakada ana feryaz erdiğin[139] ol mihnetinden artuk darp ola. Eyle olsa imkân var ki ol düşmanlık dostluğa değşirile.

Andan gerü ey oğul, kaçanki bir mütekellim ve söz anlar kişiler sana selâm söyleyü gelseler[140] anlara katı hürmet eyle ve eyilikler değir. Zira anlar sana selâma geldikleri seni ağırladıkları için olur. Sen dahı anları ağırlarsan buğur seni selâmlayu gelmeye dahı haris olurlar. Eyle olsa kişiliği olana kişiler selâma gelirler. Velî gayet nâkes kişi yani kişiliksiz adam oldur ki ana hiç kimse selâmlığa gelmeye.

Andan gerü nedenlü marifetin artuk olursa söz ehli katında küstah olma. Zira ki bilüsüz olan kişi küstah olmak eyi değildir. Şöyle ki bir kişinin mecmu dilinden gelen hikmet sözü dahı olursa. Çünkü küstah ola, hikmeti dahı kalmaz. Ve sözünün safası dahı olmaz. İmdi küstah olmayım dersen söz söylemeğin şartın saklamak gerek ve bilmek gerek.

YEDİNCİ BAP

SÖZÜ İYİ SÖYLEMEK FAZLIN BİLDİRİR

Dükeli halka vaciptir ki sözü eyi söyleyeler ve hem yahşı anlayalar. İmdi ey oğul sen dahı sözün yahşısın söyle. İllâ yalan söyleme, yalancı olma. Cehdeyle ki söz gerçekliğiyle maruf ve meşhur bilinesin. Şöyle ki eğer zaruret olup bir kez yalan söylersen dahı gerçeğe geçe. Pes ne söylersen doğru söyle, yalan söyleme. Ve şol gerçeği dahı söyleme ki yalana benzer ola. Zira bir gerçek ki yalana benzer ola, hemen yalan olmuş olur. Eyle olsa gerçeğe benzer yalanı söylemek yeğdir, yalana benzer gerçekten ise. Zira gerçeğe benzerse yalan makbul olur. Velî ol gerçek ki yalana benzeye, makbul olmaz. Pes bunun gibi gerçeği yani ki yalana benzer ola, söyleme, key sakın, tâ kim sen dahı ol nesneye uğramayasın ki bana vâkı oldu. *Ebu'l-Esvar Emîr Şâpûr b. el-Fazl* katında, rahmetullahi aleyh.

Şehzade *Giylân Şah* ayıttı:

Nicedir baba, ol destanı ayıt, işitelim.

Hikâyet. — *Keykâvus* ayıttı:

Ey ciğergûşem, ol ki Allahutaâlânın farizeleriydi, üzerimde hacdan artuğun ödemiştim. Haktaâ-

lâ nasip etti, anı dahı ödedim. Çünkü *Hicaz'*dan döndüm, mülküme geldim, yine gaza kılmaya arzu ettim. Amma *Hindistan*'dan yana çok gaza etmiştim, velî *Rum* gazasını görmemiştim. Arzu kıldım ki *Rum*'dan yana gazaya varam. Pes yarağ ettim, *Kubistan*'dan *Rum*'a revane oldum. Ol vakit *Rum*'un ucu Gence idi, ol *Gence*'de bir bey vardı, adına *Ebu'l-Esvar Şâpûr b. el-Fazl* derlerdi, rahmetullahi aleyh. Velî bu *Gence* meliki *Ebu'l-Esvar* ulu padişahtı. Ve zeyrek ve bahadır ve fasih ve mütekellim, dini dürüst, itikadı bütün ve önün gözler kişiydi. Şöyle ki padişahlar resmidir[141], cümle erkânı yerli yerince idi. Durdunğlayın hünerdi[142], boş değildi. Pes ben bu melikin katına vardım, çünkü beni gördü, gayet hürmet etti, ululadı, hoş gördü, izzet etti, benimle görüştü, söze başladı, her neviden kapı açtı. Benden nesne sorardı ve ben karşı ana cevap verirdim. Şöyle ki benim sözlerimi beğenirdi. Çünkü her sözümü, vercişimi beğendi, bana çok keremler etti. Bu lûtfile bir müddet ki anda durdum; bir nice kez gazaya girdim ve çıktım. Sonra destur diledim ki yine mülküme gidem. Beni gitmeye komadı. Pes ben dahı bunun bunca eyiliklerin gördüğümden sonra reva görmedim ki bunun destursuz gidem. Pes bir nice yıl bunun katında eğlendim, beni gayet mükerrem ve muazzez gördü. Yemekte ve içmekte meclisinde hazır idim ve her dem sözü ve kelecisi benimle idi[143]. Âlemin halinden ve padişahlar hikâyetinden ve geçmiş tevarihlerden sorardı ve ben karşı bildiğimden haber verirdim. Tâ şuna değin ki bir gün bizim eli-

miz *Kuhistan* mülkü ve *Gürgan* ve *Taberistan* tarafı anıldı ve her mülkün acayipleri anıldı. Döndü *Ebu'l-Esvar* bana aydur: Sizin elde dahı acayip var mıdır? Belî, vardır dedim. Nicedir, şerhet işitelim, dedi. Ben ayıttım ki Gürgan rûstâlarında yani taşra elinde bir köy vardır ve ol köyün bir pınarı var köyden ırağrak. Kaçanki avretler desti götürüp suya varsalar bir avret dahı bile uydururlardı ki bu avretler destiyi su ile başlarında götürürler. Köye gelirken ol bir avret ki destisiz bile uydurmuşlardı, bunların önünce yürür. Yeşilce kurtçağız olur anda. Karşı ol kurtçağızı bulduğunca alır[144], yine atar. Tâ ki ol avretler ol kurtçağızı basmayalar. Ve eğer görmeyip ol kurtçağızı destiyi götürenlerden kangısı basacak olursa ki ol kurt ayağı altında sıda[145], hemendem ol başındaki destili su yir, murdar olur. O suyu dökerler ve destiyi yurlar; taze su alırlar, yine dönerler. Eğer gelirken yine ol kurtçağızı basacak olursa, destiden su gine yiyse gerek. Yine ol suyu dökseler gerek, dedim..

Vaktâki melik *Ebu'l-Esvar* benden bu sözü işitti; benden yüzünü çevirdi, bir müddet bana söylemedi, küstü; velî ben küsüp söylemediğine sebep neydiğin bilmezdim. Tâ bir gün bu *Ebu'l-Esvar*'ın bir veziri vardı, adına *Pirûzan Deylemî* derlerdi. Benim katıma geldi, sordum ki yâ vezir, melik bana, sebep nedir ki söylemez? Vezir ayıttı ki sana melûl oluptur ve aydur: Anın gibi bır kâmil kişi benim katımda niçin bir söz söyleye ki oğlancıklar katında söylenecek söz ola; çün ben oğlancık değilim, ya anın bigi kişi benim bigi kişinin katında niçün yalan

söyleye, deyu melûldür, dedi. Çünkü ben bu sözü işittim, doğruluğum ispat etmek için filhal *Gürgan*'a bir elçi gönderdim, nameyle haber vıribidim *Gürgan*'ın ulularına ki bana bir mahzar yazın, ol mülkün reisi ve kadısı ve hatibi ve cemî *Gürgan*'ın ulularının tanıklığın ve tezkiyesin bile yazın ki ol köy ve ol yeşilce kurtçağızlar ben dediğim gibi midir, yoksa değil mi, deyü. Tamam dört ayda ol yazdıkları mahzar bana erdi. Aldım, ol mahzarı *Ebu'l-Esvar* katına ilettim ve önünde kodum. Çünkü aldı, mahzarı okudu, güldü ve ayıttı:

Ben bilirim ki senin bigi udlu kişi benim katımda yalan söylemez. Velî bir gerçek ki anın gerçekliği bunca tanıklarla ve tezkiyelerle dört ayda ispat ola, anı, ne hacet ki deyeler, ya niçün söyleyeler bir gerçeği ki dört ayda kabul ola. Ve'l-baki alâ hâzâ[146].

Andan gerü şöyle bilmiş ol ey oğul ki söz dört kısımdır: Bir kısmı ol sözdür, ki anı bileler, velî söylemeyeler. Ve ikinci kısım ol sözdür kim ne bileler ve ne söyleyeler. Üçüncü kısım ol sözdür ki hem bileler ve hem söyleyeler. Ve dördüncü kısım ol sözdür ki, söyleyeler, velî bilmeyeler.

Geldik imdi bu sözlerin şerhine: Ol söz ki anı bileler ve söylemeyeler, oldur ki biregünün aybın bile, velî söylemeye. Zira anın bigi sözün hâsılı gavga olur. Bir nesnenin ki hasılı gavga ola, âkıl olan kişi bunun bigi sözü bilirse dahı söylemeye.

Geldik ol söz ki ne bileler ve ne söyleyeler. Ol sözdür ki andaki yalan ola, ve dinine ve dün-

yasına kişinin ziyan değire. Pes anın bigi sözün bilmesinden, söylemesinden sakınmak gerek.

Amma ol söz ki hem bileler hem söyleyeler, oldur ki gerçek söz ola. hem dinine yaraya kişinin ve hem dünyasına. Pes fayideli söz budur.

Velî ol söz ki söyleyeler ve bilmeyeler oldur ki Haktaâlâ Kur'ânda ayetler viribimiştir, mânaların söyleyeler ve bilmeyeler, zira kim mânaları muhalif, lâfızları müşabihtir. Şöyle ki ulema dahı anın tefsirinde birbirine uyuşmayıp ihtilâf ediptürürler, amma mânasının tevilini Allahutaâlâdan gayrı kimse bilmez. Eyle olsa bunun bigi birbirine benzeyen ayetleri söylesen ve mânasını bilmesen kayırmaz. Ve lâkin bu dördünden yeğrek oldur ki hem söylemeye ve hem bilmeye yarar ola.

Andan gerü ey ciğergûşem bu dört söz ki söyledim, her birinin iki yüzü vardır. Yani iki ibaretle söylenir: Birisi hûb ve birisi zişt. Çün halka söz arzedesin, hûb yüzden arzeyle, gökçek ibaretle göster, tâ ki sözün makbul ola. Halk seni sözde ne mertebelisin, derecen bileler. Zira ulular, öğet kişileri sözünden bilirler. Evet bu değil ki söz âdemden biline, yani bir kişi bir söz söyledi ki makbul düştü, bildiler ki ol söyleyen âdemdir. Velî bir kişi bir söz söyledi ki ucu bucağı belirmez, eyle olsa bilirler ki ol söyleyen âdemdir, velî bu söz bilinmez ki ne sözdür. Anın için söz âdemde gizli değil, illâ âdem sözde gizlidir. Niteki emirülmüminin *Ali* — Keremallahu vechehu[147] — buyurur ki El-mer'ü mahbûün tahte lisanihi, yani kişi dili altında gizlidir. İmdi dili altında dediğinden murat söz altında gizlidir demek olur. Yoksa hiç canavar yok-

tur ki anın dili olmaya. Velî hayvan söylemediği ile bilinır ki hayvandır; illâ âdem söylemese bilinmez ki âdemdir. Zira ki söz âdeme perdedir. Kaçanki söyleye perde yırtılır, içindeki aşikâr olur ki kişi midir, yoksa değil mi?

İmdi ey oğul sözü her yerde öğet söyle, ağduk söyleme ki öğet söz hem söyleyene fayidesı var ve hem işidenin canına can bağışlar. Ve ağduk söz söyleyene dahı ziyan eder ve işidenin dahı gönlüne hoş gelmez. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle ki *Harunü'r-Reşid* halife idi. *Bağdad* şehrinde meğer bir gece düşünde görür ki ağzında dişi hep dökülmüş. Tanlacak buyurdu, bir muabbir getirdiler. Sordu ki bu düşün tâbiri nedir, muabbir aydur: Halifenin ömrü uzun olsun, ne kadar hısımlarınız varsa sizden evvel ölişerlerdir, dedi. *Harunü'r-Reşid* ol muabbirin zişt ibaretine kakıdı, buyurdu, muabbirin götüne yüz ağaç urdular ki gidiler gidisi sen kim olasın ki benim yüzüme karşı bunun bigi söz söyleyesin, çün benim hısımlarım benden ön öle, benim halim nice ola?

Tez anı kovdular, bir ayruk muabbir getirdiler. Ana dahı düşünü arzetti. Muabbir ayıttı:

— Bu düşü ki emirülmüminin gördü, delildir ki halife dükeli hısımlarından çok yaşayacaktır ve anların ömründen sizin ömrünüz uzun olacaktır, dedi. Halife bunun sözün beğendi ve ayıttı:

— Tarikü'l-akli vahidün, yani akıl yolu birdir, tâbir birdir, velî ibaret muhteliftir. Muabbire yüz altın buyurdu. Gör imdi öndenki muabbir dahı söylediği söz mânada bununla birdi, amma çirkin ibaretle söyledi, yüz ağaç yedi. Ve sonraki eyi ibaretle söyledi, yüz altın aldı. Eyle olsa ibaretten ibarete fark şöyle olur. Bir mesel dahı geldi ki eğerçi ki kitapta yazacak söz değildir, amma demişlerdir ki En-nâdiretü lâtüredd, yani münasebetle az gelen nesneyi yine döndürmek olmaz.

Hikâyet. — Aydurlar ki bir hoca vardı, gayet sahib-tabiat. Ve bir kulu vardı, hûkerdece ve öğrenmişçe. Meğer bir gece hoca kulu ile bir döşekte bile yatarlardı. Hocanın kula iştihası germoldu. Kuluna aydur:

— Ardın beri dön. Kul aydur:

— Ey hoca bu sözü dahı yeğ ibaret ile söylemek olurdu. Âhır hoca ayıttı:

— Nicedir ol, dahı eyi ibaretle ayıt işidelim. Kul ayıttı:

— Andan ki ardın beri dön deyesin, yönün anaru döndür desen yeğrek olurdu. Eğerçi ikisinde dahı, maksut birdir, bari zişt ibaretle söyleme. Hoca ayıttı: İşittim ve öğrendim. Ve bu senden öğrendiğim edebin minneti şükranesine seni malımdan azad eyledim, dedi. Ve yavuz işine tevbe etti. Gör imdi ki bir öğet sözle hocasını günahtan kurtardı ve kendü azad oldu.

Eyle olsa ey oğul sözün önün ardın gözle ve ne ki söyleyesin, sözün yüzü ile söyle, ardı ile söyleme[148]. Tâ ki sözü bilip söyleyenlerden olasın. Zira bir kişi ki sözün bilmeden söyleye, şol dudu kuşuna benzer ki âdem gibi fasih söyler. Evet ol söylediği sözden bihaberdir. Pes bunun bigiye söz söyler derler, velî söz bilir demezler. Eyle olsa

söz söyleyen ve söz bilen oldur ki söylediği vakit kim gerekse anın sözünden nesne anlayalar. Eğer böyle olmazsa anın bigi kişiye âdem demeyeler, zira ki hayvandır, âdemî suretinde.

İmdi bilmiş ol ey oğul ki söz ulu nesnedir, sen dahı sözü ulu bil ki söz gökten gelmiş nesnedir, anınçün azizdir. İmdi aziz sözün mahallin bulıcak bildiğinden diriğ etme. Ve ol yerde ki söz yeri değildir, sözünü harceyleme. Tâ ki sözün zayıf olmaya ve aklına ve bilüne zıyan olmaya.

Amma ne söylesen doğru söyle ve yok yere mânasız dâva eyleme ki mânalı dâvada fayide azdır, mânasız dâvada hod ne ola? Andan sonra bir ilimden ki haberdar olmayasın, ol ilimden dâva etme. Ve ol ilimden ki bilmezsin, sen ekmek isteme ki kendi dileğini ol bılmediğin ilimden hâsıl edemezsin, velî bildiğin ilimden ne gerekse hâsıl kılarsın.

Hikâyet. — Şöyle derler ki bir avret *Hâce Büzürcmihr* katına gelmiş ve andan bir mesele sormuş. Takdirle[149] hoca ol demde melûl bulunur, aydur:

— Hatun bu sorduğunu ben bilmezem. Avret aydur:

— Bu denli nesneyi bilmez misin, ya padişahın bunca nimetini nice yersin? Hoca ayıttı:

— Yediğimi bana bildiğimce verirler; bilmediğim için bana nesne vermezler, dedi.

İmdi melûllük vaktinde kimseden süal sorma, eğer melûllüğün vaktinde senden sual sorsalar cevabı mahallinde ver. Andan gerü her işlerde ulu işler gözetme ki ulu işlerin ekseri ireği şom olur. Pes ne işe ki yapışasın, miyanesin tut. Zira ki şeriat beyi *Muhammed Mustafa* — aleyhisselâm — buyurur ki hayrü'l umûri evsatuha, yani her nesnenin yeğreği miyanesidir. İmdi orta işler, hayırlı olıcak, ulu işler neye yarar. İmdi işlerin miyanesin ihtiyar et.

Andan sonra bir iş bitirmekte, ya söz söylemekte yeyincek olma. Şöyle et ki ağırbaşlılığı ve anıllığı âdet edin ki ağırbaşlılıkla ve anıllıkla bunca vakittir ki şol işi bitirmez deyip ta'nettikleri yeğdir, aldayuyla ez bitirdi deyip öğdüklerinden.

Andan gerü bir pinhan raz olsa ki anı bilmekten sana ne fayide ola ve ve ne ziyan. Anın bigi raz bilmeye heves etme ve kendi razını kimesneye ayıtma.

Ve bir cemiyette yani birkaç kişiler bir yere derilip otursalar, ol sohbet içinde sen bir kişiyle fısıldaşıp söyleşme ki eyi dahı söylersen halk yavuza hamleder kim bile, ne mühmel sözdür ki fısıldıyla söyler, deyeler. Zira ki halkın birbirine gümanı yavuzdur. Eyle olsa sözü aşikâre söyle ve lâkin her ne ki söylersin, miktar ile söyle, yani ne söylersen kendi kadrince söyle, kendüzünden büyük söyleme. Her ne söylersen şöyle söyle ki sözün kendi haline gerçek tanık ola, yalan olmaya.

Andan gerü halk içinde gerçi ki doğruluğile maruf olduğun takdirde eğer dilemezsen ki güc ile kendüzünü ayıplu etmeyesin, neye gerekse tanık olma[150]. Ve eğer nâgâh bir vakit tanık olursan, tanıklık verdiğin vakit key sakın tanıklığı meyille verme. Ve her söz ki işidesin biregüden, dinle, velî ol sözle tezcek amel eyleme. Ve sen dahı ne kim söylersen evvel fikir ve endişe et, andan söyle. Sözüne fikrin kılavuz olsun. Tâ ki ol sözünden

sonra peşiman olmayasın. Zira derhal söylemeğin bir kifayeti var: Ya assı ya ziyan. Velî fikredip söylemek iki kifayetlidir. Bir kifayet budur ki ol sözün ziyanlı ise endişe kılmağıla, bilirsin, ol ziyanlı işden sakınırsın. Ve bir kifayet dahı budur ki fayidelisin tahkik bilirsin, ihtiyatsız ol fayideli nesneyi hâsıl etmek ardınca olursun.

Andan sonra her ne türlü söz işidesin, melûl olma, yani usanlığ ile dinleme[151]. Gerekse ol söz senin işine yarasın, gerekse yaramasın. Sen ol sözü can kulalağıyla dinle. Zira söz bir sadef gibidir kim dil bahrî bigi anı gönül deryasından çıkarır. Eğerçi ki değme sadefte inci olmaz, velî kamusun aramak gerek. O sadef ki boştur, yabana atmak gerek, dolusunun cevherin almak gerek. İmdi söz kapısın kişi açmasa ol sözün fayidesin bulamaz.

Bir dahı ey oğul bir işde ki gayet kâmil olasın, çün ol işi bilir kişiye uğrayasın, sen seni bilmeze ur, eğer dilersen ki hüner öğrenmek kapısı üzerine açıla. Zira bir hünermende ki uğrayasın, şol hüner ki sen bilirsin ben dahı bilirim dersen üç türlü fayideden ırağ olursun. Evvel fayidesi budur ki sen bilmezim deyicek ol hüner ehli senden kızmadan[152] ol dahı sen bildiğin hüneri işler. Eğer sen bildiğin gibi işlese şükredersin ki ben dahı bunun gibi bilirmişim dersin. İkinci fayide eğer sen bildiğinden yeğce işlerse senin ayıbın örtülür ve hem ol hüneri uğurlayın andan tamam öğrenirsin. Üçüncü fayide oldur, eğer ol hüneri senden eksik işlerse bu ispat olur ki sen andan hünerbendsin. Pes yerinde bu fayideleri gözle.

Andan sonra her bir sözü ki işidirsin, bitekellüf sıyup yere depme ve tezcek öğüp arşa çıkarma. Tâ ki evvel aybın ve hünerin tahkik bilesin. Andan aybına göre yeresin ve hünerine göre öğesin.

Ve cehdeyle ki has ve âm katında sözün bir ola, tâ ki hikmet sınırından taşra çıkanlardan olmayasın. Ve sözünü halk diline göre söyleme, tâ ki dinleyenlere dahı vebal olmaya. Meğer ki bir tayife içinde olasın ki sen ne kadar sözde hüccet ve delil getirir olsan işitmeyeler. Pes sana dahı vacip olur ki sözü anların dileğince söyleyesin. Tâ ki anların arasından canını selâmet kurtarasın.

Ve ne denlü söz ehli isen dahı kendüzünü ol bildiğin miktardan dahı aşağrak göster. Tâ ki sözün muteber ola. Kendüzünü sözünden ulu gösterme ki sözün hor olmaya. Filcümle halk hod simsardır, ne denli sen seni miktarından aşağı gösterirsen hoştur; amma yukarı gösterirsen haddini bilirler. Nitekim bir nesne olsa kim kıymeti bin akça olsa, mezatta yarı bahasından gezdirirler, halk anı artıra artıra haddine ergürürler. Eğer bir nesne olsa ki bahası beş akça değer, olsa, anı bin akçadan mezat etseler, halk bilirler ki değmez, ayağa bırakırlar, kesat olur, rağbeti kalmaz. İmdi sen seni şöyle göster ki ümizin atından inip yayan kalmayasın.

Andan gerü her ne yerde olursan çok bilülü ve az sözlü ol ki deyiptürürler ki dınmamak ikinci sağlıktır. Zira çok kişi olur ki sağ yürürken, sözü ucundan hasta olur. İmdi az söylemek ve öz söylemek akıl nişanıdır. Ve çok söylemek cehil nişanıdır.

Zira bir kişi ne kadar âkıl ve kâmil olsa, çünki çok sözlü oldu, eğerçi ki hep sözleri müvecceh ola, âm halk katında adı beyinsiz olur. Ve eğer bir cahil ve âm olsa, çünki epsem olmuştur ve söylemez, âmiler anı âkıl ve hiredmend kişilerden sayalar.

Ve dahı ne denlü ki safi ve arı gönüllü ve arı dirilikli isen dahı kendüzünü öğücü olma ki kişi kendüzüne eyiyim deyu tanıklık verse tanıklığı geçmeye. Zira tanıklığı öz nefsin içün veresin, anı dinlemezler. Ve cehdeyle ki seni ayruk kişiler öğeler, sen seni öğmeyesin.

Ve ne denlü ki çok bilirsen dahı sen hep bildiğini söyleme. Şol sözü söyle ki işine yarar ola, tâ ki işiden bu söylediği sözün mahallidir deyeler, lâf urur çulhadır demeyeler. Zira ki lâf urana bâfende derler, yani çulha demek olur. Niteki çulha ipliği birbirine ulaştırır, leffaf kişi dahı sözü birbirine ulaştırır. Ve lâkin ol ipliği bez eyler ve bu sözü birbirine ulaştırmakla çürütür. Pes bunun bigiye beyhude sözlü derler ki beyhude söyleyen delilere eş ve kardaş olur. İmdi söz söylemek istersen evvel gör ki ol söylediğin söze müşteri varmıdır, yoksa yok mu? Eğer göresin ki dinleyen kişi sözüne hırıdardır, pes sözünü satagör ki fırsattır. Ve eğer göresin ki ol söylediğin söze hırıdar olmazsa ol sözü kes, dinleyenin dileğinden kapı aç, tâ ki sözüne hırıdar ola. Andan sonra âdem ile âdem ol ve kişi ile kişi ol ki âdem ayruktur ve kişi ayruk. Âdem çoktur, velî kişi az bulunur.

İmdi her kişi ki gaflet uykusundan uyanıktır, halk ile ben dediğim dirlikle dirile. İmdi ey ciğer-

gûşem gücün yettiğince cehdeyle ki söz dinlemekten ürkmeyesin ki halk söz dinlemekten söz ehli olurlar. Delil bu söze oldur ki bir oğlancığı doğucak yeraltında bir tulusta besleseler, süt emzirseler ve anası ve dayesı katında hiç söylemeseler ol oğlan ulaldığı vakit dilsiz ve sağır olur. Zira ki dilsiz olan sağır olmayınca olmaz. Velî iki oğlan olsa ve hiç söz işitmeseler, ikisi birbiriyle söyleşmekten bir dil tasnif ederler ki ol dili ikisi bile ancak, ayruk kişiler bilmeye. Eyle olsa halkın sözün işit ve kabul et. Hassa ki geçmiş beyler ve hakîmler sözlerini can kulağıyla dinlemek gerek ve itimat etmek gerek. Birkaç bunun bigi nükteler ve iyi sözler bu vakıt içinde öküme geldi. *Nuşinrevan Âdil* sözlerinden bu kitapta zikreyledim, tâ ki sen dahı okuyasın ve bilesin ve ökünde tutasın ki hadaka deminde bununla amel edesin. Zira ol âdil padişahın sözleriyle bize amel eylemek vaciptirki biz anın tohumundan vücuda geldik, ol melik soyundanız. Ve dahı ey oğul bilmiş ol ki ben ahbarda okumuşum ki hulefa zamanında *Memun Halife* meğer *Nuşinrevan*'ın türbesin görmek istedi, pes atlandı, *Nuşinrevan*'ın dahmesi katına geldi, içeri girdi. Gördü ki cümle endamı toprak olmuş yatar, taht üstünde. Ve ol tahtın üstün yanında duvarda bir hat gördü yazılı, pehlevi dilince. *Memun* buyurdu, pehlevihân yazıcıları kığırdılar, tâ ki ol hattı okudular ve mânasını tercüme ettiler Arapçaya ve Arabiden Farisiye ve Farisiden Türkîye tercümesi budur ki ey rûzgâr meliki[153] bilmiş ol ki senden önden ki ben padişah idim. Dirliğimde ben padişahlık ederdim. Tanrının dü-

keli kullarına benim adlimin fayidesi ererdi. Ve hiç kimse benim katıma gelip benim şefkatim nazarından mahrum olduğu yoktur. İmdi ki ecel elinde benim dahı âcizliğim vakti geldi. Fikreyledim ki ben öldüğümden sonra nice idem ki cihan halkına herdem eyiliğim erişe deyip ne kadar ki fikrettim hiç bundan artık çare bulmadım ki bu birkaç nasihatı bu duvarda yazdırdım ki benden sonra bir melik bundakı nasihatlere duş gelip okutup bununla amel ederse ol melik bizim eyiliğimizden behre bulmuş ola. Nitekim diriliğimizde katımızda gelen cevahirden mahrum gitmezdi. Şimdi ziyaretimize gelen dahı nasihatimiz cevahirinden mahrum olmasın. Kadem rence kıldığıyçün bu öğütler ayağı kirisi olsun[154]. Saadet anın ki nâsıhlardan ola. İmdi *Nuşinrevan*'ın nasihatlerin beyan edem, kuvvet yetdükçe, İnşaallah.

SEKİZİNCİ BAP

NUŞİNREVAN'IN SÖZLERİN BEYAN EDER

Nuşinrevan aydur: Çün görürsün ki gece ve gündüz birbirinin ardınca gelici ve gidicidir. Pes gerektir ki âdem olan dahı halden hale döndüğüne melûl olmaya. Yani ki şazlık gidip kaygı gele; kaygı gidip şazlık gelirse mukayyet olmayalar.

Ve hünersiz kişiyi dost tutunmayalar ki hünersiz kişi ne dostluğa yarar ve ne duşmanlığa.

Ve dahı âdem olan bir işi bir kez işleyip sonra peşiman olmuş ola, bir kez dahı ol işi işlemeye.

Ve bir kişi kim padişahla biliş ola, gerek ki emin yatmaya.

Ve bir kişi ki dirliği kendi dileğince olmaya, ol kişi özünü niçün diri sana.

Ve niçün duşman bilmeyeler ol kişiyi ki gayet ulu keremi halkı azarlamak ola.

Ve niçün dost deyesin biregüye ki dostlarına duşman ola.

Ve hünersiz kişilere dost olma ki hünersizler ne dosta yarar ve ne düşmana.

Ve sakın ol bilüsüzden ki kendüyü bilge sana.

Ve kendi nefsine adleyle, güç eyleme. Yani nefsine elinden gelmez işleri buyurma, tâ ki Allahutaâlânın rahmetinden gani olasın.

Ve eğerçi ki doğru söylemek acıdır, sen doğru söyle.

Ve eğer dilersen ki duşman râzın bilmeye, dostuna dahı râzını söyleme.

Ve ululara kiçi nazariyle bakma ki ululan kiçi görmek ulu ziyan getirir.

Ve dahı kadirsiz kişileri ölmüş bilesin, anı diriye sayma.

Ve eğer dilersen ki ilençsiz bay olasın, cehdeyle ki işlediğin işi ıssına beğendiresin.

Ve eğer dilersen ki kaygılı olmayasın, bazarından güzafe nesne alma tâ ki güzafe satmayasın, yani evvel assını gözleyip al, tâ ki sonra ziyana katmayasın.

Ve kendi hemserlerinden yani kendi beraberin kişilerden nesne ummaktansa ölümü yeğrek gör.

Ve aç ölmek yeğrektir, himmetsiz kişinin ekmeğin yemektense.

Ve dahı sınanmamış kişiye itimat etme, eğer gümanın yolunu yüz yerden bağlayacak dahı olursa.

Ve kendinden aşağı hısımlarına muhtaç olmaktan ulu musibet olmaya.

Ve bir fasik ki tevazu ehli ola ve dünya seve, yeğdir ol zâhitten ki tekebbür ola ve dünya seve.

Ve andan ebleh olmaya, bir kişiyi kiçi mertebede görmüş ola, çün ululukta göre, yine ol nazarla baka.

Ve hiç andan ulu ayıp olmaya ki kişi bilmediği nesneye dâva ede ve başaramaya. Ve yalancı ola.

Ve andan aldanmış kişi olmaya ki elindeki hazır rızkını gayipteki veresiye vere, ol gelmeye ve elindeki hazır olan dahı gide, mağbunluk ola.

Ve cihanda andan hasis kimse olmaya ki andan bir hacet dileyeler ve anın elinden bitirmek gelir ola ve bitirmeye.

Ve bir kişi senin ardınca bir yaramaz söz söylese ve biregü dahı dostum deye ol sözü sana yetirse, sen bunu andan beter duşman bil. Zira ol duşman ardınca söyler yaramazlığı ve bu yüzüne karşı sözler.

Ve kişiye andan ulu musibet olmaya ki fayidesiz yerlere göz kulak tuta.

Ve bir ziyana uğramış kişiye bundan ulu ziyan olmaya ki kendi ziyanına güle.

Ve bir kişinin ne denlü bilüsü çok olsa ve kabiliyeti olmasa ol bilüden ana hâsıl olan vebal ola.

Ve her kim ki rûzgâr uslatmadı, hiç kimse anı uslatmaya dürüşmeye, tâ ki emeği zayi olmaya. Yani her kime ki çarh gerdişi ve rûzgâr cünbüşü nesne öğretmeye, her kim ki ben öğredeyim derse emeği zayi olur.

Ve dükeli nesneyi kişi bilüsüzlerin şerrinden saklamak olur, velî bilüsüzü kişi yine kendi şerrinden saklayamaz.

Ve eğer dilersen ki halk senin eyiliğin söyleyeler, sen kimsenin yavuzluğun söyleme.

Ve eğer dilersen dostların, yârenlerin çoğ iken az olmaya, kindar olma.

Ve eğer dilersen ki dünyada zahmet çekmeyesin, asanlığ ile ömür süresin, yönün kendi işinden yana olsun, ayruk kişinin işine bakma.

Ve eğer dilersen ki emeğin yele gitmeye, bir iş ki ileri varacak iş değildir, anı ileri gitmek ardınca olma.

Ve eğer dilersen ki seni delilerden saymayalar, bir nesneyi ki ele girmeyecektir, anı isteme.

Ve eğer dilersen ki dayim yüzün suyu ile olasın, utanmağı pişe edin.

Ve eğer dilersen ki, aldanmayasın, sınanmış işleri koyup sınanmamışa yapışma.

Ve eğer dilersen ki udlu olmayasın, komadığın yerden nesne götürme.

Ve eğer dilersen ki perden yırtılmaya, kimsenin perdesin yırtma.

Ve eğer dilersen ki ardınca gülmeyeler, elin altındakileri arıca besle.

Ve eğer dilersen ki peşimanlıktan emin olasın, gönül arzusunu iş edinme.

Ve eğer dilersen ki zeyreklerden olasın, yüzünü ayruk kişi gözgüsünde gör. Yani bir kişinin dirliğine bak gör ki eyi iş midir, yoksa yaramaz iş midir? Eğer andaki bigi sende dahı bir yaramaz iş bulunacak olursa pes bilirsin ki bu işlediğin iş dahı yaramaz imiş. Ve eyi işin dahı kendüzünde görürsün. Hem yine özünü bilirsin ki eyi iştesin. Eyle olsa işinin eyisin, yatlısın sana göstermeye ol kişi gözgü olmuş olur.

Ve eğer dilersen ki korkusuz olasın, halkla savaşgan olma, incidicilerden olma.

Ve eğer dilersen ki hürmetin yerinde ola, halkın hürmetin gözle.

Ve eğer dilersen ki halk senin sözünle amel eyleyeler, evvel kendi sözünle amel eyle.

Ve eğer dilersen ki kâmillerden olasın, şol kişilerden ki kemal yüzün gözükmüş ola, râzını sakla, aşikâre kılma.

Ve eğer dilersen ki halk içinde dükeliden ulu olasın, nimetini bol eyle, yani tuzun ekmeğin hakkı için diyenleri çok edin.

Ve eğer dilersen ki civanmert olasın, vefadar ol.

Ve eğer dilersen ki azadelerden olasın, yani kimseye efendi demeyesin, halktan tamaʿını kes ve gönlünden gider.

Ve eğer âdillerden sayılayım dersen elin altındakileri hoş tut.

Ve eğer dilersen ki âm halkın ta'nından emin olasın, anlardan ne fiil eseri ki görüne, sitayişleyesin.

Ve eğer dilersen ki dükeli gönülde yerin ola, sözünü kamu gönüllere muvafık söyle.

Ve eğer dilersen ki tamam kâmillerden olasın, bir işi ki sen sana lâyık görmeyesin, ayrı kişiye dahı lâyık görme.

Ve eğer dilersen ki yüreğine bir yara urmayalar ki anın merhemle onulması olmaya, cahillerle cedel etme, yani söyleşme.

Ve eğer dilersen halkın iyisi olasın, elinde varını halktan diriğ tutma.

Ve eğer dilersen ki ziyan senden ırak yerlere uzaya, elini kısa tut.

Vallahu a'lem, budur *Nuşinrevan Âdil*'in nasihatları ve sözleri ki yadgâr komuştur. İmdi ey ciğergûşem bu nasihatları hor görme ki bu sözlerden hem hikmet ve hem saltanat kokusu gelir. Zira ki bu sözler hem padişahlar sözüdür ve hem hakîmler sözüdür. Pes bu yiğitliğin çağında öğren bu sözleri ki pirliğin vaktinde sana bir iş vâkı olursa teşviş çekmeyesin. Zira ki pirler çok yaşadığından çok tecrübe hâsıl ederler, hadaka deminde kârdan olur.

DOKUZUNCU BAP

YİĞİTLİK VE KOCALIK HALİN BEYAN EDER

Ey oğul eğerçi ki yiğitsin, amma kocalar gibi uslu ve dölek ol. Velî demezim ki bir uğurdan yiğitliği terkeyle. Evet yiğitlikte kendüzünü hoş tut. Şol ulu bigi süst yiğitlerden olma, şâtır ol ki yiğitler şâtır olsa hoş olur. Niteki *Aristetalis* aydur: Eş-şebabü nev'un mine'l-cünun, yani delilik türlü türlü olur, bir türlüsü yiğitliktir. Velî cahil yiğitlerden olma ki belâ dedikleri cahillerden kopar. Ve ömrünün lezzetini yiğitlik çağında alagör ki pirlikte bu lezzeti bulamazsın, bulursan dahı yaraşığı olmaz. Ey oğul yiğitlikte beherhal Allahı unutma ve ölümden eymen olma ki ölüm gelicek[155] yiğit ve koca demez. Niteki şair aydur:

Si'r-i Türkî

Yiğid ü pîr eceldedir yeksan
Pîr ölicek kalır mı yani cevan.

Pes bilmiş ol ki her kim ki doğdu, öliser[156] ve her kim ki cihana geldi, gidiser[157].

Hikâyet. — Şöyle rivayet ederler ki *Bağdad*'da bir terzi vardı, ki *Meşhetler*'e açılan kapıda bir dükkân tutmuştu. Ve bir bardağı dükkânında bir mıha asakomuştu. Ve her dem ki bir ölü geçeydi, yerden bir taş alırdı, ol bardağa bırağırdı. Ve ayda bir bardağı taşra çıkarırdı ve sayardı. Bilirdi ki ol ay *Bağdad*'dan ne kadar ölü çıkmıştır. Yine bardağı boşaldıkça asakordu. Bir aya değin herbir ölü geçtiğince bir taş bırakırdı ve ay başında yine bardağı boşaltırdı. Ve hesabın bilirdi ki ol ayda kaç ölü yine çıkmıştır. Dayim bu terzi bunu sanat edindi. Tâ ki bir gün bu terziye dahı vâde erdi, öldü. Meğer bir kişinin bu terzi katında haceti oldu. Geldi ki hacetin bitire. Gördü ki terzinin dükkânı yapılmış[158]. Komşusundan sordu ki terzi kanda gitmiştir. Komşusu ayıttı:

Terzi dahı bardağa girdi. Yani ölü geçtiğince bardağa bir taş bırakırdı. Rûzgâr anın dahı taşını bardağa bıraktı.

İmdi ey oğul gafil olma ve yiğitliğine gırre olma ve ne halde isen Haktaâlâyı unutma. Yani eğer taattesin ve eğer masiyettesin, Allahutaâlâ — celle celâluhu — yı ana durasın. Zira ki taatte Allahı anarsan taate dahı kavi olursun. Ve eğer masiyette anarsan ümizdir ki Allahı andığın sebebiyle ol masiyetten yarlıganasın. Eyle olsa her dem Allahı anadurgıl ve yarlıganmak dileyidurgıl.

Ve her dem ecelini yakın bilip ölümden korkadurgıl, tâ ki ağır günah yükleri boynunda iken terzi bigi sen dahı gafillikle ecel bardağına düşmeyesin.

Andan sonra oturman, durman yendek yiğitlerle olmasın, pirlerle dahı oturmak gerek. Yani bir sohbette ki oturasın, yendek hemsohbetin yiğitler olmasın, salhurde pirler dahı bile otursunnlar. Zira

ki yiğitlikte yiğit mücerret sücisiz sarhoştur. Kaçanki bir sohbette pirler bile olsa yiğitler yiğitlik sarhoşluğu ile bir muhal söz yani akıldan ırağa bir söz söyleseler pirler edeplerler. Ya bir ayıplu iş işleseler ki kendileri anı ayıp sanmayalar, pirler bileler ki ayıptır, etmeğe komayalar. Zira ne denlü ki yiğitler nesne bilürler ise pirler dahı artuk bilirler. Eğerçi ki bu âdet yiğitlerde vardır, ki kendilerin bilüsünü pirler bilüsünden yeğ bilirler ve her dem pirleri lâtifeye getirip sözlerini rişhande alırlar, zira iğitler dükeli halk bilüsünden kendilerin bilüsün yeğ sanırlar. İmdi zinhar ey oğul sen kendini böyle sanan yiğitlerden olma, pirlere katı hürmet eyle ve pirlerle söyleşicek serseri söyleme, yani kolayına nice gerekse söz söyleme ve eğer pirler söz söylerlerse sen filhal cevap verme. Ve ne denlü endişe edersen, pirlerin sözüne bundan yeğ cevap olmaya ki bundan yeğ yoktur ki cevabın yine siz buyurun, deyesin ve epsem olasın ki pirlerin sözüne cevap, dinleyip epsem olmaktır. Yoksa anların cevabından hacil olursun. Nitekim meselde gelmiştir.

Hikâyet. — Şöyle rivayet ederler ki bir şehirde bir pir vardı, yüz yaşında idi. Süksünü düşmüştü ve beli bükülmüştü. Meğer bir gün bu büğrüce kocacık bükülüp giderdi. Bir yiğit lâtife yüzünden bu kocaya aydur:

— Baba, bu götürdüğün yayı niceye aldın, haber ver tâ ben dahı alam.

Yani beli büklümün harfile anladır. Filhal pir ayıttı:

— Ey yiğit eğer ömrün uzun olursa rûzgâr, bu yayı sana raygân vere, eğerçi ki bu yay sana lâyık olmaya. Ol yiğit hacil oldu ve bu söz yadgâr kaldı.

İmdi bilmek gerek, kim pirler marifeti biçek yiğitler marifetinden artuktur. Amma şol pirlerdir bu dediğim ki sakalını ulular sohbetinde ağartmış ola, kolayın ulalmış olmaya. Zira kolayında ulalmış kocadan ulular sohbetin dinlemiş nâreside oğlancık marifeti yeğdir.

İmdi ey oğul yiğitiliği kolayında geçirme, tâ ki kocalıkta nâdan kalmayasın. Zira ki marifetli yiğitler pir sıfatlıdır ve marifetsiz kocalar oğlan sıfatlıdır. Eyle olsa pir sıfatlı yiğitler oğlan sıfatlı kocalardan yeğ olur. Eyle olsa yiğitlikte pirlere öygün, tâ ki pirlikte yiğitlerden utanmaysam.

Andan gerü ey oğul, çünki yiğitlik çağı geçe, kocalık vakti ola. Ayruk yiğitlikteki rânalığı gözleme, yani yiğitlikteki bigi ter ü taze yürüyüp heva vü heves gözleme ki pirler yiğitlenip ter ü taze yürüyüp heva vü heves gözleyicek halk arasında tez rüsvay olur. Pes kişi gerek ki mahallin gözleye. Yani yiğitlikte yiğit ola, kocalıkta yiğitlik menzilinden göçe, yoksa hali ol kişiye benzeyiser ki gemi üstünde saray yaptı.

Hikâyet. — Şöyle getirmişlerdir ki bir yoksul göçgüncü türkün iki oğlanları vardı. Ataları anaları öldü, bu iki oğlan öksüz kaldılar, Türklükte durmadılar[159], şehire düştüler. Bir gün şehirde gezerken bir viranede mal buldular, üleştiler. Meğer ol şehir deniz kenarında idi. Ulu karındaşı deniz bezirgânlığına heves etti, bir gemi düzdü, denize sefer kıldı. Seferden geri kardaşını görmeğe geldi. Gördü ki kiçi kardaşı dahı bir ulu bezirgân ol-

muş, şehirde gökçek saraylar yaptırmış. Ulu kardaşı kendi kendüye söylendi, ayıttı:

Bu kardaşım eyi evler yaptırmış, illâ sefere gitse ol vardığı yerde bunun bigi saray varını[160] kim bilsin. Ben gemi üstünde bundan dahı yeğ yaptırayım kim her kanda varsam bunun bigi sarayım var idiğin görsünler, dedi. Ve buyurdu ki gemi üstünde saray yapalar. Velî bilmez ki gemı bunun gibi yükü götürmez; hele yaptırdı. Hemen ki deniz yüzüne revane oldu, sehil yer gitmeden gemi garkoldu, içindeki bile. İmdi koca yiğitlikteki zevki gözleye, melâmetlik denizinde tez garkola.

İmdi yiğit iken yiğit idin, çün pir oldun, pirane diril. Şiir:

Bir pir meğer ki bir cevane
Canının içinde mihribane
Dedi yanıma gel ey dil-ârâm
Tâ can tuta vaslın ile ârâm
Dedi koca ölüme yavuksun[161]
Yoh ıssılığın iğen sovuksun
Yiğit yiğit ile bir olurlar
Cinsin gözedir çü pir olurlar

İmdi nitekim yiğitlik vaktinde pirlik gözlemezler, pirlik deminde dahı gerek ki yiğitliği gözlemeyeler. Zira koca ki yiğitlik gözleye, şol bir kaçkıncıya benzer ki düşman ardın kovarken kendi bir veçhile gider ola ki hiç düşmandan kaçar kişi olmaya[162], kaçan uslu bunu böyle ede mi? Şiir:

Kendüzünü yiğit bilicek salhurde pir
Benzer ana ki kaçarken çaldıra nefir

İmdi zinhar pirlikte murdar şiveli olma ki mühmel şiveli pirden yaramaz dirlikli avret yeğdir. Ey oğul key sakın mühmel dirlikli pirlerden.

Ve pirlikte Allahutaâlâya artuk munsif ol[163], yiğitlikten ise. Zira yiğitlikte ümizi var kişinin kim pir ola. Velî pirin ümizi ölümdür. Zira tahıl gök olıcak ümizdir ki ere, çünki erdi, eğer biçmezlerse dahı kendü kendünden dökülür. Yemiş dahı ericek, eğerçi ki dermeyeler, hazan vaktinde hod ne yemişı kalır ve ne yaprağı. İmdi ey oğul Haktaâlâdan dilerim kim bu şikâyet kim ben yiğitlikten ve kocalıktan ederim, sen dahı oğlun oğlancıklarına edesin. Beyit:

Ayıplaman beni ger pirlikten ağlarsam
Belâdır kocalık pes belâdan ağlarsam

Andan sonra ey oğul, çünki kocaldın cehdeyle ki bir yerde oturağ olasın. Zira ki pirlikte sefer etmek âkıller işi değildir, hassa ki yohsul dahı ola. Zira kocalık bir duşman ve yohsulluk bir duşman. Bu iki duşmanla yola girmek âkılâne değildir. Ve lâkin eğer zaruretten sana sefer düşe, naçar olıcak vargıl. Ve eğer Haktaâlâ ol seferde sana inayet nazarın ederse ki nimet eline gire, geri evine gelmek arzusun etme ki bir evden ötürü yine sefer zahmetin çekmeyesin. Zira kişinin maişetine sebep ne yerde hoş ise evi anda yaraşır. Her kanda ki hoşluğu artuktur, kişinin durağı anda yeğdir. Anda doğdum, anda ulaldım demek olmaz. Eğerçi ki vatan ikinci ana derler, zira anasın sevmek nice imandan ise vatanın sevmek dahı şöyledir.. Velî sen ana meşgul olma ki vatanı sevmek imandan-

dır dediler, içinde aç müflis durmak imandandır demediler. İmdi işin nerde revnak tutarsa ol arayı vatan edin. Zira deyiptürürler kim devletliler nişanı oldur kim kesbi nerde geçerse ol yerde ola. Ve devletsizler nişanı oldur ki aç ve dinç otura, kıllet çeke, bu vatanımdır, terketmezem deye. Pes bu eblehliktir. Görmez misin *Resul* hazret-i aleysselâm *Mekke*'de doğdu, işi *Medine*'de nizam tuttuğu için ayruk *Medine*'den gitmedi. Şimdi sen dahı çünki bir fayideli yer buldun, cehdeyle ki andan ayrılmayasın, anda sabit-kadem olasın. Ve sakın ki filân yerde assı artuktur deyip serseri varmayasın ki bundaki olası fayideyi dahı anda yavı kılasın ve anda dahı ziyanlı olasın. Zira deyiptürürler ki bir eyi yeri koyup dahı eyisin bulam deme ki bu muhal ile anı bulmayasın ve bunu dahı elden çıkarasın.

İmdi ey ciğergûşem ömrün ki geçer, tertipsiz geçmesin, eğer dilersen kim dosta ve duşmana görklü görünesin. Eğer ömrünü güzaf yere geçiresin[164], âmlardan sayılasın. Pes kendi işinin tertibin key sakla.

ONUNCU BAP

YEMEK TERBİYETİN VE ÂYİNİN VE ERKÂNIN BİLDİRİR

Bilmiş ol ey oğul ki âlem halkı iki cinstir, biri has ve biri âm. Amma cemi tekellüfat haslar üzerindedir. Zira âmın işlerinde hiç terbiyet yani düzen yoktur, şöyle ki bir iş olsa, ol işini işlemeğe bir vakt-i malûmu yoktur ki ol vakitte ol işini işleye. Amma haslar ki âkıllerdir. Gece ve gündüz ki yirmi dört saattir, bölmüşlerdir, her saatte ne işleyeceklerdir, malûm ediptürürler. Ve her bir işlerine bir vakit belirtiptürürler. Tâ ki iki iş midir, yoksa birmidir, birbirinden farklı ola. Her bir iş ayrı ayrı seçile, birbirine karışmaya. Ve hem kullukçuları bunların her vakitte bileler ki ne kulluk edeceklerdir, tâ ki bunların dahı her kullukları belire.

Amma cümle işlerin safası yemekledir. İmdi yemek yemekte dahı ulular tertip komuşlardır, şöyle ki: Has ve âm üç kısımdır, bir kısmı pazar ehli, alıcı ve satıcı, rençber kavimdir. Ve bunların ekseri âdetleri budur ki akşamdan sonra yerler. Pes bunun bigi yemek ziyanlıdır. Zira yerler, dahı hazmolmadan yatarlar.

Andan sonra bir kısmı dahı sipahilerdir, bunların âdeti budur kim her ne vakit yemek ellerine gire, ol vakit yerler. Zira bunlar dahı öte berikinin eline görümlüdürler. Eyle olsa ol umdukları yerden ne vakit ki ele gire, ol vekit yerler. Eyle olıcak bu âdet hayvanlar âdetidir. Hayvan dahı arpa ve saman ne vakit bulursa yer ve ne vakit ki bulmaya, katlanır.

Amma haslar yemeğı gecede ve gündüzde bir kez yerler. Zira kendüzün sakınanlar tarikı budur. Amma böyle yemek bedeni zayıf eyler ve kuvvei eksildir.

Ve lâkin ey oğul benim katımda savap oldur ki tanlacak safraşikenî biraz yemek yiyeler, andan kendi maslahatına meşgul olalar, öğle yakın olıcak andan sonra yine ne gerekse yiye, tâ ikindi geçince hazmolur. Andan sonra yiyecek yiyeler, tâ ki yatacak vakte değin sine. Pes akla ve hikmete bu yeğdir.

Andan sonra ey oğul, yemek vaktinde şol kişiler ki seninle bile sunarlar, hazır olmayınca taam getirme. Çünki cem'olalar, senin katına yemek yemeğe, sana vaciptir, yemeği anu anul yiyesin, tez tez yemeyesin. Önüne bak, kimse ile yiyesi yerken keleci etme ki şart-ı islâm budur. Ve başın aşağı tut, kimsenin yüzüne bakma ve kimsenin lokmasını gözetme ki lokma gözetmek katı ayıptır. Buna münasip

HİKÂYET. — Şöyle getirmişler; *Sahip Kâfi* derlerdi, bir bey vardı. Bir gün nedimler ve yazıcılariyle oturup yemek yerdi. Bir kişinin kaşığında bir kı gördü, *Sabip* ayıttı Hey, şol kılı lokmandan gider, dedi. Ol kişi elindeki lokmayı elinden

bıraktı ve durdu gitti. Oturanlar tanladılar. *Sahip* ol kişiyi geri getirtti, ayıttı:

Niçin durdun, gittin? Ol kişi ayıttı:

— Ben ol kişinin yemeğin niçin yiyeyim ki lokmada kılı göre.

Pes *Sabip* hacil oldu.

İmdi ey oğul yemekte kendüzüne meşgul ol, amma çün katına kişi gele, evvel anınla özürleş. Andan buyur ki aş gele[165]. Ve lâkin bu aş ileri gelmekte uluların iki âdeti vardır. Birisi budur ki evvel kendüzünün aşı gele ve hem âdet budur. Ve bir âdet budur ki evvel gelen kişinin aşın yemek gerek. Ve hem bu âdet yeğdir. Zira bu âdet-i keremdir. Filcümle çünki bir türlü yemek önüne gele, tezcek bu yemeği götürün, ayrık getirin deme, hayli eğlensün ol yemek önünde, andan sonra bir türlüsün dahı getirsinler. Zira dükeli iştiha bir olmaz. Ola ki kişi var ola, ol sonra gelen yemeği sevmez ola. Pes kekince olıcak her kişi yiyesini almış ola. Ve hem kişi var ki tez yer, ve kişi var ki kekince yer. Pes yiyecek ne denli geç getirirlerse ol kadar yeğdir ki tez yiyen ve geç yiyen hep doyarlar.

Andan sonra senin önünde bir yemek olsa ki ayrı oturan cemaatte olmasa, anlara dahı ol önündekinden dahı nasip ver, tâ ki gözleri ol yemekte kalmaya.

Andan yemek yenirken yüzünü türş eyleme, hansalârla savaşma, ol aş eyi ve bu aş yaramaz deme. Bu söz hod bir bapta dahı gele.

İmdi çünki yemek terbiyetin bildin. Pes şarap içmek terbiyetin bilmek gerek ki şarap içmekte dahı ulular hem bir resm komuşlardır.

ON BİRİNCİ BAP

ŞARAP İÇMEK TERBİYETİN VE ERKÂNIN BİLDİRİR

İmdi bilmiş ol ey oğul ki şarap mânisinde[166] ne iç diyebilirim ve ne içme diyebilirim. Zira ki yiğitler kimsenin sözüyle amel eylemezler ve ayruk kişi söziyle yiğitlik fiilinden vazgelmezler. Zira bana dahı yiğitken çok söylerlerdi, ben dahı kabul eylemezdim. Tâ elli yıldan sonra Haktaâlâ bana inayet eyledi ve tevfik erdi ve tevbe erzani etti. Amma eğer içmeyesin, iki cihanda assı senin ola. Ve Tanrıtaâlâ senden hoşnut ola ve hem halk arasında melâmet olmayasın. Ve akılsızlar şeklinde muhal hareketlerde bulunmayasın. Ve hem malın dahı telef olmaya. Pes bu mâna ile yani bu dediklerimden ötürü eğer sen içmeyesin, revadır. Ve hem benim katımda katı sevgili olursun.

Ve lâkin ey oğul bilirim ki yiğitsin ve bilirim ki süci yoldaşları seni içmemeğe komazlar. Anın için deyiptürürler ki yalnızlık yeğdir, yaramaz işe kılavuzlayan yoldaşdan ise. İmdi bari eğer içersen tevbeyi gönlünden giderme. Her dem günahın anıp Haktaâlâdan tevbe ve tevfik isteye durgıl. Ve her dem ettiğin günahlara peşiman oladurgıl ki sen

bunları gözleyicek şek değildir ki Haktaâlâ fazl ve kereminden sana tevbe erzani kıla.

Amma çünki içersin, bari yiyesi yedikten sonra tezcek süci içme, tâ ki üç kez susuzluğun kana. Yani bir kez susuzluğa sabreyle, ne su iç ve ne süci, tâ susalığın geçe. Bir dahı susayasın, andan sabreyle, tâ ki ol susalık dahı geçe. Pes üçüncü susadığın vakit içersen süci ol vakit iç. Zira yiyesi ki yemiştin, ol vakit keylûs olur. Pes yiyesi keylûs olmadan ne su içmek gerek ve ne şerbet ve ne süci. Eğer susamışsan bari yiyecekten sonra iki saat geçe, andan iç. Tâ ki tabiat âlemi yiyesinden behre almış ola, yani yiyeceğin kuvveti endâma sinmiş ola. Andan sonra süci içersen iç, hem süciden fayide bulursun ve hem yiyecekten.

Amma ey ciğergûşem, süci içersen ikindiden geri iç, tâ sen sarhoş olunca akşam olmuş olur. Halk seni sarhoş görmezler. Eyle olsa ol akşama kaldığın sebebinden ayıbın mestur olur.

Andan sonra şarap içerken nukulcü olma. Yani çerezhor olma ki şarap arasında çok nukul yemek eyi değildir, ulular bu işi bağenmediler. Ve hem deyiptürürler ki En-nukletü sikle, yani şarap içerken nuklü çok yemek midede ağırdır.

Andan şarabı sahralarda veya bağlar arasında içmeğe az var. Ve eğer anın bigi yerde şarap içmeği seversen bari sarhoş olunca içme, tâ ki evine gelince[167] rüsva olmayasın. İmdi eğer sarhoş olunca içersen evinde iç, zira ki kişi ne ederse arustağı altında, seraperdesi altında ettiği y ğdir, gök altında etmekten ise, yani gök ağaç yaprağının altında etmektense. Zira ev gölgesi âdeme setirpuştur,

yani örtüdür, ağaç gölgesi dört yanından rüsva eyler. Ve hem bir kişi dört duvarlı evceğizinin içinde, bir padişaha benzer mülkü içinde. Ve lâkin yazıda bir kişi şol garibe benzer ki yurdundan avare ola. Pes ne denlü mün'im maldar olursa gurbette kişi vatanındaki bigi olmaz. Yani yazıdaki şarap sohbeti hayâ ehline çardivardaki bigi olmaz.

Andan gerü meclisten, yani süci sohbetinden kalkıcak şöylece kalk ki iki üç sağrak dahı içmeğe mecalin ola; yok değil ki bir sağrak dahı içmeğe mecalin olmaya. Pes sakıngıl tokluk lokmasından ve sarhoşluk kadehinden. Zira ki tokluk ve sarhoşluk yemekten ve şaraptan değil, ve lâkin sadık iştihadan sonra bir iki lokma artık yerse tok olur ve tohma olur. Ve bir iki sağrak artuk içerse sarhoş olur. Pes sonraki lokmayı yeme, tâ ki tok olup sonra tohma olmayasın. Ve şarap içsen sonraki sağrağı içme, tâ ki sarhoş olup sonra melâmet olmayasın. Yani ne iğen tok ol ve ne iğen sarhoş. Tâ ki ikisinin dahı zahmetinden emin olasın.

Hele bari ey oğul cehdeyle tâ sarhoş oluncaca içmeyesin. Zira sarhoş olunca içmeğin iki türlü hâsılı vardır: Birisi delilik ve birisi sayruluk. Zira mademki sarhoştur, bir münteha delidir ki barı deli[168], kaçanki mahmurdur bir münteha sayrudur ki barı sayru[169]. Pes uslu kişi niçin meşgul ola bir nesneyle ki hâsılı delilik ola, ya sayruluk.

FASIL. — Ey oğul hele eğer sarhoş olunca içersen bari sabuh etme, yani gece sarhoş yatıp tanlacak dahı süci buharı başında iken süci içme. Ve eğer ittifak düşüp edersen bari eyyamda bir et ki

sabuh içmek uslular katında beğenilmiş iş değildir. Sabuh içmeğin sercümle şomluğundan birisi budur ki sabah namazı fevt ola, yani kazaya kala[170] Ve bir dahı bu ki henüz geceki sarhoşluğun buharı dimağından zayil olup gitmeden tanlacak sabuh içtiğin sücinin dahı buharı ana karışır. Eyle olsa bu iki buhar birbiriyle katılıcak ikisinden dahı malihulya doğar. Ol dahı delilikten bir cinstir. Eyle olsa bir müfsitten iki müfsidin fesadı artuktur. Pes bir dimağda ki bi· müfsit vardı, yani geceki buhar ve ana bir müfsit dahı ulaştı, yani sabah içtiğin sabuh buharı. Eyle olsa bunun bigi iki müfsit bir yere gelse arbededn artuk dahı hâsıl ola mı? Ko imdi bunu. Bir dahı bu kim Haktaâlâ geceyi rahat içün yarattı. Vakit ki halk rahat olup uyuya, sen şarap içmekte uyanık olasın. Yine halk uyandığı vakit sen uyusan gerek idi, sabuh içtin, yine uykunu kandırmadın, hakikatte bu kez zahmet üç oldu. İki süci sarhoşluğu ve bir uyku mahmurluğu. Neuzübillâh yarındası, göresin kim baş ağırlanmış ve göz kapağı şişmiş, gövde titrer, beyni zonk zonk eder, hem deli oldu, ve hem sayru ve hem yorgun. Ko ne belâ imiş ol sabuh dedikleri. Şükür ki vâkı olmadı *Mercümek*'e. Ey oğul bilmiş ol ki sabuh içmek az ola ki anda arbede ve gavga olmaya[171]. Hele bari sonra peşiman olacak bir yaramaz iş olmayınca olmaz. Amma evkatta bir özür içün sabuhi etmek revadır. Ve lâkin âdet edinmek reva değildir. Zira ki mühmel âdettir.

Andan geri ey oğul eğer bekri olasın, yani süci içmeğe katı meşgul olursan, bari cuma gecesin-

de içmemeğe âdet edin. Eğerçi ki kalan gecelerde dahı haramdır, ve lâkin âzine gecesi hürmetli gecedir, cem'oldukları cuma namazından ötürü. Ve hem reva olmaya ki anın bigi cemiyete mahmur varasın. Yani cuma namazını mahmurla kılmak edep olmaya. Ve lâkin sen ol bir gecenin hürmetin saklayıp içmediğinle kalan gecelerde içtiğin aybı örtüle ve halkın gönlüne hoş gele ve âmın dili üzerine bağlana [172]. Ve hem ol aziz günün gecesine hürmet ettiğinin sevabı ol âlemde sana karşı gele. Ve hem ol günde ve gecede süciye ve meclis harcına gidecek mal sana assıya kala. Zira ki bir yılda kırk sekiz cuma olur, kırk sekiz gecenin harcı yanında kalır. Ve bir dahı bu kim gözün ve dilin ve aklın ve tenin ve canın altı günlük i ki zahmetinden rahat olur. Zira ki süci buharından bu cümle zahmetteyken ol gün içmediğinle rahat ola. Eyle olsa bedenle sıhhat ve malda tevfir; yani assı ol âlemde sevap ve bu cihanda eyi ad ve âm halkın dili bağı bu bir gecede süci içmeği terketmekte hâsıl olur. Pes bir gece ki anda süci içmemekle bu kadar fayide hâsıl ola, anın bigi gecede süci içmemeği âdet edinmek yahşı âdettir ve gayet beğenilmiştir. Ümizdir ki bari cuma gecesinde şarap içmeği âdet edinmeyesın, İnşaallahutaâlâ.

ON İKİNCİ BAP

KONUK GELİCEK NİCE AĞIRLAMAK GEREK, YA KONUKLUĞA VARMAĞIN HALİN BEYAN EDER

Ey oğul şöyle bilmiş ol ki eğer halkı konuklamak istesen her gün konuklama, hassa ki yâd kişileri. Zira ki her gün konukluk edicek şöyle ki konukluk hakkıdır, yerine yetiremezsiz. Zira halk çoktur, anı ki her gün konuklamak isteyesin, üç günde bir konukla. Zira üç günde dökülecek hânı ki bir günde dökesin, hem nimetin bol gözükür ve hem bu hasutlar bu nimet bolluğun göricek aybile sana dil uzatamazlar. Ve hem konukluğun dahı münteha görünür. Ve ayıpla söylenen diller bağlanır. Amma çünki konuklar evine geleler, her birinin önünce yürü ve her birine tevazu eyle, ağırla. Her birine mertebeli mertebesince yer göster ve timardaşlık et ve dilnevazlık eyle[173]. Zira ki dil konukluğu yeğdir, türlü türlü nimetten ise. Niteki *Ebu Şekûr Belhî* aydur; şiir:

Kirâ dost mihman büved ya ne dost
Şeb ü ruz timar-ı mihman ber ost

Tercümesi:

Konuğun gerçi duşman ola ya dost
Hele eyiliğini eder derhost
Çün konuktur, gerektürür naçar
Dil ü caniyle edesin timar.

İmdi çün konuklar geçtiler, oturdular. Eğer yemiş vakti ise önlerine evvel sucuk, yemiş getir, tâ ki yesinler. Andan bir zaman bunları söze tut, tâ ki ol yemiş tahlil bula. Ve andan hânını dök önlerine yesinler ve lâkin sen oturma, tâ ki konuklar sana otur demeyince. Velî bir kez demekle oturma, ayıt ki bana mukayyet olman, kulluğum vardır, de. Ve eğer ikinci kez ilhah edeler, pes andan geri sen dahı anlarınla otur, yemek ardınca ol. Ve lâkin hepsinden aşağı otur. Meğer ki konuğun katı büyük kişi ola ki sana oturmak reva olmaya.

Andan sonra konuktan özür dileme ki özür dilemek bazar halkının işidir. Yani konuğa deme ki ey filân nice yersin? Eyice yegil, utanma, âhır billâhi kerem eylen, eğerçi size lâyık hizmet edemedik, velî bizim hatırımızçün koman, dahı biz de bu özür dileyevüz[174], filân filân.... Bu özürler cümle ayıptır. Ulular sözü değildir, nimetin arzeylemektir. Ve lâkin bu özür dilemek bir kişinin işidir ki eyyamda bir konukluk ede. Âdem olan bunun bigi lâfızdan yani özürlü sözden katı utanır ve yiyesi dahı yemez olur. Hânından yarı tok, yarı aç kalkar. Andan ki konuğun aç kalur, pes özre mukayyet olma.

Andan sonra şöyle bilmiş ol ey oğul ki bizim elimizde, *Giylân* mülküdür, bir hoş âdet vardır ki gayet hûbtur ve ol âdet budur ki kaçanki bunlara konuk gelse konuklar önüne yiyesi korlar ve bir iki bardak suyu dahı ortada korlar kendileri giderler, görünmez olurlar. Meğer birisi ki ırakta dura, bunların önündeki çanak boşalırsa gelip bir türlüsün dahı komağiçün, belki bu dahı ıracık durur, yani hân ıssından konuklar utanmasınlar, gereğince yesinler deyu. Çünki taam yene, andan konukluk ıssı gele ve bunların dahı ne eksiği varsa göre. Ve hem *Arap*'ta dahı âdet budur ki sonra ellerini gülâpla ve kokusu gökçek çiçek sulariyle yuyalar. Ve lâkin ol gelen konukların hizmetkârların dahı yahşı ağırlamak gerektir, tâ ki yüzün suyu yerinde ola.

Ve eğer bu konuklara şarap meclisin kurarsan şarabı bol getir, defa defa getirme, ve nukul ortaya çok dök ve hoş-avaz mutripler dahı hazır olalar ki mutripsiz şarap sohbetinin safası olmaz. Andan sonra sücinin eyisin getir ki süci yaramaz olıcak ne denlü eyi hân getirirsen ol yaramaz süci ucundan yaramaz görünür. Ve lâkin süci eyi olıcak ne denlü hânın yaramaz olursa şarap germliğinden eyi gözükür ve her aybın örtülür. Ve bir dahı bu kim süci içmek günahtır, çünki günaha giresin, bari eyisi ucundan günaha gir, zira hem günaha giresin ve hem yaramaz süci içesin, Vallahi mühmel ender mühmel. Çün günah işlersin bari eyisiyle günahkâr ol ki eğer kıyamette azap göresin, bari bu âlemde mağbun olmayasın. Yani ölüyçün ağlama, eğer ağlarsan bari bir ölüye ağ-

la ki şivenine değer ola. İmdi bu cümleyi ki dedim, ettiğinden sonra konukladığın kişilere minnet yükletme, velî sen anlardan minnettar ol. Anın içün ki Haktaâlâ nimetini birkaç kişinin kursağına lâyık gördü.

Hikâyet. — İşittim ki *Haccac* halife iken bir yazıcısı vardı, adına *Muallâ ibn Mukle* derlerdi. Ve bu *ibn Mukle Basra*'yı yerdi. Ve lâkin amelinden hasıl olan malı *Haccac*'a değerdi. Bir gün *Nasr ibn Mansuri't-Temimî* derlerdi, *Basra*'da bir mün'im vardı. *İbn Mukle*'nin katına geldi ve *Basra*'nın ameldarlığın aldı, yine *Basra*'ya vardı. Yıl tamam olıcak *ibn Mukle*, *Nasr*'ı *Basra*'dan kığırttı, hesabın aldı. Üzerine bin altın ziyade çıkardı, *ibn Mukle* ayıttı:

— Tez ver, ki halife malıdır, yoksa zındana gir, dedi. *Nasr* ayıttı:

— Akçam yok değil, ya vermezem demezem, varlığım *Basra*'dadır, bana bir ay mehil ver, getireyim, dedi. *İbn Mukle* ayıttı:

— Seni koyuvermeğe ben halifeden korkarım, velî sana katımda bir ev vereyim, bir ay bende konuk ol, akça gelince, dedi. Pes *Nasr* reva gördü, bunun katında kaldı. Takdirle ramazan ayının evveliydi. *İbn Mukle* ayıttı:

— Ayıdın, *Nasr*'a gelsin, gece orucun bizimle açsın. Pes her gece orucun *ibn Mukle* ile açardı. Tâ ana değin ki bayram oldu ve birkaç gün dahı geçti. Bir gün *ibn Mukle*, *Nasr*'a adam gönderdi ki dahı altını vermez misin deyu ki vâdeden bunca gün

dahı geçti ve mal halifeye değmedi, geç kaldı, deyü. *Nasr* ayıttı:

— Ben malı ödedim, iki kez mi alur, dedi. Ol kişi geldi, bu sözü *ibn Mukle*'ye dedi. *İbn Mukle* ayıttı:

— Ol mal bana değecek idi, ol kime verdi. *Nasr* ayıttı:

— Ben kendüye verdim, dedi. Geldi ol kişi *ibn Mukle*'ye, size vermiş ol malı, deyü haber verdi. *İbn Mukle* anı inkâr etti sandı, gayet kakıdı.. Tez *Nasr*'ı kığırttı. Gelicek ayıttı: Ol meblâğı verdim, demişsin, kime verdin? *Nasr* ayıttı:

— Size verdim. *İbn Mukle* ayıttı:

— Kaçan verdin? *Nasr* ayıttı:

— Altın vermedim ve lâkin bir ay tamam konuğun oldum ve karnımı nimetinle doldurdum, orucumu ekmeğinle açtım. Pes konuk olduğumun hakkı bu mudur ki dahı benden nesne istersin. Yemeğini bana raygân mı yedirdin? Dişim kirisi kanı? dedi. Çün *ibn Mukle* bu sözü işitti, güldü ve ayıttı:

— Al hüccetini ve sağlıkla evceğizine git ki dişin kirisine tuttum ve ol malı ben halifeye ödeyim, dedi. Ve ol revan olup gitti. *Nasr* ol konuk olduğu hürmetine takazadan kurtuldu. İmdi ey oğul konuktan sen minnettar ol ki bunca meblâğı konuk olduğu için dişi kirisine bağışladı ve henüz minnettardı.

Ve andan geri konuğa karşı açık yüzlü ol, türş yüzlü olma. Ve süci üzerinde konuktan öndin sarhoş olma. Süci az iç ve gördün ki konukların nime mest oldular, cendeyle ki bunları senden hoşnut

edesin ve her birini lûtf ile anasın. Dolular iç ve içir ve miktarınca bahşişler eyle ve dayim açık kaşlı ve güleç yüzlü ol. Velî beyhude yere güleğen olma, yani yok yere gülme ki yok yere gülmek deliliktendir ve edepten değildir; nitekim az gülmeklik usluluktandır ve edeptendir. Andan geri çünkim konuğun mest ola, gitmek isteye, bir iki kez yalvar, hulk eyle[175] gitmeğe koma. Üçüncüde gitmek isterse hemen lûtfile anı gönder, gitsin ki hemen iki yönden hürmet yerine gele.

Andan geri konuklar evde iken hizmetkârların bir yaramaz iş ederlerse anlara kakıma. Ve konuklar katında anlara kakıyıp türş yüz gösterme ve hışmgin olma. Tâ ki konukların gönlü, sohbetinden müteneffir olmaya, yani gönülleri ürkmeye. Ve eğer bir iş etseler ki sen anı beğenmeyesin, ol işi ikileyin işlen[176] deyu buyurma, sabreyle. Andan gerü eğer konuğundan bir yaramaz hareket vâkı olursa ve bir yaramaz söz söylerse yüzleme. Anın nüktesini getir, hürmetin sakla ve anı ulula[177]. Zira ki konuklar katı hürmetli ve muhterem gerektir.

Hikâyet. — *Mu'tasım* halife iken bir suçluyu getirdiler anın katına ki siyasete müstahaktı. Pes halife ol suçluyu öldürün deyu buyurdu. Filhal cellâtlar ileri geldi ki bu suçluyu halife önünde çökere ve boynun ura. Bu suçlu miskin çağırdı ve ayıttı:

— Ya halifetallah, Allah ve Resul hakkıyçün buyur ki önden bana bir içim su getirsinler ki içem; andan sora öldürürlerse ferman senindir. Pes halife ol anddan üşenüp buyurdu, evinden bir bardak su getirdiler. Ol suçlu içti ve döndü Arap resmince ayıttı:

— Kesserek'Allahu hayreküm yâ emirelmüminîn [178], konuğunum, beni bir içim suyla konukladın, imdi senin bigi müminler beyi konuğun öldürmek reva ise öldür, yoksa affeyle, tâ tevbe edem, ayruk bunun bigi işte bulunmayım, dedi.

Çünki *Mu'tasım* bu sözü işitti, konuk hakkı ulu haktır ve ulu hürmetlidir, ol hürmete seni azat ettim ve suçunu bağışladım. Lâkin sen dahı tevbe eyle ki ayruk buncılayın yaramaz iş işlemeyesin, dedi.

Pes bilmek gerek ki konuğun hakkını eyi saklamak gerek. Ve lâkin ol dahı değme konuğun değil. Bunun bigi ağırlık ile şunun bigi konuğu ağırlamak gerek ki ağırlamağa yarar ola, yok öyle kim her bir ahmağı evine iletesin ve ağırlayasın ki bu konuktur. Lânet anın bigi konuğa ki nimetini yiye ve bucağını gözleye[179]. Evet konuk olmak ve konuk edinecek kişi nicedir, aydıvereyim, tâ ki bilesin.

Fasıl. — Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer konukluğa kığırsalar seni değme kişinin evine varma, ki ululuğa ve haşmete ziyandır. Ve eğer varırsan iğen dahı aç varma ve iğen tok dahı varma. Zira ki tok varsan yiyesi yiyemezsin, ev ıssının gönlü melûl olur, hânımı beğenmedi deyu. Ve eğer aç varsan çok yersin, bu dahı ziştir, eğer bir nâkes görürse açlıktan çıkmış ola mı deye. Pes miyane hoştur.

Andan gerü vardığın yerde bir yerde otur ki sana lâyık ola. Zira ki dur bundan, anda otur demek kişi olana ölümden beterdir.

Andan sonra yemekte ve içmekte olur olmaz hükmetme. Hassa ki konukluk ıssının hizmetkârlarına deme: Ol aşı bunda ko ve ol çanağı anda ilet deyu. Zira ki ben bu evdenim demek olur. Böyle nesne demek eyi değildir, belki fodulluktur. Ve halka sen anaru sun[180], beri sun deme ve kendi kulluğuna zelle getirtme ve neva e verme ki aydupturular: ez-zelletü zilletün, yani zelle getirmek horluktur. Yanı evimde nesne yoktur, iletirim ki yiyem demek olur. Pes zelle getirmek ululara katı kötülüktür.

Andan eğer gerü süci sohbet ne oturursan oturduğun yere şöyle iğen dahı mest ve harap olunca oturma. Şöyle kalk ki ev ne giderken yolda sarhoşluk eseri sende belirmeye. Ve eğer sarhoş olursan bari şöyle sarhoş ol ki yüzün âdemlikten dönmeye. Zira kimi kişi şöyle sarhoş olur ki yüzü âdemilik yüzünden döner, domuz suretinden beter olur. İmdi bunun bigi mestlikten sakın. Ve eğer bir ayak süci içmişsen dahı hizmetkârların yüz günah etseler anları edeplemekten ötürü söyleme. Eğerçı döğmeğe ve söğmeğe müstahaksa dahı döğme ve söğme. Zira ki anın bigi demde, kullukçuları yavuzluk etmiş, edepler, demezler, süci içmiş arbede eder, derler. İmdi her ne ki edersen süci içmeden et, tâ ki eyi eder, desinler, arbede eder, demesin er, amma ayık ne edersen kimse nesne demez. Velî iki ayak süci içicek ne ki edersen arbededir, derler. Zira içkicinin her bir fiiline arbededir, derler. Niteki demişlerdir: El-cününü fünun, yani delilik türlü türlü olur. Pes sarhoşluk deliliktir ve arbedesi dahı türlü türlü olur. Meselâ sarhoşlukta çok söylemek

arbeded r; becit âdeme yakşınmak ve üstüne düşmek ve çimdimek ve çok gülmek ve çok ağlamak sercümle arbededir. Bu cemî nden sakınıp etmemek gerek. Tâ k adına arbedeci delidir, demesinler. Zira dayim bunun bigi hareketler deliden sadır olur ve lâkin kişinin sevdiğinden ne hareket gelirse ol arbede yerine sayılmaz ki mahbuptan gelen mahbuptur. Andan geri eğer mutrip dinlersen yendek şehvani dinleme yani şehvet yüzünden dinleme, tâ kim adın şehvetperest olmaya.

ONÜÇÜNCÜ BAP

LÂTİFE ETMEK VE NERD VE ŞATRANÇ OYNAMAĞI BEYAN EDER

Ey oğul zihnar kimseyle lâtife etmeyesin ki ayıdupturlar: El-müzahu mukaddimetü's-şerri, yanı lâtife etmek şerrin kılavuzudur, demişlerdir, nederse eder, savaş lâtifeden kopar, derler. Pes ne denlü cehdin varsa kimse ile lâtife kılmaktan sakın. Ve eğer kılarsan bari sarhoşla kılma ki sarhoşun lâtifesinin şerri artuğrak olur. Hassa ki ol lâtife acı acı söğmek, fahiş fahiş keleciler ola. İmdi acı söğmekten ve lâtifeden ve yaramaz keleciden sarhoşla ve ayıkla sakın. Hassa ki arada nerd oynanır ola, ya şatranç ki bu iki oyun arasında âdeme gönül darlığı çok vâki olur, hususa ki nakış gelmeye[181], ya şatrançta oturmuş ola[182]. Pes ol demde mizah muhataradır, değme kişi götürmez. Eyle olsa mızah etmemek gerek.

Andan sonra nerd ve satranç çok oynamağı âdet edinme ve eğer oynarsan vaktehada bir oyna. Ve anı dahı uc ile oynama. Meğer ki bir tavuktan, ya bir sohbetten, ya buna benzer nesne ile ki şehane bahane ola sohbete ulaşmağa[183]. Akça ile oynama ki akça ile nerd ve şatranç oynamak kumardır, zinhar kumarbazlıktan sakın ki müdbirler sanatıdır. Ne

denlü eyi oyuncu isen dahı kumarbazlıkla meşhur olmuş kişilerle oynama ki eğer uc ile oynamazsan dahı seni kumarbaz sanırlar. Pes sakın, yoksa sen dahı kumarbazlıkla meşhur olursun.

Andan gerü senden ulu kişi ile nerd ya şatranç oynarsan edep oldur ki kâbeteyni evvel ol ata, ve şatranç ise evvel ol oynaya. Amma ey oğul esrüklerle ve kişilik bilmez Türklerle[184], yüzsüzlerle ve ağır canlı heriflerle oynama. Tâ ki oyunu savaşa ve arbedeye döndürmeyesin, ortada cenk ve aşûb kopmaya. Andan sonra kâbeteyn nakşiyçün herifinle savaşma[185]. Ve nakş içün and içme, sen filân nakşı urdun deyu. Eğerçi ki gerçek ise dahı yalan ola deyu halk gümanlı olur[186]. Pes nerd ve nakş nedir ki[187] anınçün yalan, ya gerçek and içeler ki andan arbede kopa.

Andan sonra sakın halk ile lâtife etme ve eğer edersen fuhş ile mizah etme ki[188] ne denlü şer ve arbede gerekse zişt lâtifeden kopar. Ve lâkin eyi lâtifeler edersen et ki eyi lâtife etmek ne ayıptır ve ne yazıktır. Zira ki Resul hazret-i salâvatü'r-Rahmani aleyh-lâtife ederdi. Ve sercümle lâtifelerinden bir meşhur lâtifesi budur ki ahbarda gelmiştir ki *Ayişe* anamızın — Radiyallahu anhâ ve an ebîha[189] — evinde bir karıcık olurdu. Bir gün bu karıcık ayıttı:

— Ya Resulellah, bu benim yüzüm uçmak ehli yüzü müdür? Yoksa tamu ehli yüzü müdür? dedi.

Resul ayıttı:

— İnne'l-acayize lâ tedhulü'l-cennete ,yani karılar uçmağa girmezler demek olur. Resul aleyhisse-

lâm hem lâtife etti, hem hak söyledi. Pes karıcık miskin katı melûl oldu ve ağladı. Resul aleyhisselâm gülümsedi ve ayıttı ki ey karıcık melûl olma ki benim sözümde yalan yoktur, karı ve koca uçmağa girmez, zira ki sinden kıyamet gününde kopanlar hep yiğit kopalar ve uçmağ ehli uçmağa yiğit suretinde gireler dedi. Pes ol karıcığın gönlü hoş oldu.

İmdi lâtife etmek revadır, velî herze lâtife etme. Ve eğer edersen senden aşağı kişilerle etme, tâ ki hürmetine noksan gelmeye. Ve eğer çaresiz olup lâtifeyi terkedemezsen bari kendi beraberin ve beynideşlerin ile et, tâ ki anların sözü sana ağır gelmeye. Yani ki ol dahı söğerse ayıp olmaya. Velî herzeli lâtifeyi etmesen yeğdir. Edersen temiz lâtifeler et. Eğer ki lâtife şimdiki halk arasında herzesiz olmaz ve lâkin cehdetmek gerek ki lâtifeyi temiz edesin ki âdemin dükeli hünerini herze lâtife, hor eyler. Zira ne denlü ki kişi ağır başlı ve hünerbent olursa, çün herze mizaha meşgul ola, yeyni ve hürmetsiz olur. Zira sen ne söylersen nâçar cevabın işidirsin. Sen ayruğa ne yükledirsen gözleyidur ki sana dahı ol denlü yük geliserdir[190].

Ve lâkin olmasın ki lâtifeyi savaşa döndüresin, zira ki savaşmak uslular işi değildir, avret ve oğlan işidir. Amma eğer ittifak düşüp kimse ile savaşırsan gücün yettiğince savaşma ve diline ne gelirse söyleme. Yani gerü barışmak içün dahı yerceğiz ko ki sonra utanmayasın. Ve savaştığın kişiyi algasadım[191] deyu hasmına bühtan etme ki barıştığından sonra boynunda mazleme kalmasın. Ve savaştığın

kişinin ol demde aybın bulursan deme. Eğer gerçeksen dahı garezlidir, yalan söyler, derler, inanmazlar. Ve savaşta iğen dahı lecuc olma, yani katı başlı serkeş olma. Yumuşak ol ki serkeşlik alûdeler işidir ki barıştırmağa gelicek serkeşlik eder, yani alûde sanmasınlar deyu[192]. Andan sonra savaş arasında deme ki ey filân hey filân, ki ey ve hey demek erlik derecesinden aşağı düşürür âdemi. İmdi süci içmek, kengek eylemek ve aşk-bazlık cümle yiğitlik işidir, velî yiğit dahı bu işleri, haddin ve endazesin saklamakla başa iletebilir, yoksa tez rüsvay olur. Ve eğer rüsvaylığından emin olmak dilersen her iş ki işlersin akıl ile işlemek gerek. Tâ ki selâmet olasın. İmdi içmekte ve kengek babında bu kadar söyledik, andan geri aşk yönünden dahı birkaç söz vasiyet ederim, velî bilmezem, sen vasiyetimi yerine getirir misin, yoksa yok mu?

ONDÖRDÜNCÜ BAP

ÂŞIKLAR KEYFİYETİN BEYAN EDER

Cehdeyle ey oğul ki âşık olmayasın ve eğer nagâh âşık olursan bari sen gönlüne uyma, yani gönlün sana ayıdıserdir[193] ki beni hayal ile gönder, varayım ma'şûku göreyim der, dayim sen ana uyma ve ol yola anı gönderici olma ki gönlü hevaya göndericek kendü dahı gönüle uymuş olur. Eyle olsa gönül şehvetine uymak uslu kişiler işi değildir. İmdi ne cehdin varsa et, gönlü aşka bağlamaktan key sakın ki âşıklık bir belâlı iştir ki hiç belâya benzemez. Meselâ bir yıllık visal rahatı bir günlük firak rencinin zahmetine değmez. Hassa ki âşıklığın firak ve visali baştanbaşa dert ve mihnettir. Eğerçi ki aşkın derdi hoşça derttir, velî onulur dert değildir. Zira ki eğer firakta isen hod azaptasın ve eğer visalde isen dahı firakı korkusundan yine azaptasın. Ve eğer maşuka bir hulku yavuz bet-hû olursa hod neûzü billâh anın biginin mühmel nazından ve murdar huyundan visal lezzetinden dahı hiç haz ve lezzet bulmayasın. Ve eğer bir visal ki anın sonu firak olmağa sebep ola, anın bigi visalden firak bin tabaka yeğ ola. Filcümle dükelin koyalım, eğer sevdiğin mukarrep ferişte olursa dahı bari hiç veçhile

halk arasında melâmetlikten hâli değilsin. Çünki âşık olduğun duydular, dayim mesavine meşgul olurlar. Ve sevdiğin hakkında yaramaz sözler söylerler. Zira halkın âdeti budur. Pes kendüzünü sakla ve aşktan sakın ki âkıl ve uslu kişiler aşktan sakınabilirler. Zira ki mümkün değildir bir görmek.e aşk berkişe. Zira âdem bir görmekle âşık olmaz, meğer ki gönül birkaç kez hayal ile vara göre, andan berkişe ve âşıklık adı muhkem ola. İmdi eğer göz gördüğüne gönül meyil eyleye, tabiat dahı mayil olur. Pes gönül akaza eder ki yar dizarın göre, eğer sen dahı arzusuna uyup gönüle destur verirsen bir görmekle kani olmaz, bir dahı görmek ister. Ve eğer ikinci kez dahı gönüle uyup rıza verirsen buğur üçüncü kez yine görmek ister. Eğer bu kez dahı gönül rızasına uydunsa ayruk gönlünü yenemezsin, müptelâ olursun. Hassa ki gönül miyancılığı ettiğinden sonra sen araya giresin ve gözünle yüzünü göresin ve kulağınla sözünü işidesin, dahı ne kaldı. Dinçlikler gitti ve zahmetler geldi. Eyi bazar mübarek olsun. İmdi cehdeyle ki evvel gördüğü vakit gönlüne havale olasın[194]. Ve bir dahı göreyim dediği vakit mâni olasın. Komayasın ki maşukun adını ana. Ve gönlünü bir ayruk nesneye meşgul eyle ve bedeninden şehveti boşaltmak ardınca ol, yani cima çok eyle, tâ ki yürek zaif ola ve ayruk şehvetten geçe ve gözünü ve dilini ol yüzden bağla ve ayruk yana aç. Pes bu cümle ki dedim, eğerçi ki zahmettir, velî bir haftalık zahmettir. Eğer bu bir haftalık zahmeti çekersen bunca yıllık firak ve itap ve naz

azabından kurtulasın. Amma bu işi değme kişi edebilmez ve başaramaz. Meğer gayet uslu kişi ola. Yoksa kim başarır, sevdiğinden gerü yığılınmak olmaz. Meğer bir nesneyi dahı seve. Niteki deyiptürürler: aşkı aşk giderir ancak.

Ve lâkin *Muhammed ibn Zekeriyya*, Taksim-i İlel'de aşk içün ayıdıptururlar ki aşk dahı bu sercümle rençlerden bir rençtir ve anın ilâcı budur ki doyunca yemek vermeyeler ve güç işler işledeler; ve ağır yük götürdeler ve çok cima ettireler ve uzak sefer ettireler ve ne ki buna benzer zahmetli işler varsa anı ettireler. Tâ ki kendi canından âciz kala ve aşk andan targaya[195].

Velî eğer dost edinesin biregüyü ki her dem sana eyilik eder ola, revadır. Niteki *Şeyh Ebu Sa'îd Ebu Hayr* — Rahmetullahi aleyh — aydur ki âdem olan dört nesneden kaçmasa gerek: Evvel — ekmek hasıl olmağa sebep olan yerden; ikinci — hayâ ve edep ehli halkın arasından; üçüncü —marifet ehli pirlerin nasihatinden ve dördüncü dostu canı sohbetinden. Ve lâkin ön üçünden dost yeğdir. Kaçan ki canı olan nânı olmaya. Zira ki her kişiye kendi miktarınca elbette bir dost gerektir, gerek er olsun gerek avret. Amma dost ayruktur ve âşık ayruk. Bu ikisinin arasında fark budur ki âşıklıkta kişinin vakti hiç hoş olmaz. Velî dostlukta âdem katı hoş-vakt olur. Ve âşıklar dayim bir yanar odun içindedir. Eğerçi ki hoşça oddur. Niteki şair aydur:

Şi'r-i Fârsî

İn âteş-i ışk-ı tü hoşest ey dilkeş
Hergiz dîdî ateş-i suzende-ı hoş

Türkî Tercüme:

Aşkın odu canımda ne hoşdurur ey mehveş
Yanar odu kim gördü kim ola bu resme hoş!

Amma dostlukta kişi rahattır ve âşıklıkta zahmettir, hassa ki pirlik deminde. Zira ki yiğitlikte kişi âşık olursa halk anı mazur tutarlar, yiğitlerin oyunudur derler, iğen ta'na dahı urmazlar. Velî pirler âşık olıcak hiç bap ile mazur tutacaklayın değildir.

İmdi ey oğul cehdeyle ki pirlik deminde âşık olmayasın, hassa ki padişahlıkta. Zira ki âm halkı arasında eğer yiğit ve eğer pir aşk ucundan melâmet olsa bir mahalde ya bir şehirde melâmet olur Ve lâkin padişah ki âşık ola, yalnız kendi elinde değil, bir nice padişahın elinde bile melâmet olur. İmdi zinhar kimseye gönül bağlama ki koca padişahlara aşkbazî katı düşvardır. Buna münasip hikâye şöyledir:

Hikâyet. — Ey oğul benim dedem *Şemsü'l-Maâli* — Rahmetullahı aleyh — ye bir kişi gelmiş ve ayıtmış ki yâ emîr, bir bezirgânın bir kulu vardır, iki bin altın baha biçer, dedi. Çünki *Şemsü'l-Maâli* bu sözü ışitti, gönlü ol kula meyletti. Ve diledi ki âdem viribiye ve ol kulu satın ala. Hemendem *Sa'd Nahhas* derlerdi, yani *Sa'd* adlı bir halayıkçı vardı, anı gönderdi. Bin iki yüz altına ol kulu satun aldı, dahı *Gürgân* meliki *Şemsü'l-Maâ'li*'nin yanına getirdi. *Şemsü'l-Maâli* kabul etti, ol kula destardarlık verdi. Kaçan ki emîr elin yüzün yusa o gulâm elinden destar verirdi. Tâ ki elin ve yüzün ol bey silerdi. Pes bir gün âdetçe

Şemsü'l-Maâli destarı gulâmın elinden aldı ve yüzün sildi. Ve elin silerken kulun yüzüne biraz dikçe nazar etti, gönlü koptu, gözüne ısıcak göründü. Amma *Şemsü'l-Maâlı* pirdi, veli âkıldi. Tez vezirini kığırdı ki adına *Ebü'l-Abbas el Ganimî* derlerdi, pes vezir geldi ne buyurdunuz deyicek *Şemsü'l-Maâli* ayıttı:

— Yâ vezir, tanık ol ki ben bu kulu malımdan azat ettim. Tez bir devletli kişinin dahı kızını alıverin, evlendirin. Ve kifaf kadarı buna maişet bildirin. Ve bir eve girsin, otursun, sakalı bitmeyince ol evden taşra çıkmasın. *Ebü'l-Abbas el-Ganimî* ayıttı:

— Bu işten padişahın mübarek reyine ne düştü, bilsevüz. *Şemsü'l-Maâli* ayıttı:

— Bu oğlan bugün gönlüme gözüme ısıcak göründü, bir dahı bu nazarda görünürse iş ayruksudur, aşk galip olur. Rahat uyur ve gavga uyanır. Pes katı zişt değil midır ki kişi yetmiş yaşında ola ve aşkbazlık ede, andan ki padişah ola. Pes anın bigi demde vilâyetin hali nice olur. İmdi bu yetmiş yıldan sonra kalan ömrü gerek ki Haktaâlâ kullarının halini gözlemeğe harceyleyim. Ve raiyyetin ve sipahinin salâhına meşgul olam. Eyle olsa bu dediklerimi koyup aşkı gözlersem ne Tanrı katında yerim olur, özür dilemeğe ve ne âdem katında. Evet yiğit kişiler ne ki ederse mazurdur ve lâkin yiğitler dahı aşkı iğen aşikâre etmemek gerek. Zira ki halk arasında yüzsuyuna ve hörmetine ziyandır.

Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Sultan Mesut Gaznî*'nin on mahbup kulu vardı. Kendinin has camedarlarıydı. Amma bu on kulun arasında *Nuştekin Nûbi* adlı bir kul var idi. Sultan anı katı severdi. Velâkin hiç kimse bi'mezdi ki Padişah bu on kuldan hangısını artuk sever. Zira ki atâ deminde onuna dahı beraber verirdi. Ol sebepten sevgilisi kangısıdır, bilmezlerdi; o kalanın dahı beraber gözlediğine maksut *Nuştekin* idi ki aşkına perde olalar. Filcümle beş yıldan sonra bir gün *Nuştekin* meclisinde sakilik ederdi. *Sultan Mesut* sarhoş oldu ve ayıttı:

Ey beyler, benim kapımda *Has Eyaz* ne mansıpta oldu ise anı *Nuştekin'e* bildirdim. Tez beratın yazın dedi. Pes beyler ol dem bildiler ki Sultan, *Nuştekin*'i severmiş.

İmdi ey oğul, eğerçi ki ben bu sözleri söyledim. Amma eğer ittifak düşüp âşık olursan bu sözler senin kulağına girmeyiser, ve bilirim hiç kimsenin sözüyle amel etmeyisersin.[196] Zira ki benim dahı başıma geldi, bilirim. Ve hem dahı demişlerdir ki âşık olmayan hayvan-ı sâmitten beterdir. Niteki şair aydur, şi'r-i Pârsî:

Rubaî

Her âdemi ki hayy ü natık başed
Bayed ki çü Azrâ vü çü Vâmık başed
Her gûne çünin büved munafık başed
Merdüm nebüved her ki ne âşık başed

Tercüme:

Her ki canlı ola ve nâtık ola.
Aşk-ı Âzrâ yolunda Vâmık ola
Kim ki âşık değilse hayvandır
Âdemi oldurur ki âşık ola.

İmdi eğerçi ki ben bu beyti okudum. Velî sen buna kulak urma, cehdeyle âşık olmayasın. Amma eğer gönlünü yenemeyip âşık olursan, bari bir yare âşık ol ki sevdiğine değe. Yani eğerçi ki sevdiğin *Yusuf* olmaya, velî *Yusuf* bigi hüsnü ola, ve melâhati ola. Ve eğer akılda dahı *Batlamyus hakîm* veya *Lokman* olmazsa bari biraz marifeti ola. Zira ki aşk bir oddur, hüsünden hâsıl olur, ve hulk bir zülâl sudur, marifetten hâsıl olur. İmdi maşuka tutunduğunda bu ikisi dahı gerektir; eğer hüsnü odu seni kurudursa hulkü suyu tazelendire. Bir bu ve bir dahı bu ki sevdiğinde kaçan ki gayet hüsn ve nihayet hulk ola, halkın dili dahı bağlanır ve özrün makbul olur.. Yâni k âdem kökü kesildi miydi ki şunu sever demezler. Velî gör ahı bunun bigi hüsnü nice sevmesin derler. Pes ayıplamazlar: Zira ki halk birbirinin ayıbın gözlemekten fariğ değildirler. Niteki bir kişiye sordular ki hiç aybın var mıdır? O kişi ayıttı k yoktur. Ayıttılar:

Ayruk kişide hiç ayıp gördün mü?

Ayıttı ki çok.

Ayıttılar ki senden aybı çok kişi yok imiş, dediler.

İmd bilmiş olasın ki bunun bigiler çok vardır ki ayıp gözlemeği ayıp bilmezler. Andan ey oğul, çün bir mâşuka hâsıl ett'n ki anınla zevkın var, seni bir yere kığırsalar sohbete, ya konukluğa, var. Velî mâşukunu bile alıp gitme. Ve eğer bile iletirsen yad âdemiler arasında ana meşgul olma ve gön ünü ana bağlama, yani günüleme ol halktan, zira ki uğurlayın ve aşikâre anı sen gözlediğin gibi kimse gözlemez. Ve hem senin gözüne gökçek göründüğünleyin ayruk kişinin dahı gözüne eyle görünür, sanma. Netekim şair aydur.

Şi'r-i Pârsî

Eyvây bemen ger tü beçeşm-i heme kesha
Zın gûne nümayi ki beçeşm-i men-i derviş

Tercümesi:

Vay bana eğer halkın gözüne görünesin
Şöyle ki kulun gözüne göründün efendi

İmdı senin gözüne sevdiğin şöyle gözükür ki dünyada andan hûb olmaya. Velî ayruk kişinin gözüne belki andan zişter, yani çirkinrek olmaya. Eyle olsa sen anı bir sohbette ki bile bulunasın, kimseden kıskanma; yanında oturmasın ve ırakta oturduğu halde karşı kığırıp katına getirme ve nukl veya elma veya bir nesne ana tekellüf edıp sunma. Ve her dem katına kığırıp yok yere kulağına fısıldama. Yani halk benim halimden haberda değildir, sanma. Halk bilir senin ne fikrettiğini. Velî artuklağı ortalıkta melâmetlik hası olur. İmdi bir iş ki melâmetlik getire, anın hiç mânası yoktur.

ON BEŞİNCİ BAP

CİMADA FAYİDELİSİ VE ZİYANLISI KANGISIDIR, ANI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki cima etmek eğerçi ki dünyanın lezzetlerinden bir ulu lezzettir. Velî bunun lezzetine aldanıp çok meşgul olma, tâ ki ten bünyadı kedilmeye. Ve eğer kendüzünü yenemesen bari sevdiğinle cima etme, tâ ki sevgi bünyadı kedilmeye. Zira ki sevgi bir ıslıcak nesnedir ve cima bir sovuk harekettir. Lâcerem bu sovukluk ol ısılıcağı bozar. Filcümle eğer sevdiğinde dahı yenemezsen kendüzünü barı cimaı sarhoşla etme[197]. Zira ki her cimada bir lezzet teşhis olur dimağda. Pes dimağda süci fiili dolu olsa, ne cima ettiğin bilir kişi ve ne cimaın lezzetin. Amma top çaresiz olıcak barı mahmurla[198] cima etmek yeğrektir, tâ ki safasından haberdar ola. Ol dahı eyyamda bir gerek. Bulduğunca kişi bunamamak gerek. Yanı ele girdiğince iş buyumuş dememek gerek. Zira ki her ele girdiğince cima etmek hayvanlar işidir. Zira hayvanlar vakt ve bivakıt bilmezler. Ne vakit ki eline girdi, işlemeğe başladı. Pes âdem olan vaktin gözlemek gerek, tâ ki hayvan ile anın arasında fark ola, biline ki bu âdemdir, ve ol hayvandır.

Ve andan gerü hizmetkârların ki iki tayifedir, yanı kuldan ve karavaştan. Meylin yendek birine

olmasın. Tâ ki ikisinden birisi sana düşman olmaya. Ve hem ikisini berabar gözlersen hem kulun ve hem karavaşın hizmetinden iki türlü safa kesbedesin. Şöyle ki dedim, çok cima etmeğin ziyanı var ve hem az etmeğin dahı ziyanı var. Pes her nesne miyane hoştur. Ol dahı iştiha ile yani gayet arzu ile hoştur. Ve lâkin eğer gayet iştihan ola, ya olmaya, elbette ıssı hamamda ve ıssı günde ve katı sovukta cima etme ki katı ziyan eder, hassa kı pirlik deminde ola. Amma evvel baharda gayet hoştur cima etmek ve her tabiata muvafıktır. Zira ki evvel baharın tabiatı mutedildir. Çünkü bahar havası mutedil ola, çeşmelerde ve pınarlarda su çok olur. Ve âlemde hoşluk ve rahatlık artar. Çünki âlem-i kübra böyle ola, bizim tenimiz kim âlem-i suğradır, niteki âlem-i kübrada sular artar, bizim dahı âlem-i suğra tenimizde kan artar ve kandan şehvet artar. Pes şehvet arttığı vakitte cima safalı olur ve ziyansız olur. Görmezmisin ki damarda kan artuk olsa kan aldırmak fayideli olur. Damar boş olsa kan aldırsa ziyan eder. Pes belde meni olmasa cimaın ne fayidesi vardır.

Ve andan gerü kan aldırmak dilersen gayet ıssıda ve gayet sovukta kan aldırma. Ve eğer kan galebe edip artsa kanı sakin etmek ardınca ol. Muvafık şaraplarla ve taamlarla; ve tohma olunca yeme, yanı usanınca cima etme. Ve yaz olıcak avretlere meylet ve kışın oğlanlara, tâ ki tendürüst olasın. Zira ki oğlan teni ıssıdır, yazın iki ıssı bir yere gelse teni azıdur ve avret teni sovuktur, kışın iki sovuk bir yere gelse teni kurudur, vesselâm.

ON ALTINCI BAP

HAMAMA NİCE GİRMEK GEREK ANI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş o. ey oğul ki eğer hamama girmek istesen tokla[199] girme, ziyan eder. Ve hamamda cima etme, hassa ki hamam katı ıssı ola. *Muhammed Zekeriyya* aydur ki bir kişi tokla hamama girse veya ıssı hamamda cima etse ve ol dem içinde ölmese ben anı tanlarım, der. İmdi eğerçi ki hamam hoş makamdır. Hem hekimler ki bunca bünyatlar ki dünyada yaptılar, hamamdan faydalı ve acîb, yapmadılar. Ve hem nısfüddünya dedikleri budur ki dünyada ne denli rahatlık varsa yarısı hamamdır. Yani hamama girecek kişi dünyanın tamam rahatlığınca rahat olur. Ve lâkin bunca lûtf ile hamam ki böyle lâtiftir, her gün girmeyeler, haftada bir kez girerler. Yoksa rahatı zahmete döner, belki ziyan dahı artuk olur. Zira ki hamama çok giricek sinirler gevşer, el ayak titreğen olur, bendgüşalar geğşek olur. Ve hem her gün hamama giricek âdet olur, yani huy olur, şol yaramaz huylar gibi, meselâ şol gil yemek gibi, ya ırte ve gece sücüye düşmüş bekriler bigi; gil öğrenenin gil yemediği gün yüreği titrer. Ve süci öğrenenin ki bir gün içmeye, beynısi boş

gibi görünür. Pes hamama her gün girmeği huy edinen dahı ki bir gün girmeye, ol gün sayru big olur. Ve gövdesi kurur, yine hamama girmeyince rahat olmaz. Eyle olsa her gün girmeyeler. Top haftada bir girmeğe katlanmasa bari iki üç günde bir gire. Tâ ki hamamın fayidesinden gerü kalmaya ve gövdesine fayide ede ve hem adı rânâlığa mensup olmaya, yani bu kişi şehvetperest imiş demeyeler.

Andan sonra ey oğul hamama, eğer kış ola ve eğer yaz ola, evvel girdiğin vakit biraz sovukluk-ta oturmak gerek, tâ ki andan vâyesi geçe. Andan ıssı halvete vara, biraz dahı anda otura, tâ andan vâyesi geçe; andan dahı bir mutedil halvete gire ve yunmak ardınca ola ve tezcek çıka. Pes hamamda çok oturmayalar ve gayet ıssı ve gayet sovuk suyu başa dökünmeyeler. Zira ki hamam suyu mudedil hoştur ki döküneler. Andan sonra hamamın kalabasına girmeyeler, halvet hamamını ganimet bileler. Zira ki hamam halvet olıcak kişi dileğince tezcek yaykanır ve çıkar, ziyan hâsıl etmez. Andan sonra çünki hamamdan çıkasın, yahşı silin, tâ ki eğer saçın dahı var ise saçında dahı yaş kalmaya. Zira ki saç yaşlığıyle yola girsen edep nişanı değildir, ulular katında ayıplı iştir. Pes, ivedin silin, andan geyin ve hamamda sovuk su içme ve fuka' dahı içme, sakın ki katı ziyanlıdır. İstiska rencin getirir, meğer ki katı mahmur olasın. Ol vaktin hamamda azıcık sovuk su içersen revadır, humar def'i için. İmdi hamama girmeğin fayidelisin ve ziyanlısın muhtasarca bu denlü söyledik.

ON YEDİNCİ BAP

YATIP UYUMAK VAKTİNDE FAYİDELİSİN VE ZİYANLISIN BİLDİRİR

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki *Rum*'ların bir âdeti budur ki hamamdan çıkıcak camekânda biraz uyumayınca hamamdan çıkıp gitmezler. Ve bu âdet ayruk hiç tayifeye vâkı olmamıştır. Zira ki bid'at âdettir. Şöyle ki eğer bu âdet kime gerekse vâkı olsa cemakânı hamamın bir hoş tembelhane olurdu. Ve değme kişiye nöbet değmezdi, intizarla günü geçerdi gelen kişinin ki bu uyuyan ne vakit uyana deyu. Ve hem hamamın lûtfü kalmazdı. Ve hem hakîmler uyumağa kiçi ölüm deyiptürürler. Zira ki uyumakta ten kâhil olur ve akıl furide olur. Nefisten ne ki his ve hareket var ise hep bâtıl olur. Pes ölü misalinde bir nesne olur. Nitekim ölünün âlemden ve âdemden haberi olmaz, uyuyan âdem dahı âlemden ve âdemden haberdar değildir. Eyle olsa uyku dahı ölümdür. Ve lâkin kiçi ölüm dedikleri sebep budur ki ulu ölümden nefes dahı münkatı olur. Amma kiçi ölümden nefes kesilmez.

İmdi eyle olsa çok uyumak eyi değildir. Zira ki bedenin halini bir halden bir hale dahı döndürür. Sercümle hallerinden biri budur ki bedeni dirilikten ölmeğe döndürür. Hakîmlar ayıtmış-

lardır: Beş nese âdemin halini mütegayyir eder, yani bir suretten çıkarır, bir surete dahı koyar. Birisi: Apansızda katı sevinmek; ikinci: Katı kakımak; üçüncü: Katı melûl olmak; dördüncü: Uyku; ve beşinci: Esrüklük. Ve altıncısı bu beş nesneye, kocalık olmuştur ki âdem kocalıcak sureti mütegayyir olur. Amma bunlar bir türlüdür, uyku bigi değildir. Zira ki âdem eğerçi kakıya, ya melûl ola, ya sarhoş ola, hali bir türlü dahı olur. Velî dirilere tabidir. Amma uyuyıcak ölüye mütabi olmuş olur. Meselâ bir sarhoşu ıraktan dahı görseler bilirler ki diridir. Amma uyur âdemı ıraktan görseler hemen ölü sanurlar. Pes eyle olsa uyuyan âdem diri hükmünde değildir, ölü hükmündedir. Ve hem dahı nitekim ölüye kalem yoktur[200], uyuyana dahı kalem yoktur.

Andan gerü nice ki çok uyumağın ziyanı vardır, az uyumakta dahı şöyle ziyan vardır. Şöyle ki eğer yetmiş iki saat bir kişi uyumasa, yani üç gün gece gündüz uyumasa ol kişi ölmeğe karîb ola. İmdi her nesne endaze ile hoştur. Uykunun dahı endazesi budur ki hakîmler şöyle demişlerdir ki bir gece gündüz ile yirmi dört saattir, bu yirmi dört saati üç bahş etmek gerek. İki bahşı uyanıklığa harcetmek gerek ve bir bahşını uyumağa harcetmek gerek. Yani sekiz saati Allahutaâlâ taatine ve kendi işine gücüne harceyle. Ve sekiz saati dahı yemeğe ve zevka ve temaşaya ve nefsanî heva vü hevese harceyle. Ve sekiz saati dahı uykuya harceyle. Tâ ki bu on altı saatte zahmet çeken endamın rahat ola, dinlene. İmdi hakîmane ve âkılâne

dirlik budur. Ve lâkin cahiller eyle etmezler, hayvan bigi on iki saat uyurlar ve on iki saat uyanırlar. Yani gündüz tanladan akşama değin uyanık yürürler ve gece akşamdan erteye değin uyurlar.

Velî kâhiller hayvandan beterdir ki geceyi ve gündüzü üç bahş ederler, iki bahşını uyurlar ve bir bahşında uyanık olurlar. Zahmet bunlara çok vâkı olur. Bu sebeple ki yâd kıldım.

Andan şöyle bilmiş ol ki Haktaâlâ geceyi yarattığına sebep budur ki hayvanlar rahat olalar, uyuyalar yani cemî canlılar, âdem ve hayvan, gündüz zahmetinden gece rahat olalar. Ve ol rahatlık uyku ile hâsıl olur. Eğerçi ki arkası üstüne dahı yata, rahat olmaz uyumayınca[201]. Zira ki dirliğe sermaye olan biri candır ve bir tendir. Velâkin ten makamdır, can mukimdir. Yani ten bir duracak yerdir ki can anı durağ edinmiştir. Çünki can tene ulağ oldu ve ten cana durağ oldu. Hak bu ikisine dahı üçer hasiyyet verdi. Evvel canın üç hâsiyyeti budur ki diridir ve hareketlidir ve yeynidir. Ve tenin dahı üç hâsiyyeti budur ki ölüdür ve sakindir, deprenmez ve ağırdır. Delil budur ki can diriliğidir, teni diri gösteren. Hemen kim can gitti, tenin ölü idiği belirip varır. Nitekim hareketi dahı can deprendiğindendir. Yeyniliği dahı yine candandır. Zira can tenden gittiğinden sonra tenin sükûnu ve ağırlığı dahı belirip varır. Eyle olsa nice ki can tenle bir yerde musahiptir, dayim can teni kendi hâsiyyetiyle saklar. Şöyle kim can gâh kullanır ve işledir ve gâh dinlendirir, sakin eder. Velî can hâsiyyetinden canın hemsohbetleri dahı hoş geçerler. Can yoldaşları kimlerdir: İşitmek ve görmek ve söylemek ve lems ve zevk yani datmak ve yokamak, parmakla veya elle bir nesnenin içinde ne varını bilmek, bu dükeli canın yoldaşlarıdır ki ten içinde bile olurlar. Amma kaçanki ten kendi hâsiyyetin göstere. Filhal aşağı çöker, içindekileri basar, aşağı alır. Zira ki ten bir eve benzer ve can ev ıssına benzer. Ve kalan havâs, yani işitmek ve görmek ve söylemek ve zevk ve lems bular ev ıssının taallûkatı bigidir. Çünki dam aşağı çöktü, ev ıssını ve taallûkatını dahı bile bastı. Pes canın ve her bir havassin dahı hâsiyyeti bâtıl oldu. Yani can ki deprenir idi, deprenmez oldu. İşitmek ve görmek ve zevk ve lems ve söz hep kaldı, bâtıl oldu. İşte canın ıç kullukçularının hali can ile böyle.

Amma iki dış hizmetkârı dahı vardır canın ki anları ten çekicek aşağı almaz ve hâsiyyetlerin bâtıl edemez. Ol ikinin biri fikirdir ve biri hıfz, yani âdemin öküdür, hıfz demek. Pes bunlar âdemin içinde değildirler. Yoksa bunların dahı fiili bâtıl olurdu. Delil budur taşrada idiğine: Fikir yine taşrada gezer, acayip ve garayip nesneler görür ve hıfz anınla bile karşı ökte tutar ve hıfzeder, saklar. Tâ ki uyanıcak ol düşte gördüğünü fikre deyiverir. Fikir dahı kalan havâssé bildirir. Pes eğer bunlar dahı kalan havâs bigi içeri imişse ne fikir görürdü ve ne hıfz ökte tutardı. Ve bir dahı bu ki eğer kalan havâs dahı içeride değilmişse âdem uyurken dahı uyanık bigi olaydı, düş olmayaydı, zira uyku olmazıdı. Pes uyku olmasa âdem dahı hiç rahat bulmazdı. Zira ki canı olanın rahatlığı uykudadır. Zira Haktâalâ hikmetsiz nesne

yaratmamıştır. İmdi gör ki uykuda dahı ne hikmetler konmuştur ki âlemin ve âdemin nizamı anınladır.

Amma bu cümlesiyle gündüz uykusundan katı sakınmak gerektir. Her bap ile kişi gündüz uykusunu kendüden ırağ etmek gerek. Ve eğer gündüzün uyumağa takat getirmese bari azacık yatmak gerek, zira ki uyku gece olur. Eğer gündüzün uyursa kişi günün dahı düne benzetmiş olur. Pes gününü gece gibi geçirmek hikmete lâyık değil. Amma devlet ehlinde bir âdet vardır ki yaz gününde öğle ıssısında kaylûleye yani bir sovucak yere gireler. Ya budur ki yatalar, uyuyalar, ya oturalar, günün kızgınlığı geçince sohbet edeler, gönül sevdiği dostlarla, tâ gün dönünceye değin. Çünki ikindi sovucağı ola, yine taşra çıkalar.

Amma bu dediğim ehl-i tena'umun yoludur, değme kişinin yolu değildir. Filcümle cehdetmek gerektir ki kişi ömrünün çoğunu uyanıklıkta geçire, gündüz uyumak kanda kaldı, belki gecenin dahı çoğun uyanıklıkta geçire. Zira ki ileyümüzde çok uyuyacak yer var, tek anın uykusundan usanmayalım. Hele bari çünki uyursun, eğer gecedir ve eğer gündüzdür, bari yalnız yatma, yanında bir muşuldayıcı ile bile yat. Velî ol yanında yatan dahı bir kimesne ola ki muşuldusu cana can kata ve hayata hayat bağışlaya ve diriliği taze tuta. Niçün? Anın içün ki kişi çün uyuya, ölü bigi olur. Hemen kıyasta uyur ile ölünün beraberliği budur ki ikisi dahı âlemden bihaber yatarlar. Amma fark uyur ile ölü arasında budur ki uyurda hayat vardır ve ölüde yoktur. Pes ölü naçar yalnız yatar.

Zira elinden gelmez ki biregüyü dahı getire ve yanına yatırakoya. Pes uyuyan ki elinden gelir, niçün yanına gönlü dilediğin yatırmaya. Tâ ki uyandığı vakit yanında muşulducuk işide. Ölü hod âcizdir; naçar âcizliğinden yalnız yatar. Elinden gelen ki yalnız yata, ölüden beter ola. İmdi çünki döşek gerektir ki bir dilrüba ve canfeza ve gülizar ve serv-i bâlâ ola ki

Şi'r-i Türkî

Dilinden akıda ab-ı hayatı
Lebinden göstere kand-i nebatı
Visali gününü andırmağiyçün
Unuttura dükeli kâyinatı.

İmdi bu dediğimleyin olmayıcak diriler yatışı ölüler yatışından fark olmaz. Ah, anın bigi uyku kanda ele gırer ki yanında muşuldu ola. Hâssa ki şol dediğim vasıfta ola. Haramzade olam, eğer anın bigı demde yerimden kalkmak isteseydim. Sözümüze gelelim, andan gerü ey oğul gece uykudan uyanıcak cehdeyle ki erken uyanasın ve kendüzüne er uyanmağı âdet edesin. Şöyle ki gün doğmadan kalkmış olasın, tâ ki gün doğunca sen Allahutaâlânın farizasın ödemiş olasın. Ve hem gün doğduğundan sonra uykudan duranın rızkı bol olmaya, deyiptürürler. Zira ki gün doğduğundan sonra kalkıcak namaz vakti fevt olur, geçer. Pes ol namaz vakti geçtiğinin şomluğu erişmeyince olmaz, eyle olsa vaktiyle kalk ve Haktaâlânın farizasın, öde, yani subh namazın kıl. Dahı andan sonra işin varsa işine meşgul ol. Ve eğer ayruk işin yok ise ava ve şikâra gitmek istersen var ki revadır.

ON SEKİZİNCİ BAP

ŞİKÂR ETMEK NİCEDİR, ANI BEYAN EDER

Şöyel bilmiş ol ey oğul, ki, ata atlanmak ve av avlamak ve top oynatmak ulular ve beyler işidir, hâssa ki yiğitlik çağında. Amma her işe ulular bir had ve endaze komuşlardır ki ol işi edicek uran ile edeler, uransız olmayalar. Meselâ tutalım, ol işlerin birisi avlamaktır. Her gün aleddevam ava atlanma ki her gün şikâra atlanmak tertipten ve urandan dışarıdır. Pes şöyle gerektir ki bir hafta yedi gündür, iki gün şikâr et ve üç gününde şarap iç ve iki gününde kendi işini ve halkın mesalihini kayır. Velî bu dediğim günleri birbirine ulaştırmamak gerek, yani üç gün ulayu arap içmemek. ya iki gün biribiri ardınca ava varmamak gerek, sepiştirmek gerek. Şöyle ki bir gün şikâr ve bir gün şarap ve bir gün kethudalık, ha bu resme etmek gerek ki devlet ve maslahat budur.

İmdi geldik ava atlansan kiçirek ata atlanma. Zira kişi ne denli görkem olursa, çünki küçücük ata bine, hor görünür. Ve ne denli horca âdem olursa, çünki yüksek ata bine, muhteşem ve görkem görünür. Andan sonra seferden artuk yerde yorga ata binme. Zira ki at yorga olıcak âdem kendüyü atın yürüdüğüne meşgul eyler. at üstünde gerişip oturamaz. Eyle olsa halkın gözüne ça-

büksüvar görünmez. Andan gerü şehir arasında binicek erkek ata bin. Ve ata inanıp gafil olmayasın ve dayim at üstünde doğru oturucu ol. Tâ ki âdet olup gej - rikâb olmayasın[202]. Ve şikârda yok yere at çapmayasın, hâssa ki yırtıcı canavarlar avında ki yırtıcı canavar ardınca at seğirtmek onat olmaz ve hatardan artuk hasılı bulunmaz. Zira bizim soyumuzda iki ulu padişah yırtıcı canavarlar avında helâk olmuştur. Birisi benim ceddim *Emir Veşmgir ibn Ziyar* ve ammim oğlu emîr *Şemsü'l-Maâli*. Pes bunun bigi muhatara yerde sen sakin ol, ko kı kiçi yollular at çapsınlar ve canavarlar kovsunlar ki her biri ad kazanmağa dürüşsünler, sen fariğ ol. Meğer ki sen dahı bir ulu padişah önünde kendüzün belirtmek için ve ad çıkarmak içün at seğirtsen ve yırtıcı canavar kovsan revadır. İmdi eğer şikâr etmeği seversen bari şahin ve balaban ve çakır ve atmaca avın avla. Ya eti yenir canavar avın avla, it ile veya pars ile ki hem hatarı yok ve hem etinden dahı fayide bulursun ki yırtıcı canavarın ne eti yinir ve ne derisi geyilir, vesselâm.

ON DOKUZUNCU BAP

ÇEVGÂN OYNAMAK HALİN BEYAN EDER

Ey ciğergûşem, eğer çevgân oynamaktan ferah hasıl etmek istersen vaktehada bir oyna, dayim âdet edinme. Zira ki çevgân oynamakta hiç rahatlık yoktur. Baştan ayağa, çevgân oynamak, belâdır ve kazadır. Ve kaza şöyle ki attan devrilmek ve çevgân dokunup incik sınmak, baş yarılmak, göz çıkmak bigi. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki, *Horasan*'da bir bey vardı, adına *Mir Ömer* derlerdi. Bir gözlü idi; bir gün önünde çevgân oynarlardı. Diledi ki kendü dahı gire, çevgân oynaya. Meğer bir sipehsalârı vardı, bunun adına *Ezher-i Har* derlerdi. Lâkabı eşek Ezherlikle meşhurdu. Kaçanki mîr *Ömer* çevgân oynamağa girmek istedi, *Ezher-i Har* ileri geldi ve atının dizginin tuttu, komadı ki meydana gire. Emîr *Ömer Horasanî* ayıttı:

— Ya *Ezher*, beni niçin komazsın ki çevgân oynayam. *Ezher-i Har* ayıttı:

— Reva değildir ki sen giresin, çevgân oynayasın. *Mîr Ömer* ayıttı:

— Siz oynarsız, revadır; bana niçün reva değildir? *Ezher-i Har* ayıttı:

— Anın içün ki bizim iki gözümüz vardır, eğer birine bir âfet gelirse birisiyle barınırız. Senin bir gözün var, eğer ol dahı giderse hemen *Horasan* beyliğini esenlersin[203]. *Mîr Ömer* ayıttı:

— Eğerçi ki eşeksin, illâ gerçeksin. Öğüdünü kabul eyledim ve ahdettim ömrümde ayruk çevgân oynamayam.

İmdi ey oğul eğer yılda bir iki kez temaşa içün çevgân oynamağa çıkarsan kayırmaz. Ve lâkin çok atlı olmasın oynayan, tâ ki birbirine dokunup sürçmeye. Filcümle çevgân oynayanların gayeti sekiz atlıdan artuk olmaya. Şöyle ki sen meydanın bir başında durasın ve bir kişi dahı bir başında dura ve altı kişi dahı ortada, üçü bu yana ura topu, ve üçü ol yana ura, tâ ki sana geldiği vaktin halvet avlayasın, top ve çevgân darbından emin olasın. Top sana geldiği vakit geri döndüresin. Ve sen ken yere çık, araya girme. Tâ ki sercümlesinden ve çevgân sakatlığından emin olasın.

YİRMİNCİ BAP

ÇERİ SAVAŞINDA NİCE ETMEK GEREK, ANI BEYAN EDER

Ey oğul, çünki savaş deminc geldin, olmasın ki süst deprenesin. Zira ki savaşta süst deprenmek bahadırlık şartı değildir. İmdi andan öndün ki senin akşam yinecek öyünün duşman yiye, sen anın kuşluk öyünün yemiş ol. İmdi çünki savaş arasına girdin, kılıç urmakta taksirlik etme. Can kaygısın yeme ki ecelsiz kişi olmaz. Sinde yatacak kişi evde yatmaz. Nitekim ben söyledim *taberî* dilince:

Şi'r-i Taberî

Viy düşmen beşir tü dârî zamāne
Fihrâsmī Viy mīr-i Kehān verdāne
Çün'n küteh end dānā ki pir-i herzāne
Begûr huteni kes nehusbī behāne (*)

Eğer ş'r düşmen dâr' bâk' n'st.
Nehrasüm ez vey ü mır-i kihan n'z dâned
Çün'n gûyed dâyâ ki bib'n her kes
Bigûr hufte, nehusbed ân kes behane.

Bunun Pārsî tercumesi:

Cer şir şeved adû çi peyda çi nihüft
Bâ şir be şemşir-i suhan bâyed güft
Anrâ ki begûr huft bâyed bicüft
Bacüft behane-i hîş netevaned huft

Türkî Tercüme:

Aşikâr ya nihan, duşman eğerçi şir ola
Söyleyecek duşman sözün gerek şemşir ola
Zira evde çiftiyle yatmaz ol kimse kim
Yatmağ içün yalınızca gûr ana yir ola.

İmdi çünki böyledir, savaş gününde eğer bir adım ileri varmağa çaren var ise cehdeyle ki ol adımı gerisine atmayasın. Zıra çünki duşman seni araya aldı, aşk ile savaşa-gör ki anın bigi yerden can kurtaramazsın, illâ savaşla; çün sende yeğin savaş göreler, senden üşeneler. Pes ölümden kayırma ve kendüzün süst ve korkak gösterme ki eğer sen de süstlük ve korkaklık duyalar, bin canın varsa birin kurtaramayasın. Zıra çün korktun, bir edna kişi ki andan kem kişi olmaya, senin üstüne musallat olur. Eyle olsa ya ölürsün veya tutulursun. İmdi korkaklık ile ölüp ya tutulup bednam olunca bari erlikle ya ciğerdarlıkla ölmek, ya tutulmak yeğrektir. Zira çünki muhanneslikle ad kazanasın, halk içinde ve yârenlerin ortasında utanmaktan artuk nesne hâsılın olmaya. Ve hem yiyecek ekmeği dahı bulamayasın ki âdem ekmeği adına göre bulur. Eğerçi ki Haktaâlâ rızk eksik etmez. İllâ muhanneslikle dirilikten ölmek yeğdir. Zira o kişi ki erlikle öle, eyilikle öğerler, an-

dan fahredeler. Ve onu ki muhanneslikle dirile, yavuzlukla söğerler. Ve andan ârederler. Pes fahr ile ölmek yeğdir, âr ile dirlikten ise.

Andan gerü nâhak yere kan dökmeğe dilir olma. Hiç kimsenin kanını helâl bilme. Meğer ki uğruların veya haramilerin, ya kefen soyanların kanın helâl bilesin. Ve ol kişilerin dahı kanı helâldir ki şer'î anı öldürmek vacip ola. Yoksa günahsız öldürmek nâhak kandır. Pes bilmiş ol ki iki cihanda belâ kişiye nâhak kan ucundan gelir. Sercümleden biri budur ki kıyamette cezasın bulursun ve bu dünyada bednam olursun. Ve senden aşağı kimseler ki senin elin altındadır, senden emin olmayalar. Dayim senden korkulu olalar. Ve halk senden nefret tutalar, ürkeler. Ve gönülde seni duşman tutalar. Belki cezasın ol cihanda gördüğünden ayrı bu cihanda dahı görürsün ki ben kitaplarda okudum, bildim ve hem tecrübe ettim ki kişi nâhak kan etse bu cihanda dahı cezasın tez bulur. Zinhar ve zinhar nâhak çok kandan sakın, sen seni ve oğlancıklarını esirge ki yaramaz işi kişinin kendüye gelmezse oğlancıklarına gelir. Bu dediğim halk içinde talihi eyi olanlarındır ki bu dünyada kendüye gelmeye, amma oğlancıklarına gelir. Velî kişi ki nâhak yere kan döke ve halk içinde talihi dahı olmaya, hem bu âlemde bulur cezasın, hem ol âlemde. İmdi zinhar nâhak yere kan dökme. Amma şol kişinin ki kanın dökmek haktır, hem senin salâhına ve hem halk salâhına anın ölmesi hayırlıdır. Pes anı öldürmekte taksirlik etme; eğer taksirlik edip anı öldürmesen kendi düzenini bozup fesada vermiş olasın.

Niteki benim ceddim *Şemsü'l-Maâli*'den haber verdiler.

Hikâyet. — Şöyle bilmiş ol ey oğul ki benim ceddim *Şemsü'l-Maâli* katı kattâl, hunriz kişiydi. Hiç kimsenin suçun affetmezdi, yavuz kişiydi. Pes yavuzluğu ve şefkatsizliği ucundan çerisi halkı buna kindar oldular. Pes vardılar benim ammim *Felekü'l-Maâli*'ye haber gönderdiler ki biz bunun kan ettiğinden üşendik. Gelirsen gel ki bunu tutalım ve seni bey edelim. Yoksa bu mülke yad kişi bey olur. Pes *Felekü'l-Maâli* gördü ki eğer atasın tutarsa olmaz, ve eğer tutmasa çeri hayin olur, mülkü ayruğa verirler. Naçar gelüp atasını tuttu. Çünki *Şemsü'l-Maâli*'yi *Felekü'l-Maâli* tuttu. Demirler ile bir mahfeye bindirdiler. Müvekkellerle *Kale-i Cenaşek* derlerdi, ana gönderdiler ki hapsedeler. Amma bu bile giden müvekkellerin arasında bir bellice kişi vardı, adına *Abdullah* derlerdi. Bu *Abdullah* bir hecine binip *Şemsü'l-Maâli*'nin mahfesi yanınca giderdi. *Şemsü'l-Maâli* ana sordu ki yâ *Abdullah*, hiç bilir misin ki bu işe kim sebep oldu ve kimin tedbiriyle oldu ki bunun bigi bir ulu iş arada vâkı oldu ve ben duymadım. *Abdullah* ayıttı: Bu işe filân, filân ve filân sebep oldu diye beş kişi saydı, çeri başılarından ki bu beş kişiydi çeri halkını aldayıp baştan çıkaran ve sana hayin olup oğlunu banlayan. Ve lâkin arada varan gelen bendim ve halkı andlayan, tâ bu iş bu hale gelince ben bile dürüştüm. Ama yâ melik bu işi ne onlardan bil ve ne benden. Ve lâkin kendi yaramaz işinden bil ve âdeme kıyıp çok âdem öldürdüğünden bilmek gereksin.

Şemsü'l-Maâli ayıttı:

— Yâ *Abdullah* yanıldın, bana bu iş âdem öldürmekten olmadı, belki öldürmemekten oldu. Zira ki eğer ben seni ve ol beş çeri başını öldürmüş imişsem[204] siz bu fitneye mübaşir olmazdınız ve ben bu hale giriftar olmazdım. Pes altı kan dahı etmek gerektim ki ben selâmet yürüyeydim. Amma son peşimanlığı assı etmedi.

İmdi ey oğul bu hikâyeti anın içün dedim ki edecek nesneyi tezrek edesin ve usan tutmayasın ki değme fırsat ele girmez. Velî anın bigi işten ki edilecek iş değildir, kaça gör, yani bir iş ki sana ve mülke fayidesi olmaya, belki ziyanı ola, anın bigi işi etme.

Andan gerü ey oğul, zinhar kimseyi hadım eylemeği âdet edinme ki hadım eylemek kana beraber bir günahtır. Ve hiç kimse reva görmeye ki öz gönlün dileği içün bir müslümanın neslin kesesin. Eyle olsa bundan ulu zulüm olmaya. Amma eğer sana hadım hacet olursa ayruk kişi hadım ettiğinden ne kadar gerekse bulunur ki malzemesinin tavkını ol hadım eden götüre ve alan hadımın zevkını süre. Pes bunun bigi mazlemeden canını azat et.

Ve andan gerü savaş deminde iğen dahı canını cevanmertlik edip duşman ortasına atma. Tâ ki tenin itler büki olmaya. Yani uş ortadayım, gelin öldürün deyip durma. Cehdeyle ki sen duşmanı öldüresin, tâ ki aslanlar adın kazanasın ve ekmek bulasın ki ad ve ekmek çok cehd ile ele girer. Çünki dürüştün, cehd ile ad kazandın. Ve ekmek hâsıl kıldın. İmdi cedeyle ki hâsılı cemedesin ve mahalline harcedesin, tâ ki ol cemettiğinden haz alasın.

YİRMİ BİRİNCİ BAP

MALI NİCE CEM'EDELER VE NEYE HARCEDELER, ANI BEYAN EDER

Ey oğul mal ele getirmekten gafil olma. Neden cem'dersen et tek helâldan olsun. Amma cehdeyle ki muhatara yerden hâsıl etmeyesin. Velî cehdin bu olsun ki ne kim kazanırsan onat yüzden ve kenez yerden kazanasın, tâ ki andan kazandığın sana sine. Çün gördün ki sana kazanç reyan hâsıl oldu, telef etme, dağıtma. Yani olmaz yere giderme ki malı kazanmaktan ise saklaması güçtür. Zira ki akçayı çok kişi kazanır, illâ saklamadığından yine cimrilikten kurtulmaz. İmdi ey oğul, cehdeyle dünyalıktan irkindiciğin ola ve eğer bir gün hacetin ola ki cemedüp irkdiğinden nesne satın alasın. Tez cehdeyle ki o aldığın kadar nesne cem'eyleyesin, yine yerine koyasın. Zira ki eğer safi keseden alasın, aldığınca yine yerine katmayasın, ger *Karun* malı ise dahı tezcek heba olur. Nitekim şair aydur:

Şi'r-i Pârsî

Çü bergirî ez kûh nenihi becay
Serencam kûh ender ayed zi pây

Tercümesi:

Avuç avuç almağ ile kûhsar
Yine katmasan tez olur tarümar

Hem bu mânada *ibn Mehdi* dahı buyurmuştur :

Şi'r-i Pârsî

Çü berdarî ez âb derya bemuy
Şeved huşk çün çeşme nayed deroy

Tercümesi:

Denizden kıl uciyle alınsa su
Pınar akmasa ana olur kuru.

İmdi böyle olduktan sonra gönlünü bir nesneye dibelik bağlama. Tâ ki eğer ol gönül bağladığın nesne nagâh elinden giderse melûl olmayasın. Yani igen dahı baylığa dibelik bana kala deyu gönül bağlama ki eğer yoksulluk ererse melûl olup gönlün dar olmaya.

İmdi eğer malın çok olsa yoksul olacağını an, dahı ol maldan tedbirle ve takdirle harceyle, yani miktarınla harcet. Ve uranla nafaka edin ki malı az kişi ki miktarınca ve uranla harcede, yeğdir malı çok kişiden ki kadrinden artuk uransız harcede. Zira ki uranla harcedicek ne denlü mal az olsa sonuna dahı nesne kalır. Ve lâkin uransız harcedicek ne denlü çok mal olursa sonuna hiç nesne kalmaz. Pes öldüğünden sonra çok nesnen kalmak yeğrektir, dirliğinde az nesneye muhtaç olmaktan ise. Zira demişlerdir ki sonunda kişi çok nesneyi duşmana komak yeğdir, dirliğinde dosttan azacık nesne dilemekten. Ve demişlerdir ki zahmet-

le saklamak yeğdir, zahmetle istemekten.. Meselâ eline bir nesne girdi ki bahası bir sehil nesnedir. Ne olur bundan deme, anı saklamak ardınca ol ki bahası az nesneyi saklamayan bahalıyı dahı saklayamaz.

Andan gerü cehdeyle, kendi işini yeğce gözleyesin ayruk kişi işinden ise. Zira ki senin işin gözlesen senin fayidendir ve ayruk kişinin işin gözlesen ayruklara fayide edersin. Pes kendi fayiden gözlemek yeğrektir.

Andan sonra her ne iş ki tutasın, kâhilliğe tutma, kâhillikten katı âret ki kâhillik bedbahtlığın ve devletsizliğin şagirdidir. Pes her işte emek çekmek ardınca ol ki emekli işin hasılı artuğraktır kâhillikten. Zira emek çekmekte hâsıl nice artuk olursa kâhillikte dahı şöyle eksilir. Pes hayf değilmi ki bir lâhzalık emek ucundan hâsıl olacak nesneyi kâhillik ucundan elden çıkarıp zayi edesin. Eyle olsa âkılâne değildir ki özünü emekten dartınasın[205] ve muhtaç geçesin. İmdi bilmiş ol ki muhtaç olduğundan sonra ah nolaydı emek çeksem, kâhillik etmesem, nesnecik hâsıl etsem ki şimdi gerek olaydı deyip peşiman olmağın assısı olmayıser[206].

Geldik imdi çünki emek eçktin, kazandın. Cehdeyle ki emeğinin hasılını yine sen yiyesin, tâ ki emeğin kuru olmaya. Andan gerü sende bir aziz nesne olsa ve biregü ol aziz nesneni senden dilese, eğer lâyıksa ol aziz nesneni ehlinden tartınma ki her hal ile kişi sinine nesne alıp gitmez. Amma uslu isen harcını hâsılına göre kıl, tâ ki yoksulluk odu sana yol bulmaya. Andan sonra elinde varına kani ol ki kanaat ikinci baylıktır, yani iğen dahı tamahkâr olma. Zira şol nesne ki sana bun olacaktır, her kanda ise sana yetişir.

Andan gerü hulk ile, tatlı dil ile şefaat edip sana bir iş buyursalar ki bu hayır iştir, işle deseler, sen ol işi dahı bir türlü etme. Anlar dediği bigi et, tâ ki adın halk içinde hayırlı kişidir deyu anıla. Zira ki halk arasında hayırsız kişinin miktarı olmaz. Görmez misin ki âm halk baylardan hıç fayide görmezlerse dahı severler, kimseden umusu olmadığı içün. Ve eğerçi ki ziyanı dahı değmez; illâ yoksulu hiç kimse sevmez, şol kutsuz umusu ucundan. Pes malûm oldu kı yoksulluk halinden beter hal olmazmış. Zira her hünerle bayı öğerler, methederler. Anın aksince yoksula söğerler, zemmederler. Meselâ baya eyi deseler, yoksula yavuz derler. Ana hayırlı, buna hayırsız derler. Baya devletli, yoksula devletsiz derler. Kalanın dahı buna göre kıyas et.

Andan sonra şöyle bilmiş ol ki her kişinin bir bezeği vardır ve baylar bezeği yoksullara nesne vermektir. İmdi her kişinin kadrin, bezeği miktarınca, gözet. Yani eyiliği kadrınce et ve sen dahı atâ tartınma, amma israf etme ve israf etmeği şom bil, mübarek bilme ki Haktaâlâ sevmedik nesnedir israf. Pes Allah sevmedik iş kullarına şom olur, mübarek olmaz. Nitekim Haktaâlâ buyurur: Ve lâ tüsrifû innehu lâ yuhibbü'l-müsrifin. Yani israf etmen ki size buyuruk buyuran Tanrınız dahı müsrifi sevmez. Pes çünki Haktaâlâ müsrifi sevmeye, vaciptir ki sen dahı israfı ve müsrifi sevmeyesin. Zira her bir âfet ki gelir, bir sebeple gelir. Yok-

sulluk dahı bir âfettir ve anın sebebi israftır ki müsrifliğin hiç semeresi yoktur, illâ yoksulluk.

Geldik imdi israfa: Kişi kendinin gerekli harcına sürdüğü nesne israf olmaz. Ve israf oldur ki abes yerlere harcola, ne dünyasına yarar âdemin ve ne âhiretine. Andan gerü yendek israf harcetmekle değildir, sözde ve kelecide ve yemekte ve içmekte ve her bir işte israf eyi değildir ki israf teni eridir ve nefsi incidir ve canı darlığandurur, ve aklı karcaştırır ve diri âdemi öldürür. Bu söze delil görmez misin ki çerağın dirliği yağdandır, kaçanki endaze ile ola. Ve lâkin çünki israf edeler, yağın artuk koyalar, şol kadar ki yağ gele, fitilin üstüne çıka. Filhal fetile boğulur ve çerağ söyünür. Niteki yağ uranla çerağın hayatına yani yanmasına sebepti, pes israf edip uransız yağ koymak ol çerağın mematına yani söyünmesine hem sebep oldu. Pes bundan malûmdur ki çerağın hayatı şulesi yağdan değildir, itidaldendir, yani yağdandır ki fitil üstüne çıkmaya. Pes sebep budur ki Haktaâlâ israfı duşman edinmiştir. Ve hem hakîmler dahı israfı beğenmeyiptirler. Zira ki israfın sonu ziyandır ve yoksulluk.

Amma yendek sen israf deyu dirliğin dar edip acı dirlikli olma. Rızkın kapısını üzerine yapma[207] ve kendüzünü gücün yettiği miktarınca hoşça tut. Ve öz maslahatın içün olan nesnenin harcına taksirlik etme. Kendüzünü esirge ki sende her nesne eğerçi ki aziz ola, illâ tatlı canından azizrek nesne olmaya. Filcümle cehdeyle ki revan hâsıl ettiğini uranla harcedesin.

Andan gerü ey oğul eğer rızkından nesne emanet koyayım dersen cevanmert kişiye verme, emanetini bahil kişiye ver ki bahil kişi mümsik olur, saklar.

Andan gerü kumarbaza ve içkiciye hiç işini inanma. Ve her kimi ki göresin uğru san, tâ ki malın uğrudan emin ola.

Andan sonra mal cem'etmekte taksir etme, her ki mal cemetmekle taksirlik etse saatsiz ola, hiç uyku sarhoşluğundan ayılmaya ve maksut neyse ele girmeye, mahrum ola.

Andan sonra şöyle bilmiş ol ey oğul ki dünyada iki nesne vardır ki halk birinden kaçarlar ve birini severler. Ve ol dediğim biri zahmettir ve biri rahatlıktır. Amma ikisi dahı âdeme gerektir. Zira ki zahmet çeken rahata erer ve rahat geçen zahmete ermeyince olmaz. Niteki bu kitabın musannifi demiştir. Parsîce:

Beyit

Zindegi-i ten âsanî ez rencest

Yani ten zahmetsiz asan dirilmek öğürdü emek rencin çekmektendir.

Ve renç ender ten âsanî.

Yani ten zahmetten rencide olduğu öğürdü rahat ve dinç geçtiğindendir[208]. Şöyle ki ten zahmet çekse, emek yise, kesb hâsıl eder ve baylık rahatı olur. Eğer şöyle olsa ki ten zahmet çekmese emek yemese, rahat geçse lâcerem yoksulluk zahmetini çeke. Şöyle ki bugünkü zahmet yarının rahatıdır,

ve yarınki rahatlık berisi günün zahmetidir. Pes vacip oldur ki zahmetle ve rahatla ne ki hâsıl kılasın, iki dânekin nafaka edin, harceyle ve iki dânekin sakla. Yani bir akça dört dânektir, yarısın harcet, ve yarımın sakla, ne denlü harca muhtaç olursan, dahı bundan artık harcetme ki ol yarım akça irkilir, bir zaruret deminde gerek olur. Pes her gün ol irkindiciği irk ve uranı bir hacet içün andan nesne alma. Unut anı şöyle ki mirashâye harcede, de, yani irkicek şöyle deyu irkmek gerektir[209] ki eğer pir olmadan öldünse devletli kişi idi vârise bu kadar nesne kaldı deyeler. Ve eğer pirlik ererse hod işten ve güçten kalasın, ol demde bu irkindücük sana medet buluna. Ve ol akçanın ki iki dânekin harcedeceksin, yemekten artanın ki harcedesin, bari bir nesneye ver ki ölümlü olmaya ve tecemmüle yaraya ki çürümeye ve eskidikçe bahasından kalmaya. Lâ'l ve yakut ve inci ve altın ve gümüş ve saru ve pirinç ve bakır avadanlığı ve ne ki bunlara benzer var ise. Pes böyle olduğundan sonra eğer iğen vâfir çok malın olsa ve saklayamasan anı toprağa ısmarda, yani yerde göme-ko. Zira ki toprak emanettardır. Ve her ne ki toprağa verseler toprak anı yahşı saklar, istediğin vakit gerü sana yine tapşırır, ve sermaye dayim yerinde olur. İmdi geldik çünki helâl kisipten tecemmül edindin. Cehdeyle ki her bir zaruret deminde ki gerek ola, evdeki duran tecemmülünden nesne satma. Deme ki şimdi gerek oldu, bugün satayım ve yarın bundan dahı yeğin alayım. Zira ki bugün sattın, yarın alam deyu. Kolay düşmedi, alamadın, bir dahı sattın, hem yine kolay olmadı, almağa; bir bir sata sata evde nesne kalmaz. Pes sehil vakit geçmeden cümle müflislerden sen dahı artuk müflis olasın. İmdi cehdeyle ki tecemmülün dağıtıp düzenin bozmayasın.

Andan gerü ey oğul eğer sana bir hal vâkı olsa, zaruretle borç edinme ve nesne dutuya koma ve akça assıya alma. Bunun bigi işten hor ve hürmetsiz olursun, halk içinde. Pes bu işleri kendüzüne ulu günah bilmek gereksin.

Ve andan gerü sen dahı cehdeyle ki kimseye ödünç vermeyesin. Hassa ki dostların ola ki ol ödünç verdiğini dilemek, vermediğinden artuktur. Pes çünki ödünç verdin, ayruk anı malımdır deme. Gönlünde şöyle tutmak gereksin ki ol akçayı ol dosta bağışladın, tâ ki ol kendi dileğiyle vermeyince sen dileme. Tâ ki takaza sebebiyle dostluk kat' olup kesilmeye ki takaza etmek dostu tez duşman etmek olur, amma duşmanı dost etmek güçtür. Pes ol oğlancıklar işidir ki duşmanı ve dostu bilmeye. Ve salhûrde pirler iş dir ki dostu duşmandan seçe. Ve âkılâne deprene. Andan sonra elinde olandan müstahaklara hayır etmeği tartınma. Ve sen kimsenin malına tamah etme, tâ ki dükeli halkın ulusu olasın ve senin malını senin bil ve el malını elin bil, tâ ki emanete yarayasın ve emânetkârlığıla mâruf olasın, bilinesin.

YİRMİ İKİNCİ BAP

EMANET SAKLAMAĞI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki eğer kimse sana bir nesne emanet komak istese cehdeyle ki emanet almayasın. Ve emanet kabul etmeyesin ki emanet kabul etmek belâ kabul etmektir. Zira ki emanet kabul etmeğin sonu üç türlü nesneden hâli değildir. Ya budur ki eyi saklayasın ve istediği vakit gerü ıssına veresin; veya budur ki sende dahı zayi ola, yavu vara; veya budur ki sen tama^{c} edesin. Üçünü dahı yerli yerinde beyan ederüz.

Amma eğer emaneti yine ıssına verdinse Haktaâlânın buyruğun yerine getirdin. Niteki Allahutaâlâ buyurur ki Inn'-Allahe ye'murukûm en tüeddü'l-emanati ilâ ehliha[210]. Pes erlik ve cevanmertlik yolu budur ki halktan emanet almayasın. Ve çünki aldın, kabul ettin, cehdedesin ki ol emaneti yahşı saklayasın ve aldığın gibi yine ıssına ısmarlayasın. Ve emanete hiyanet etmeyesin ki emanete uğru dahı hiyanet etmez, eğer mürüvvetten behresi var ise. Buna münasip

Hikâyet. — Şöyle derler ki meğer bir hoca seher vaktinde evinden çıktı, tâ ki hamama vara. Yolda bir dostuna uğradı ve ayıttı:

— Ey dost, gel benimle muvafakat eyle, hamama bile varalım. Ol kişi ayıttı:

Hamam yakınına değin bile yoldaş olayım. Evet hamama girmezem, zira ki becit işim vardır, dedi. Hoş ola deyu hoca önce yürüdü ve ol kişi artça. Tâ ki hamama yakın gelicek bu kişinin yolu saptı, yürüyüverdi. Tan karanusu idi, hoca anın gittiğin görmedi. Meğer bir ayyar ve tarrar herif uğruluğa ve haramiliğe çıkmış avlanırken nagâh bir sokaktan hocanın ardına çıkageldi. Ve hamama dahı yakın gelmişlerdi. Takdirle hocanın yüz altını varmış bile. Hamamda uğrulamasınlar deyu çıkardı, ol dostun sanıp uğrunun eline sundu ki ey dost ben hamamdan çıkınca bu yüz altın sende emanet olsun, dedi. Pes uğru dahı dınmadı, aldı. Ve filhal ol aracıkta oturdu, tâ ki hoca hamama girdi ve yine çıktı, evine gide ve ol vakit aydınlık olmuştu. Hoca geldi yanından geçti, yürüyüverdi. Tarrar çağırdı, ayıttı:

— Ey hoca gel, emanetini al, dahı andan git ki ben bugün emanetin ucundan işimden kaldım ve nesne cerredemedim. Hoca ayıttı:

— Nice emanet? Uğru ayıttı:

— Altın emanet kodun, bende al ki senin emanetini saklayabildim ancak, tarrarlık edemedim. Hoca hayran kaldı ve ayıttı:

— Çünki tarrarsın, ya bu altını niçin alıp gitmedin, ben hod seni bilmezdim, ol dostuma verdim sanurdum, sen nite altını gizlemedin? Tarrar ayıttı:

— Eğer kendi hünerimle almış imişsem bin altın imişse[211] dahı vermezdim ve hiç senden korkmazdım, ve dahı kayırmazdım. Amma bana altununu emanet verdin, pes emanet götüren emanet

yiyici olmaya ve hem emanete hiyanetlik etmek erlik ve cevanmerlik değildir, dedi. Çünki hoca bu sözleri işitti. Senin bu mürüvvetin için ol altını sana bağışladım, helâl olsun dedi.

Pes gör imdi ki bir uğru ve haram yiyici emanete hayinlik etmedi. Sen ki helâl yiyici dirilirsin, nite reva göresin ki emanete hayin olasın. Filcümle üşte ol üç halden taşra değil dediğimiz bir hali budur ki emaneti aldın, yine ıssına tapşurdun, sevap hasıl ettin.

Hele emaneti ya ıssına verdin, ya sende zayi oldu, ya tama^{c} ucundan inkâr ettin, bundan hali değil, İmdi emaneti saklamakta gece gündüz emek çektin ve saklayup yine ıssına verdin, hemen sana emeğin kala ancak, hiç minnete dahı geçmeye, ol emanet ıssı katında. Zira aydur ki benim kendi nesnem idi, anda komuştum, yine aldım, der, fariğ olur. Ve hem gerçek aydur. Hemen sana bir kuru emek kaldı ancak.

Ve bir dahı bu ki neuzübillâh eğer ol emanet sende zayi olup yiterse ıssı istediği vakit eğer zayi oldu dersen hiç kimse inanmaya ve sen eğrilik etmeden halk içinde hayin olasın ve gavgaya düşesin ve bunca gavga çektiğinden sonra ödetmeğe dahı imkân ola. İşte zayi olanın dahı hali budur.

Geldik imdi nagâh emanete tama^{c} ettin, isteyegeldikleri vakit inkâr ettin. Ya budur ki inkârla sana kala, ya kalmaya. Eğer inkâr ettiğinden sonra güc ile senden ol emaneti alırlarsa hayin oldun, emeğin heba oldu ve kendi hemsuretlerin arasında hürmetin sına ve ayruk, kimsenin sana itimadı olmaya. Yani halkın ayruk sana inamı kalmaya. Ve-

eğer inkârın ucundan ol emanet sana kalırsa bu dünyada mazleme boynunda kala ve ol inkâr ettiğinden berhordar olmayasın. Ve ol cihanda Haktaâlânın azabına ve ikabına giriftar olasın. İşte inkârdan hâsılın budur, V'Allahü â'lem.

Fasıl. — Eğer sen kimseye nesne komak istesen uğurlayın koma ki kimse senin nesneni elinden güc ile almaz. İki eyi tanığın olmayınca kimsede emanet koma. Belki iki tanık olduğundan sonra hüccet dahı al, tâ ki ol inkâr ederse sen işini başarmış olasın. Pes her işi ki tutarsın, anın başarmasına âcizlik gösterme ki iş başarmakta aciz göstermek yaramazlık nişanıdır. Pes cehdeyle ki işinde âcizlik göstermeyesin, tâ ki yaramaz âdem olmayasın.

Andan gerü cehdeyle, tâ ki gerçek yere dahı and içici olmayasın ve halk içinde and içmekle meşhur olmayasın, tâ bir vakt zaruret düşüp and içersen halk andına inanalar. Niceme bay isen, çünki emin ve doğru sözlü ve eyi adlı olmayasın, kendini sercümle yoksullardan bil ki yalan söyleyenlerin ve bednamların sonu yoksulluktur. Pes cehdeyle ki emanetkâr olasın, ki emanetkârlık altın kimyakârlığıdır, demişlerdir. Zira ki nice kişiler emanet ucundan bayıyıpturlar. Çün emin oldun ve doğrulukla emanete yaradın, âlem halkının malı senin oldu. Yani halk emin deye emanetini sende kor. Eğer geldiyse aldı ve eğer gelmediyse sana kaldı. Tanrınla sen bilirsin. Âlemin malı eminlerin ve doğrularındır.

Andan sonra ey oğul cehdeyle ki kimseyi aldayıcılardan olmayasın ve hem sakın ki aldanmayasın. Hâssa ki alışta ve verişte. Zira ki alışta ve verişte âdem tez aldanır, hassa ki kul ve karavaş almakta ve satmakta.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BAP

KUL VE KARAVAŞ ALMAKTA VE SATMAKTA EYİSİN VE YARAMAZIN BEYAN EDER

Bilmiş ol ey oğul ki eğer karavaş veya kul satın almak istesen gayette ussunu cem'etmek gereksin ki kul ve karavaş bazarı ayruk canavar bazarına benzemez. Âdem satın almak gürbüz ilimdir. Zira ki dışındaki aybından içerdeki aybı çok olur. Ve hem çok kul ola ki alıdururken bir bakımda hûb görünür, velî çünki firasetle nazar edesin, çirkin görünür.

Andan gerü halkın çoğu eyle sanırlar ki kul, karavaş almak geri kalan bezirgânlık bigidir. Anı bilmezler ki feylesof gerektir tâ kul, karavaş bazarında aldanmaya. Zira ki bir kişi bir metâ' alsa ki anın ne değerin bilmese[212] mağbun olur. Hassa ki âdem miktarın bilmekten gürbüz bilü yoktur. Zira ki zâhirinde ve bâtınında aybı ve hüneri çoktur. Eğer zâhirinde aybı varsa içindeki hüneri neden malûmdur. Ve eğer hüneri dışında ise içindeki aybın kim bilsin. Hâssa bir ayıp ola ki yüz hüneri basa. Eyle olsa âdemi değme kişi bilmez ne idiğin. Meğer ki zeyreklik kuvvetiyle ve firasetle ve ince nazarla, gayet denemekle bile, yoksa ayruk nesne ile bilinmez. Pes firaset ilminin kemali değme kişiye müyesser olmaz. Zira ki firaset ilmi peygamberler ilmidir. Anın içündür ki firaset ilminin kemaline değme kişi eremez. Meğer ki mürsel peygamber ola ki firasetle âdemi teşhis ede. Zâhirinde ve bâtınında ne varın bile.

Amma tecrübe ıssıları kul ve karavaş almakta birkaç şartlar komuşlardır. Yani bir nice nışanlar vardırki ehl-i tecrübe deneyip dururlar kulda, iyisinde ve yatlusunda ol nışanlardan kim ki benim katımda makbuldür ve hem ayruklar katında dahı makbuldür. Ve hem sana anlatayım, tâ ki eyi nişanı olanı alasın ve yatlı nişanı olandan kaça-gör.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, kul almakta üç şart vardır. Birisi oldur ki aybın ve hünerin deneyesin, zâhirinde ve bâtınında var mıdır, ya yok mudur, firasetle bilesin. Ve ikinci sağlığı ve sayruluğu var mıdır, yokmudur, uğurlayın ve aşikâre bilesin. Ve üçüncü oldur ki ne cinstir ve aslı neredendir ve kangı cins eyidir ve yatlıdır, bilesin.

Geldik imdi firasetin evveli budur ki aldığın kulu ne iş içün alırsın. Evvel işin yarakla, andan kul al. Tâ ki gören kişi, eyidir, bu kulluğa lâyıktır deye ve senin mubassırlığın belire. Pes alâmetlerin yani nişanların tefsirine meşgul olalım. Meselâ bir kulu ki muaşeret için alasın, yani hemsohbetliğe ve halvet sohbetinde harîf ve munis olmağa yarayacaklayın ola. Gerektir ki orta boylu ola ve semizlikte dahı miyane ola. İğen semiz ve iğen arık olmaya ve beli yuğun olmaya, ince ola. Ve boyu kısacık olmaya, uzun ola. Ve saçı iri olmaya, yumuşak ola. Amma rengi gerek kara olsun, gerekse sarı olsun, kayırmaz, tek yumuşak olsun. Ve elinin

ayası değirmi ola ve yumuşak ola. Ve eti gayet yumuşak ola, derisi yufka ola ve söğeki düz ola ve dudağı meygûn ola. Saçı kara, gözü elâ ola ve kaşı ve kirpiği kara ola. Amma kaşı çatık olmaya, açık ola. Ve gabgablı ola. Ve eneği çevresi kızıllı aklı ayva gülü bigi ola. Ve dişleri ak ola ve düz ola ve geri kalan âzası dahı buna lâyık ola. Pes her kulda ben dediğim bigi bu nışanlar ola, lâtif, hoş hulkulu ve vefadar olur, muvafık ve munis olur. Üşte zevkına ve sohbetine yarayanın nışanları.

Geldik imdi âkıl ve devletli ve nikbaht olan kulun nişanları budur ki boyu doğru ola, sünüsü düşük ya kûz olmaya. Ve semizlikte ve arıklıkta mutedil ola. Ve saçı dahı mutedil ola. Yani ne iğen iri ve ne iğen yumuşak ola. Ve yüzü renginin ağı ağ ola ve kızılı kızıl ola. Ve ayası yassı ola ve parmakları arası açık ola ve gözleri elâ ola. Ve açık gönüllü ve güleç yüzlü ola, ve her kulda kim bu dediğim nışanlar ola, ilim öğretmeğe ve yazıcılığa ve kethudalığa veya hazinedarlığa ve her işe ki koyasın gayet mutemet ve emin olur.

Geldik ol kulun nışanlarına ki melâhiye yaraya, yani gûyendeliğe ve sazendeliğe ve buna benzer nesnelere yaraya. Anların nişanı budur ki eti yumuşak ola. Gövdesi ne semiz ve ne arık ola. Ve beli etsiz ola. Evet sakın yanağı etli oğlandan, ki gayet kevden olur. Ve hiç nesne öğrenmez. Amma gerektir ki ayası yumuşak ola. Ve parmaklarının arası açık gerek. Ve yüzü dahı açık ola, türş olmaya. Ve yüzünün derisi yufka ola ve saçı dahı miyane gerek. Ve iğen dahı sarı saçlı olmaya, ve gözleri elâ ola. Ve tabanı altı düz ola. Bir kulda ki bu

dediğim nışanlar ola, sazendeliğe ve hem gûyendeliğe ve rakkaslığa yarar ve hem zeyrek olur, her nesneyi tez öğrenir.

Ve eğer savaşa yarar kul almak istesen nışanları budur: Gerektir kim saçı iri ola ve boyu kısa olmaya, tamam ola. Ve kameti doğru ola, büğrü olmaya. Ve endamı kuvvetli ola, ve eti yumuşak olmaya, katı ola ve yuğun söğekli ola ve teninin derisi urusu sağrı bigi buruşmuş ola ve bentgüşaları berk ola. Ve damarları çekilmiş ola ve deri altında uzun uzun görünür ola. Ve parmakları yuğun ola ve ayası yassı ola. Göğsü, ve yağrını yassı ola. Ve burnu yuğun ola, başının önü dazlak ola. Ve karnı yassı ola. Ve belinin bıkını bığır bığır ola. Ve çünki yürüye, sinirleri yukarı çekili çekili gele. Ve gök gözlü ola ve kara gözlü olmaya. Her kulda kim bu dediğim nişanlar ola, gerektir ki bahadır ola ve onat ve hakşinas ola.

Geldik imdi hadım etmeğe kul alırsan nışanı budur ki gayet kara ola ve türş yüzlü ola. Ve yüzü buruş buruş ola. Ve gövdesi arık ve derisi kuru. Ve saçı yufkacık ve dişleri seyrek ve avazı incecik ve baldırı ince ola. Ve dudağı kalın ola ve burnu yassı ola. Ve parmakları kısacık ola ve boyu büğrü ve boynu ince ola. Bu dediğim bigi olıcak sarayda hadım olmaya yaraya. Filcümle bu dediğim bigi ya dev gerekmiş hadım olmaya veya devin kardaşı oğlu. Amma gerekmez ki sarayda ak hadım ola. Hâssa ki benzi kızıl ola. Ve gayet sakın sarışın hadımdan, ve katı hazer et bu cinsden. Hâssa ki saçı yoluk ve gözü cımluzrak ve çapaklı ve yaşarır ola. Aydurlar ki kendi sever avreti veya ayruk kişiye sevdirmek için gidilik eder. Hasılı bunun bigiden hayır gelmez imiş.

Amma gayet hayâsız ve edepsiz avan kul deveciliğe ve harbendeliğe veya sekbanlığa yarar ola. Ancak nişanları budur ki belergen gözlü ola. Ve kapları gözünün kısacık ola ve gözünün bebeği domalaç ve çeper yüzlü ola ve gök gözlü ola, gözünün ağı nunakkat ola, yani benek benek kızıl noktalar ola, dudakları uzun ola ve dişleri seyrek ve uzun uzun ola ve ağzı ken ola. Bunun bigi nışanları olan kul gerektir ki gayet dirliği murdar ve hayasız ve edepsiz ve şerengiz olur. Ya sekban gerektir ol, ya deveci, ya harbende ya at oğlanı.

Ve eğer aşçılık içün veya ferraşlık içün kul almak istesen nışanı budur: Gerektir ki yüzü gökçek ola ve teni arı ola ve yüzü değirmi ola ve bilekleri ince ola ve baldırları dahı ine ola ve gözü elâ ola, illa biraz göklüğe mail ola, yani gözünün karası biraz gökçül görüne ve tamam boylu ola. Yavaş ola, tezce olmıya ve saçı yaprucak (?) ola ve saru ola. Çünki bu dediğim nışanlar oldu, ol kul aşçılığa ve ferraşlığa yaraya.

Amma bu dediklerim nışanlar ol vakit dürüst olur ki ol kulun aslı dahı eyi ola, bed-asıl olmaya. Zira ki kullar tayife tayife olur. Her tayifenin aybın ve hünerin bilmek gerek. Zira ki her tayifenin aslı gevherinin birbirinden ayruksu hüneri vardır. Amma kul tayifesinde dükelinden asılsız ve bedgevher ve yavuz huylu *Kıfçak*'tır ve *Gurî*'lerdir. Ve cemîinden hoş huylu ve işret-dost ve kulluğun gözleyici ve söz tutucu *Harlıhî* ve *Hutenî* ve *Berberî*'lerdir. Ve bu cümlesinden yürekli *Türk*'lerdir.

Ve cümle cinslerden belâya katlanıcı ve dertli efendisinin her haline muvafıkrak *Sıhtaklî*'dir, yani *Gürcü*'dür. Bu cümlesinden süst-endam ve kâhilrek *Çiğil*' cinsidir. Filcümle *Tatar*'ın çün nazar edesin başı mank ve yüzü yassı ve gözleri küçücük ve burnu etli ve dudak ve dişleri çirkin olur. Vaktâki her endamına alâ hide[213] bir nazar edesin, gökçek görünmez. Ve lâkin heyet-i mecmuasına ve bir kez tenine nazar edersin, *Türkmen* suretinde gözükür. Amma *Tatar*'da bir suret ve bir safa vardır kim kalanında ol yoktur. Ve naziklikte ve zarafette *Tatar*'dan yeğrek yoktur. Lâcerem ol kim *Türk*'te yeğ ola, begayet hûb olur ve ol kim zişt ola, begayet zişt ola[214].

Geldik imdi bu cinsler ki andık ve anmadık, her birin ayrı ayrı yerinde aybı ve hüneri nedir beyan edeyim. Filcümle malûm olsun ki *Türk*'ten hûblar kopar ki kangı taife içinde gerekse güzelliğini vasfetmeğe yarar[215]. Ve çirkinler dahı kopar *Türk*'te çirkinliğinin vasfını etmeğe yaramaz. Ve lâkin *Hindûlar* bu dediğimin aksincedir, yani *Hindûlar* cümle çirkin olur ki hiç güzeli olmaz. Ve *Türk*'e göre *Hindû*'ların başı büyük olur ve yüzü yassı ve gözü yufka olur, yani kapaklı değildir. Ve burnu yassıdır ve dişi dudağı yaramazdır. Gerekse ayrı ayrı nazar et her âzasına, gerekse cümle endamına bir dem bak ki zişt görünür, *Türk* sureti bigi görünmez. Zira *Türk*'ün zatında sureti ve sıfatı ve taraveti ve hûbluğu ile cümle cinslerden eli üstündür. Lâcerem *Türk*'ten güzel kopucak begayet güzel olur ve çirkin olıcak dahı gayet çirkin olur.

Geldik imdi aybına: *Türk* cinsinden olan kulun aybı oldur ki çoğunun tabiatı künttür. Yani ökünde bir nesneyi öğrenip onat tutmaz, bilüsüzdür ve tekebbür olurlar ve heybetlü[216] ve kişiliksiz ve acı dilli ve bedmest olurlar. Ve bahanesiz savaşkan olurlar. Ve gecede katı korkak ve hem yüreksiz olurlar.[217] Ve ol bahadırlığı ki gündüz ederler, gecede edemezler. Üşte *Türk*'ün ayıpları buunlardır.

Geldik hünerine: Hünerleri budur anların ki bahadır olurlar ve riyasız dostluk ederler ve duşmanlığı uğurlayın etmez, aşikâre duşman olur ve yardımcı olur. Ve ne iş kim ısmarlayasın, başarıcı olur. Ve işret deminde tenleri yumuşak olur. Pes tenceme edinmeğe *Türk*'ten yeğ cins yoktur.

Geldik *Saklap* ve *Rus* ve *Alan* cinsi dahı *Türk* tabiatına yakındır. Ve hem Türk gibi bunlar dahı temiz taife olurlar. Amma *Türk*'ten bunlar tehammüllü olurlar. Ve hem gecede *Alan*'lar *Türk*'ten yürekli olurlar. Ve hocalarını *Türk*'ten yeğ severler. Ve bunlar dahı *Türk* bigi muhteşem olurlar. Amma bir nice türlü ayıpları vardır. Evvel, uğru olurlar, ve vefasız olurlar. Efendisi malına uğurlayın diş urucu olurlar[218] ve yaramaz işli olur. Tabiatları süst olur ve kaçağan olur. Amma hünerleri dahı budur ki tenleri yumuşaktır ve fehimli olur. Ve işi onat işleğen olur. Ve iri sözlü olur ve bahadır ve öklü olur.

Amma *Rum* cinsinin aybı budur ki dili fasih olmaz, yani dili künt olur ve yüreksiz olur. Ve tabiatları süst ve kâhil ve tez kakıgan olur. Ve dün-

ya sevgisine haris olurlar. Amma hünerleri budur ki özün sevici olurlar. Ve hoş kokulu olurlar. Ve ağır başlı, kethuda-nakş olurlar ve beherhal dillerin kendilerinde tutarlar[219] ve iş güç tutmakta ağduk olmazlar, onat olurlar.

Buğur geldik *Ermeni* cinsinin aybı budur ki bed-fiil, ağır canlı ve yiyer tenli olurlar. Ve uğru ve yüzsüz olur. Kaçağan ve ünegü olur. Ve hayin ve yalancı olur. Ve küfür-dost, yani dayim küfr içinde olduğun sevici olur. Ve yüreksiz ve kuvvetsiz olurlar. Ve efendisini sevmez olurlar. Ve lâkin hünerleri dahı oldur ki onat dilli olurlar, yani dili çalmaz[220], dürüst söyleğen olurlar. Ve fehimleri tez olur. Yani bir nesne işitseler veya görseler niteliğine tez fehm eriştirirler. Ve işittiklerini ve gördüklerini tez öğrenirler. Ve şivelerinden ve hareketlerinden kendi kendileri katı lezzet alalar, yani her ne etseler kendilere hoş gele. Üşte ak kullar cinsinden birazın beyan ettim.

İmdi geldik karalar cinsine: *Hindû*'nun aybı budur ki acı dilli olur ve müfsit olur. Şöyle ki evde karavaşlar andan emin olmazlar. Ve cemî taifeden muhaliftir bular, yani hiçbir cinse kendilerin benzetmezler. Şöyle ki her cins birbirine karışır, varış geliş eder. Terzi terzileriyle, çulha çulhalariyle ve her ne sanat ehli gerekse olsun, ayruk cinste birbirine karışır, bile yer ve içer ve oturur durur. İllâ *Hindû*'lardır ki *Âdem peygamber* zamanından tâ bu zamanadeğin hiçbir sanat ehlinin ikisi bir yerde oturmamıştır. Meğer ki bakkal ola, veya kasap, ya ekmekçi veya dürger veya sipahi ola ki bunlar

biribiriyle karışır. Ve ayruk sanat ehlinin imkân değildir, ikisi bir yere gele. Amma bu *Hindû*'lar dahı çok taifedir. Ve her taifenin kavli ve fiili birbirine benzemez. Ve herbir cinsi ayrı ayrı şerh etsem olmaz. Amma *Hindû*'ların dükelinden yeğ ve şefkatli ve onat ve bahadır ve ağır başlı *Behremen* cinsidir, ya *Ravut* cinsidir veya *Keşran* cinsidir. Amma *Behremen* âkıldır ve *Ravut* bahadırdur ve *Keşran* ağır başlıdır. Ve ayruk hüner bulmadım *Hindû*'larda, yoksa ayıdurdum. Evet karalar cinsinde ayıpsız bir *Nûbî*'dir ve *Habeşî*'dir. Amma *Habeşi Nûbi*'den yeğdir ki *Habeşî*'leri öğmekte Resul - Hazreti aleyhiselâm çok hadîs buyuruptur. Üşte her cinsin aybın ve hüneri marifetin beyan ettim.

İmdi geldik, üçüncü şart kul almakta budur kim bilesin bu kul hasta mıdır, veya hasta olacak mıdır, bu günden, yarından? Pes nışanlar vardır, bilmek gerek. Zira nışanlar vardır ki taşradan göricek ol nışanları bilinir ki bu kulun içinde hastalık var mıdır, ve yahut yok mudur, ve yahut tezde hasta olısermi[221], bilinir. İmdi ol nışanları denemek şöyledir ki kulu alacağın vaktin gafil olma. Ve bir denemekle almağa razı olma ki bir bakmada çok güzel olur ki çirkin görünür. Ve çok çirkin olur ki evvel bakmada güzel görünür. Bir bu; ve bir dahı bu ki evvel ya âdemin çehresi yendek bir kararda kalmaz. Zira bir dem olur ki zişt görünür, bir dem olur ki hûb görünür. Pes dükeli endamını key denemek gereksin, tâ hiçbir aybı sana gizli kalmaya ki çok rençler vardır, henüz belirmemiştir, evet belirse gerek, pes nışanından anın bigiyi bilmek gerek. Ve ol nışanlar budur:

Her kaçanki göresin aldığın kulun benzi sarıdır, ya inci bigi abbak bezemiştir ve dudağı tepsermiştir ve gözleri kızarmıştır ve çukura düşmüştür, delildir ki ol kulda bevasir renci vardır. Ve eğer göz kapağı dayim şişik görünürse istiska nışanıdır ve gözleri kızıl olsa ve alnı damarları dolu olsa malihulya nışanıdır. Ve burununun kemürdeki eğri olsa ve yamru yumru görünse delildir ki burnunda bevasir vardır. Ve eğer başın açıcak saçı rengi gayet kara görünse ve oyum oyum karalığı ortacık görünse delildir ki saçını boyayıptırlar. Ve eğer göresin ki düğün olmıyacak yerde düğün vardır, ya kına urunmayacak yerde kına urmuşlardır, delildir ki ol düğün yeri dahı ve ol kına yeri dahı barastır. Ve dudağı tepsermiş olsa ve gözünün ağı sararmış olsa yerekana delildir. Andan gerü kullarına de kim alıncak[222] kulu yatursunler ve böğrü ucun, ya karnın ve kasığın el ile bassınlar, eğer kocunur, ya ağrır yeri varsa malûmdur ki ya yüreği ağrır veya dalağı vardır.

Pes çün gizli illetlerini denedik, vaciptir aşikâre olan ayıplarını dahı aramak gereksin. Meselâ görmek gerektir: Ağzı yiyir mi? Ve ya burnu koku bulur mu? Yahut nasırlanmış sivilci var mıdır, burnunda? Veya kulağı işidir mi, yoksa sağır mıdır? Veya söz ki söyler, süst müdür, yoksa kavi midir? Veya tez tez söylegen midir, yoksa kekeç mi ve dili peltek midir, yoksa revan mıdır? Ve yürürken aksak mıdır, ya değil midir? Ve bentgüşalarında yuğunu yumrusu var mıdır[223], ya yokmudur? Ve

dişleri dibi berk midir, yoksa genşek midir? Pes bu dediğimüz nışanları hep dene. Andan al, tâ ki bazar bilmiş imiş deyip sana ta'netmesinler.

Eyle olsa çün bu nışanların bildin ve gördün ki alacağın kul, ya karavaş tendürüsttür, al. Ve lâkin salih kişiden al, müfsit kişiden alma. Zira salih kişinin perverişin yiyen eyi olur ve müfsit kişinin perverişin yiyen hem müfsit olur. Pes eyi kişiden al kulu, tâ ki evinde eyi ola ve kulluk ede. Ve yavuz kişiden alma, tâ ki evinde yavuzluk etmeye. Andan sonra eğer acemi kul almağa imkân olursa cehdeyle acemi alagör. Dil öğrenmişin alma ki acemi kulu kendi huyuna öğretmek kenezdir, dili öğrenmiştense.

Andan sonra şehvet galip olup mahbup arzuladığın vakit kul ya karavaş satın alma, tâ ki ol şehvet galebesin kendüzünden defetmeyince. Yani birkaç kez cima edip şehvet arzusunu defetmeyince kul veya karavaş satın alma ki şehvet galebeliğinden ol demde çirkin dahı güzel görünür. Pes ol şehveti sakin eyle, andan kul ve karavaş almağa meşgul ol, tâ ki güzel midir, çirkin midir, seçesin.

Ve andan gerü bir kul ki besledikleri yerde naz ile beslenmiş ola, anı satın alma. Zira ki eğer sen dahı anı bin naz ile besleyesin, hiç sana minneti olmaya. Zira ki izz ü nazı ayruk yerde dahı görüptür. Ve eğer hor tutp yeynilersen ya kaçar ve ya sat beni der. Ve yahut seni gönülden duşman edinir. Pes kulu bir evden al ki zahmetle, meşakkatle, cefa ile beslemişler ola. Tâ ki senden azacık rahat

görürse hoşnut ola ve seni seve. Ve vaktehada kullarına azdan ve çoktan akçaçuk bağışla ve yendek reva görme ki dayim muhtaç geçeler. Zira ol dem ki muhtaç olalar, naçar akçecik istemeğe yüz tutarlar. Ya tabiilik ederler veya uğruluk veya rospuluk ederler. Anlar eyle edicek kıyas et, efendisinin adı ne olur.

Ve andan sonra eğer gücün yeterse kulun kıymetlisin al ki her nesnenin kadri kıymeti gevherine göre olur. Anın ki gevheri paktir, lâ'l taşı bigi kıymetli olur. Ve gevheri arı olmayan çay taşı bigi kıymetsiz olur. Pes kulun kıymetlisin yani gevheri pakini al. Ve andan sonra kapıdan kapıya satılıp çok efendi gören kulu alma ki ulular iki nesneyi beğenmeyiptürürler. Bir, çok ere varmış avreti ve bir, çok efendi görmüş kulu. Pes alırsan kapular gezmediğin al; yüzü gözü açılmamış sabahlısın al.

Ve her vakit ki bir kulun satılmak isteye, tizlik edip satmazam deme. Filhal anı satmak ardınca ol. Zira bir avret ki ciddile dura, talâk isteye, ve bir kul ki satılmak isteye, ikisinin dahı durduğundan kimse berhordar olmaz. Ve gönül ferahlığın bulmaz.

Andan gerü fayidesiz kulu ve kullukçuyu katına cem'eyleme ki fayidesiz olan kulun ve kullukçunun azlığı ikinci baylıktır demişlerdir. Pes kulu ve kullukçuyu kulluğun kadarınca besle. Yani kulluğun az ise ol kadar da hizmetkâr besleme ki rızkın telef ola ve sen zahmet çekesin. Ve eğer kulluğun çok ise az hizmetkâr tutma, tâ kim kulluk etmek ağırlığından kaçmaya.

Andan gerü hizmetkârlarını halli halince, miktarınca hoş tut, tâ ki senden halka şikâyet etmeyeler. Zira ki kullukçu aç olsa, ağasını şikâyet ile bednam eder. Andan ki iki kullukçun ola ve aç tutasın; bir olsun, tek tok olsun ki bir tok olan kullukçu yeğ kulluk eder iki aç kullukçudan.

Ve andan gerü koma ki kulun ve karavaşın sarayında birbiriyle karındaş okuşa. Zira kulların birbiriyle kardaş okuşsa veya karavaşların birbiriyle kızkardeş okuşsa eyi değildir. Zira birbirine râzdar olurlar, ve aralarında ulu işler kopar.

Andan gerü kuluna veya kullukçuna bir kulluk buyur ki anlar ol kulluğu bitirmek elinden gelir ola. Ve ol işi buyurma ki anlar başaramadığı ucundan buyruğun sıyalar. İmdi her bir nesnenin yollu yolun bilmekte araste ol. Tâ ki cümle düzgün ehlinden senin düzenin yeğ ola. Ve kulun onatı oldur ki ata ve ana ve kardaş hemen efendisini bile. Ve şol halayık ve kul ki halayıkçıdan hoşnut ola, anın bigi kul alma, zira kul halayıkçıdan şöyle korkmak gerektir ki eşek acemi nalbattan korkar bigi. Ve her kul ki olur olmaz vakitte beni sat deye ve alındığın ve satıldığın kendüye ayıp bilmeye, yani elikmeye, hiç anı satmaktan artuk nesneye gönül bağlama ki anın bigiden salâh gelmez olur. Tez anı giderip değişmek ardınca ol, bu resme ki andurdum.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BAP

EV YA KÖY YA BAĞ NİCE OLICAK ALALAR, ANI BEYAN EDER

Ey oğul şöyle bilmiş ol ki eğer ev ve yahut yer her ne kı milkliğe alayım dersen gerektir ki her neyi alasın kesatlığı vaktinde al ve revayiçliği vaktinde sat, eğer satarsan. Yani eğer mülk alırsan ucuzluğu vaktinde al ve eğer satarsan kız olıcak sat ki kişi assısın gözlemek ayıp değildir. Pes sen dahı assını gözle. Ayıp sanma kı pârsîce ayıdupturırlar ki «Nan bibayed hamîd er bihâhî hırîd» yani ekmekli gerektir aldığın nesne; zira her ne ki alasın fayidesini tâyin bilmeyince almamak gerek[2-4]. Pes assını gözlemekten gafil olma ki Arapça ayıdıptururlar: «et-tâyinü nısfu't-ticare», yanı bir nesneyi alırken assısı varını tâyin bilmek yarı bezirgânlıktır, demişler. İmdi her ne alırsan assıyı ve ziyanı miktarınca al ki az assı bilmeyen çok ziyan eder ve, çok ziyan eden tez yoksul olur. Pes eğer dilersen ki çok assı umduğundan ziyan edip yoksul olmayasın, hasut ve tamakâr olma. Ve dükeli işte sabur ol, ivecek olma ki sabretmek ikinci âkılliktir, demişler. Yani bir kişinin ne denli aklı olsa ve bir işini sabırla işlese bir ol kadar dahı aklı ziyade olur, derler.

Andan gerü her işte kendi mesalihinden gafil olma ki gafillik ikinci ahmaklıktır, derler. Yani gafil olan kişi ne denlü akılsızsa bir ol kadar dahı ahmaklığı ve akılsızlığı artar.

Andan gerü her işlerde usan olma ki usanlık ikinci cahilliktir. Ve eğer özüne iş ve güç bağlana, tez yine işini açmağa dürüş. Pes sabreyle, tâ işin salâhı yüz gösterince, zira ki hiçbir iş ivecekliklе eyi olmaz.

Geldik imdi çün almak satmak demine eriştik. Eğer ev almak istesen bir mahalde satın al ki ol mahallenin halkı eyi kişiler ola ve andan sonra ev ki alırsan şehrin ortasında al, ucra yerde alma. Ve andan gerü evvel komşusun gör, andan evin al ki «el-câr sümme'd-dar» yani evvel komşu, andan ev demişlerdir. Ve andan gerü bir mahallede ki seyyitler ola veya danişmentler veya beyler, ya saray hadimleri ola, ol mahallede sen ev alma, sen bir mahallede ev al ki ol mahallede senden ulu kişi olmaya. Amma cehdeyle ki evvel bir salih komşu bulasın ve andan evi beğenip alasın. Ve çünki ev aldın, komşuna katı hürmet eyle ki hürmeti ve eyliği evvel komşuya etmek haktır, ayruklardan ise, demişlerdir. Ve ol mahalle halkıyla eyi dirlik diril, sayrularını sora-var ve ölüsü olana taziyet ver ve cenaze ile bile var. Komşulukta bir iş ve güç olsa sen dahı ol komşunun işine muvafakat eyle, yani eğer komşuna bir sevinecek iş vâkı olursa sen dahı bile sevin ve eğer yerinecek iş ise sen dahı bile yerin. Ve gücün yettiğince komşuna bahşişler viribi, yiyecek bigi, giyecek bigi. Zira sen komşularınla böyle dirilecek ol mahallenin ulusu sen olursun. Ve komşu oğlancığın göricek öp ve okşa. Ve mahallenin pirlerini ağırla, hürmet et. Ve ol mahalle mescidine cemaatle bile var. Ve imamı ağırla ve ramazan ayında çerağ veya mum göndermekte taksirlik etmegil. Halk dükeli bir yolu gözler ki anları dahı ol yoldan gözlemişler olalar. Yani sen halka eyilikle yol göstersen sana dahı ol eyilik yolundan gelirler. Ve yavuzluk ile gösterirsen halk dahı yavuzluk yolundan varırlar. Pes etmeyecek işi etme ve söylemeyecek sözü söyleme; her kim olmayacak iş işleye, görmeğe yaramaz haller göre; her kim söylemeğe yaramaz söz söyleye, işitmeğe yaramaz sözler işide.

Geldik imdi ey oğul eğer bir şehirde yerleneyim, vatan tutayım dersen, gücün yettiğince cehdeyle ki ulu şehristanlarda yerlenesin, vatan tutasın. Amma anın bigi şehir ola ki sana yaraya, yani havası tabiatına yarar ola.

Ve evi şöyle al ki damı dükeli damlardan yüksek ola, tâ ki halkın nazarı üzerine düşmeye[25]. Amma sen dahı gözünün zahmetini halkın üzerinden gider. Yani sen dahı komşu avlusuna bakacak koma, tâ ki incinmeyeler. Üşte ev almak vasfı budur ki şerhettim.

Geldik imdi köy almağa: Ey oğul, eğer köy alırsan madensiz ve komşusuz köy alma. Yani odunlu olsa ve bir şehre komşu olsa ol köyü al, yoksa alma. Ve her köy ki alırsın, ucuzluk olan yıllarda al. Ve mademki mirashâyeler içinde kısmet olmuş, şüphesiz köy bulursan al, şüpheli köyü alma.

Zira köy oldur ki ol köyde muhatara olmaya. Andan gerü çünki köy aldın. Dayim anı imaret etmek teşvişinde olmak gereksin; yeni imaret edersen yeni hâsıl götüresin[226]. Elbette köyün ve yerin imaretine dürüş ,dinlenme. Zira ki köy hâsılla azizdir. Eğer hâsılsız olursa köy, yazı ve yabanı ekinin farzeyle kim ekincinin kıymeti ekinlikledir ve ekinliğin kıymeti hâsıl iledir ve hâsıl imaretle ele girer. Viraneden hâsıl gelmez, Vallahu a'lem.

YİRMİ BEŞİNCİ BAP

AT ALMAKTA NİCE AT ALA Kİ İYİ OLA VE ALDANMAYA, ANI BEYAN EDER

Ey oğul, eğer at alırsan hazır ol ki aldanmayasın; gevheri atın ve âdemin birdir ki eyi ata ve eyi âdeme ne denlü çok baha verirsen götürür. Şöyle ki yaramaz atı ve yaramaz ādemi ne denlü yerersen yermeğe yarar. Ve hakîmler aydıpturlar ki âlem, âdemle kayimdir ve âdem hayvanla kayimdir. Ve hayvanın yeğreği attır ki nisbeti atın ululuktandır. Yani bir kişinin atı olsa ve bir kişinin olmasa, halk gözüne ol atı olan ulu görünür. Pes malûm oldu ki birinin ululuğu at nisbetinden imiş. Ve hem aydıptururlar ki sen atını ve donunu hoş tut tā ki atın ve donun seni hoş tuta. Amma atın eyisin ve yavuzun bilmek müşkildir, âdemin eyisin ve yavuzun bilmektense. Zira ki âdemi bilmek dâvasına bir mâna vardır: Sözü, kelecisi, oturması ve durması, işi gücü, dirliği ve aklı ve kifayeti ve ilmi ve marifeti, ha bu mânalardan âdem bilinmeğe yarar ki eyi midir, yoksa yatlı mıdır? Amma atın üstüne binip denemekten artuk nesneyle bilinmez, tā hünerinden sana mâna görününce[227]. Evvel alacağın atın çehresine bak ki eğer hünerin bilmekte yanılırsan ba-

ri güzelliğin ve çirkinliğin bilmekte yanılma ki sureti gökçek atın çoğu hünerli olur, eyi olur. Ve çirkin olan atın hüneri az olur ve yaramazdır. Pes atın gökçekliğine ve iyiliğine nışan şöyledir ki *Baytarname*nin[228] üstatları demişlerdir ki atın gerektir ki dişleri ince ola, düz ola, ve dahı yukarı dudağından aşağı dudağı uzun ola. Yani aşağı dudağı sarkık ola. Ve burnu yüce ola ve ken e çekilmiş ola. Ve alnı yassı ola, ve kulağı düzü sırsıl ola. Ve kulağı uzun ola. Ve boynu karışık, yuğunlu inceli ola, yani boğazından yanı ince ve göğsünden yanı yuğun ola. Ve kolan yeri ince ola ve hurdaları yuğun ola, inciği yuğun ola, bileğinden kısacık ola. Ve yelesı kısacık ve yufkacık ola, kaba olmaya. Ve duynakları kara ola ve uzun ola. Ve ökçesi değirmi ola. Ve arkası yufka ola ve böğrü kiçi ola; ve elinin ve ayağının arası ken ve açuk ola ve kuyruğu ince ve hayası ve derısı kara ola; gözü ve kirpiği dahı kara ola. Ve yürürken yavaş ola, ürkek olmaya. Ve hurdegâhları sığanmış ola, yani hurdası tüylü olmaya. Ve sağrısı yassı ola, yani ken ola. Ve budunun ıç yüzü dolu etli ola. Şöyle ki budunun iç yüzü eti birbirine bitişmiş bigı görüne. Ve çünki üzerine bınen kişı hareket ede. gerektir at ol erin hareketinden agâh ola, duya. Bu dediğim nışanlar gerektir. dükelisi elbette bir atta buluna. tâ ki ol atın hünerine hiç kimse bahane bulmaya.

Geldik imdi ol hüner nışanları ki kimi atta olup kiminde olmaya, ol atın tüyü renginden dahı bilinir. Yanı nice tülü at ola ki[229] hünerli ola, nice tülü at

ola ki hünersiz ola. Pes bilmiş ol ki kümeyt hurmayi doru attır ki eyidir. Ve hem ıssıya doyar ve sovuğa doyar. Ve katı bütün zahmete katlanır. Amma çerme eğri ata derler[230], katı zayıf ve süst olur. Beli eğri, hayası, derisi ve budu arası tâ kuyruğu dibine varınca ve duynağı ve eli ve ayağı ve yelesi ve kuyruğu hep kara olursa eğri at dahı bu nışanlı ola eyidir. Velî zerde ki al attır, hem egir cinsindendür, süst olur. Evet, anın dahı eyiliği nışanı budur ki gayet al ola. Ve eğer atın neresi kara ise al atın dahı ol araları hep kara ola. Yani eli ve ayağı ve duynağı ve yelesı ve kuyruğu hep kara olsa eyidir. Amma semend, kurt kula attır. Gerektir ki kula atın gözü kızıl ola, eyidir. Ve gülgûn bir attır kı yekrenk ola, baştan ayağa değin: baksan ayruk türlü renk karışıp alaca ve bulaca görünmeye. Meğer duynağı kara ola. Ancak ethem kara ata derler, iyidir. Amma gözü kızıl olmaya. Boz hemen boz attır, eyisi az bulunur. Abras, alaca attır, çoğu yaramaz olur, hâssa ki gözü ve hayası ve duynağı ağ ola. Amma dîze, demirkırı attır. Gayet eyidir. Hâssa bunun dahı eli ve ayağı ve duynağı ve yelesi ve kuyruğu kara ola. Velî eblak ki alaca attır, öğmeli değildir. Zira eyisi az bulunur.

İmdi çün atların hünerleri nışanların bildin, ayıpların dahı bilmek gereksin ki atta ayıp çoktur. Amma ayıp olur ki atın hünerlerine ziyan eder, yanı anın bigi ayıp olsa atta iş vermez olur. Ve bir nice ayıp olur ki atta olıcak şomdur. Ve ıssın öldürücüdür. Amma bu ayıp illetlü atlarda ki olur,

kimisin gidermek kabil olur. Zira ki kabil-i ilâç olur. Ve kimisin gidermek olmaz, kabil-i ilâç değildir. Pes her aybın ve her illetin bir adı vardır. Şöyle ki her birini ansam gerektir.

Şöyle bilmiş ol ey oğul, bir at kısrak görüp ülpünü sarkıda ve kişnemeye ayıptır. Ve a'şâ yani şeb-gûr ola, gecede gözü görmeye, yaramazdır. Nışanı budur ki gece bindiğin vaktin ayruk atlar ürktüğü nesnelerden ol ürkmeye. Ve hem ne denlü yaramaz yere sürsen varır ve hiç bakmaz. Ve atın sağırı dahı eyi değildir. Ve nışanı oldur ki ne denlü ayruk atlar kişneye, bu cevap verip kişnemeye. Ve dayim kulağı ensesine düşmüş ola. Ve solak at yaramazdır, ve hatalıdır. Yani çok sürçeğen olur. Nışanı oldur ki çün bir kapıdan içeri çekesin, evvel sol ayağın içeri basar. Andan a'meş at yaramazdır, yani gündüz görmez, gece görür ve nışanı oldur ki gözünün bebeği kara ola, gökçül görüne ve dayim gözü açık ola. Kirpiklerin birbirine yumcultamaya. Ve bu ayıp vakit olur ki atın bir gözünde olur, yani at olsa kı gündüz görmeyen bir gözü ola, bunun bigi ata ahvel derler. Eğerçi zâhirde yani aşikâre ayıptır ve lâkin Arap ve Acem simsarları ittifak ediptürürler ki ahvel at mübarek kademli olur. Ve hem şöyle işittim *düldül* dahı ahveldi, derler. Ve ercel at oldur ki iki kıç ayakları tâ sinirine değin duynakları bile ak ola, gayet şomdur. Ol sebepten *Türk* birbirine ercel deyu söğerler. Yani ol ercel atın şomluğu meşhurdur. Amma *Türk* ercel deyemez, eçel derler. Ve asam at oldur ki ön iki dizine

değin duynağı bile ağ ola. Bu dahı şomdur. Ve çakır gözlü at, iki gözü bile çakırsa yavuz değil. Eğer bir gözü çakırsa yavuzdur, hâssa ki sol gözü çakır ola. Ve ağrep oldur ki gözünün yarısı ve hem kirpikleri ak ola. Bu dahı eyi değildir. Ve boz at hem yaramazdır. Ve akved at oldur ki boynu doğru ola, sağa ve sola boynu bükülmeye, bunun bigi at dahı yaramazdır. Zira çamurda bunun bigi atı kişi kolayına döndüremez. Eğer doğrusuna çukur dahı olursa dosdoğru olur, dahı gider. Pes gayet yaramazdır. Andan gerü gej-pây yani eğrı ayaklı at yaramazdır ki pârsîce ana keman-pây yani yay ayaklı derler. Çok düşeğen olur, yaramazlığına sebep oldur. Ve ekla^c at oldur ki yelesi yoluk ola. Bu dahı yaramaz attır. Ve mukahva' at oldur ki tabanı altında nal kıranları durduğu yeri yonucak kireç bigi ufak ufak döküle. Eğer iki ayağında olursa şom olmaya. Amma bir ayak ise şomdur. Ve esdef oldur ki duynağının üstü katmer katmer, yiv yiv ola, bunun bigi ata ahnak dahı derler. Pes bu dahı yaramazdır. Ve ol atın ki önü kıçından uzun ola veyahut kıçı önünden uzun ola, bunun bigi at inişte ve yokuşta yaramazdır. Bu düzene olan atın adı efraktır. Ve a'zel yanı eğrı kuyruklu ata derler Bu dahı yaramazdır. Hâssa ki kuyruğunun eğrisi binütden yana ola[231]. eyi değildir. Ve ekşef at oldur ki dayim ülpü açık ola. ıçeri çekmeye. Bu dahı yaramazdır ve beli gevşekliğine delildir. Ve seg-düm it kuyruklu attır, ol dahı yaramazdır. Ve efhaç at oldur ki yürüdüğü vaktin kıçın önü yerine yetir-

meye, eyle olsa ol dahı yaramazdır. Ve esbak oldur ki kıçın önüne yetürür ola, bu dahı yaramazdır. Ve bunun bigi atın dayim gerektir ki aksadığı gitmeye[232], yani her çaptuklarınca ol aksasa gerektir. Bunun bigi olan at oldur ki bentgüşalarında bez olur ki ol bez bentgüşası içinde yumurlanıptur, at ol sebepten adımın endaze ile alamaz, aşırı atar ve yatalar. Ve harun at yani tevsen at yaramazdır, âdem üzerine binmeğe yaramaz. Zira başı katıdır. Ve belinleğen, ve kaçgan ve kişnegen ve dişlegen ve depegen ve terslegen , yiylegen: Üşte harun atın hünerleri budur. Pes bunun bigi hünerli attan gerü yürümek gerek. Ve ülpün her dem sarkıdan at dahı eyi değildir. Ve zağ gözlü at dahı eyi değildir. Bu gözlü at gecede göregen olmaz. Buna münasip

HİKAYET. — Şöyle işittim. *Ahmet Ferikun* derlerdi, bir bey vardı. Bir gün nevruz zevkın ederdi. Meğer yundun güdenlerin birisi bu beyin katına nevruz kutlulamağa geldi ve ayıttı:

— Ey beğim, sana nevruz kutlulamağa armağan getirmedim. İllâ bir hoş muştuluk haberin getirdim ki armağandan yeğdir. *Ahmet Ferikun* ayıttı:

— Nice muştuluk getirdin? Ol kişi ayıttı:

— Dün gece yuntlarından bin erkek kulun doğdu, hep zağ gözlüler. *Ahmet Ferikun* buyurdu, ol kişiyi aşağı aldılar ve yüz ağaç urdular. Ve ayıttı:

— Görün bana bin şeb-gûr atın doğdu deyu muştular, dedi.

İmdi çünki atın ayıbı ve hüneri ve eyisi ve yatlısı faslını bildin. Pes atın rençlerinden dahı haberdar ol ki her rencin bir adı vardır. Ol adlar budur: Intişap[233] ve ki'âb[234] ve dahaş ve müşeş[235] ve arn[236] ve şukak[237] ve humre[238] ve kamâ[239] ve nasûr[240] ve cüzam[241] ve baras[242] ve cered[243] ve nemle[244] ve melah[245] ve nefha[246] ve irtiaş[247] ve saratan[248] ve fıtık[249] ve miktaf[250] ve su'al[251] ve rahsa[252] ve kurre[253] ve ıdâd[254] ve kufâs[255] ve maal[256]. İşte adların dedim, eğer her birinin şerhin söyleyim söz uzar.

Amma cümle ayıpların ulusu atta karılığıdır ki dükeli ayıpları gidermeğe imkân vardır, amma atın karılığı aybını gidermeğe imkân yoktur. Eğer at alırsan atın böyüğün al, yahut orta attan böyücek al, andan sonra sağ iyeğisi bir artuk ola, say, anı al; eğer iki yanı dahı iyeğisinin ol artuğa beraberse değerinden artuğa algıl. Anın bigi atı geçer at az bulunur.

Andan gerü her ne kim satın alırsan dört ayaklıdan, ya emlâkten, ya beher ecnastan ne alırsan şöyle al ki mademki dirisin[257] sana menfaat ere dura. Senden sonra avretine ve oğlanına. vârislerine dahı fayidesi değe ki elbette sana avret. oğlan gerek olacaktır. Zira ki avret olmayıcak oğul dahı olmaz. Nitekim `ârsî aydur ki:

Mısra

Merdrâ behr-i cüft zen bayed.
Tercüme:
Ere çift olmağa gerek avret. Dahı hem beslemeğine gayret.

YİRMİ ALTINCI BAP

AVRET ALICAK NİCE AVRET ALA VE NİCE DİRLİK EDE, ANI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki çün avret aldın, evlendin. Avretine eyi hürmet et. Ve eğer bir aziz nesnen ola, ol aziz nesneni ne ise avretinden ve oğlundan tartınma. Velî ol avretten ki sana doğru ola ve şol oğuldan ki buyruğundan taşra yürümeye ve seni sever ola. Pes anın bigi avretten ve bunun bigi oğuldan varını tartınmasan yeğ olur. Zira bu bir iştir ki senin elindedir. Ben hod bu mânada bir beyit aydıpdururam.

Şi'r-i Pârsî

Ferzend çü perverî vü zen çü darî
Mîdâr aziz tâ nebînî hârî

Tercümesi:

Avret çün besleye kişi ve oğlu var ola
Ger tutmasa aziz gerektir ki hâr ola.

Andan sonra avretin tena'um içinde böyümüşünü al. Amma çünki anın bigi avretin vardır, malından nesne talep etme. Ve dahı avretin gayet gökçeğin talep etme. Zira gökçeğin kim gerekse oynaş tutunmak ister. Eyle olsa avret gerektir kim ud ki-

rinden yüzü arı ola ve dini dahı arı ola, yani dindar ola ve kezbânû ola, ve hem orta yaşlı ve kethuda nakış, ev işin başarıcı ola. Ve kendi helâlin sevici ola. Arı dirlikli[258] ve yüzü sulu[259] ve eteğin saklayıcı ola[260]. Bir avret kim bu dediklerim gibi ola, yavuz olmaz.

Andan gerü miktarından büyük ve senden muhteşem avret alma, tâ ki zebun olmayasın. Ve eğer bikr kız oğlan bulacak olursan erden kalmış dul avret alma, tâ ki ol kız göçün aça, seni göre ve senin sevginden artuk anın gönlünde sevgi bağlanmaya. Ve hem dükeli erleri sencileyin sana ve ayruk erden tamaᶜını götüre ve arzusu ayruk ere düşmeye. Ve bir avret ki erden tamaᶜını götüre. ve arzusu ayruk ere düşe; ve bir avret kim kezbânû olmaya, yani evcimen olmaya; ve her dem artukluğu sana dil uzada. Anın bigi avretten kaça-gör. Zira deyiptürürler ki kethuda er yani iş-başarır er bir çeşmeye benzer ve evcimen avret bir hendeğe benzer. Çeşme ayağı bigi erin kazandığı akmak gerek ve hendek bigi avret katında irkilmek gerek. Amma şöyle olmaya ki senin varlığını avret eli altına ala ve kendi rızkına seni hükümsütmeye[261]. Çünki malına hükmün geçmeye ve avret eline görümlü olasın, Pes sen avret olursun ve ol erin olur. Eyle olsa kişi avretine avret olmak gayretsizlik nişanıdır. Meseldir ki *İskender*'e ayıttılar: «Kızını *Dârâ*'nın niçin almağa dilemezsin, gayet hûblardandır?» *İskender* ayıttı:

— Katı zişt ola ki biz âlem halkının erenlerine galip iken bir avret bizim üzerimize galebe ede, ve yi-

ğitlik göstere. İmdi avret evcimen gerek ki alasın. Yok ol kiçi kız ola, zira ki avreti ekser ev maslahatın başarmak için almak gerektir. Cima için değil; cima için bir karavaş dahı satın alsan olur, ki ne düğün gussası ola ve ne harç zahmeti. İmdi gerektir ki aldığın avret boya yetilmış, âkıle ola. Atasının ve anasının kethudalığın ve evcimenliğin görmüş ola. Çün bunun bigi avret bulasın, almakta taksirlik etme. Cehdeyle, aldığından sonra anı eyi beslemeğe taksirlik etmeyesin. Cehdeyle ki aldığın avrete hiç bab ile günü göstermeyesin[262]. Eğer aldığın avrete günü gösterecek isen pes ol yeğdir ki avret almayasın. Zira avrete günü göstermek keksiz rospu etmektir, anı.

Andan gerü şöyle bilmiş ol ki avretler güniyle çok erleri helâk etmişlerdir. Ve hem kendilerin kemter kişinin yoluna feda ederler, hamiyyetlerinden. Ve hiç öldüklerinden korkmaz ve kayırmazlar. Amma çünki avrete günü göstermeyesin ve dükisegî yani iki türlü kese göstermeyesin, yani günülemek kesesini dolu gösterip harcın kesesini boş göstermeyesin. Ve ol nesne ile ki Haktaâlâ sana vermiştir, anı ḥoşça tutasın. Pes ol dahı seni atasından ve anasından ve oğlundan yeğrek sever ve artuk şefkat eder. Ve andan yahşı dost sana kimseyi bilme. Yok eğer günü ana gösteresin, bin duşmanın olsa kimseyi andan ulu duşman bilme. Zira yat duşmandan sakınabilirsin, velî andan sakınamazsın.

Andan gerü eğer bikr kız alsan ve eğerçi anınla her gece cima etmeye iştiyakın dahı olsa, her

gece cima etme, tâ ki ol yendek halkın âdeti böyledir, sanmasın. Şöyle ki eğer sana bir vakit bir özür hâsıl ola, yahut sefer önüne gele, sen gelince bu kız katlanabile. Eğer cimāʿı her gece âdet edinirsen senden ayrılığı vaktinde ol yine her gece ki er arzu ede, buğur sabretmesi ana güç olur.

Andan gerü avretine hiç bap il yad er yüzünü göstermeği reva görme; eğer bir zişt yüzlü koca dahı olursa. Ve yiğit kullukçun olsa hiç yönden avretin üzerine evine girmeğe yol verme, eğer yalın yüzlü kara habeşî kul ise dahı; meğer ki bir zişt kara yüzlü habeşi ola. İmdi gayret şartlarını sakla[263] ve gayretsiz eri erenler sağışından sayma. Zira her kimin ki gayreti yoktur, dini yoktur. Niteki demişlerdir: Men lâ gayrete lehu lâ dîne lehu. Pes çünki avretin böyle sakladın ve Haktaâlâ sana eğer oğul verecek olursa pes oğlunu beslemek ve terbiyet etmek kaydın kayırmak gereksin.

YİRMİ YEDİNCİ BAP

OĞUL TERBİYETİN VE BESLEMEĞİN BEYAN EDER

Ey oğul şöyle bilmiş ol ki eğer senin er oğlun olursa evvel gerektir ki ana bir eyi ad koyasın. Oğlun sercümle haklarından ki ata ana üzerinde vardır, birisi budur ki oğluna bir eyi ad koya. Ve ikinci oldur ki bir uslu ve şefkatli dayeye ısmarlayasın, tâ ulalınca. Çünki ulaldı, gücün yettiğince dernecük edip oğlunu sünnetleyesin. Ve andan sonra Kur'ana veresin tâ ki okuya, hâfız ola. Yani hocaya ver tâ ki Kur'anı ezber edince okuya. Çünki Kur'anı ezber okudu ve dahı büyücek oldu. Buğur anı bir silâhsüvar üstada ver, tâ ki silâhsüvarlık öğrene ve bile ki her bir silâha nice iş buyurmak gerek. Yani oku nice atmak gerek, sünüyü nice dürtmek gerek ve kılıç nice urmak gerek ve ata nice binmek gerek, bile. Ve çünki bu hünerleri tamam öğrene ve fariğ ola; gerektir ki oğluna suda yüzmek dahı öğretesin. Şöyle ki ben çünki on yaşar oldum, ey oğul, bizim bir hacibimiz vardı ki ana *Ebu Manzar Hacip* derlerdi. Silâhsüvarlığı eyi bilirdi. Atam rahmetlik beni ana tapşırdı, tâ ki bana at binmek ve sünü oynatmak ve zıpkın atmak ve çevgen ile top urmak ve kement atmak ve dahı her ne ki çabüksüvarlık babı ve erlik erkânı ve erdemi var,

bana gösterdi ve öğretti. Pes bir gün *Ebu Manzar Hacip* padişah katına vardı ve ayıttı:

— Ey hudavendigâr, her ne ki bilirdim silâhsüvarlıktan, hep şehzadeye öğrettim. İmdi hünkâr buyursun ki irte ava çıkalar, tâ ki şehzade öğrendiği hünerleri şaha arza kıla, göstere. Atam ayıttı:

— Hoş ola.

Pes ertesi ava gittik, her ne ki öğrenmiştim silâhsüvarlık hünerinden, atama gösterdim. Atam ol kişiye hilât geydirdi ve ayıttı ki: «Ey *Ebu Manzar* her ne ki oğluma öğretmişsin, eyi bilir, oğlum anı. Evet, bu dükelinden yeğrek bir hüner vardır, anı öğretmemişsin.» *Ebu Manzar* ayıttı:

— Ey beyim ol nice hünerdir? Atam ayıttı:

— Bu hünerleri ki sen oğluma öğrettin, gerekli demde eğer kendü edemezse, imkân ola ki ayruk kişi bunun içün ede. Velî ben dediğim hüner oldur ki eğer oğlum ol hüneri bilmese, gerekli demde anı oğlumçün hiç kimse gösteremez. Meğer ki yine kendi göstere ki kendüye mededi ere, ol hünerden. *Ebu Manzar* ayıttı:

— Ey beyim, imdi ol hüner nice hünerdir, buyurasız, Atam ayıttı:

— Ol dediğim hüner suda yüzmektir, zira ki ayruk kişi kılıç ursa oğlum içün, oğlum duşmandan kurtulmağa imkân vardır. Amma yüzmek bilmese ve suya garkolsa ayruk kişi yüzdüğüyle oğlum kurtulmağa imkân olmaz.

Pes vardılar iki cüst ve hünerbent mellâhlar getirdiler ki bana yüzmek öğredeler. Amma benim gönlüm yok idi ki yüzmek öğrenem. Zira ki suya girmek-

ten korkardım. İllâ gerek ve gerekmez[264] beni anlara tapşırdılar, tâ şuna değin ki bana yüzmek öğrettiler. Eğerçi ki gönülden öğrenmezdim, kerihsenip öğrenirdim. Amma eyi öğrendim. Âhır takdir şöyle düştü ki ben *Hicaz*'a yöneldim. *Şam* yolundan *Dicle*'yi geçtik, *Musul*'a vardık ve *Musul*'dan öte *Şam*'a yöneldik. Henüz *Musul* sınırından çıkmadan haramiye duş geldik, kafileyi urdular. Filcümle ben soygun ve yalıncak yine *Musul*'a geldim. Gördüm ki elime gitmeğe hiç çare bilmezem. Naçar gemiye girdim ve *Dicle* suyuna yani *Şat* ırmağının içinden dik aşağı revan olduk ki *Bağdat*'a varavuz. Amma bir yer vardır ol *Şat* ırmağında, katı korkulu girdap ki içine düşen gemı garkolmayınca olmazdı, adına *Akbere* derlerdi. Pes andan öndin ki *Akbere*'ye ereler, ol korkulu mühlik girdaptan geçmeğe bir üstat mellâh gerek imiş ki ol girdabın yolunu bile ve onatlık ile geçe. Eyle olsa biz bir nice kişi ki gemide idik, gemimiz ol araya erdi. Ve hem gemicimiz dahı üstat değildi, yolu başaramadı, yanıldı gemımiz girdaba düştü, garkoldu. Biz sercümle yirmi iki kişiden bir ben ve bir pir kişi dahı *Basra*'dan ve bir dahı benim bir kulum vardı, adı *Zeyrek Keykâvus* idi, biz üçümüz yüzdük, sudan taşra çıktık, kalanı hep suda boğuldu, helâk oldu. Ol belâdan kurtulduğumdan sonra babamın sevgisi gönlümde ziyade oldu, arttı. Ve anın canı içün sadaka verdim ve dua kılmağı artırdım. Ve bildim ki ol aziz pir benim başıma bu işler geleceğin bilirmiş ki yüzmek öğrettirmiş. Eyle olsa pes gerektir ki bunculayın her ne türlü hüner olursa

oğluna cümlesin öğredesin. Tâ ki atalık hakkın ve şefkât resmin yerine getirmiş olasın, ki âlemde kişi belâdan emin olmaz ve bilmeğe yaramaz ki âdemin başından ne geçecektir. Pes her hüner ki öğrenirsin, bir gün işine yaraya. Pes taksirlik etmemek gerek, öğretecek hünerleri öğretmek gerek.

Ve öğretmekte üstat, oğlunu döğse sovuk şefkat etme[265], ko döğsünler ki oğlancıklar hüneri, ilmi ve edebi çubukla öğrenirler, yani döğülmek korkusundan öğrenir, ne öğrense; tabiatından değildir. Yani kendi kekiyle öğrenmez. Amma eğer oğlun bir edepsizlik etse ki sen ol edepsizliğine kakısan anı sen döğme. Uş üstadına deyeyim, de, korkut. Ve hem edeplese ustası döğe, edepleye, sen döğme, senden incinip gönlünde sana kin tutmaya. Amma her dem heybet göster durgıl, tâ ki seni hor görmeye ve her dem senden korka-dura. Ve akçadan ve altından ve her neden ki arzu edip senden dilese gücün yettiğince andan dilediğin tartınma, tā ki akça arzusu için senin öldüğün istemeye. Ve ekmek ki oğluna yedirirsin, edep ve hüner öğretmen içün yedirmek gerek, bilmiş ol ve oğluna bu ikisin öğretmeğe taksirlik etme. Ve anın kabiliyeti yoktur deme, zira eğer anın kabiliyeti ola, ya olmaya ve yahut sen ana gerek edep öğret, gerekse öğretme ki rûzgârı ana nasip olıcak keksiz öğretir. Şöyle ki demişlerdir: Men lem yüeddibuhu validâhu eddebehu'l-leylü ve'n-neharu, yani her kimse ki atası ve anası edeplemeye, geceler ve günler anı öğrede. Yani atasından anasından ayrı düşüp aç kaldığı geceler ve yalıncak kaldığı günler öğrede.

Ve hem bu mânayı bir ayruksu ibaretle ayıduptur benim ceddim *Şemsü'l-Maâli* — Rahmetullah —: Men lem yüeddibihu'l-ebevanu, yüeddibuhu'l-melevanu, yani ata ve ana naz ve rahatla edeplemese rûzgâr çok cefa ile keksiz edepleye. Amma sen atalık şartın yerine getir, ol hod Haktaâlâ ne tabiatla ki âleme gönderdi, yine ol tabiatla dirilse gerek. Zira ki halk ademden vücuda gelicek hulkun ve huyun bile tutagelir[266]. İllâ oğlan iken gücü yetmediğinden ve âcizliğinden huyun ve hulkun aşikâre edemez. Pes ulaldığınca ki teni kuvvetlenir, hulku ve huyu eyi midir, yatlı mıdır, belirip varır. Tâ şuna değin ki tamam kemal bula, çünki tamam kemal buldu, eyiliği dahı, yavuzluğu dahı tamam aşikâre olur. İmdı eğer sana edep ve hüner ve kabiliyyet atandan miras ise sen dahı anı oğluna miras ko, tâ ki oğul hakkın ödemiş olasın. Zira ki âdem iki tayifedir: Biri has ve birisi âm. Ol ki hastır, oğlanları içün sonunda koyup gitmeğe edep ve hünerden yeğ nesne yoktur. Ve ol ki âmdır, oğlanlarına miras komağa pişeden yeğ miras yoktur. Amma pişe, muhteşem oğlanlarının işi değildir. Zira ki hüner ayruktur ve pişe ayruktur. Yani hüner yeğdir pişeden. Meselâ bir yerde yirmi terzi olsa, arada kangısı terzilikte hünerbentçe ise kisbi, ol artuk hâsıl eder. Pes hüner yeğliğine delil budur. Amma hakikat yüzünden bakıcak benim katımda pişeden ulu hüner yoktur. Eyle olsa devletli kişiler oğlanlarına bir hünerli pişe öğretseler ve hiç nesne ol pişeden hâsıl etmeseler ayıp değildir, belki hünerdir. Yani hiç nesneye ihtiyaçları yok iken pişe öğrendikleri hünerdir. Zira ki kimse vardır buçuğa gücü yetmez[267] ve pişe dahı öğrenmez. pes hünersizliğine delildir. Eyle olsa kişinin elinde bir pişesi olsa hünerdir ki gerekli demde hüner budağı yemiş vermeyince olmaz; buna münasip

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Güştasb* vatanından ayrı düştü. Bu ayrı düştüğünün sebebin beyan etmeğe kıssası uzundur. Amma maksut oldur ki *Güştasb* çün vatanından ayrıldı, *Rum*'a düştü ve *Kostantaniyye* şehrine geldi, yani *İstanbul*'a geldi. Velî bilesinde dünyalığından hiç nesnesi yoktu. Ve âr dahı ederdi ki kimseden ekmek dilemeğe. İttifak şöyle düşmüştü ki oğlanlığı çağında atası sarayında demirciler işlediğin görmüştü. Ve anlardan körük çekmeği öğrenmişti. Ve bu dem ki âciz kaldı ve hiç rızk hâsıl kılmağa çaresi kalmadı. Naçar olıcak bir demirci dükkânına vardı ve ayıttı ki «Ben dahı bu sanattan bilirim.» Ol demirci bunu ücrete tuttu. Madâm anda idi, o körük çekmekten dirliğin çıkarırdı ve hiç kimseye ihtiyacı yoktu, tâ ana değin ki vatanına geri döndü. Geri nice döndüğünün sebebi *Şahname*'de işittiğin var ola. Andan sonra *Güştasb*, iline geldi, buyurdu ki hiçbir muhteşem ulu kişi oğluna pişe öğretmeği ayıp görmeye. Zira çok vakit olur ki çokluk yoldaş ve erlik ve bahadırlık hiç işe yaramaz. Velî müflislik vaktinde bir pişe olsa âdeme bun deminde medet erer. Nitekim *Peygamber* — aleyhisselâm — buyurur: Es-sınaatü emanün mine'l-fakri, yani pişe kişiyi dervişlik bunundan emin eyler. Pes pişeden her ne ki bilirsen bir gün eksiğine gerek olur. Eyle olsa bir zaman *Acem*'de bu

türe oldu ki dükeli ulularını oğlanları pişe bilirlerdi ve hem öğrenmeyi ādet edinmişlerdi öğredirlerdi. Pes pişden ne ki öğrenebilirsen öğren, bir gün ol öğrendiğin fayidesi sana değecektir.

Amma oğlun çün baliğ oldu, üzerine bak gör, eğer eyi ise ve iş başarmağa ve devletli olmağa meşgul ise anı evermek ardınca ol, avret alıver, tā ki bu hakkını dahı ödemiş olasın. Amma eğer bilesin ki ev başarmak ve devletli olmak başı yoktur. Anda pes bir müslümanın kızcağızını belâyâ salma ki birbiriyle dirilmeyiser[268], birbirinden inciniserlerdir[269]. Anın bigi olıcak ko, tâ ki ulala. Çünki ulaldı, nice bilirse işi kolayın eyle etsin, tek sağlığında ol dahı diri olsun ki sen öldüğünden sonra ana Haktaâlâ nice takdir edip dünyaya gönderdiyse şöyle dirilse gerektir. Üşte oğul halini bildirdim. Geldik imdi kızın olsa nice etmek gerektir, anı bildireyim

Fasıl. — Ey oğul, eğer kızın olursa anı bir mestüre dayeye ısmarla ve eyi besle, tâ ulalınca, çünki ulaldı, bir muallime ver tâ ki, Kur'an okumak ve namaz kılmak ve oruç tutmak ve anı ki elbette bilmek gerek, farzından ve sünnetinden öğrede. Velî yazıcılık öğretmeye, tâ ki maksudunu kime dilerse kendi hattiyle anlatmaya. Amma çün tamam büyüdü, becit cehdeyle ki tezrek anı ere veresin ki kızın olmadığı yeğdir, çünki oldu, ya erde gerek ya yerde, demişlerdir. Niteki şeriat beyi *Muhamed Mustafa* — aleyhisselâm — buyurur ki defnü'l-benati mine'l-mekrümati, yani kız ayalleri defnetmek ya er koynunda ya yer koynunda sercümle hürmetli işlerden birisidir. Amma ne denlü ki kızın evindedir, andan dayim şefkatin nazarın eksik etme. Zira ki kız ayaller atasının ve anasının esiri olurlar. Er oğlan bigi olmazlar. Zira ki ata oğlunu hoş tutmayıcak bir işe talep edebilir ki anın ucundan dirliğin çıkara, amma kız çaresizdir. Pes elindeki varından, evvel kızının cihazına harceyle ve anın işini tamam et. Dahı anı biregünün boynuna sara-ko, tâ ki kız kaygısından kurtulasın. Amma eğer kız er görmedik bikr ise sen dahı bir güveyi bul ki ol avret görmemiş ola. Şöyle ki kız gözün açar, ol eri görür, ol dahı gözün aça, bu avreti göre. Eyle olsa avret şöyle ki erinin sevgisini gönlünde bağlar, er dahı avretinin aşkını gönlünde şöyle bağlar.

Buna münasip

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Yezdücürd*'ün ki *Acem* melikidir, bir kızı vardı, adına *Şührebânû* derlerdi. Meğer gaziler anı esir ettiler, *Arap* kavmi *Medine*'ye getirdiler. Emirülmüminin *Ömer* — Radıyallahu anh — buyurdu ki *Şührebânû*'yu satalar, çünki anı mezada ilettiler, dahı emirülmüminin *Ali* — Kerremallahu veche[270] — bu hadîsi okudu. Kale en'-Nebiy — aleyhisselâm — Leyse'l-bey'a alâ ebnai'l-mülûk, yani ulu padişahlar ayalleri esir olıcak satmak olmaz. Çünki *Ali* — kerremallahu vechehu — bu haberi verdi. *Şührebânû*'nun üzerinden satu avazesi götürüldü. Ve anı *Selman Farisî*'nin — Rahmetullahi aleyh — evine ilettiler, tâ ki bir ere vereler. Pes *Şührebânû*'ya ayıttılar: «Seni ere vermek dilerler, sen kime razı olursun?» dediler. *Şührebânû* ayıttı: «Tâ ben eri görüp beğenmeyince

kimsenin avreti olmazam. Eğer dilerseniz ben bir deriçede oturayım ve *Arap* uluları bir bir benim önümden geçsinler, kangısın ki beğenem, benim erim ol olsun.» Hem eyle ettiler. Yine *Selman* evinde deriçede oturdu. Ve *Selman Farisî* önünde oturdu ve ol gelen kavmi tarif ederdi ki bu filândır ve ol filândır ve *Şührebânû* her birini denerdi, tâ ki emirülmüminin *Ömer* — Radiyallahu anh — geldi ve geçti. *Şührebânû* sordu ki bu kimdir. *Selman* ayıttı: «*Ömer ibn el-Hattâb*'dır - Radiyallahu anh- *Şührebânû* ayıttı: «Muhteşem kişi, velî pirdir.» Emirülmüminin *Ali* — Kerremallahu vechehu — geldi ve geçti. Sordu ki «bu dahı kimdir?» Selman ayıttı:

— Resulün ammisi oğlu *Ali ibn Ebî Talib*'dir. *Şührebânû* ayıttı:

— Katı ulu kişi ve muhteşem erdir ve tamam benim lâyıkımdır. Amma ol cihanda *Fatıma*'dan utanırım, dedi. Bundan sonra *Hasan ibn Ali* geçti — Radiyallahu anh — sordu ki «Bu kimdir?» *Selman* ayıttı ki «Bu *Hasan ibn Ali*'dir.» *Şührebânû* ayıttı:

— Bu dahı bana lâyıktır, amma çok avret nikâh ediptürür. Andan sonra *Hüseyin ibn Ali* — Radiyallahu anh - geçti. Sordu ki «Bu dahı kimdir.» *Selman* ayıttı:

— Bu *Hüseyin ibn Ali*'dir. *Şührebânû* ayıttı:

— Hiç avret almış mıdır? *Selman* ayıttı ki «Yok!» *Şührebânû* ayıttı: «Benim erim gerektir bu ola. Zira ki er görmemiş avrete avret görmemiş er gerektir, ki ne ben er görmüşüm ve ne ol avret.»

Filcümle ey oğul eğer dilersen ki kızın yerinmeye, bir güzel ve gökçek yüzlü güveyi bulmak ge-

reksin, zira ki kız oğlan olsun, gerekse avret olsun, çirkin ere gönül vermezler ve sevgi bağlamazlar. Pes kızı ki zişt ere vereler, kızın gözü güzel yiğit gözlemek ardınca olur. Eyle olsa sana ve erine dahı bednamlık hâsıl ola ve sonu rüsvaylık olur. Pes güveyi gerek ki yüzü gökçek ola ve dini dahı arı ola ve salih ola. Ve ayaline nafakayı sen bildiğinleyin nice helâl vecihten hâsıl edeceğin bile[271]. Ve andan gerü gerektir ki güveyi senden aşağı ola ve senden ulu kişi olmaya, tâ ki ol senin elin altında ola ki hem mal ile ve hem kişilikle ol seninle fahrede ki ben şunun bigi kişinin güveysiyim deye ve sen anınla fahretmeyesin. Yani benim anın bigi bir ulu güveyim vardır demeyesin. Bir bu ve bir dahı güveyi senden aşağırak olmağın fayidesi budur ki senden korkar, katı bütün söz söylemez, kızın rahat olur ve dinç geçer ve hatun bigi dirilir. Pes bunun bigi güveyi eline girse andan çok kalın isteme, kız satıcı olma ki ol kendi mürüvvetin eder, sen dahı elinde varından anın mürüvvetine ivaz ne edersen et, dahı kızı anın boynuna sar ve kurtar özünü bu ulu mihnetten. Ve her bir dostlarına dahı bu öğüdü ver ve fariğ ol, Vallahu a'lem.

YİRMİ SEKİZİNCİ BAP

DOST TUTUNMAK NİCE OLUR, ANI BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki kişi niteki diridir, dostlardan kaçmaz. Zira ki kişi karındaşsız olmak yeğrektir, dostsuz olmaktan. Niteki bir hakîme sordular ki «Karındaş mı yeğdir, yoksa dost mu?» Ol hakîm ayıttı ki: «Karındaş dahı dost olsa yahşıraktır.» Pes sen dahı fikreyle dostların işinde ki dostluk yolun nice gözlemek gerek. Bahşiş etse ne resme etmek gerek ve dostla nice kişilik etmek gerek. Zira her kim ki dostları kaydın kayıra, dostlar dahı anın kaydın kayıralar. Ve eğer, ol kayırmasa dostlar dahı kayırmayalar. Pes dost işini fikredip kayırmayan kişiye hiç kimse dost olmaya.

Andan gerü her dem bir dost tutunmağı âdet edin, tâ ki dostların çok ola. Zira çok dostlar arasında kişinin çok ayıpları örtülür ve çok hüneri açılır. Eyle olsa kişinin dostu çok gerektir. Amma çünki yeni dost tutasın, eski dostlarından yüzünü döndürme. Yeni dost talep et amma eski dostun dahı dostluğu yerinde dursun, tâ ki dayim dostların çok ola. Ve sakın ol dosttan ki seninle dostluğu yarıbuçuk ola. Eğer anın bigi olursa ki

seninle dostluğu yarı edeler, sen anlara tamam dostluk göster ve dayim eyilik et ve mizaçlarınca depren. Ve gerek eyi olsun ve gerek yavuz, her bir işlerinde anlarınla muvafakat eyle. Çünki senden eyilik göreler, buğur tamam gönülden sana dost olalar.

Andan sonra fikreyle, dostlarının dostlarını ki anlar dahı sercümle dostlarındandır. Ve kork ol dosttan ki senin duşmanına dost ola. Zira imkân ola kim, duşmanınla dostluğu senin dostluğundan artuk ola. Eyle olsa seninle yaramazlık etmekten hiç kayırmaya ol duşmanın ucundan. Ve ol dosttan dahı sakın ki senin dostuna duşman ola. Ve ol dosttan dahı sakın ki bahanesiz kime gerekse senden şikâyet ede. Anın bigi kişiden dostluk tamaᶜ etme ve cihanda hiç kimseyi ayıpsız sanma.

Amma sen hünerment ol ki hünerment kişilerin aybı az olur. Ve hünersiz kişileri dost edinme ki bihüner dostlardan eyilik gelmez. Ve andan gerü kadeh dostlarını ki seninle şarap ucundan dost oldular, sen anları kendüzüne nedimlerden say, dostlardan sayma ki anlar senden yeğ kadahi severler, kadeh ve süci dostlarıdır, senin dostların değildir.

Ve andan gerü nazar et eyilere ve yavuzlara. Eyilere gönülden dost ol ve yavuzlara dil uciyle, tâ ki bu iki tayifeye dahı dostluğun belire. Zira ki kişinin yendek haceti eyiler katında bulunmaz. Eğer bir yavuz kişi katında hacetin olsa dahı dostluğun sebebiyle hâsıl ola. Eyle olsa yavuzlarla dostluk et. Evet ağduk kişilerle dostluk etme ki onat duşman

yeğdir, ağduk dosttan; zira ağduk dost cehl ile bir yaramaz iş ede ki yüz onat duşman akılla etmeye. İmdi dostluğu bir kavimle et ki hünerment ve görkem ve ahdı bütün ola, tâ ki anların hünerinden sana dahı sirayet ede ve sen dahı ol hünerlerle mâruf olasın. Ve yalnızlığı, yaramaz kişinin musahabetinden artuk sevgil. Şöyle demişlerdir ki el-vahdetü hayrün min celisi's-sû[272].

Şöyle bil ki halk iki nesnesiyle bilmeğe yarar ki dostluğa yarar mı, yoksa yaramaz mı? Bir budur ki iyisinin dostlar nışanı gücü yettiğince nesnesini dostundan tartınmaya. Ve ikinci oldur ki dostunun eli dar olsa ol demde yüzün döndürmeye. Tâ kim ol dostu ölse öldüğünden sonra oğlancıklarını ya hısımlarını bula ve anlara dahı her dem eyiliği erişe. Ve ol dostun ziyaretine vara, tehassür ede, dua kıla. Eğerçi ki ol türbe, dostunun türbesi değildir, velî dost kalıbının türbesidir. Yani dostluğa yarayan candır ve ten ol canın kalıbıdır. Pes nitekim can dostluğu için teni hoş görürdün, ol kalıp yattığı türbeyi dahı hoş gör. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Sokrat Hakîm*'e ilhah etti kâfirler; yani becit tuttular ki gel puta tap deyu. Ol ayıttı ki: «Tanrı göstermesin, ben âdem düzdüğü nesneye tapam.» Eyle olsa tutular anı puta tapmazsın deyu asmağa iletirlerdi. Şagirdlerinden bir bölük halk ağlaşıp yanınca bile giderlerdi. Ayıttılar: «Ey hakîm, üş ölmeğe gönül berkittin[273] bari ayıt seni nerde defnedelim?» *Sokrat* gülümsedi ve ayıttı: «eğer beni bulursanız nerde gerekse defnedin», dedi. Yani aranızda ben belli olsam yeğrektir, kuru kalıp yeri belli olmaktansa. İmdi bu kalıbı dahı dostluk şartı içün ana-durgıl. Amma dostlar çokluğuna gönül bağlayıp dostların çoktur, deme. Sen sana dost ola-gör ve önünü ve ardını gör. Ve dostlarına itimat edip kendüzünden gafil olma ki eğer bin dostun ola, hiç kimse seni yine senden yeğrek sevmeye. Evet dostlarını genişlikte ve darlıkta dene. Dos oldur kim nimet genişliğinde, horlukta ve hürmette, ve darlık deminde, assıda ve ziyanda seninle bile ola. Ve ol dost ki senin duşmanına dost ola, ol dost değildir, sercümle bilişlerdendir. Ve dostlarına hoşnutluk deminde nice isen şikâyetli olduğun vaktin dahı şöyle olmak gereksin. Filcümle dost anı bil ki bilesin seni sever ola; ve dostuna bir nesne öğretme ki sonra duşman olıcak sana ziyan ola ve son peşimanlık assı etmeyiser[274]. Ve eğer derviş isen bay kişileri dost tutunma ve talep dahı etme, zira dervişleri kimse sevmez, hâssa ki baylar. İmdi dostu kendi miktarınca gör ve kabul et. Ve eğer bay isen ki derviş kişiyi dost edinesin revadır. Amma halkın dostluğuna gönlünü kayim tut ki senin dahı işin halk arasında kayim ola. Ve eğer bir sebeple günahsız bir dostunun gönlü yerinden ırılsa ki senin anda hiç suçun olmasa anın biginin gönlün yerine getirmeğe meşgul olma ki günahsız incinen dostluğa değmez. Ve tamaᶜkâr dosttan ırağ ol ki seninle dostluğu tamaᶜ içün eder. Ve kindar kişilerle dost olma ki kin tutmağı öğrenen kişinin hergiz gönlünden kini gitmez olur. Çünki hemişe rencide ola, ve kindar; senin dostluğun anın gönlüne nice ola. İmdi çünki dost halini bildin, duşman halinden dahı bilmek gereksin ki duşmanın işi nedir ve hali nicedir, Vallahu a'lem.

YİRMİ DOKUZUNCU BAP

DUŞMANDAN SAKINMAK TEDBİRİN BEYAN EDER

Ey oğul cehdet ki kimseye duşman olmayasın. Ve eğer kimse sana duşman olsa korkma ve kayırma. Zira ki duşmanı olmayan kişi sonra duşman tapası olur[275], demişlerdir. Ve lâkin uğurlayın ve aşikâre duşman işinden gafil olma. Dayim yavuz sanu ile sana mekr ergürmek tedbiri ardıncadır. Sen dahı anın bir lâhza yavuz mekrinden emin olmayasın. Ve duşmanın halinden ve mekrinden her dem sora-durgıl, tā ki duşman belâsına ve âfâtına giriftar olmayasın. Ve andan sonra tâ fırsat elvermeyince duşmanlığın aşikâre etme ve duşman üzerine ne denlü ululanırsan ululan ve kendüzünü duşmana büyük göster; ne denlü düşmüşsen dahı yalımını alçak gösterme ve duşmanın eyice yüz gösterdiğine, ya tatlıcak sözüne aldanıp gönül bağlama ve inanma. Ve eğer duşman sana şeker göstere, sen anı acı nesne san. Ve duşmanın ne denlü kiçi olsa sen anı hor görme ve bir zayıfça duşmanına şöyle duşmanlık et ki bir gürbüz duşmanla eder bigi ve ol dahı nedir deyip, usan olma.

Hikâyet. — İşittim ki *Horasan*'da bir ayyar vardı, katı muhteşem ve eyi kişiydi. Ve meşhur

belli er idi, adı *Mehlep* idi. Bir gün bu ayyar birkaç şagirdleriyle bir mahallede giderdi. Ayağın bir kavun kabının üstüne bastı, ayağı tayındı ve yıkıldı. Dik duru- geldi, yanından bir bıçak çıkardı. Ve ol kavun kabını doğram doğram eyledi. Hizmetkârları ana ayıttı:

— Ey serhenk, bu ululuk ile ve akılla ki sensin, utanmadan bir kavun kabın bıçakla urursun? *Mehlep* ayıttı ki: «Beni bu kavun kabı düşürdü, ayağımalan duşmanım budur ki kinim almayayın mı?» Pes duşmanı hor tutmamak gerek, eğerçi ki hor ola. Zira her kim ki duşmanı hor göre, duşman elinde tez hor ola. Amma çünki bir kimse ile duşmanlık edesin, dembedem özünü anın üzerine yeyin bildiğin halde dahı anı halka yavuzlayıp görün ne ācizdir deyu hemişe ana söğme ve kimse katında yerip yersime kim ol nesne ile sana fahrolmayıserdir bu işten. Zira neuzübillâh eğer ol senin üzerine yeyin olursa sana bir ulu âr olur. Ol duşmandan âciz ve fürumande kalasın. Hāssa ki dilden dile düşesin. Görmez misin ki bir padişah çünki biregü ile uğraşa ve fethede. Eğerçi ki ol garimi bir hiç kimse ola, amma ol fetheden bey içün şairler fetih methin okurlar ve yazıcılar elden ele fetihnameler yazarlar. Velî ol namede evvel ol sıngın çerinin yiğitliğin söylerler ve atlısın ve yayasın öğerler. Ve bir en kemce yayasın bir arslana benzedirler. Andan sonra aydurlar: Bunun bigi azîm çeri üzerine filân beyin çerisi mansur oldu ve ol çeriyi sıdı dağıttı, derler. Eyle olsa beylerini ululamış olurlar. Ve çerilerinin kuvvetin yâdetmiş olurlar. Eğer evvel ol garim çerisini öğmeseler ve âciz

ve hâr çeriydi, deseler ve yerseler pes bu muzaffer olan padişaha ve çerisine hiç fahrolmazdı. Ha bir âciz ve zayıf çeri sımış ne varmış, derlerdi.

Hikâyet. — Şöyle işittim bir vakit *Rey*'de bir avret vardı, melike idi, yani padişahlık ederdi. Ve kendi beylik ettiğine sebep ne idi ki beyan ola. Ve ol avretin lâkabı *Seyyide* idi. Melikzade avret idi. Ve zahide ve kâfiye idi. Ve hem benim atamın ammisi kızı idi ve *Fahrü'd-devle*'nin avreti idi. Çün *Fahrü'd-devle* vefat etti. Anın bir küçücük oğlu kaldı, ana *Mecdü'd-devle* deyu lâkap kodular. Ve padişahlık adın ol oğlancığa taktılar. Çünki oğlan ulaldı, nâhalef oldu ve padişahlığa yaramadı. Hemen beylikte anın adı vardı ancak. Yoksa ol gece ve gündüz evde karavaşlarla işretle meşguldü. Velî anası *Rey*'de *Isfahan*'a ve temamet *Kûbistan*'a otuz yıldan az eksik padişahlık sürdü. Ve müdara ile iline yad yağı ayağın bastırmadı. İmdi ey oğul benim maksudum bu kıssada oldur ki senin deden *Sultan Mahmut* — Rahmetullah — bu *Seyyide*'ye elçi gönderdi ki şimden gerü hutbeyi gerektir ki benim adıma okudasın ve akça ve altın sikkesini benim adıma urdurasın ve yıldan yıla haracı boynuna alasın. Yoksa varırım, ilini elinden alırım ve seni yok ederim. Çünki elçi geldi ve haberi değirdi. *Seyyide* ayıttı: «Var *Sultan Mahmud*'a ayıt ki benim erim *Fahrü'd-devle* diri iken senden bunun bigi rey gele deyu endişe ederdim. Şimdi ki erim vefat buldu. Ve iş benim üzerime düştü, gönlümden bu endişe çıktı ve ayıttım ki *Sultan Mahmud* ulu padişahtır, ve âkıl; ve bilir kim kendü bigi bir adlu padişah mülkten ötürü benim bigi bir avret

cengine gelmek olmaz. Ve lâkin benimle uğraşmağa gelirse Allahutaâlâ bilir ki ben kaçacak değilim. Ve savaşa hazır durmuşum. Andan ötürü ki savaş etmek iki yönden hâli değildir. Elbette iki çerinin biri basılsa gerek. Eğer ben seni, çerini sıyarsam dükeli âleme haber gönderem ki *Sultan Mahmud*'u sıdım ki ol nice sultanları sımıştır. Ve bana dahı fetihname değe ve bana dahı fetih şiirin okuyalar. Ve eğer sen beni sıyarsan ne diyesin. Ben dahı fethettim, bir avreti sıydım deyesin. Eyle olsa bundan sana hiç fahir hâsıl olmaya.» Pes bu bir sözle *Sultan Mahmut* ayruk bu avretin eline kasdeylemedi.

İmdi bunu anın içün dedim ki duşmandan çok ihtiyat etmek gerektir. Zira ki rûzgâr hâkimlerinin eli halk üzerine uzundur, tez erişir. Pes duşmanın helâkine dürüş, andan önden ki ol senin helâkliğin tedbirine dürüşe. İmdi hiç hal ile duşmandan emin olma, hâssa ki ev duşmanından. Eyle olsa ev duşmanından katı kork ki yad duşman seni evdeki duşman bigi görmez. Zira ki ev duşmanı senin her halinden haberdardır. Amma sen anın halinden bihabersin. Çünki ev duşmanı senden bir kez korkulu oldu, ayruk anın gönlü sana yavuz sanmaktan hali olmayıser[276], herdem haline nazır ola, gözleye. Velî taşradaki duşman böyle gözlemez ki ev duşmanı gözler. İmdi hiç duşmanla gönülden dostluk eyleme. Velî mecazi dostluğu edegör ki, yani yalandan dostlucak et, kayırmaz. Ola kim ol mecazi dostluğu hakikat dostluğuna ergüre ki çok yalan dostluk edenler sonradan gerçekten dostlar oluptururlar. Çok oluptur ur ki iki duş-

manın arasında eyi dostluk kopuptur. Ve çok olupturur ki iki dostun arasında yavuz duşmanlık kopuptur. Ve bilmiş ol ki duşmana eyilik etmek biçareliğe delildir. Yani duşmanı helâk etmeğe kişi çare bulmasa âciz kalsa naçar eyilik etmek gerek. Pes cehdeyle, tâ ki dostluk duşmanlıkla amihte olmaya. Ve cehdeyle ki dostların çok ola ve duşmanların az ola. Şöyle ki elinden gelse bin dost tutun ve bir duşman tutunma. Zira ki ol bin dostun seni duşmandan saklamağa gafil olurlar, velî ol bir duşman sana yavuz sanmaktan gafil olmaz. Ve halka kendüzünü zebun eyleyip ıssı soğuk zahmetin çekmekten ve halkın yükün götürmekten âret ki olmaz kişinin yükün götürmek kendi kadrin bilmemektendir. Pes her kişi ki kendinin kadrin bilmeye, malûm olur ki erliğinde noksanı vardır. Ve biregü ki senden güclü ola, duşmanlık etme. Ve senden zayıf olan duşmanı türlü türlü cevr ile cefaya uğratmayınca dinlenme. Ve lâkin eğer bir duşmanın senden aman dilese ne denlü ki katı duşman ola ve sana çok cefa etmişse dahı sen ana aman ver. Ve duşmanın aman dilediğini key ulu nimet yerine gör. Zira ki duşmanın sıngını ve kaçtığı ve öldüğü nice ise aman dilediği dahı hemen eyledir. Amma çünki duşmanı zebun göresin, bir uğurdan emin olup oturma, vaktehā deneyi- dur. Andan gerü duşman, elinde helâk olduğuna sevinirsen revadır. Amma eğer kendi eceliyle ölse şâd olup sevinme ki sevinmek ol vakit olaydı ki sen dahı ölmeye idin. Eğerçi kim hakîmler deyiptürürler ki kişi duşmanından bir nefes sonra ölse ol ölümü ganimet bilmek gerek. İllâ çün gördün, dükelimiz ölsevüz gerek[277], pes kimsenin ölümüne şâd olmamak gerek. Nite ki ben dedim bir beyitte:

Şi'r-i Pârsî

Çün merk türa nîz bihahed fersud
Ez merk-i kesi çi şâdman bâyed bûd

Tercüme-i Türkî:

Çün ecel sonra seni etse gerek pejmürde
Pes kimsenin öldüğüne şâd olmağın fikrin kes.

İmdi bilmiş ol ki kamumuz sefer direzesine yaraklanmışız, sefer direzesinin üstünde yürürüz, yani çulha direzesi ipliktir ve sefer direzesi yoldur· Çün yol üstündeyüz, pes bu yola giren kişiye eyi amelden özge azık götürmek olmaz ki hemin ol yolun azığı eyi ameldir. Nitekim Haktaâlâ buyurur ki tezevvedû fe-inne hayre'z-zadi et-takvâ[278].

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Zülkarneyn* ki âlemi dolandı ve cihanı kendüye müsahhar kıldı, geri döndü evine gelmeğe kasdetti. Tanrının emriyle, çünki *Damgan*'a geldi, vefat etti. Amma ölümü deminde vasiyetinde ayıttı, beni tabuta kon, dahı tabutun yanını delin, bir elimi taşra çıkarın ve avucumu açın; ne yere ki iletesiz, tā halk göreler, eğerçi ki cihanı hep tuttum bileler, gittiğim vakit uş eli boş giderin. Ve hem anama aydun, eğer dilersen ki revanım senden hoşnut ola, benimçün kaygı yemesin. Ve eğer kaygı yerse bari iki kişi bulmayınca kaygı yemesin. Biri ol ola ki anın bir sevgili kimsesi ölmemiş ola ve biri dahı ol ola ki hiç ölmeye, yani bunun gibi kişıler bulunmaz. Ol dahı hiç kayırmasın, dediği oldur.

İmdi ey oğlul sen dahı ölümün san. Eğer kimseyi ki elinle düşüresin, iğen dahı benden kesilsin deme, ayağınla yarı çekiver, ileyüne gelsin, tâ iğen dahı üzünlük olmaya. Zira ki bir sicimi uran ile burucak birbiriyle ulaşır, eğer andan katıca bursan, şöyle ki urandan geçse filhal üzülür. Pes dükeli işinin endazesin sakla, şöyle ki *Ebu Şekûr* aydur bir beyitte:

Şi'r-i Pârsî

Çü pâzehr zehrest k'efzun şeved
V'ez endaze-i hîş birun şeved.

Türkî Tercüme:

Gel uranla bekle endazeyi sen
Nazar kılmagıl çoğa bak aza sen
Ki pâzehr tiryak iken zehrolur
İçen anı endazesiz, kahrolur.

Ve bir kişi dahı demiştir, hem bu mânada bir beyitte:

Şi'r-i Pârsî

Ez endaze her çi k'ender güzeşt
Eğerçi kirami büvet hâr geşt.

Tercümesi:

Ne kim hadd ü endazesin kovar olur.
Ne denlü aziz ise key hâr olur.

İmdi dostluk ve duşmanlık endazesin sakla ve cehdeyle tâ ki sen hâsitlerin işinden gafil olmayasın. Ve türlü türlü hareketler gösteresin ve anı kakıdasın ve hışma getiresin, tā ki hışmı kaygısından eti eriye ve gücü kuruya. Ve sana yavuz sananlara yavuz sanıcı ol. Ve anların artuğun isteme ki anların artuğun istemek kendi eksilmeğin istemek olur. Evet senin fikrin budur ki ben anlara eyilik sanayım, anlar dahı bana eyilik sanalar dersen bu ev hesabıdır kim böyle bazarda dürüst gelmeye. Zira ki desti değme kez sudan bütün gelmez[279].

Şi'r-i Pârsî

Derdest berây âb midared gelû
Şayed ki dürüst nayed ez âb sebu.

Tercümesi:

Hazır tut elinde bir kabak çekme emek
Kim bile sudan dürüst gelmeye seğek.

Ve andan gerü delülere ve yok yerden savaş isteyici heriflere baş koşma. Ne denlü yükün götürebilirsen götür. Velî gerdenkeşlere gerdenkeş ol. Ve her işte ki olasın kişilik yolundan öte ağdukluk yoluna geçme. Ve dostuna ve duşmanına sözü ki söylersin, anul söyle, katı ve acı söyleme. Anul ve tatlı söyle ki tatlı söylemek ikinci cazuluktur, demişler. Ve her ne kim söyleyesin eyiden, yatlıdan, evvel ol sözün cevabın fikreyle, andan söyle. Ol sözü ki sen işitmek istemezsin, ayruğa dahı işittirme. Yani sen kimseye acı söyleme, tâ ki sana dahı acı söylemeyeler. Ve her söz ki kimsenin önünce söyleyemezsin, ardınca dahı söyleme. Ve yok yere kimseyi korkutma. Seni şöyle edem, böyle edem deyu lâf urma. Ve olmamış işe göresin neyleyim deyince gördün mü neyledim de. Şöyle ki ben ayıdurum:

Şi'r-i Pârsî

Ez dil sanema aşk-ı tü birun kerdem
V'an kûh-i gam-ı tü be-hāmun kerdem
İmruz negûyemet ki çün hahem kerd
Ferda bînî ki gûyemet çün kerdem.

Tercüme-i Türkî

Aşkını gönülden sanema sordum tuttum
Dağlar bigi kaygılarını yazıya attım
Bugün demezem sana ki yarın üş ederem
Yarın göresin sana deyiserem üş uttum.

İmdi cehdeyle ki evvel işi edesin, andan söyleyesin. Ve biregüye dil uzatma, beyhude yere ki ne vakit gerek ıse sana dil uzatmak elinden gelir ola. Ve hergiz iki yüzlülük etme ve iki yüzlü âdemlerden ırağ ol. Ve yedi başlı ejderhadan korkma, evet digiciden kork. Zira ol söz iletip getirmektèn bir demde yırttığın sen bir yılda dikemeyesin. Ve ne denlü ulu ve muhteşem kişi isen dahı senden uluca ile hüccetleşme, tâ ki ululuğun yüzü suyu yerinde ola ve eğer biregü sende bir ayıp tutsa, gerek ve gerekmez[280] sen ol aybı kendüzünden ırağ eyle. Ve kendüzünü bir tekellüflü yere geçirme, tā ki ol yerden bitekellüf aşağa inmeyesin ve kimseyi öğersen şöyle öğme ki sonra yermeli olıcak yeremeyesin. Ve ol denlü dahı sıma ki öğmek deminde öğemeyesin.

Ve her kimin ki senden hiç bap ile umusu olmaya, anı hışmınla ona buna şikâyet etmekle korkutma ki her kişi ki senden fariğ ola, ol senin hışmından ve kelecinden dahı korkmaz olur. Ve her

kimin ki senden korkusu ola, sen anı dahı beter korkutsan key mühmellik etmiş olasın. Ve her kimin ki bir işi ola ve bilesin ki sensiz bitmez. anı iğen zebun etme. Ve iğen dahı katılık etme. Ve reva görme ki ayruk kişiye kakıdığını andan çıkarasın. Ve eğer günah dahı işlese çün senden haceti vardır, günahını affeyle.

Ve kendi çakerlerine yok yerden bahane isteme, tâ ki sen anlarınla şen olasın. Ve anlar senden ürkmeyeler ve dayim kullukçuların şen tut. Zira kullukçuların senin köylerindir. Niteki köyü şen tutasın, hâsılı artuk verir. Kullukçu dahı şen olsa kulluğu artuk eder. Ve eğer viran tutarsan senin dahı işin viran ola. Andan gerü kullukçuların fermanberdarların tut, kapında buyruğun tutan kullukçunun ağduğu buyruk tutmayan kullukçunun onadından yeğdir. Andan gerü eğer bir iş buyurasın, iki kişiye buyurma, tâ ki ol işe ziyan değmeye; demişlerdir ki iki kişi arasında pişen aş ya tuzlu olur, ya tuzsuz. Ve iki avret olduğu ev temiz süpürülmez.

Ve eğer, sana kulluk buyursalar ben bunu yalnız nice işleyeyim deyu ortak isteme, tâ ki ol işine halel ermeye. Sonra ol işi buyuran katında yüzün kızarmaya. Amma dostuna ve duşmanına kendüzünü ısıcak göster, sovuk gösterme. Ve halkın suçun gözleme. Katı meşgul olma ve her bir sözü alıp parmağına dolama. Ve var yere ve yok yere halkı kınamağa gönül bağlama, kerem yolunu sakla ve gözle, tā ki her dilde seni öğeler ve eyi adla âlemde meşhur olasın. Ve keremle maruf olasın, vesselâm.

OTUZUNCU BAP

BİR SUÇLUYU AFFEYLEYİP BAĞIŞLAMAK MI YEĞDİR, YOKSA CEZA ETMEK Mİ? ANI BEYAN EDER

Ey oğul herbir suç için kimseyi kınamak sanusun sanma. Şöyle kim eğer biregü bir suç işlese sen kerem eyle ve ol suçun özrünü andan dile. Zira ol suçlu âdem oğludur, âhir âlemde suçu evvel *Adem* atamız işledi. Şöyle ki ben derim bu iki beyitte:

Şiir

Ger men ruzî zi hizmetet geştem ferd
Sad bâre dilem ez an peşiman hord
Cânâ beyeki günah ez bende megerd
Men âdemiyem güneh-i nuhst *Adem* gerd.

Türki Tercüme:

Vaslından ayrı hecr ile mahrem değil miyim?
Cürmüm bilip nedamete hemdem değil miyim?

Benden çevirme yüzünü bir kez günah için
Adem günah etti, ben âdem değil miyim.?

İmdi uranı bir suç için kimseyi kınama, tâ ki seni dahı suçsuz kınamayalar. Yani halk keşki

böyle etmeye idi, deyu kınamayalar. Ve yok yere hışımnâk olma. Kakımaktan gayet üşendiğin vaktin kakıncını yutkunmağı âdet edin. Ve çün biregü katında suç işleye ve döne senden suçun bilip af istese ol suçu bağışlamağı kendüzüne vacip bil. Eğerçi ki kan ulu suç ise dahı affetmek yeğdir. Zira ki eğer kul suç işlemese hocanın affı belirmezdi. Eyle olsa çün sen dahı suçuna göre cezasın veresin, pes sende kerem nerede olmuş ola. Evet eğer affedip bağışlarsan ululuk şerefinden hâli olmayasın.

Amma sen cehdet ki suç işlemeyesin, tā ki sonra özür dilemeli olmayasın. Ve eğer nagâh biregü katında suçlu olsan, yine özrün dilemeğe âretme, tâ ki aradan ünegülük ipi kesile. Ve eğer biregü bir suç etse ki elbette kınamak gerek, eğer tamam ol suça göre kınarsan, kerem ve şefkât ve hilm yolun unutmuş olasın. Amma nizam-ı âlem için şöyle gerektir ki bir dirhem suç edeni buçuk dirhem suç etmiş bigi kınayasın, tâ ki siyaset resmini yerine getirmiş olasın. Ve hem kerem şartın sakınmış olasın ki reva olmaya kerem ehline şefkatsizler işin işleyeler.

Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim kim *Muaviye* zamanında bir bölük halk bir suç işlediler ki hepsini anın öldürmek vacipti. Pes *Muaviye* buyurdu ki önünde boyunların uralar. Birkaçının boynun urdular. Aralıkta birin dahı getirdiler kim boynun uralar. Ol kişi ayıttı: «ya müminler beyi, her ne kim bize edersin, suçumuza göre yeridir ve biz suçumuza ik-

rar ederiz. Amma Allah için iki keleci söyleyim, dinle ve yine bana cevabımı ver.» *Muaviye* ayıttı:

— Söyle.

Ol kişi ayıttı ki: «Senin keremin ve hilmin ve şefkatin var idiği dükeli halk içinde belli olmuştur. Eğer bu suçla bizi bir bey katına iletseler ki hiç şefkati ve keremi olmaya idi, acep nice ederdi?» *Muaviye* ayıttı: «Hemen ben ettiğim bigi ederdi.» Ol kişi ayıttı:

— Pes senin kereminden ve şefkatinden bize ne fayidedir, dedi. *Muaviye* beylerine ayıttı:

— Eğer ol kişi bu sözü önden demişse idi kamusunun suçun bağışlardım, dedi. Buyurdu, ol kişiyi kalan yoldaşlariyle azat ettiler.

İmdi ey oğul, senden dahı suçlular af istese sen dahı bağışla, dileklerin kabul eyle.

Fasıl. — Eğer biregünün senin katında haceti olsa ve bilsen ki ol haceti bitirdiğinden senin dinine ve dünyana ziyan yoktur, pes sehil altın için ve akça için ol eksiklinin hacetin bitirmeyip katından gönlünü sınıklı gönderme, hacetin bitiriver. Anın eyi sanusunu senin üzerine, yanlış gösterme. Zira ki ol seni eyi kişidir deyu güman etmeyince gelip senden nesne dilemez ve hem ol miskin ol haceti sebebinden sana gelir ve esir olur ki biregüden dilekli olmak ikinci esirliktir, demişlerdir. Pes esire merhamet etmek gerektir ki esirlik eyi edğildir, yaramaz nesnedir. Pes bu mânada taksirlik kılmağı reva görme, yani eksiklilerin hacetin, gücün yettiğince bitirgil, tâ ki iki cihan hoşnutluğun hâsıl etmiş olasın.

Geldik sana eğer biregüden bir hacet dilemek endişesi düşse, dene gör, ol kişi cömert midir, yoksa bahil midir. Eğer cömert ise hacetin andan dile. Amma dilek vaktini sen dahı gözet. Yani bir vakit ki ol kişinin gönlü dar veya henüz aç iken dileğini dileme, tâ ki umduğundan mahrum olmayasın. Andan gerü dilersen bir bitecek nesneyi dile. Ele girmeğe imkân olmayan nesneyi dileme, tâ hasıl ola. Ve hacet dilemeğe vardığın vakit evvel eyi sözler fikreyle ve bir hoş edeple ve kaide ile münasip söz getir ortaya, andan onatlıkla bu münasebetten sözünü ayır, maksuduna ilet ve hacetin dile. Ve sözünde ki söylersin, çok lûtuf göster ki lûtuf göstermek hacet vaktinde ikinci şefi'dir, demişler, yani bir sözü geçer kişi yeridir. Ve bir «ahı» demeğince ol lûtuf gösterdiğinin yardımı vardır. İmdi eğer haceti böyle dileyebilirsen, beher hal vardığın yerden dileğin hâsıl olmayınca olmaya, şöyle ki ben derim bir rubaide:

Rubai

Ey dil hahî ki der dilârâm resî
Bi bîmari bedan meh-i tâm resî
Bari be-murad-ı vey bizî, ez pey-i anki
Ger dânî hâst kâme der kâm resî.

Tercümesi:

İstermisin gönül ki dilârama eresin
Dün olmadan karanu, meh-i tama eresin
Gözle rızasın ol sanemin iste kâmını
Ger kâmın isteyebilesin kâma eresin.

Eyle olsa hacetin olduğu kimse katında kendüzünü bir kemter kul yerinde görmek gereksin ki el-insanü abîdü'l-ihsan, yani âdem eyiliğe kuldur. Ve biz Allahutaâlâya anın içün kulluk ederiz ki her dem anın dergâhına ihtiyacımız vardır ki eğer muhtaçlıktan münezzehmişse[281] halk hiç kimse Allahutaâlânın ibadetinden yana yüzün ve yönün döndürmezdi.

İmdi çün dilek diledin ve dileğin icabete makrun oldu, verdiler: Pes ol kişinin şükrün yerine getir, hoşnut et anı senden, tâ ki ol dahı hacetini bitirmek fikrin arturmak ardınca ola. Niteki Haktaâlâ buyurur: « Ve lein şekertüm leezidenneküm, şükür nimet ziyadeliğine sebeptir. «Haktaâla şakir kulları sever.» Ve hem evvelki dilekte kabul olıcak şükretmek ikinci dileğin kabul olmağın ümizidir. Amma eğer biregüden hacet dilesen ve kabul olmasa ol kişi katında hacetin bitmediğini kendi taliinden bil. Varıp ol kişiden halka şikâyet etme, hacetimi bitirmedi deme. Zira ki senin halka şikâyet ettiğinden ol kayırırmışsa[282] hacetini bitirirdi.

Andan gerü eğer bu dilek dileyü vardığın kişi eğer bir bahil ve nâkes kişi ise ayık iken varıp andan nesne dileme, sarhoşluğu vaktinde dile ki bahiller ve nâkesler sarhoş iken cevanmert olurlar, ve kerem gösterirler. Eğerçi ertesi pişman olurlar, illâ sen hacetini bitirmiş olursun.

İmdi şöyle bilmiş ol ey oğul ki çünki bu mukaddemde geçen sözleri söyledim ve tamam ettim. Ve her yönden biraz aklım erdiğince söyledim ve

dilerdim ki yendek bu yüzden söyleye idim. Nâgâh pişelerden dahı öküme geldi, tâ ki anı dahı okuyasın, ve bilesin, zira bilmeğe yarar. Şayet ki rûzgâr seni bir pişeye görümlü eyleye. Ben hod dilerdim ki cemî ulûm bende ola idi ki sana öğrede idim, tâ ki öldüğüm vaktin senden yanadan biraz kaygım eksik ola idi. Ve lâkin ben bilüden piyade kaldım, yetemezem. Amma ilmi bildiğim halde dahı benim sözüm sana ne denlü fayide ede ki benim sözümün eseri senin gönlünde benim atam sözü bigi olıser, gönlümde[283]. Hele seni melâmetleyip söylemezem. Sen gerekse tut, gerekse tutma. Ben söz tadın dimağına vermiş olayım, tâ ki gereklü demde bir söz-başarır kişiye ihtiyacın olmaya: eğer sen işidesin ve eğer işitmeyesin, hele ben her pişeden birkaç söz söyleyim, tâ ki sözde bahillik etmemiş olam, vesselâm.

OTUZ BİRİNCİ BAP

İLİM TALEP ETMEK VE FAKİHLİK VE MÜDERRİSLİK VE KADILIK AHVALİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki sana birkaçın pişelerden anam dedimdi. Ve maksut pişeden yendek şol dükkânında oturup işleyenler değildir. Kişi her iş ki elinde tuta ol iş ana pişe olur. Pes gerektir ki elinde tuttuğun işi eyice bilesin başarmasın, tā ki ol işin hâsılından bol yiyesin. İmdi şöyle ki ben bilirim, hiçbir pişe yoktur ki âdem anı isteyicek tamam ârâste işlemeğe doğrulmuş ola, hemen el uralar ve işleyeler, hiç buna imkân olmaz. Helbette piyeşe dahı terbiyet gerektir ki sen terbiyet edesin. Şöyle onatlayasın ki iş deminde âsanlıkla işlene, zira ki terbiyetsiz nesnenin zahmeti artuk olur.

Geldik imdi ey oğul pişeler çoktur. Eğer herbirin ayrı ayrı sercümlesin şerhedersem imkân olmaz. Ve hem kitabım dahı urandan çıkar, uzun olur. Ve lâkin her cinsten ki vardır, pişeler üç kısımdan taşra değildir. Birisi bir ilimdir ki pişe yerine tutarlar. Ve birisi bir pişedir ki ilim yerine tutarlar ve birisi mücerret ilm-i Nass'tır[284].

Amma ol ilim ki pişeye sayılır, tabipliktir ve müneccimlik ve mühendislik ve hakkâklik ve şairliktir, ve ne ki bunlara benzer var ise.

Ve ol pişe ki ilme taallûktur, çilingirlik ve nalbantlık ve yapıcılık ve kehriz kazıp dağlar dibinden yazılara su çıkarmaktır ve ne ki bunlara benzer var ise, bunlar bir pişedir ki ilme mensuptur.

İmdi kitabın mütercimi *Mercümek*'den bir sual vârit oldu. Ol sual oldur ki sebep ne ki tabiplik ve anın mütabileri pişeye mensup ola, amma nalbantlık ve mütabileri ilme mensup nice ola! Cevap budur ki tabip ve müneccim ve bakilerin tahkikı yoktur ilminde, amma pişe ediniptirürler, andan kesbetmek içün[285]. Amma çilingir ve nalbant, ve bakisi bular ilmini tahkik bilirler. Delil budur ki eğer tabip elbette ben illeti gidereyim dese elinden gelmez. Evet bunlar sanatında ben bunu şöyle edeyim dese elinden gelir. Ve'l-baki alâ hâzâ[286].

Geldik sözümüze: Birisi ilm-i Nass'tır. Ol maruftur ki ilm-i rabbanî'dir. Ana hod şerh hacet değildir.

Ve lâkin ben hod her birine ne denlü suret bağlamak gerektir, aydıvereyim. Ve her birinin kolayın göstereyim. Zira her bir işin maksudu iki yönden hâli değildir. Ya budur ki rûzgâr seni bir pişeye görümlü ede, ya etmeye. Eğer muhtaç ederse bari kangı pişeye muhtaç olursan ol işin sırrından haberdar olmuş olasın. Ve eğer pişeye muhtaç olmayıp şöyle ululukla kalırsan pes ululara her işin aslından haberdar olmak elbette gerektir. Pes bilmiş ol ey oğul ki hiçbir pişenin ilminden

hâsıl edip nesne yemezsin, meğer ki hark edesin, yani delesin sınaatin içine giresin, karışasın, pişenin içinden türlü türlü suret gösteresin, nitekim şer' dir[287]. Eğer şer' içinde kadı ve kassam[288] ve müzekkir[289] türlü türlü suret göstermese, dünya menfaati âleme erişmezdi. Ve nücum ilminde takvim çıkarmayınca ve tali-i mevlûd tutmayınca ve falcılık ve yalan ve gerçek söylemeyince dünyanın faidesi müneccime erişmez. Ve tıpta dahı el iş işlemeyince türlü türlü renk karup[290] ot vermeyince, gerekse hata olsun ol verdiği, gerekse savap, bu dediklerim etmeyince dünyalıktan tabibin muradı hâsıl olmaz, kalanı dahı buna göre. Amma cemî ulûmda din ilminden ulu ilim yoktur. Büyük ilim din ilmidir. Ve bu din bir ağaçtır ki kökü tevhittir ve budakları şer' ve bunları birbirinden ayıran nef'-i dünyadır[291]. Zira ki tevhide tevcih bir ağaçtır ve kökü Hak-taâlâdır, ve budağı Resul'dür. Ve yaprakları müminlerdir ve çiçeği müminlerin iyi amelidir ve yemişi ol amelin sevabıdır. Pes imdi ey oğul, sen dahı gücün yettiğince din ilmine dürüş ve din ilmini bilenlerin yöresine dolan, tâ ki hem dünya hâsıl edesin ve hem âhiret ele getiresin. İmdi eğer Tanrıdan tevfik bulursan evvel din ilmine yapış ki özdektir, kalanı budaktır. Pes özdeksiz budak istemek ağdukluk nışanıdır. Pes eğer bu dediğim pişelerde ilim talibi olursan perhizkâr ve kani ol, yani helâli ve haramı seçici ol. Ve tama' ehli olma. Ve ilim sevgisin gönlünde berkit ve dünya sevgisin gider. Şöyle ki ilme dost olasın ve dünyaya duşman. Ve cefaya ve zahmete tahammül et ve sebük-ruh ol.

Ve gece uyumağı ve tez uyanmağı huy edin. Ve yazmağa ve okumağa katı haris ol, yani yazmaktan ve okumaktan artuk hiç nesneye arzun olmasın. Ve gayet alçak gönüllü ol, tekebbür olma. Ve okumaktan üşenme ve ne okusan ezber etmek ardınca ol, ve ezberini tekrar edici ol. Ve söz ki işidirsin. derunundan haberdar ol. Ve casus ol, sözü gözle ki nereden gelir ve nereye gider. Ve âlimleri sevici ol ve dayim ilm ehline yakın ol. Ve âlimler katında hürmetli ol, edepsiz olma. Ve ilim öğrenmekte haris ol ve unutkan olma. Velî üstadının ve her eyilik gördüğünün hakşinası ol. Ve gerektir kim dayim kitap ve cüzü'ler ve kalemdan ve divit senin yanından eksik olmaya, Ve hiç bunlardan artuk nesneye gönlün meşgul olmaya. Ve her ne kim işidesin, ökünde tutmak ardınca ol. Ve sözü az söyle, uzak fikirli ve ince bakışlı ol. Ve öğet ol ve ağdukluğa razı olma. Zira bir talib-i ilim[292] ki bu dediğimleyin ola, sehil müddet geçmeden bir yegâne âlim ola.

Fasıl. — Geldik imdi eğer dürüşüp âlim olursan gerektir ki gayet dindar olasın. Ve dersi çok et, ibadette ve namaz ve oruç ve taat bucağında mücavir ol ve tenin ve giyesin dayim arı tut ve hazırcevap ol. Velî her ne türlü mesele ki vâkı ola, fikretmeyince cevap verme. Ve kendün ağdukluğuna hoşnut olmağı terkeyle. Ve kimsenin ağduk söziyle amel eyleme. Ve cehdet ki kendi reyini ayruk kişi reyinden yeğ göresin. Ve bir mesele-i zaif ile kendi fayiden için vecheyn ve kavleyn deyip[293] amel eyleme. Ve şol nesneye ki senden öndin gelen eminler ve mutemetler itimat ediptürürler,

sen dahı andan artuk nesneye itimat etme. Bunu helbet filân kitapta, filân cüzde gördüm deyip kitabı ve cüz'ü piş tutunma[294]. Ve bir râvi bir şehirde mâruf olsa, sen dahı andan bir rivayet işitsen ön gelen râvilerin sözüne bak, eğer müttefikse[295] anların sözüne benzerse, kabul et. Değilse meçhul sözü mâruf râviden işitme, haberi birbirine ulaştırmaktan kaçma[296]. Yani bu söylediğim sözü filân söyledi, filândan filâna değdi, filândan filâna, tâ bana erince demeden üşenme. Böyle olmayınca her nesneye itikat etme. Ve müctehit ol. Ve taassupla yani kimseye yan basıp yüz göre söyleme[297]. Ve eğer kimse ile munazara etsen, söyleşsen evvel garimine bak. Eğer kuvvetin varsa ki anınla sözü ilim ehli şartınca söyleşesin, pes müdahale et, yani anınla söze karış, meselelerle; yoğ ise söyleşem deyu mevkuf et[298]. Evet, bir muhkem delil getir ve ol bir hüccete kani ol. Ve tard[299] ve akis[300] ve mevhum sözler ki fayidesiz ola, söyleme. Dâvayı tezrek kes, sözü hazırla, sakla, tâ ki çok söz telef etmeyesin. Yani bir bunun bigi söz kesen söz ki hâtırında olmaya, gariminin bir sözü senin ol çok sözlerini telef eder.

İmdi kıyas et, eğer garimin fakih ise evvel Kur'andan bir ayet, vereceğin habere peşrev kıl. Ve her neden kim haber veresin, kıyas ile, urana gelecekleyin söyle. Urandan taşra söyleme. Ve usul munazarasında yani din ilminin aslın bildirmek üzerine söyleşsen vâcip olan ve olmayan ve mümkün olan ve olmayan, her neden gerekse söyle, ayıp değildir, tâ ki bu söylediğinden garazın ne ise bildiresin. Ve söylediğini hoş tertip ile fasih söyle, tutulu tutulu söyleme. Ve mânasız sözü uzadı tutup söyleme[301].

Fasıl. — Geldik imdi eğer müzekkir yani vaiz olursan hâfız olup Kur'anı yâdında ezber bilmek gereksin. Ve ana göre hadîs ve kavl-i meşayih[302] gerek ki yâdında ola. Ve kürsüye çıkıp vaᶜzettiğin vakit aşağı kürsü altında oturanlar ile cedel etme, çekişme. Meğer bilesin ki ol söyleştiğin senden zaif ola. Yoksa perden yırtılır[303].

Ve kürsü üzerine çıktığından sonra her ne dilersen söyle, tek savap olsun, söylediğin hata olmasın. Pes ne söylersen söyle ki ol hadakada ne söylersen ve ne sual edersen kimse dönüp sana cevap vermez. Ve sözü fasih ve revan söyle, elikme. Ve şöyle tasavvur eyle ki bu meclisinde oturan halk hep hayvandır, bunlar hesaba, mecala getirme[304], nice ki gönlün dileğidir, şöyle söyle. Veli tenin ve giyesin arı olsun. Dayim taharetsiz yürüme ve va'zettiğin vakit müritlerinin haykırıcılarını hazır et. Şöyle ki meclisinde oturalar ve sen kaçanki bir nükte ayıdasın, ol müritlerin karşı na'ra uralar, haykıralar. Senin va'zını germ düşüreler. Ve çün göresin ki meclisinde halk ağlaşır, sen dahı bile ağla. Ve eğer bir sözde fürumande kalsan, ya mânası hatırına gelmese, ya unudasın, üşenme, elikme, ol aracığı tekbir ile ve salavat ile ve söz ısıcaklığı ile sıvışıtır, tâ ki ayıp ve noksan olmaya. Ve kürsü üzerinde sebük-ruh ol, ağır canlı ve türş yüzlü olma, tâ kim meclisin halka ağır gelmeye. Zira deyiptürürler ki «Külli şey'in mine's-sakîl-i sakîlü: Ağır canlıdan ne gelirse sakildir.»

Geldik söz söylerken müteharrik ol, yani söz vaktinde kaskatı olup durma. Karşı sağına ve so-

luna hareket ederek söyle. Ve germ germ söylenidururken dönüp süst süst söyleme. Ve her dem ol meclisinde seni dinleyen halkı dene. Firasetle gör, cezmile gör, eğer bunlara ağır nükteler hoş gelse muteber nükteler söyle. Ve eğer âmiyane isteseler, sen dahı âmiyane söyle. Zira ki âm halka ne yarar ve bunlar neye hırıdar idiğin kim ne bilsin. Amma çünki söz beğendirdin ve âm katında makbul oldun, andan gerü hiç üşenme, en yaramaz sözünü eyi söz yerine satagör ki kumaş ne denlü yaramaz olsa çün müşteri bulundu, baha getirir, eksiği olan alır.

Amma halk katında makbul olduğun vakit duşmandan gafil olma, korka-durgıl ki vaizlere duşman olmaz kımse, ıllâ halk katında kabul olduğu vakıt. Ve andan ol yerde kim makbul düşmedin, ol yerde durak edınme.

Ve bıregü, kürsü üstünde otururken senden sual etse bunun bıgı suale, eğer bildiğin sual ise, cevap ver. Ve eğer bilmediğin sual ise ayıt ki «Bunun gibı suale cevap bunda verilmez, eve gel» de. Ol hod bunun bigi nesne içün senin evine gelmez. Ve eğer ruk'a yazıp kürsü üstünde eline verseler, çün bilmediğin meseledir, kürsü üstünde kakı ve ol ruk'ayi yırt ve ayıt ki «Bu mesele mülhitlerin ve dahı zındıkların meselesidir ve bunu soran dahı zındıktır», de. Hep halk ayıdalar ki «Lânet zındıka gelsin ve mülhide bile,» deyeler. Pes bu korkudan kimse senden ayruk sual edemeye.

Andan gerü her ne söz ki bugün meclisinde söyledin, anı öküņde tut, unutma, tâ ki bir mecliste

yine anı tekrar etmeyesin. Ve her dem açık yüzlü ol ve abus olma. Ve her bir şehre kim varasın, anda çok durma ki vaizlerin ve falgirlerin rızkı gezmekle açılır ve az durduğu ile makbul olur. Pes yeni yüz iken halk usanmadan bir şehre dahı sıvışıgör. Ve cehdeyle ki vaizlik hörmetin saklayasın. Hemişe tenini, geysini arı tut. Ve şeriat ahkâmını zâhirinde ve bâtınında eyi sakla. Namaz bigi ve oruç bigi ve tatavvu ibadet gibi. Ve gayette sözün hûb, ve dilin arı olsun. Ve bazarda âm halkı arasına çok varma, tâ ki âm halkın gözüne aziz görünesin. Ve yaramaz kişilere musahip olma sakın. Ve kürsü edebin sakla ve şartın yerine getir ki ben bu sözü bir yerde dahı getiriptiririm demekten ve tekebbürlükten ve yalancılıktan ve şehvetpereslikten ırak ol. Ve sen eyi amelden ne işlersen halka dahı anı buyur, ve sen edemediğin nesneyi halka edin deyu buyurma, tâ ki insafsız âlim olmayasın. Ve okuduğun ilmi eyi bil. Ve çünki eyi bildin, pes eyi ibaretle harceyle. Yani ilim sözü ki ağzından çıkar, hûb ibaretle çıksın, zira ne kadar ki söz hûb ola, çün yahşi ibaretle söylemeyeler, lezzet vermez. Eyle olsa söz ehli hacil düşer. Ve ilimden bilirim deyu dâva eyleme ki bu dâva bimânadır, ulular katında. Ve va'zında her ne ki söylersin havf ve recadan bile söyle, gâh korkut ve gâh ümitlendir. Halkı bir uğurdan Haktaâlânın rahmetinden ümitsiz etme. Ve iğen dahı halkı bir uğurda uçmaklık etme. Ve va'zedicek evvel ol yerden söyle kim yahşı bilirsin ola, tâ ki bu vaizlik dâvasını hüccetsiz etmemiş olasın, zira ki hüccetsiz dâvanın sonu utanmaklıktır hâ. Işte vaizler tarikı budur..

Fasıl. — Geldik eğer danişmentlikte ulu mertebeye eresin, şöyle ki kadı olasın. İmdi çünki kadı oldun, gerek ki yavaş olasın. Ve zeyrek ve tez-fehim ve sahip-temyiz olmak gereksin. Ve her işin önünde ne vardır anlayasın. Ve gerektir ki merdümşinas olasın. Heybetli ve din ilminde gayet bilü ehli ve her tayifenin tarikın bilmek gereksin ve her taifenin hilesi ne türlüdür, anlamak gereksin. Ve her mezhebi nice riayet etmek gerek ve hem ol mezhebin kavmin nice. gözlemek gerek. Ve hem kadıların hileleri gerektürür ki sana malûm ola, tâ ki eğer bir vakit senin katına bir mazlum gelse, hüküm için ve tanığı olmasa ve hak elbette anın olsa, velî tanığa âciz olsa, münkir bir and içecek olursa bu miskinin hakkı zayi olur. Pes anın bigi demde ol tanıksız müstehıkka feryad ermek gereksin. Hile ile ve tedbir ile anın hakcağızın alıvermek gereksin. Nitekim kadı *Ebu'l-Abbas Rûyânî* ol bir miskinin hakkın ol bir münkirden alıverdi, tanıksız.

Hikâyet. — Şöyledir ki *Taberistan*'da *Ebu'l-Abbas el-Rûyânî* derlerdi, bir kadı vardı - Rahmetullahi aleyh -. Gayet hayâ perdesiyle mestur kişi idi. Âlim ve dindar ve salih ve ince nazarlı ve sahib-fikr ve sahib-tedbir idi. Meğer bir gün bir miskin bunun katına geldi, hüküm isteyü ve biregüden yüz altın dâva etti. Pes kadı ol garime sordu ki sende bu kişinin altını var mıdır? Ol garim inkâr etti. Bende bunun hiç nesnesi yoktur, dedi. Kadı bu altın isteyene ayıttı:

— Tanığın var mı?

Ol ayıttı: — Yoktur.

— Pes and verelim buna. Eyle dedi ise altınıssı ağladı ve ayıttı:

— Ey mevlâna kadı, zinhar bana medet eyle ki benim tanığım yok ve ol and içmekten kayırmaz.

Kadı ayıttı:

— Ben senden ötürü şeriatten taşra çıkacak değilim, elbette ya sana tanık gerek, ya ana and.

Pes ol kişi ağladı, toprağa yuvalandı, ve ayıttı:

— Ya mevlâna kadı, zinhar ben mazlumum ve eğer bana medet etmezsen mağbun olurum, tedbir ile benim işime bir çare eyle. Kadı çün ol kişinin ağladığını gördü; bildi bu dâva eden gerçektir. Pes kadí bunu esirgedi, ileri okudu[305] ve ayıttı:

— Ey kişi sen altını buna niçin verdin. Ol kişi ayıttı ki ödünç verdim. Kadı ayıttı:

— Nice ödünç verdin buna, deyiver, dedi.

Ol kişi ayıttı:

— Mevlâna kadının ömrü uzun olsun, bu kişi benim dostumdu. İttifak şöyle düştü ki bu bir karavaşa âşık oldu. Ve ol karavaşın bahası yüz elli altındı. Ve bunun var sermayesi yüz altına ermezdi. Vardı bu kişi aşüfteler bigi herdem yürüdüğü yerde zârî kılıp ağlardı. Bir gün ikimiz bağlar arasına temaşaya gittik. Bir bu ve bir ben, yalınızca seyrederdik. Bir yere geldik, oturduk ki biraz dinlenevüz[306]. Bu kişi bana karşı ol karavaşın vasfın ederdi ve ağlardı, şöyle ki benim buna özüm köynüdü; yirmi yıldır ki biribirimizle dostuz. Ben bu kişiye ayıttım ki: «Ey filân senin ana yetecek altının yoktur ve kimse dahı sana medet etmeyiser[307]. Şöyle ki bu sevdada âciz kaldın. İmdi benim dar-i dünyada yüz altına gücüm yeter.

Artuk yoktur ki bu kadar ömr içinde hemen hâsılım bu yüz altuncuktur. Sana ödünç vereyim, tâ sen dahı birkaç altın dahı katasın ve ol karavaşı satın alasın ve bir ay anınla zevkın süresin. Ve bir aydan sonra yine karavaşı sat ve bana altınım geri ver, dedim.

Bu ayağıma düştü ve andlar içti ki ol karavaşı bir ay tutam ve bir aydan sonra eğer ziyanına isteyeler ve eğer assısına, satam ve sana altınını verem, dedi. Eyle olsa ben dahı altuncuğumu belimden çözdüm, verdim. Arada Allahutaâlâdan artuk kimse yok idi. Hemen bir bu idi, ve bir ben. Pes bundan sonra ki ol karavaşı aldı, dört ay geçti ki ne karavaşı satar ve ne altunu verir.

Kadı ayıttı:

— Ol vakit ki altunu bu kişiye verdin, nerde oturudun?

Ol kişi ayıttı:

— Bir ağaç dibinde.

Kadı ayıttı ki: «ağaç dibinde oturmuş imişsiz, ya niçün ayıdursun ki tanığım yok. Pes kadı bu inkâr edene ayıttı ki: «Sen benim katımda otur.» Ve döndü altun ıssına ayıttı:

— Gönlünü melûl tutma, yürü, ol ağaç dibine var ve iki rekât namaz kıl ve bir nice kez Peygambere salâvat getir. Ondan sonra ol ağaca ayıt ki seni kadı okur, gel bana tanıklık ver, de.

Ol inkâr eden bunu işidip gülümsendi. Kadı anı gördü, velî görmeze urdu. Amma altun dâva edene ayıttı:

— Var, tez ağaç gelsin, tanıklık versin.

Bu kişi ayıttı:

— Korkaram ki benim sözümle gelmeye. Kadı bir nişan verdi ki ilet bu nişanı göster ve ayıt ki seni kadı kığırır. Uş nişan, gel ve ol bildiğin tanıklığı ver, de.

Pes bu er, kadı nişanın aldı ve gitti. Ve ol inkâr eden kadı katında oturdu. Velî kadı ayruk hükümlere meşgul oldu. Hiç bu kişiden yana meşgul olup bakmadı. Bu kişi kendü kendüye fikre batmış iken kadı apansızdan yönün buna döndü ve ayıttı ki: «Ol kişi şimdiye değin ol ağaç dibine vardı mı ola?» Bu kişi ayıttı:

— Yok, henüz varmadı.

Kadı yine ahkāma meşgul oldu. Ol yana altun ıssı, nişanı ol kavak ağacına gösterdi, gel seni kadı okur, tâ kim bana tanıklık veresin, deyu bir zaman durdu. Âhir çün gördü ki, hiç ağaçtan avaz gelmez. Ve hem gidecekleyin değil[208], gayet kaygılı olup geri döndü. Geldi, kadıya ayıttı: «Vardım nişanını gösterdim, gelmedi.»

Kadı ayıttı:

— Yanıldın sen, geldi ol ağaç, tanıklık dahı verdi.

Tez kadı yüzün ol münkire döndürdü, ayıttı:

— Tez ver, yoksa ben keksiz karavaşı satarım ve bunun altınını veririm.

Ol kişi ayıttı ki: «Ol kişi gidelden beri ben bu aradan gitmedim ve hiç ol ağaç gelip tanıklık vermedi.

Kadı ayıttı:

— Eğer sen ol ağaç dibinde altun almamış imişsen ben sana sorduğum vakit ki ol kişi ağaç dibine vardı mı ola, dediğim vakit niçün sen de-

medin ki ol ağacı ben bilmezem deyu. Pes ol kişiye ilzam verdi ve altunu aldı andan ve ol hak ıssına verdi.

Eyle olsa pes hükmü yendek kitaptan etmeyeler, kendi kıyas ilminden dahı hüküm istihraç edeler. Ve haklı kangısı idiğin bilmeğe tedbirler kılalar.

Andan gerü ol vakit ki evinde oturasın, gayet yavaşlığile otur, amma mahkemeye kadılığa çıkıcak gayet heybetli ol, gülmeyip yüzünü türş edip oturmak gereksin, tâ ki halk gözüne ulu ve muhteşem görünesin, kendüzünü ağır tut. Yeyincek olup değme yerde senin güldüğün hor görmesinler. Ve evvel çok ara, bir hükmü tahkikına yetür, andan sonra azacık söz ile kat'et, tâ ki bir söze dahı muhtaç olmasın. Dâvalardan ve dâvacıların çok sözünden hiç üşenme ki anlar çok sözle kaziyyeyi yöneldirler[309]. Sana az söyleyip tez hükmetmek kolay olur. Pes dâvacıların kavgasından gönlüne tasa bırakma, sâbir ol, yani kavga cefasına katlan. Ve nagâh bir mesele vâkı olsa, kendi reyine tekye urma[310], ben bunu hallederim deyip durma. Bildiğin müftilerden dahı bir rey iste. Amma cehdeyle ki senin reyin anlardan ruşen ola. Ve kendi mezhebin ilminde çok ders etmekten hâlî olma ve sınanmış meselelerle amel et ve kendi tecrübenden dahı işe sür ki varlık kişinin tecrübesidir ki kadının reyi kim tecrübesi yüzünden ola, ol dahı şeriate beraberdir, yani şer'î meselelere beraberdir. Zira çok mesele vardır ki şeriat yüzünden hükmü ağır gele kişiye. Kadı gerektir ki anı yeynilde. Pes ol sebepten derler ki kadı

olan kişi müctehit gerektir. Ve âlim ve zâhit ve arı dirlik ıssı ve müttaki gerek.

Amma bir nice vakit vardır ki anın bigi demde hükmetmek olmaz. Kadı olan kişi dahı hükmetmemek gerek. Bir aç iken hükmetmeye ve bir susuzken ve bir hamamdan çıkıcak hükmetmeye ve melûl olup gönül darlığı vaktinde dahı hükmetmeye. Ve dünya fikrine meşgul iken hem hükmetmek yoktur. Anın bigi demlerde hiç hükme şüru' etmemek gerek. Andan sonra hüküm vaktinde itice kişiler kadı nakiplerinden mahkeme kapısında durmak gerek ki hükmederken kadının önünde dāvacı çok söyleyicek komayalar, çok söz söyletmeyeler, dâvacıya tezcek maksudun söyledeler, tâ kadı dahı tez hükmede, tâ ki bir kişiye dahı nöbet değe. Zira ki kadı hal bilmeğe oturur, uzun uzun kıssalar işitmeğe oturmaz. Pes dâvacının sözü kısa gerek ve onat gerek. Amma kadı yüzün tanıktan yana tutup key dinlemek gerek. Bir dâvada ki mal çok ola, dâvacısı eyi halk olmaya, murdar dirlikli kavim ola. Kadı anda her ne tecrübe ve kıyas tecessüs edebilirse etmek gerek. Bunun bigi vakitte taksirlik etmemek gerek ve sehil tutmamak gerek, tâ ki müstahakkın hakkı zayi olmaya ve dayim gerektir ki kadının yanında âdil nayipleri ola. Ve cehdeylemek gerektir ki kadı hükmettiğinden sonra kendinin hükmün ayruk bozmaya ve kendinin buyruğunu muhkem tuta.

Hergiz kadı kendi eliyle hüccet ve ahkâm bitisin yazmamak gerek. Yazıcı yazıp, kadı nişan urmak gerek. Meğer ki bir zaruret vakti ola, yazıcı bulun-

maya ki kendi yaza. Maksut budur ki kendi hattını aziz tuta. Ve kadı gerek kim hünerli ola. Kadının ulu hüneri oldur ki âlim ola ve zâhit ola. haramdan sakına.

İmdi üşte kadıların hali budur. Amma eğer bu kadılığı başaramayıp ol ilimden nasibin olmasa ve at binmeği pişe edinsen çün at arkasından rızk kazanam dersen var bezirgânlık yolun tut. Ola ki anı başarasın ki bezrigânlık dahı ulular pişesidir, bilmiş ol, vesselâm.

OTUZ İKİNCİ BAP

BEZİRGÂNLIK ÂYİNİN VE ALIP SATMAK RESMİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ye oğul ki bezirgânlık eğerçi bir iş değildir ki anı pişedir deyu bilesin. Amma çün hakikat nazariyle bakasın, bezirgânlık resmi hemen pişekârlık resmidir. Amma ol dahı müşkül pişelerdendir. Nitekim zeyrekler demişlerdir: Bezirgânlık bir ağaca benzer, yemişli ki ol ağacın kökü cehle ulaşıptır ve budakları akla ulaşıptır. Yani assının gözlediği akla mütabaat ettiğidir. ziyana ve başa ve cana bakmadığı cehl-i mahz'dır[311]. İllâ eğer bu cehil olmasa bezirgânlardan hiç erenler fayide görmeyelerdi. Şöyle ki demişlerdir: Lev le'l-cühhalü leheleke'r-ricalü, yanı cahiller olmasa erenler helâk olurdu. Maksut bu sözden budur ki her kişi akçası çok olmak içün tama' edip şarkta olan nimeti garba ilete ve garpta olan nimeti şarka ilete, dağda taşta, düzde ve denizde canını ve malını bunca muhatara yerlerde eline ala. yolda uğrudan ve haramiden ve yırtıcı, adam yiyici hayvan canavardan ve ürkülükten ve yağılıktan hiç kayırmaya. Magrıp halkına şark nimetin yetire ve maşrık halkına garp nimetin yetire, elbette nâçar

böyle olmak gerektir. Zira ki âlemin şenliği bunladır. Pes bu dediğime sebep bezirgânlıktan artuk nesne olmaz. Eyle olsa yolunda bunca hatarlar var idiğin bilirken tamaᶜ edip uğrayanın akılsızlığına ve bilüsüz olmayup gözü körlüğüne delil ola. Bakisini dahı buna göre kıyas etmek gerek.

Amma bezirgânlık iki kısımdır. İki türlüsü dahı hatarsız değildir. Bir kısmı misafir olup assı içün elden ele gezmektir. Ve bir kısmı bir yerde oturup muamele kılmaktır. Şöyle ki bir yerde mukim ola ve kâsit olmuş davarı ala, saklıya ki revayiş olıcak artuk bahaya satam deyu. Bu dahı muhataradır, velî malına muhataradır. Eyle olsa key ciğerdar yürekli kişi gerektir ki geçmez kumaş ala, vaktinde satam, assı edem deyu ki sonra ziyandan kayırmaya.

Geldik müsafir bezirgânın hod muhatarası ne idiğin evvel malûm ettimdi. Geldik imdi iki yönden dahı bezirgân gerek dilir ola, korkak olmaya, başın ve malın kayırmaya. Zira korkaklığından eğerçi ki ziyan etmeye, assı dahı etmez. Niteki ulular demişlerdir: Korkak bezirgân ne assı eder ne ziyan.

Münasip Si'r-i Türki

Tacir ki mal ve baş ele ala, revan ola
Korkaklık etse assısı cümle ziyan ola
Korkak ne assı ve ne ziyan ede dediler
Hâşâ sözünde anların kim yalan ola.

Geldik bezirgânın dirliğine: Gerektir ki gayet dindar ola ve doğru ola, yalancı olmaya. Ve kendi

assısı içün biregünün ziyanın istemeye. Ve kimse ile alış veriş ve muamele ederse kendüden aşağı kavimle ede. Ve eğer kendüden böyük kimse ile ederse ululuğuna göre dindarlığı ola ve mürüvveti ola. Ve key sakın türlü türlü mekr ile âdem aldayanlardan. Ve dahı metaᶜ bilmekte hünerli ol, yani eyisin, yavuzun, hasın ve harcısın seçmek gerek-sin. Ve yakın dostunla alış ve satış eyleme. Ey oğul eğer edersen dostundan assı umma, sermayesine razı olmak gerek, tâ ki dostluk bünyadı harap olmaya ki çok dostluk sehilce assıya ve ziyana katlanmadıkları ucundan yele vermiştir. Andan gerü artucağa tamaᶜ edip[312] veresiye nesne satmayalar. Zira ki artuk tamaᶜ ziyan getirir. Ve her neye ki olsa bu sehil nesnedir demeyeler ki bu mühmeldir, bu sehildir demek ulu ziyandır. Şöyle ki ben dedim,

Türkî Şiir

Dedim olur isem yine andan ırağ ben
Görem gönülde derd-i serinden ferağ[313] ben
Bu sehl fikr saldı beni çok ziyana gör
Şimdi bulamazam anı tutup çerağ ben.

Pes bundan malûm oldu ki hiç nesneyi sehil tutmak[314] yoğimiş. Andan gerü sakın telefkâr olma, yani fayidesiz yere akçayı çürütme. Zira ki bezirgânların zevali telefkârlıktandır. Nitekim sebatı tasarruftandır. Meselâ tasarruf budur ki assısının bazısını harcede, birazın sermayeye kata, eyle olsa bezirgânlığı sabit ola. Kaçanki assı ve sermaye bile harcola, tez günde mal gide, zevale düşe. Pes

telefkârlık eyi değildir ki İnne'Allahe lâyuhibbü'l-müsrifîn[315].

Andan gerü ey oğul alıcak metâın eyisin al. Meselâ eyisi oldur ki alıcak batmanla veya okka ile alalar ve diremle, ya niskalle satalar. Ve yaramaz metâ oldur ki bunun hiklâfınca ola.

Andan gerü tahıl almak ve satmak assısı tamamından katı yaramazdır, sakın, ki bednam olmayasın. Zira tahılı ucuz alıp kız olıcak satam deyenin adı madrabaz olur. Cehdi budur ki yağmur yağmaya, tahıl bitmeye, kuruluk ola. Top kendinin dahı niyyetinde olmasa, halk eyle der. Pes bunun gibi töhmetten kaçıp tahıl assısın gözleme. Ve andan gerü almakta ve satmakta ulu dindarlıktır ki şirâda yalan söylemeye. Zira ki kâfir ve müslüman arasında şirâda yalan söylemek katı ayıptır. Şöyle ki ben derim Pārsî şiiri tercüme kılıp:

Şi'r-i Pārsî

Ey der dil-i men fikende aşk-ı tü fürûğ
Ber gerden-i men nihade timar-ı tü yûğ
Işk-ı tü becan-ü dil hıridestem men
Dânî behıride ber negûyend dürûğ

Tercümesi:

Cânân gönülde aşkın odu çün nihân ola
Can merkezinde nur-i tecelli ayan ola
Aşkın satın aldım u verdim gönül-ü can
Hâşâ ki uş bu bey' u şirâda yalan ola.

Zira şirâda yalan söylemek haram-horluğa delildir. Ve hem malı haram olur. Sonra haramın sebatı olmaz.

Andan gerü satmadan hiç kimseye kumaşını alıp gitmeğe verme. Zira teşvişten hâli değildir. Ve muamelede yani kumaş alırken ya satarken hiç utanma, assı bulmağa cehdeyle ki zeyrekler demişlerdir ki utanmak rızkı men^c eder, neteki buyurur: El-hayâu yemnau'r-rızka. Pes alış veriş deminde dayim hörmet gözlemeye ve iğen dahı mürüvvetsiz olmaya. Pes malûm oldu ki miyane hoştur. Zira ki tasarruf gözleyen bezirgânlar demişlerdir ki bezirgânlığın aslı hem tasarruftur, hem mürüvvet. Pes evvel tasarruf et ki maldar olasın. Sonra mürüvvet et, tâ niknâm olasın. Şöyle ki tasarruf, mal bekçisidir. Mürüvvet dahı cah ve uluiuk bekçisidir[316]. Buna münasip hikâyet:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki bir bezirgân bir bezrigânın dükkânına varmış ve bin altun verüp kumaş satın almış. âhir hesap etmişler, bir kırat altun aralarında hilâf olmuş. Meselâ satan ayıtmış: «Senin bende bir altunun kaldı.» Alan ayıtmış: «Bir kırat dahı artuktur.» Kırat dedikleri bir çekirdek ağırıdır. Filcümle ol ayıttı: «Bir altun.» Ve bu ayıttı: «Bir altun ve bir kırat.» Akşama değin birbiriyle söyleştiler. Bezirgân ol bir çekirdek altun içün kavga eder ve çağırır. Şol kadar galebe etti ki bu kumaş satan kişi üşendi, naçar bir çekirdek altunu verdi. Ol bezirgân aldı ve gitti. Meğer bu kumaş satanın bir hizmetkârı varmış, seğirtti, ol hocanın ardından yetti ve ayıttı:

— Hoca, ben dahı kumaşın tutmakta, kapamakta bile idim, yardım ettim, bana, şagirdane ver, dedi. Hoca ol bir altunu ve kıratı ol oğlana verdi.

Oğlan altunu aldı, hocası katına geldi. Hocası sordu ki nereye vardın? Oğlan ayıttı:

— Ol kumaş alan hocadan şagirdane dilemeğe vardım. Hocası ayıttı:

— Ey haramzade biregü tanlacaktan tâ akşama değin bir çekirdek altun içün kavga edip çağırmış bağırmıştır ve halktan utanmamıştır. Sen andan nesne mi umarsın, ya umduğunçün nesne mi veriserdür[317]? Oğlan altunu gösterdi. Bezzaz teaccüp etti. Kendü kendüye ayıttı: «Ey kadir Allah, bu oğlan bir hûb oğlan değildir ve işe dahı yaramaz, henüz kiçidir. Filcümle bu işten ötürü verdi desevüz gümanlı olavuz[318]. Bu bahillikle ol kişi bu civanmertliği nice edeydi acep, dedi. Bunda bir sır vardır, görmek gerek,» dedi. Dahı durdu, ol kişinin ardınca vardı, erişti, ve ayıttı:

— Ey hoca, billâhi bir lâhza dur, senden sualim vardır, dedi.

Hoca ayıttı:

— Ne dersin?

Bezzaz ayıttı:

— Ey hoca, senden bir acep nesne gördüm ve gördüğüm budur ki bunca halk arasında akşama değin bir kırat içün cenkeyledin, almayınca komadın. Şimdi ki aldın, kıratla bir altunu yine benim hizmetkârıma verdin? Pes bunca kavga zahmetin çektiğinin fayidesi nedir? Bana beyan et. Anda bahillik ve bunda cevanmertliğinin hikmeti nedir? Ayan et, dedi.

Ol hoca ayıttı:

— Bunda ne acepleyecek nesne vardır? Çünkü ben bezrigânım, bezirgânlığın şartın saklasam gerek. Zira bezirgânlıkta şart oldur ki muamelede bir akçası hayf yere gitse[319] ömrünün yarısı gitti bile. Ve mürüvvet deminde mahallinde nesne tartınsa asılsızlığına tanıklık vermiş ola. Pes ol sebepten ben ne yarı ömrüm gidip mağbun olmak istedim ve ne asılsızlığıma tanıklık vermek istedim. Pes hem adımı kayim tuttum, hem ömrümü.

İmdi bundan malûm oldu ki bezirgân bu sıfatlı olmak gerek.

Andan gerü bir bezrigân olsa ki sermayesi az olsa, çok sermaye tamaına hiç kimse ile ortak olmaya. İllâ meğer ki gayet bay kişi ola ve utangan ve mürüvvetli ola, tâ ki ortak olmağa yarar ola. Zira anın gibi kişi ziyana dahı katlanır. Andan gerü elde sermayesi az olsa bir davar almaya ki harcı çok ola. Meselâ yüz akçalık davar ki maksut yerine varınca bin akça dahı harcola, almayalar. Ve bilmediği kumaşa taliimi deneyeyim deyu sermayeciğin dağıtmaya. Ve bir elden bir ele biti verseler okumayınca alıp gitmeye. Mühürlü alıp gitmeye ki bitilerde çok türlü belâlar olur, bilinmez kangı belâya uğrar. Amma haceti açık bitilerden yüz çevirmeye. Ve bezirgânlar bir şehre gelseler korkulu haber vermeyeler, hayır haber vereler. Çün yoldan geleler, kimseye taziye haberin vermeyeler. Amma beşaret haberin vermeye taksirlik etmeyeler. Ve yoldaşsız yola gitmeyeler. Ve yoldaşın eyisin isteye bula ve yolda konıcak kafilenin ortasında kona, tâ uğrudan emin ola.

Kafile arasında yaraklı ve silâhlı kişilerin arasında oturmaya, zira haramiler evvel kafilenin yaraklısına gelirler. Ve eğer yayağ ise atlıyile yoldaş olmaya ve yad kişiden yol sormaya. Meğer bile ki ol yörenin rençberlerindendir. Zira çok müfsit vardır kim yanlış yol gösterir ve mağbun eder.

Andan gerü yolda uğradığına açık yüz ile selâm vere ve kendüzün pejmürde ve âciz göstermeye. Ve bacdarlara hiyanetlik göstermeye, tâ ki malına noksan değirmeyeler. Ve lâkin hulk il ve tatlı dille aldasa revadır. Ve azıksız yola gitmeye, eğerçi ki yol gayet şen ola. Ve yol bekleyenleri ve mükârileri hoşnut etmek gerek. Ve konacak yer için filân kişi gayet biliştir, katına konayım deyip, ciğer berkidip[320] itimat edip konmaya. Zira çok kişilerin başını ve malını yine bilişleri alıptır. Pes gafil olmamak gerek, amma eğer bilişin bey' u şirâ ehli[321] ve dindar ise anın gibinin katına konarsan revadır. Andan gerü sohbet ederse üç kişiyle ede. Evvel anınla ki cevanmert ola ve ayyar-pişe ola. Yani ayyar-pişelerle musahip olmak uğrudan ve haramiden ve mekkârdan iymin eder. İkinci mürüvvetli baylarla ki bunların musahipliğinden bun deminde yardım hasıl olur. Ve üçüncü yol, iz bilenler ki bunların sohbetinden rahdân olur, yol bilmezlik endişesinden iymin olur.

Andan gerü bezirgânlığa heves eden cehdetmek gerektir tenini ıssıya ve sovuğa öğrede. Ve açlığı ve susuzluğu huy edine. Ve atına katırına kendi hizmet ede. Yendek seyise ve harbendeye ve mükâriye inanmaya, tâ ki bir vakit bu hallerden birisi vâkı olursa bunalmaya, zahmet çekmeye.

Andan gerü ey oğul bir işi kim sen işleyebilesin, ayruk kişiye işletme. Hem sen işle, ayruk kişiye inanma. Zira zemane, âdemi tez aldar.

Andan bezirgânlıkta doğru, dindar ol ki bezirgânlığın ulu sermayesi doğruluk ve dindarlıktır. Ve alışta ve satışta cüst ve emin ve doğru sözlü ol, tâ ki udlu olmayasın.

Andan gerü bezirgânlıkta az az alıp geç geç satılacak davar alma. Çok çok alıp tez tez satılır davarı alıcı ol, zira ki geç satılan kumaşın çok assısından tez satılan kumaşın azacık assısı yeğdir. Zira zamanla bu az, ol çoktan dahı çok olur.

Andan gerü gücün yettiğince cehdeyle ki veresiye kumaş almayasın ve satmayasın. Zira ki assısı ziyanına değmez. Ve eğer nâçar olup veresiye alış veriş edersen bari birkaç tayife ile etme. Evvel az sermayeli kişiyle ve yeni denenmiş kişiyle ve alevî seyyitlerle[322] ve danişmentlerle ve kadı-vekillerle[323] ve müftülerle ve hadımlarla ve emred oğlanlarla, ne denlü cehdin varsa, bu taife ile veresiye alış veriş etme. Zira her kim bu kavmile veresiye muamele ede, gavgayile baş ağrıtıp ziyandan ve peşimanlıktan kurtulmaya.

Andan gerü görmedik kişileri maslahatın üzerine koma ve sınanmadık kişilerden emin olma. Ve sınanmış kişiyi sınanmadık kişiye değişme. Zira çok zaman gerektir, bir âdemi sınamağa ve ana itimat etmeğe yaraya. Pes bunun gibi, değmede ele girmez. Meselde demişlerdir ki sınanmış dev yeğdir, sınanmamış âdemden. Andan gerü âdem denemek istesen ayruk kişi katında iken dene ki tâ sınanınca sana ziyanı değmesin. Andan sonra ken-

dü katında dene, andan itimat et. Zira kişi ki kendüye fayidesi değmeye, sana ne kadar fayide ede. Ve zinhar nakdi hoş gör ki bugünkü nakit ki serçe ola, yarınki veresi tavustan yeğdir.

Ve mādāmki on akçan kuru yer seferinde buçuk assı ede, bir akça assı için denize girme. Yani on akçam onbir olsun deyi deniz seferin etme ki deniz seferinde eğerçi ki assı bol ola, amma zahmeti ve ziyanı dahı artuktur. Pes gerekmez, ki çok assı içün var sermayeni yele veresin. Şöyle ki kuruda eğer mal gitse baş kurtulmağa imkân olur ki mal bulunur can bulunmaz. Velî denizde böyle olmaz, hem mala hatardır ve hem cana. Hem denizi bir padişaha benzedirler ki bir kulunu az az böyütür, bir gün gönlü azıcak şöyle yere urur ki cihana gelmedik gibi olur. İmdi deniz böyle hatarlı iken girmek akıldan değil. Amma acayip âsarın görmek içün bir kez denize girsen revadır ki Peygamber aleyhisselâm dedi kim: İrkebû'l-bahre merreten f'enzurû fi āsār-ı azameti'l-lâhi Taâlâ, yani gemiye binin, deniz yüzünde bir kez seyredin ve görün azameti eserin, Allahutaâlânın, tā bilesin ki Haktaâlâ ne azîm padişahtır ki bunun gibi heybetli nesne yaratmıştır. Pes malûm oldu ki deniz seferin bir kezden artuk etmek yoğumuş. Ol dahı ibret içün, assı için değil.

Andan gerü almak satmak deminde yendek halktan ben assı edem, deme. Benden dahı assı etsinler demek gerek ki kendi assısı içün halkın ziyanın gözlemek insafsızlıktır. Ve kendi işini ayruk kişiler eliyle tutma ki ayruk kişi eliyle yılan tutmak gerektir demişlerdir. Pes bundan kıyas etmek gerek.

Ve andan gerü bezrigân gerektir ki assısın ve ziyanın dayima yaza dura, tā ki yanılmaktan ve unutmaktan emin ola. Ve alış veriş ettiği kişiler ile dayim muhasebe ededurmak gerektir ki muamelesin hesap etmek malına adletmektir, etmese telef olur, ve malına zulmetmiş olur.

Andan sonra kimseden ödünç alıp veresiye muamele edersen cehdet ki üzerine hüccet yazdırmayasın, tâ ki bir vakit inkâr etmek istesen edebilesin. Zira hüccet olıcak inkâr edemezsin. Ve her dem assını ve ziyanını mütalâa ededur. Yani ol defteri ki assını ve ziyanını anda yazıpdurursun, her dem ol defterin yüzüne bak ve oku, tâ ki assından ve ziyanından haberdar olasın, ki kişi assını ve ziyanını bilmemek katı ayıptır. Niteki meselde getirmişlerdir ki biregüyü yerseler ne assısın bilir ne ziyanın, derler. Pes assını ve ziyanını her dem gözleyedurgıl. Ve hayinlikten dahı katı sakın, yani zagal olma, halka uğurlayın kalplık etme ki kalp, ziyanı kendine etmiş olur. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki bir kişinin çok koyunları vardı ve ol kişinin bir çobanı vardı. Katıpârsâ yani arı dirlikli ve salih ve haramdan sakınan kişi idi. Her dem bu çoban süt ki sağardı, koyun ıssının katına getirirdi. Ol kişi, gelen südün yarısı denlü su katardı. Yine ölçü ile çobana verirdi ki var bunu sat. Çoban miskin, ol kişiye öğüt verirdi ki halka bunun gibi etme, bir gün uğrarsın derdi. Ol hiç işitmezdi, her gün eyle ederdi. Ve her gün çoban aydurdu ki «Hey kişi halka bu hayinliği etme ki hayinlerin sonu çürük olur» deyip nasihat verirdi ve ol hiç işitmezdi.

Tâ ki ittifak düştü, bir gece çoban koyunu yatağa götürdü. Bir dere önceğizine yatırdı, kendi bir yüksekçe yere yattı. Meğer ilkyaz günleriydi. Dağda yağmur yağar, ol dereye sığmaz sel gelir, koyunları pâk süpürür. Şöyle ki bir diri kurtulmaz. Çoban kurtulduğuna şükreder. Koyun ıssının katına gelir, bilesinde süt yok. Koyun ıssı ayıttı:

— Süt niçin getirmedin.

— Koyunu kanı ki süt getirem.

Ol kişi ayıttı:

— Koyuna noldu.

Çoban ayıttı:

— Ben sana demez miydim ki süde su katma, halka hayin olma. Sen işitmezdin, tâ ki ol süde kattığın sular cem' oldu, derildi, bir ulu sel oldu, geldi hep koyunları aldı ve gitti.

Sonra ol kişi tamaᶜ ile hayinliği ucundan tâ ölünce yoksulluk mihnetinden kurtulmadı. Pes ne cehdin varsa mekirden ve hayinlikten sakın ki hayinlik ve kalplık, gerü, edene uğrar. Nitekim Hak sübhanehu buyurur: Ve lâ yahiku'l-mekrü's-seyyi illâ bi-ehlihi[324]. Peygamber aleyhisselâm dahı buyurur ki: Men âşe bi'l-mekri mâte bi'l-fakri[325]. Yani her kim ki mekrile dirilse yoksulluğile öle. Pes cehdet ki hayinlikten sakınasın ki kişinin bir kez hayinliği zâhir olsa ayruk halk ana itimat etmeye. Eyle olsa doğruluğu pişe edin ki doğruluk ulu tarrarlıktır. Tarrar deyu biregüye derler ki biregünün malın menalin cerrede, kendi katına getire. Pes ulu tarrarlık budur ki eminlik gösterip halk kendi eliyle nesi varsa buna verir ki saklaya, arada tanık yok, tezkiye

yok. Eğer vardığı yerde öldü ise hod emanet kaldı emine. Tanrısı il kendisi bilir. Eyle olsa eminlik hem dünyaya ve hem âhirete yarar.

Geldik imdi bir dahı cehdeyle kim halk içinde muamele gösteresin. Yani alışta verişte müsamahat edesin. Meselâ bir kişiye onun on bire kumaş sattın, üç kez onun on buçuğa ver, dahı gör halk sana nice akar, muamele berekâtında kumaş tez satılır, assı çok olur.

Geldik imdi kimseyi vâdeye salma. Yani biregüye sana şunu edem, bunu edem deme. Eğer deyicek olursan bari vâdene vefa et, tâ ki yalancı olmayasın ki kişi edem dediğini etmese yalancı olmuş olur. Pes sen ahdine doğruluk et, tâ ki Haktaâlâ senin kesbine berekât vere.

Geldik muamele üzerine hüccet vermeli olsan ya hüccet almalı olsan key sak olmak gereksin ki çok kişileri hüccetle aldayıpturlar. Kabzetmeyince malı hüccet verme. Her kanda varırsan bir biliş bulmak ardınca ol. Eğer biliş bulmasan ol yerde bir emin kişi ile bilişmek ardınca ol ve ne denlü ulu bezirgân isen dahı kaçan ki şehirden bir şehre gidesin, sefer bitisin[326] bile iletmeyince olma. Yani bu şehrin bir adı belli kişisinden biti al ve ol varacağın şehrin bir adı belli kişisine. Eğerçi ki hiç ol bitiye ihtiyacın olmaya, amma gerektir şerefin ziyade ola. İki sebepten: Evvelâ bu ki eyiliğin ve ol mülkten aşikâre gittiğin ki çoklar kalplık edip şehirden uğrulayın kaçarlar, sen ol töhmetten berî olursun. İkinci ol kim varacağın yerde ulular, bizi anarlarmış deyu gönülleri hoş olur. Sen arada elçi

olmuş olursun. Pes seni hoş görürler ve ne kaydın varısa kayırırlar. Hele bari anun gibi sefer bitisinin eğer assısı dahı olmaya, ziyanı dahı olmaya. Hiç eksiğe dahı yaramasa hele bilende olsun[327]. Andan gerü bilüsüz, ebter ve akılsız kişilerle yoldaş olma. Eyi yoldaş bulmayınca yola gitme, niteki demişlerdir: Er-refik, sümme't-tarik. Yani evvel yoldaş, andan yol demek olur.

Geldik kimse ki seni emin ve doğru kişidir deyu güman etse sen dahı anın gümanını yalan eyleme, yani biregü seni denemeden eyi kişi sansa, sen ana eğrilik ve hayinlik gösterip anın sanusunu yalan etme. Ve her neyi satın almak istersen görmeden alma ve her neyi ki satmak istesen vevvel sa'rini yani narhını sormayınca, ol şehirde nice satılır, ol bahasını bilmeyince satma. Ve sattığını şart-ı tamam ile sat, yanı muhayyer bazar etme[328]. Beğenirsen alasın, beğenmezsen gerü veresin deme ki bunun gibi bazarda derd-i ser ve zahmet çok olur. Evet aldığını sen dahı muhayyer alırsan revadır ki tā aldığından sonra yahşı deneyesin, eğer fayideli ise kabul edesin, fayıdesi yoğise yine ıssına veresin. Andan gerü ağır başlı ol, yeyincek olma ki bezirgânlığın ulu hüneri ağır başlı ve lengerlü olmaktır. Ve evinde düzenini bol et. Şöyle ki her cinsten ne alsan, baldan, yağdan, arpa, buğday ne ki buna benzer var ise bir yıldan bir yıla hesap et. Ne kadar nesne yeterse sen iki ol kadar al. Ve her dem yine bazarda narh ne idiğin soradurgıl. Kız olıcak olursa ol ev yarağından yarı artuğu satasın assısına, ev harcı sana sehil ola. Ol yıl yemek sana

müfte karib ola ki bunun gibi işte ne günah var ve ne bednamlık vardır. Hiç kimse bahil dahı demez ki bu cümle, kethudalığa mensuptur, iş eridir derler. Hiç bap ile bu işte ayıp edecek nesne yoktur.

Geldik imdi eğer göresin ki bu düzeni ki böyle düzmüştün, nagâh buna bir halel erişti, şaştın. Cehdeyle ki tez yine yerine yetiresin, top başaramasan harcını kes. tâ ol ziyan yerine gele ki tasarruf, yabandan kazanılmış assı gibidir, ki malı artırır. Amma ey ciğergûşem eğer ittifak düşüp bezirgân olamasan ve dilesen ki bir şerif ilim öğrenesin; din ilminden güç ise hiç tıb ilminden assılı ilim yoktur ki Peygamber aleyhisselâm buyurur: El-ilmü ilmani, ilmü'l-ebdan, sümme ilmü'l-edyan[329]. Dine fayide çok olduğundan ötürü evvel beden ilmini andı, tâ ki halk içinde tıb ilminin şerefi belli ola ve halk ana rağbet ede.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BAP

TABİPLER ÂYİNİN BEYAN EDER

Ey oğul, eğer tabip olursan gerektir ki tıbbın aslın eyice bilesin, meselâ tıp iki kısımdır: Biri ilmî ve biri amelî. İlmî dahı kaç nevi idiğin ve amelî dahı kaç nevi idiğin yahşı bilmek gereksin. Ve bilmek gereksin sende ol ki mevcuttur, terkibinden ya tabiîdir, ya harici. Ve amma ol ki terkiptir, anasır-ı erbaadandır[330]. Ol ki tabiîdir, üç nesnedir. Biri oldur ki bu beden anınla kayimdir, yani beden dikçe durduğu anınladır. Akıl gibi ki âdem lâya'kıl olıcak beden yıkılır. Ve birisi dahı oldur ki bedenin berkliği anınladırve ol kandır. Nitekim kan çok gidicek beden süst olur, gevşer. Ve bir dahı oldur ki bedeni harekete getirir, halden hale döndürür. Türlü türlü cünbüş ve hareket andandır. Ve ol candır ki cansız ten müteharrik olmaz. İşte bunlar tabiîdir. Elbet âdem bunsuz olmaz.

Amma ol ki haricidir, taşradan, yani bedenin taş yüzünden medet bulmakla ya bedene menfaat ergüre ya ziyan ergüre, vasıta ile. Meselâ bir kişi bir kişiden intikam almak ister ve yalınız olıcak hiç dınmaz, hassa ki duşmanı kendüden yeğin ola. Amma eline yardımcı girse filhal bir ziyan ergürür

intikam almağıçün. Yahut biregüye fayide ergürmek istese hem yardım olıcak tez ergürür. Eyle olsa bedenin sebatı ve kıvamı bunlarınla sabit ve kayim olur. Ya cins-ı maddeden ya cins-i surettendir. Ol ki cins-ı maddedendir, yani ahlat-ı erbaadır ki bunların kaç idiğin sorsalar dörttür deyesin: Od, toprak ve yel ve su. Bunlar ustukussattan[331] katı ırağ olandır. Ve ol ki ustukussata yakındır, emzicedir ki sağışta dokuzdur, biri mutedil, sekizi birbirine muhalif. Eğer bunların ayrı ayrı şerhine meşgul olursavuz kitap uzanır, hem sahib-i kitap yâdetmemiştir[332].

Geldik bu dokuz emziceden dördü münferittir ve dördü mürekkep; ve ol emziceden yakın dördü hıltır, kan ve safra ve sevda ve balgam gibi. Ve bu ahlâttan dahı yakın olan âzadır ki adedi bir kavilde dörttür ve bir kavilde ikidir. Dörttür deyenler öykeni ve ciğeri bile izafet ederler[333]. Amma âza-yı re'siye[334] ikidir deyenler hemen dil ve dimağdır, derler.

Geldik, maksut budur bu sözlerin mânasından ki âzanın endamları terkibi ahlâttır ve ahlât terkibi mizaçtandır,yani birbirine amihte olduğundandır. Niteki su toprağa karışmaya, balçık olmaz. Pes bu âzanın terkibi ahlâttandır, yani safra ve sevda ve balgam ve kandan. Ve ahlât terkibi mizaçtan, yani bunlar birbiriyle amihte olmaktan[335]; meselâ safra safraya amihte olsa bu iki safranın arasında bir hararet tevellüt olur, adı safra olur. Kalanı dahı buna göre. Ve mizaç terkibi ustukussattır. Ustukussat dedikleri hükema ıstılahınca oda ve suya ve toprağa ve yele

derler ki safra ve sevda ve kan ve balgam bu ustukussattan terkip olur. Amma idrak etmeğe âdeme ahlât yakındır, ustukussattan, yani yakın görünen safra bölüğüdür. Yel, su od ve toprak bölüğünü dûrbinler görür. Eyle olsa tenin anaru menzili od ve su ve toprak ve yel ve berü menzili safra ve balgam ve kan ve sevdadır ki göz idrak eder, yakınlığına delil bunu ve anı görür; göz idrak edemez. Iraklığa sebep ve delil budur.

Geldik suret cinsine: Ol ki suret cinsidir, üç kısımdır, kuvâ ve ef'al ve ervah. Amma kuvâ üç kısımdır: nefsanî ve hayvanî ve tabiî. Geldik ol ki nefsanî, kuvvettir, histir ve bu dahı beş kısımdır. Biri görmek ve biri işitmek ve biri yiylemek ve biri tatmak ve biri lemis yani el urup bir nesnenin irisin ve yumuşağın seçmek ve bunlar taşraki âzalardır. İçeri dahı birkaç nesne vardır ki kuvveti ve hareketi ve aksamı sağışta hemen bu taşradaki âza bigidir ki hissi ve hareketi ola ve kuvveti ve siyaseti ola. Ve bu dediğim üç kısımdır. Biri zikir ve biri fikir ve biri hayal.

İmdi hayvanî dahı iki kısımdır: Biri fail ve biri münfail, yani hareket ve sükûn.

Tabiî dahı üç kısımdır: Müvellide ve mürebbiye ve gadiye. Yani biri doğurducu, kuvvet doğurur ve biri kuvveti besler ve biri bu kuvvete gıda getirir. Pes cemî ef'al bu üç kuvvet dādı içündür ki nefsanî ve hayvanî ve tabiîdir. Pes varlık bu üç kuvvettir ki can dahı bu kuvvetlerin hâdimidir[336]. Anın içün hakîmler ruh üçtür derler. Yani bu kuvvet-i nefsaniyye ki ruh-u nefsanî derler. Ve kuvvet-i hayvaniyeye

ruh-ı hayvanî derler. Ve kuvvet-i tabiiyyeye ki ruh-ı tabiî derler. Pes anların kavlince can üç türlü olmuş olur, tâ ki aded-i kuvâ ile beraber ola.

Geldik terkib-i insanın bir cüz'ü dahı tevabidir. Tevabi uyundu demektir. Meselâ tevabi ol nesneye derler ki birbiriyle uyuşa, tâ ki beden anınla kayim ola, semizlik gibi kim mizaç sovukluğuna mütabidir. Zira ki sovuk mizaçlılar dayim semiz olur. Ve arıklık, ıssı mizaca tâbidir. Ve kızıllık kana tâbidir. Ve huşklük ve cünun sevdaya tâbidir. Niteki nabız hareketi kuvvet-i failiyyeye tâbidir, ve bahadurluk bigi ki kuvvet-i hayvaniyye tamamlığına tābi'dir ki evvel şecaat hayvandan alınıptır. Ve sağlık gibi ki kuvvet-i şehvaniyyeye tâbidir. Zira iştiha sadık olmasa sağlık olmaz. Ve hikmet gibi kuvvet-i nefs-i natıkaya tâbidir ki nutk olmazsa hikmet dahı malûm olmaz. Ve avârız maddeye tâbidir, yani bedene bir hastalık geldiği içerdeki hılta tâbidir, ya surete.

Ve ol ki seni halden hale döndürür, ana esbab-ı zarurî derler ki altı kısımdır. Biri hava ve ikinci taam ve üçüncü sükûn ve hareket ve dördüncü uyku ve uyanıklık ve beşinci şâdî ve kaygı, ve altıncı nefis havadisleri. hışım ve korku ve peşimanlık gibi. Pes bunlar zaruridir ki âdem bunlardan ihtiraz edip sakınsa olmaz, elbette gelir. Ve her bir halkın teninde bir eser belirmeyince olmaz. Pes eğer bu dediklerim miyane olursa âdemde tesiri miyane olur. Ve eğer artuk olsa halkı halinden giderir, bir hastalık hâsıl olur, ol fiilin, ifratından yani tokluk hadden aşıcak, ya açlık, ya uyku, ya uyanıklık, ya kaygı, ya şâdî, ya hışım ve ne ki buna benzer var ise iğen hadden aşıcak elbette hasta etmeyince olmaz. Gel-

dik ol ki tabiattan hariçtir, üç kısım üzerinedir. Yani uyku gibi nesne tabiata mensuptur. hariç değil, zira kişi az uyumak ve çok uyumak elindedir.

Amma bu üç kısım ki tabiattan hariçtir. biri uzvun hastalığına mensuptur ki beden halin tağyır eder, hasta kılar. Çıban gibi ki bir uzuvda çıkar, dükeli bedeni hasta eder. Bakisin dahı bundan kıyas etmek gerek.

Geldik ıssı hastalığı beş kısımdır. Ya çok ola, ya az, ya miyane, ya kuru, ya ter.

Sovuk hastalığı dahı sekiz kısımdır. Şöyle ki ter sovuk ki balgamdır, dörttür. Ve kuru sovuk ki sevdadır, dörttür, pes sekiz kısım oldu.

Geldik ol hastalık ki bir hastalık ucundan dahı ola, oldur ki bir uzuvda bir hastalık belirse, çıban gibi, ya gayrı gibi, gerü kalan âza dahı sayru olur. Ve ol hastalıklar kim bir hastalığa dahı sebep ola ve beden dairesine düşe, ya miktar ile, ya vaz'ile, ya sağışla ola. Yani ya fiille belire, kendi görünmeye, boğaz ağrısı, ısıtma gibi. Ya bir şekil görüne, verem gibi[337]. Ya birkaç şekiller görüne, çıbanlar gibi. Ve hilkat sayruklarının sebebi, ya şekil sayruluklaırnın sebebi ola. Pes bu illetler dahı yedi kısımdır. Ya sebebi kuruluk ve irilik ola, uyuz gibi ve demregü gibi. Bu dahı iki kısımdır. Ya bilâsebep ola, ya sebebi mülaşe ola, Hem bu dahı iki kısımdır. Ve miktar sayruluğu hem üç nevidir. Ve vaz' sayrulukları ve gudet sayrulukları hem ikişer kısımdır. Ya teferruk-i ittisal sebebi ola, yani yaralar, dört nevidir: Deri ve et ve sinir ve söğek zahmıdur, nev'i dört olduğu budur. Birbirine benzeyen

uzuvların marazları üç kısımdır. Müşterek marazlar ki birbiriyle amihtedir. Sekiz kısımdır, dördü müfret ve dördü mürekkep. Müfredi: Issı ve sovuk ve kuru ve ter. Ve mürekkep olan, yani iki hılttan peyda olur: Issı ve kuru veya ıssı ve ter, ya sovuk kuru, ya sovuk ter. Ve aslî maraz dört nevidir, ki hilkate düşer, niteki ilerde dedikti. Hilkat ve miktar ve vaz' ve gudet. Ol ki hılkatin dört marazıdır: Biri oldur ki şekle düşer ve tegayyüre düşer ve irilik olur, mülâşe bigi boğaza düşer.

Geldik miktar sayrulukları iki türlüdür. Ya madde ziyadeliğidir, ya noksanıdır.

Ve vaz' sayruluğu dediğimiz iki türlüdür. Ya bir uzuv yerinden zayil ola âdemin, şol yir başlar[338] gibi ki âdemin bir endamına düşe, ol endamı yir gider. Ya iki endamı berktiği yer fesat bulur, yaramaz hılt sebebinden.

Geldik gudet sayrulukları hem iki türlüdür, ya ziyadet-ı madde ya noksan gibi. Geldik teferrukü'l -ittisal zahmı gibidir ki et ve deri birbirinden ayrıla, Amma bu maraz ya âzay-ı müteşabiheye düşer, ya âzay-ı âliyeye, ya ikisine bile bir defada. Âzay'ı âliye, gözdür ve kulaktır ve dil ve el ve ayaktır. Niteki bir kehhale sormuşlar ki göz nedir? Ayıtmış ki āliyonu basar, yani âli bunun gibi âzaya derler. Ve müteşabihe, bunlara yakın olan uzuvlara derler.

Geldik araz sayruluğu oldur, bir sebep ucundan ârız ola. Bu dahı üç türlüdür. Biri budur ki bir katı bütün işlerden olur kim, yahut tene bir hal vâkı olur, ya beden boş bulunur ki ârız hâsıl olur.

Geldik bu katı bütün ef'al dahı üç türlüdür. Ve ol ki beden ef'aline taallûktur, dört türlüdür. Ve ol ki istifrağa taallûktur, hem üç türlüdür.

Geldik imdi ey oğul bilmiş ol ki tıp ilmi iki kısımdır, bir kısmı ilimdir ve bir kısmı ameldir. İlim kısmı budur ki şerhettim. Dahı ruşen olsun dersen bu sözler ki dedim, her birin kangı kitaptan bulmak gerek, beyan edem, tâ ki hakikat bilesin ki bu ilmi *Calinus* şerhediptir, ekserini *Sitte Aşere-i Calinusî*[339] den getirdik. Geldik imdi eğer ustukussat nedir bilmek istersen *Sitte Aşere*'de ustukussat bābında göresin, İlm-ı Ahlat bilmek istesen *Sitte Aşere*'nin ikinci makalinden maksudun bulasın. Ve âzay'-ı müteşabihe dediğimizi *Sitte Aşere*'nin *teşrih-i kûçek*'inden[340] bilesin. Ve âzay-ı âlinin şerhin, teşrih olur, *Teşrih-i Büzürk*'ten bilesin. Amma bu *Teşrih-i Büzürk*[341], *Sitte Aşere*'den değildir, başına bir kitaptır. Kuvay-ı tabiiye nedir bilmek istesen hem *Sitte Aşere* kitabındadır, bulasın. Ve kuvay-ı hayvanî şerhi hem *Sitte Aşere*'de, nabız bâbında göresın. Ve kuvây-ı nefsanî şerhi *Rây-ı Bukrat ve Eflâtun* derler bir kitap vardır [342], *Calinûs* tasnif etmiştir, anda beyan eder, bilesin, ki *Sitte Aşere*'den değildir.

Geldik eğer dilersen ki bu ilimde mahir olasın ve ilim duraklarına seyredesin[343]. *Kevn ü Fesat* kitabından[344] ustukussat ve mizaç ilmin oku. Ve *Semâü'l-Âlem*'de[345] dahı vardır, anda dahı talep et. Kuvâ ve ef'al ilmin *Nefs kitabı* ve *His* ve *Mahsûs kitabı*'nda[346] talep et. Tâ şerhi sana malûm ola. Ve âza ilminin şerhin *Kitabü'l-Hayavan*[347], derler. Andan talep et. Ve aksam-ı emraz şehrin[348] *Sitte Aşere*'nin evvel makalesinde ki ârāz-ı ilel kitabıdır, andan bilesin. Ve esbab-ı âraz[349], hem yine *Sitte Aşere*'nin ikinci makalesinden talep edesin. Ve esbab-ı emrâzı hem *Sitte Aşere*'nin dördüncü ve beşinci makalesinden talep edesin. Şöyle ki yâdettim, malûm edinirsen allâme olasın.

Fasıl. — Çünki ilim kısmın yâdettim, nâçar amelinden dahı bir şemme yâdetmek gerek. Eğerçi ki söz uzanur, elbette anmak gerektir. Zira ki ilim ve amel can ve ten gibidir; can, tensiz olmaz ve ten, cansız, bu dahı böyle.

Geldik eğer bir hastanın üzerine varıp ilâç etmek istesen evvel yemek endişesin et ki bu hasta pir olsa gıda ne buyurman gerek, yiğit olsa, ya oğlan olsa ne yedirmek gerek. Hastalıktan duranlara gıda ne gerek ki asıl ilâç gıdadır. Zira ki ilâç iki türlüdür. Birisi yedirmek ve içirmekle ve birisi yemesin içmesin kesmekledir. Amma evvelden tabip ilâca meşgul olmamak gerek, tâ ki evvel hissede, göre, bir hastanın kuvvetini deneye ve illeti ne illettir bile ve ne sebeptendir sayruluğu, deneye; mizacı nedir ve faslı yaz mıdır, yay mıdır, güz müdür ve kış mıdır ve mahass yani nabız hali nicedir ve bu hastalık ki ârız olmuştur, ne cinstir, zāhirde. Ve eyide ve yavuzda alâmetler ki bâtından olan sayrulukların nişanını verir, bilmek gerek. Ve buhran nişanların eyi ve yavuz bilmek gerek. Buhran şol deme derler ki tabiat, bedeni sayru eden madde ile cenkeder. Tabiat yenerse buhran tamdır, illet yense nakıstır, yaramazdır.

Geldik ısıtma kaç cinstir bilmek gerek. Ve herbirinin renci nicedir bilmek gerek. Ve her bir rencin tedbîrini nicedir bilmek gerek. Edviyeler terkip

etmekte mahir gerek, ve kıyas ehlinin mezhebince olmak gerek, ve mualecat kanunun bilmek gerek, tâ ki tabip işinde habtetmeye ve ilâç edebile. İmdi bu dediklerimi eğer ayrı ayrı şehredersem söz uzanır, amma herbirinin şerhi kangı kitaptadır ayıdıvereyim, tā ki hacet vaktinde mütalâa kılasın ve bilesin.

Geldik eğer hıfzussıhha, yani dayim tendürüst olmak tebdbirini istesen, *Sitte Aşere* kitabında *Asıhhâ* babından[350] ilâç edesin. Ve yavuz alâmetleri ve eyi alâmetleri bilmek istesen *Takdime*'den ki *Takdimetü'l-ma'rife*[351] derler, bir kitaptır, andan bilesin, ya *Fusul-i Bukrat*'tan[352]. Ve nabız alâmetlerini *Nabz-ı Kebir* ve *Nabz-ı Sagir*[353] nushasından bilesin. Ve bevl halin yani karure halin *Sitte Aşere*'nin evvel makalesinden iste. Ve *Calinûs* bir kitap dahı tasnif etmiştir, *Sitte Aşere*'den gayrı *Kitabü'l-Bevl*[354] derler, hem karure bilmek için ana dahı nazar edesin. Ve bâtında olan sayrulukların nişanların *İlel ve'l-âraz*[355] derler, bir fasıldır *Sitte Aşere*'de, nazar edesin. Ve emraza çare tedbirin istesen bir kitap vardır, *Bukrat* tasniflerindendir, adı *Mâü'ş-Şair*[356], ondan iste, ya yine *İlel ve'l-âraz*'dan, ya *Hiletü'l-bür*'[357] derler bir nusha vardır, andan iste. Ve edviye terkibin *Calinûs* terkiplerinden edesin. Amma ilâçta çok tecrübe etmek gereksin. İllâ tecrübeyi bir belli kişilerde etmeyeler, meçhul kişilerde ederlerse revadır.

Amma mualiç olan kişi gerektir ki bimarhanede çok hizmet ede, tâ ki garip illetlerin sureti ana açık ola, yani her rencin adından haberdar ola, tâ ki ılâç etmek ana âsan ola, ki adın bilmediği rence ilâç etmek cehle mensuptur. Pes her neyi ki nushada

okursun, cehdet ki suretin gözle, dahı göresin ki nushada görmek düşte görmek gibidir, hakikatsizdir. Gözle görmek tahkiktir; bir mualeceye kalmamak gerek, yani bu rence bir ilâç bilirim yeter deyip durmamak gerek. *Bukrat*'ın *Vasiyetname*sin[358] okumak gerek. Hasta ilâcında tâ ki emanetkârlık şartın yerine getirmiş olasın. Zira ki hasta kendüzün sana emanete kor ki canı senin, sebebinden selâmet ola. Çün sen ilâçta bilmezlikle habtedesin[359], ol hastanın canın sen telef etmiş olursun. pes hayın oldun. Niteki demişler: Nîme fakih din büred ve nîme hakîm can büred[360]. Eğerçi âdem öldürmek hakîmlerin fahrıdır, velî sen bunun gibiden sakın.

Andan gerü tabibin gerektir ki dini pâk ve donu pak ve arı ola ve dayim müşk ile gülâb ve hoş kokulu abîr dürtüne. Ve çün sayru katına vara, gökçek yüz göstere ve tatlı söyleye. Ve hastanın yüreğin sovudacak söz söylemeye, ısıcak söyleye ki hastaya ısıcak söz söylemek yüreği kuvvetin artırır ve hararet-i garizî bedenin dayağıdır[361], ol harareti ziyade kılar.

Geldik alâmetler bilmek, yani sayrunun üzerine varıcak eyi nişanlar olur kim âdem anınla ümitlenir ve yavuz nişanlar dahı olur ki ol sayrudan ümit kesilir. Pes tabip bunları bilmese tez şermsar olur.

Geldik imdi kaçan ki tabip, sayru katına vara haline baka. Eğer sayruyu uyur bigi görse, sayruya söyleye, eğer sayru cevap verse, evet söyleyen kimdir bilmese ve gözünü geh yumsa, geh açsa ve samur samur kümrense yavuz alâmettir. Ve bihûd olup elin her bir yana salar, nesne arar gibi yerinden ırılur ve şurideler gibi ıstırap gösterir, hem bu dahı yavuz alâmettir. Ve ol bihûdlukla ki de-

dik, eğer her dem katı katı çağırıp kendinin elin ve parmakların ursa ve kendi elin berk berk tutsa hem yine yavuz alâmettir. Ve eğer kusup kusuntusunun rengi kızıla, ya sarıya, ya karaya veya aka mayil olsa, tā kusması durunca katı korku vardır, ol sayruya. Ve bir sayru ki öksüre, balgamın bir pare bez üstüne alalar, kurudalar ve oda salalar. Eğer yandığından sonra eseri belirirse yavuzdur. Bu cümle nişanlar ki dedim, ümitsiz nişanlardır. Bir sayruda ki bu alâmetler ola, göresin, ana timar etme, ot verme ki fayidesi yoktur. Amma eğer bu nişanlardan birisi olmasa ümiz-i selâmettir[362]. Geldik madde alâmetlerin bilmekliğe.

Fasıl. — Nabza el urmak gerek, eğer kuvvetli sıçraya ve parmakları arasına, ya parmaklar altına yürür gibi görüne, bilesin ki kan galiptir. Eğer ince ve tez tez atılsa parmağın altında, bilesin ki safra galiptir. Ve eğer parmağın altında geç geç atılıp süst ve yuğun görünürse, bilesin ki rutubet galiptir, yani balgam. Ve eğer ince ve geç atılsa yubuset galiptir, yani sevda. Ve ol vakıt kim bu dediklerime muhalif göresin, damarın meyli kangı yana artuğ ise hükmü ana etmek gerektir. Yani ki bir nöbette gâh ince, gâh yuğun, gâh tez, gâh süst atılsa madde mürekkepliğine delildir. Meselâ gâh sulp, gâh nerm atılsa kan ve balgam bile amihte olduğuna delildir. Tez kâhil olsa safra ve sevda amihtedir. Geldik imdi mihasse halinden yani nabız halinden bu denlü bilindi, şimdi gerü karureye dahı nazar et.

Fasıl. — Sayrunun bevlin yani sidiğin karureye yani şişeye al ve nazar et. Eğer ak ola, velî bulanık ola, ruşen olmaya, delildir ki ol kişi kaygıdan sayru olmuştur. Ve eğer ak ola ve ruşen ola, bulanık olmaya, hastalığı yeldendir ve rutubettendir ki henüz hamdır, puhte olmamıştır. Zira madde puhte olmayınca eczası birbirinden ayrılmaz. Ve eğer iğen duru ruşen olsa ki hemen yine su rengin tutsa bir kerih yiğrenci nesne sebebinden hasta olmuş ola. Ve eğer turunç renginde olsa ve içinde zerre zerre nesne görünse sayruluğu iç ağrısından olmuş ola. Ve eğer yağ gibi görünüp karure dibinde hat gibi iplik resminde görünse ol hastalığın vakti yakındır, ilâç etme. Eğer ısıtmalı kişinin karuresi sarı zafran gibi olsa ve şişe dibinde zerre zerre nesne görünse ol kişi tez sağıla. Zira ki kan dahı safraya yar olmuştur. Eğer sidiği üstünde sarı yağ gibi nesne görünse ve altında kara renkli nesne görünse içinde göğermiş baş vardır, ana tımar etme, ve eğer sidiğin üstünde kara renkli nesne görünse ol dahı yaramazdır, andan kaçagör. Ve eğer karure dibinde sarı ya yeşil renkli nesne görünse sağlık nişanıdır, tez hoş ola. Ve eğer hezeyan söyleye ve sidiği kızıl ola ki rengi karalığa mail ola ve üstü köpüklü ola, içinde eti kararmış demevi baş varduğuna delilidir, hazer etmek gerektir ki korkulu rençtir. Ve eğer karure rengi kara olup üstünde nokta gibi kan olsa hem yavuzdur, andan ırağ ol, yakın varma. Ve eğer ol kara sidiğin üstünde köpük gibi, ya kan gibi nesne görünse ol sayru ile esenleşegör ki veda vaktidir. Eğer

karure sarı olup arasında şol güneş şulesi gibi nesne görünse ve rengi kızılsağu ola, belki renci kandandır tez kan aldıra ki şifa bulur tezde. Eğer ol sarılıkla arasında iplik iplik kızıl nesne görünse anı dahı Tanrıya ısmarla. Ve eğer ol sarılıkla içinde iplik iplik kan görünse bir hastalığı var iken bir türlü sayruluk dahı gele. Hastalığı iki türlü renç ola. Eğer sarı içinde iplik iplik görünen yeşil olursa hastalığı dalaktan ola. Ve eğer yeşil ve kara iplik gibi görünse anı ayruk görmeyisersin. Eğer ol iplik iplik bigi görünen yeşil ve ak görünse ve içinde sirke kurdu gibı bile görünse ol sidik ıssının renci bevasir ola[363], ve cima' edemez olur.

Fasıl. — Çün alâ kadrihi nabız bildin ve karure anladın, andan illetlerin cinsin iste. Kaç cins sayruluk vardır, bilmek gerek. Zira ki sayruluklar hemen bir cins değildir, ecnastır[364]. Ve çünki hastalık ne cins idiğin bildin, ilâcın dahı ana göre et. Yani bir hastalık ki gıda ile salâh gelir, hemen muvafık gıda buyur. Ot vermeğe, yakıya[365] meşgul olup dürüşme. Ve eğer göresin içeriden erik ya zerdali hoşafiyle tımar olur, ya taşradan yakı ile ilâç olur. Pes hapla ve matbuhla[366] ilâç etme. Ve ağır macun[367] yedirme. Ve cehdet ki iti otlar[368] vermeğe dilir olmayasın[369]. Çün göresin uranı bir nesne ile harareti söyündürürsün ve zahmeti sakin edersin, pes istifrağa tecavüz etme[370]. İstifrağ âdemin için boşaltmağa derler, otla ya kan almak ile. Ve lâkin çün göresin zahmet hadden aştı, sehil ilâç ile çare olmaz. Pes anın gibi demde ot vermekle meşgul olma. Ve hiç bap ile sayruya töhmet etme[371] yani ilâçta habt olur ise sen perhiz etmezsin deyüp töhmet eyleme. Ve boğazına sabretmeyen sayrudan kaçagör ki sen on günde ilâç ettiğini ol bir lokmada bozar. Ve eğer nâçar anın bigiye ilâç edersen boğazına hükmetme[372]. Ol ne yerse sen anın yediğinin ziyanın def'edecek nesne ver. Ve kalan ilâcına meşgul ol. Ve andan gerü her marazın devasın yahşı bil ki tabip olana deva bilmekten yeğrek nesne yoktur.

İmdi ben bu bapta çok söyledim. Zira ki bu ilmi katı severim, şöyle ki bu ilim fayideli ilimdir. Ve ben dahı anınçün çok söyledim ki kişi sevdiğinin sözün söylemeği sever olur. Amma ey oğul eğer ittifak düşüp bu ilmi öğrenmesen bari nücum ilmin öğrenmeye cehdeyle ki bu ilim dahı şerif ilimdir. Ve ilm-i nebevîdir[373]. Yani *İdris Peygamber* ilmidir ve mucızesidir[374].

OTUZ DÖRDÜNCÜ BAP

NÜCUM İLMİN NİCE BİLMEK GEREK, ANI BEYAN EDER

Ey oğul eğer müneccim olasın, evvel riyazet ilmine[375] emek çekmek gereksin ki ihkâm ilmi[376] çoktur, ne ile gerekse hâsıl olur[377]. Amma bu nücum ilmi az ilimdir[378], illâ müşkil ilimdir[379]. Bu ilim ele girmez, illâ çok riyazet[380] ile ki eğer eyle olmasa bu ilimden ol ki maksuttur, hâsıl etmemiş olursun. Zira ki kimse ol mertebeye erişmez ki hata etmeye fenninde. Amma bu ilmı katı sakınmak gerek[381], tâ ki hükmünde hata olmaya. Zira ki nücum ilminin semeresi ahkâmdır[382]. Çünki nücum öğrendin, takvim çıkarmak gerek[383]. Ve çün takvim çıkardın, fayidesi ahkâmdır[384]. İmdi eğer dilersen ki bu yıl böyle olsa gerek, dediğin vakit hükmünde hata olmaya, cehdeyle ki takvim çıkarmak aslın eyi bilesin ve mukavvimlikte kaadir olasın ki hükmettiğin ol vakit dürüst gelir ki takvimin dürüst ola ve tali^c^ onat gele[385], yani istihracın[386] dürüst gerek. Key gözle istihracına itimat etmeyesin, meğer ki çok zahmet çekesin ve katı dürüst hesapla ve dikkat-i nazarla[387] tertip edesin. Çünki hesabın nazarda dürüst geldi, andan gerü her ne kim hükmedesin dürüst gele.

Andan gerü her neye kim hüküm istesen ya tali^c^-den[388], ya mevlûd zamirinden, evvel gerektir ki yıldızlar ahvalinden ve tali'den ve tali' ıssısından[389] ve büruçtan[390] ve dereceden ve kamerden[391] ve kamer burcundan[392] ve her bir burcun mizacından[393] ve yıldızlar mizacından[394] ki her burçta bunlar nice olurlar; ve her yıldız kendi kendi evinde bulunsa nice olur[395]; ve bir yıldızdan ki ay yüz kaytarmış ola, nice olur; ya bir yıldız ki ay andan yana yüz tutmuş ola, nice hüküm gösterir; ve ol yıldız ki seyr derecesinde müstevli ola[396], yani hâkim ola[397] ne yüz gösterir; ve saniye yıldız[398] ki ikinci seyir ana ermiş ola nicedir, hükmün bilmekte gafil olma. Ve on iki sehimler ki vardır[399], bilmek gerek. Ve derecata[400] ve zîcat'a[401] ve erbab-ı müsellesata[402] ve hadde[403] ve surete[404] ve şerefe[405] ve hubuta[406] nazar et. Ve mal ve ferah ve âfet evi kangı burçtur[407], Ve eve[408] ve hadîd[409] nedir ve nice yüz gösterir[410], bilmek gerek. Andan sonra nazar et, ayın havalelerine[411] ki nahs[412] ve sa'd[413] yıldızlardan kangısı havale olmuştur. İkbal[414] ve idbar[415] kangısınındır. Yani karşı gelmek[416] ve geri gitmek[417] ve hayır ve şer nedendir. Ve nazar-ı mukarene[418] ve ittisal[419] ve insıraf[420] ve nurdan ırağ olan yıldız[421] nicedir. Ve ittisalden ırağ nedir[422]. Ve seyirden hâlî yıldız[423] ve yaramaz hareketli yıldız[424] nedir. Ve cem'[425] ve men'[426] ve red[427] ve def'uttabia[428], işkâl[429] ve itiraz[430], kuvvet[431] ve mükâfat[432], ve kabul[433] ve teşrîf[434] ve tağrip[435] ve içtima[436] ve istikbal[437] ve marife[438] ve hîlâc[439] ve kethuda[440] ve atâ vermek[441] ve az etmek[442] ve çok etmek[443]

kangı yıldıza tâbidir. Ve ömür uzunluğu ve kısalığı nedendir. Ve beş türlü tesyirlerin sürücüsü kimdir[444], tâ ki bunları bilmeyince hükmetmeyesin. Çün bu dediklerimi hâsıl ettin, andan gerü ihkâmda ne sözün varsa söyle, tâ ki senin hükmün rasgele.

Amma eğer sen takvim istihraç etmesen bir ayruk kişinin takviminden ahkâm söylemek istesen bir belli mutemet kişi takviminden hükmeyle ki ol ilimde hâzıklığı meşhur ola. Ve ol takvim küllisi bir meşhur hatasız zîcten[445] istihraç olmuş ola. Bir belli, yazısında, hata etmez yazıcının yazısiyle yazılmış ola. Ve onatlığ ile içine ol takvimin nazar edilmiş ola. Ve cem'ine ve bastına[446] nazar edip görmüş ola. Tekrar tekrar göz geçirmiş ola. Ve tahkik dürüstlüğün bile. Andan ki ol takvimden hükmede. Filcümle bu kamu şartlar olduğundan sonra dahı katı sakınmak gerek, sehivden ve hatadan, tâ ki hesap yanlış düşmeye.

Geldik çünki bu dükeli ihtiyatları ettin ve katı sakındın. Buğur itikadın şöyle gerektir ki hükmünü yanlışsız dürüst bilesin. Zira ki hükmettiğin ahkâma mutekit olmayıp gümanlı olursan ayruk hükmün rasgelmez. Andan gerü bu şartlarla ki dedim, eğer tali-i mevlûddan[447] mesele soralar, cevap vermek elinden gelir, şöyle ki ekser hükmün zamirde rasgele. Amma tali-i mevlûdü nice tutmak gerekir[448], bilmek gereksin. Zira ki tali-i mevlûd sözünü ben kendi üstadımdan - Rahmetullahi aleyh-şöyle işittim ki tali-i mevlûdu anadan doğduğu vakit tutmak nesne değildir. Belki

hüküm dürüst değildir, zira ki mevlûdun aslı ekildik vaktidir, yani nutfe ana rahmine düştüğü vakittir. Şöyle ki meni ata sulbünden ana rahmine düştüğünleyin[449] eğer sülâle olacak ise[450] tali'i nikbaht mı, ya bedbaht mı ola, ol vakit yazılır. Amma doğduğu vakit olan tali'e tahvil-i kübra derler. Rahim darlığından cihan genişliğine geldiğiyçün; ya küçüklüğünden sonra ululuğa erdiği içün ola. Amma âdemin alnına hayır ve şer ne yazılsa ve ne vâkıa ki başına kişinin gelse gerek, ana rahminde yazılır, doğduğundan sonra gelir. Bu sözde delil Resul hazret-i aleyhisselâm haber buyuruptur ki: Eş-şakiyyü men şaka fi batn-i ümmihi ve's-sa'îdü men sa'ide fi batn-i ümmihi. Yani bedbaht anası karnında bedbaht olandır, ve nikbaht hem anası karnında nikbaht olandır. Amma ol demde söylemeğe sana söz değmez. Zira ki ol nutfe düştüğü deme kimsenin idraki ermez. Pes kimsenin eli ermediği yere sen ayak basma. Velî tali' tahvil-i kübradandır, hükmedeyim dersen anda dahı öndin geçen üstatların şartın gözlegil ve kanunun saklagıl. Her hükmünde şol ön şerhettiğim gibi gözle, tâ ki sehivden emin olasın.

Geldik eğer kimse senden bir mesele sorsa nücumdan, ya nücuma münasip ilimden evvel ol sual ettiği vaktin tali'ine nazar et. Ve ol vakit tali'inin sahibi kimdir. Ve aya ve ayın burcuna ve ol ay burcunun sahibine[451] ve ol yıldız ki ay andan yanadan yüz çevirmiş ola[452] ve ol yıldıza ki ay andan yana yüz tutmuş ola[453]. Ve ol tali'e münasip olan yıldıza ve yahut vetedte olan yıldıza[454]

ve eğer vetedte bir iki yıldız göresin gör ki vetedte kangısı müstevlidir, cevaba kangısının tanıklığı gerçektir. Pes bunları bil ve ol mucipçe cevap ver, tâ ki cevabın rasgele ve sual seyrinde cevabın oku, musip ola.

Fasıl. — İmdi ol ki şart idi, ihkâm kısmından biraz beyan ettik. Amma ilm-i hendese[455] ve ilm-i hesap[456] dahı hoş ilimdir, nücuma ve gayrına dâhil olur ilimdir. Eğer ittifak düşüp bu ilmi dahı öğrenecek olursan zinhar ki bir saat bu ilmi tekrar etmekten hâli olmayasın. Zira ki hesap ilmi vahşi ilimdir[457]. Pes yahşı hesap etmeğe tekrar lâzımdır, tâ ki hatır bu ilimle üns tuta.

Amma mühendis olursan ki bu ilim dahı hoş ilimdir, buna kıyas gerektir. Şöyle ki eğer yer ölçmek istesen evvel köşe nice düşmek gerek[458], anı yahşı bilmek gereksin. Ve köşeler yanına düşecek muhtelif şekillerden gafil olmamak gereksin, yani evvel bir duvarın ölçeyim, sonra dört bucakların beraber edem deme ki bu dört bucak birbirine rasgelince çok tefavüt vardır[459]. Ve cehdeyle ki bucaklar birbirine rasgele ki gayet pehlivan mühendis gerektir ki rasgetirebile; kim benim bu ilimde üstadımın dayim bana öğüdü bu idi ki hâ ey filân, sakın köşede bir zerre eğrice yer kalmaktan gafil olmayasın ki köşe mesahasında çok türlü gejlik olur. Ki değme mimar seçemez. Zira bir köşeden bir köşeye değin bir şekildir ki her yerden bir eğri gösterir, amma sen anı dosdoğru sanırsın. Niteki kavsî köşeler olur, doğru gibi görünür[460]. Üş bu misalde yahut bu misalde Pes çok doğru köşe münharif ola,

sen anı rasttır deyu sevinensin, amma cetvele gelicek, yani ip tutup gericek çok tefavüt ede[461]. İmdi eğer bir şekil ola ki sana müşkil görüne ve nice olacağı malûm olmaya, kıyasla şöyle ola deme. Ve lâkin sen anı bildiğin şekle getir, ya sesû ile ya çârsû ile ki hiç bundan taşra şekil yoktur. Pes müselles, ya murabba ettiğinden sonra nice ki gönlün dilerse ölç, â ki dürüst ve rasgele ve müşkilin hallola.

İmdi bu bapta ne denlü çok söylesem elimden gelir, amma kitap uzanır. Bu kadar dahı nâçar söyledim, zira nücum söylemiştim, diledim kim bu bapta dahı bir nice söz söylemiş olam.

OTUZ BEŞİNCİ BAP

ŞAİRLER TERBİYETİN BEYAN EDER

Ey oğul eğer şair olup şiir ayıtmağa kasdetsen cehdet ki şiir de sözün murabba ola yani ruşen ola, açık ola. Ve sakın ki gamız söylemeyesin, yani örtülü söylemeyesin. Meselâ bir şiirde bir sözün ki mânası şerhin sen bilesin ve ayruk kişi bilmeye, anın bigi sözü söyleme. Zira şiiri halk içün aydurlar; kendi kendiler içün ayıtmazlar. Pes şiirin mânası açık gerektir ki ruşenliği sebebinden ötürü kim gerekse rağbet ede.

Amma şair gerektir ki hemen vezne ve kafiyeye kani olmaya. Pes sen dahı hayalsiz ve tertipsiz ve sınaatsiz şiir ayıtma. Tecnis[462] ve tatbik[463] ve mütezâd ve müteşabih[464] ve müstear ve tecnis-i mükerrer[465] ve müreddef[466] ve ne ki buna benzer var ise kim bunda şerhetsek olmaz, aruzda bulasın[467] ve bilesin. Amma eğer dilersen ki şiirin kamu şairler şiirinden üstün görüne, sözü müstear söyle, amma istiareyi imkânla söyle[468], yani istiareyi medihte çok istimal et, hâssa ki methettiğin kişi kemal ehli ola. Amma eğer gazel[469] ayıdasın, terane içün[470], iğen dahı masnû^c olmazsa kayırmaz[471]. İllâ lâtif ve ter gerektir ki gazeli ayıdasın. Ve amma kafiyesi ve redifi[472] gerek ki bir

mâruf kafiyede ve redifte ayıdasın. Yani söylenmemiş kafiyedir deyip bir meçhul kafiyede ayıtma. Gerekmez yerde arabi müşkil lâfız katıp şi'rin sovuk etme. Ve her ne ki şiirinde söylersin, âşıklar vasf-ı haline göre lâtif söyle ve şiirde hoş misaller ve teşbihler getir, şöyle ki hem hâssa hoş gelsin hem âmma, tâ ki senin şiirin şöhret tuta ve mâruf ola.

Ve şiiri aruzun ağır vezinlerinde ayıtma, tâ ki şiirin dahı sakil düşmeye. Zira ki sakil vezinde şiir ayıtmağa kimse heves eylemez, meğer ki ayıdan dahı bir ağır canlı sakil ola; ve ayruk vezinde ayıtmağa âciz ola; ve lâfz sakilliğinden hafif yerlerde nesne ayıdamaya[473]. Amma eğer senden bu vezinde şiir isteseler ol sakil bahirde ayıdırsan revadır. Ve ilm-i aruzu[474] eyi öğrenip bilmek gereksin. Ve şiir ilminde her beyit ki masnû^c ola, ol beytin elkabın ve şiir nakdin eyi öğren[475]. Şöyle ki eğer şairler arasında sana munazara düşer ise[476], ya birbirinin perdesin açmağa imtihan ederlerse[477] cevaptan âciz olmayasın. Ve her söz ki ayıdasın, medihte[478], ya gazelde, ya hicivde[479], ya tevhitte[480], ya mersiyede[481], yerli yerince söyle, tâ ki sözün mürettep ola[482], gayrı mahallinde[483] söyleyip söze zulüm eyleme. Ve bir sözü ki halk anı nesirde söylemeği kabih görürler, sen anı nazımda söyleme ki nesir raiyyet gibidir ve nazım padişahtır. Bir nesne ki raiyyete yaramaya, padişaha nice yaraya.

Andan gerü gazel ve türkü ki ayıdırsın, ter ve âbdar ayıt. Methedersen garrâ methet. Ve ruşen ayıt, donuk ayıtma, tâ ki anın ucundan işidenlerin gönlü kabzolup tutulmasın. Ve bülent-himmet ol.

küçek-nazar olma. Her kişininki üzerine nesne ayıdasın. miktarını bilip ayıt, tâ ki methin hicve dönmeye, yani bilmek gerksin ki her tayifeyı nice methedip öğmek gerek. Her kişinin mahalli nedir, bilgil. Meselâ bir kişi ömrâ yanına bıçak takındığı olmaya, kılıcınla arslan düşürdün, sünün ile *Billûr dağ*'ın[484] getürdün deme, ya *Bîsütun dağ*'ın[485] getürdün, deme. *Bîsütun Acem*'de bir dağın adıdır. Andan gerü bir kişi eşeğe bindiği yok ola, atın *Düldül*'den yeğdir, ya *Burak*'tan yeğdir, deme, ya benzer nesnedir deme. Üşte hicve dönen medih budur. Pes bilmek gerek ki her kişiye methi nice demek gerektir.

Andan gerü şaire vâciptir ki methedeceği kişinin tabiatını araya ve bile ki ana nice söz hoş gelir, ana göre öğe anı, zira, tâ ki sen anı kendi dilediği gibi öğmeyesin, ol dahı sana gönlün dilediği gibi nesne vermez.

Andan gerü hakir-himmet olup[486] kendüzünü hor gösterme. Yani her kasidede özünü kulunum, kullukçunum, deme. Meğer bir yerde deyesin ki böyle dediğinde yarar ola. Ve hicvetmeği âdet edinme ki yendek seğek sudan dürüst gelmez[487]. Yani bir gayret ehline uğrayasın[488], intikam ede. Amma eğer mersiyyede, tevhitte kaadir isen ki yahşı ayıdabilesin, pes taksirlik etme ki tevhit ve mersiyye hem dünyada hoştur ve hem de âhirette.

Andan gerü şiirde yalanı hadden geçiri söyleme. Ne denlü ki şiirde mübalâğa, yalan hüner ise dahı ki uranla hoştur. Ve dostların ve muhiplerin vefatına mersiyye ayıtmağı kendüzüne vâcip bil, şöyle

ki halk senin dostluğuga rağbet edeler. Ve hem gazel ve mersiye ayıtsan bir tarika ayıt, hiciv ve medih bir tarika[489]. Yani gazel ve mersiyye, hiciv ve medih birbirinin aksidir. Ve eğer nice ayıdalar bilmezsen, medihte biregüyü öğsen gerek, hicivde yermek gerek. Meselâ medihte hoş-hû dedin, hicivde bet-hû de, pes methin aksi oldu. Gazel ve mersiye dahı şöyle biregünün diriliğinde hüsn-i kemalin öğerdin, ve vasfederdin. Öldüğünden sonra noksanın anmak ol kemalin mersiyye oldu[490]. Bakisin bundan kıyas et.

Andan gerü gönüller hedefine tir-i suhan atmak istersen[491] kendi tîrkeşinden at, biregü bileğinden atma, yani her ne söz ki ayıdasın, sanatı ve hayali kendi tasarrufundan harceyle, biregü şiirinden uğurlama ki ariyeti don giyenin soyumcuğu tez açılır[492]. Pes biregü sözünden hayal almağa öğrenirsen tabiatın açılmaz, söz meydanı, gönlün yazısında küşade olmaz. Hemen ol söz uğruluğunda kalırsın, ölünce ayruk sözde derecen artmaz, yani evvel şiire heves ettiğin vakit nice sen āhıra değin şöyle kalırsın. Ve lâkin masnû' şiir ayıtmağa kaadir oldun ve gücün yetti, her hayal kasdın bilmeğe; ve mahir oldun buhûra ve evzana[493]. Ol demde eğer bir garip mâna işidesin ki sana gayet hoş gele ve dileyesin ki ol garip mânayı andan getiresin ve bir yere dahı iletesin ve istimal edesin[494], ayniyle istimal etme. Bir dona dahı sok, tâ ki uğruluğun isbat olamaya. Meselâ ol mânayı medihte gördün, mükâbere edip sen dahı anı medihte getirme. Evet bir surete dahı girdiği budur kim bir garip kast ki

medihte işittin, sen hicivde getir; hicivdekin medihte getir; gazeldekin mersiyyede getir ve mersiyyedekin gazelde getir; tâ ki örtülü ola ve değme kişi uğruluğundan haberdar olmaya ve ol mâna nereden alındı, bilinmeye.

Andan gerü eğer biregüye methetmeğe varasın veya bazarda meddahlık etmek istesen cimri suretli olma ve eski ve kir don ile varma. Yüzün açık, ve donun arı olsun. Ve küşade-hâtır ol[495], tâ ki vardığın yerde şiirinden öndin senden bir ferah görüne. Ve çok nadir hikâyetler ve garayip meseller ve mudhike yani gülüşmelice nükteler çok ezberinde gerektir ki methettiğin kişi katında ve bazarda bunun gibi nesneler şiirinden dahı yeğrek düşer ve mergup olur, vesselâm.

OTUZ ALTINCI BAP

MUTRİPLER RESMİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul, eğer mutriplik öğrenip çalıcı olursan hoş-hû ve sebük-ruh ol, yavuz hulklu, ağır canlı olma ve dayim gücün yettiğince hoş kokulu nesneler, abîr ve müşk ve gülâb bigi, dürtün ve bilene getir[496], tâ ki vardığın yerde hoş-bû olasın ve dayim çerb ve tatlı dilli ol ki mutripler eğerçi ki er ola, amma cemî hareketi zenane gerek. Ve çün bir sohbete girdin, dayim yeyincek ezgiler çalma ve yendek ağır ezgiler dahı çalma. Zira sohbette oturan heriflerin tabiatı düz değildir[497]. Nice ki halkın tabiatı düz değildir, hulku dahı düz değildir. Sebep oldur ki birine hoş gelen, birine dahı hoş gelmez. Pes sebep budur kim bu tarap ehlinin üstatları bu sanatta bir tertip komuşlardır, yani bir düzen düzmüşlerdir ki ne denlü tabiatı muhalif kişiler bir yerde cem'olsa dükelisine hoş gele. Pes evvel husrevanî[498] hafif ahenk tasnif ettiler ve çalalar padişahlar meclisi içün ve andan sonra ağır ezgiler bünyat ettiler, şöyle ki ol ezgide savtlar ayıtmağa kolay oldu[499], pes buna rah-ı giran[500] deyu ad kodular, yani sakil. Pes evvel kim bünyat uruldu hafif ve sakildir, ön ayıttı-

ğın hafif, beyler ve ulu selâtinler için bünyat ettiler. Sakil dahı pîrler ve lengerlü kişiler için bünyat ettiler ki hünerperver ola. Amma gördüler ki kamu halk hünerperver ve pir-tab' değildir[501], pes yiğitler içün dahı bir tarik kodular, isteyip bir yol dahı yani bir ahenk dahı buldular, hem hafif aradılar, lâtif şiirler buldular ki vezni yeyincek ola, getirdiler ve ana göre yeyincek sebük-savt[502] düzdüler, birbirine amihte ettiler, adını basit kodular. Hem bu dahı hafiften sayılır. Pes bu tertibi ki düzdüler, anınçün düzdüler ki çün bir sohbete varalar, bir ağır ahenk ayıdırlarsa ardınca bir hafif ahenk dahı ayıdalar, ardınca bir basit. Eyle olsa hem pirler behrement olurlar ve hem yiğitler. Amma bu ahenklerden oğlanlara ve yiğit avretlere behre erişmez, zira anların tabiatları dahı ednadır, anlamakları katı kördür. Pes vardılar, üstatlar dahı hafif teranecikler[503], savteceğizler[504] ahenk ettiler, tâ ki anlara dahı bu babı nasip ettiler.

İmdi ey ciğergûşem, sen dahı hemen bir nev'in çalma, her neviden bile çal, tâ ki her tayife ki meclisinde ola, hep hâtır-hoş olmuş, haz almış ola. Cehdeyle ki muhtasar hikâyetler yâdında ola, tâ ki vaktahâ münasebetle bir hikâyet ayıttığınla ve kengek kurduğunla çaldığın zahmetinden biraz rahat olasın[505].

Andan gerü eğer bu çalıcılık içinde şiirin dahı olursa kendi şiirinin âşıkı olma, yani mecliste kendi şiirin ayıtmağı yendek âdet edinme, belki hiç ayıtma. Ve becit rivayeti kendi şiirinden ayıtma. Zira ki sana hoş gelen nesne şayet ki sohbet halkına hoş gelmeye. Eyle olsa sakil düşersin ki mutripler şairler râvisidir[506], kendi şiirleri râvisi değildir.

Andan gerü eğer nerd ve şatranç dahı bilirsen seni bir sohbete kığırsalar ve görsen ki iki kişi nerd oynar, ya şatranç, sen sazını elden koma, anlara talim etmeye mukayyet olma, nevahte meşgul ol ki anlar seni zsazendeliğe okudular, kumarbazlığa okumadılar. Ve her bir ırcuğaz ve türkücük ki öğrenirsin, zevkini sakla, yani ısıcak ayıt, tâ ki tatlı ola, sovuk ayıtma, tâ ki bilezzet olmaya. Ve gazel ve savt ki öğrenirsin vezinsiz ve usulsüz[507] öğrenme. Cehdet ki elini ağzına yahşı mütabi edesin, uydurasın ki çalıcıya bundan ayıp yoktur ki elini bir yanada çala ve ağzını bir yanada dahı ayıda[508].

Ve eğer âşıksan sohbet ehline yendek kendi aşkından haber verme. Kendü halin vasfı sana hoş geldiğiyçün anlara dahı hoş gele sanma. Her ırı ki ırlarsın, yendek bir mânada ayıtma[509], herbirini bir mânada ayıt. yani geh hüsniyyat, geh visal, geh firak, geh vefa ve geh cefadan türküler ayıt, tâ ki sohbetin müessir düşe. Ve çok şiirler ezberle, kimi firkatname[510] ve kimi vuslatname; zecirname[511], kimi itabname[512]; ve meni'de ve kabulde[513]: vefada ve cefada; ve hoşnutlukta ve şikâyette, cemî hallere münasip her fenden ve her fasıldan gerek ki bilesin. Ve her vakitte ne okunmak gerek bilesin. Meselâ gördün bahardır, hazaniyyat[514] ayıtma, bahariyat[515] ayıt. Hazan vaktinde hazaniyyat ayıt, bahariyyat ayıtma. Ve yayda ve kışta hem böyle gerek.

Andan gerü ne denlü ki üstad-ı cihan olasın, çün vaktini gözlemedin, hüner dayiresinden çıkmış

olursun. Pes bir sohbete varıcak herifleri gözlemek gerek. Eğer göresin ki ol kişiler has kişilerdir ve ehl-i kavimdir[516], şöyle ki saz kısmından nesne anlarlar ola, hoş seyirler[517] ve gökçek nevalar[518] göster ve hoş ezgiler çal. Amma her şiir ki sazınla ayıdasın, gerektir ki ekseri pirâne ola ve kethudayane[519]. Medih ve tevhit ve dünya zevalinde kasideler ayıdasın, tâ ki ol sohbete münasip verziş göstermiş olasın. Ve eğer bu sohbette göresin ki yiğit yenildir[520], hem onlara münasip hezliyyat[521] ve hüsniyyat ve hamriyyat[522] ve hamr içenleri methetmek gibi, anları germ düşürür nesneler bunlardır[523], pes ayıtmak gereksin. Ve eğer sipahiler[524] ve ayyarlar[525] sohbetine eresin, rübailer[526], maveraünnehrîler[527] tarepengiz usuller[528] ki sipahiler haline ve ayyarlar fiiline yarar ola, ayıtmak gereksin. Pes mutriplik şartın sakla ki şartı budur. Çalıp ayıdıcak evvel rast perdesinde[529] nesne ayıt, andan mayede[530] ve ırak[531] ta ve zirefkende[532] de ve selmek[533] te ve buselik[534] te ve sipahan[535] da ve bestenigâr[536] da ve rehâvi[537] de, yani bunları birbiri ardınca seyirde göster[538], andan sonra savta gir, tâ ki tarep ehlinin şartın yerine getirmiş olasın. Ve ol vakte değin sohbet halkı dahı şaraptan esrimiş olalar. Velî denemek gereksin ki sohbet ehlinin herbirinin gönlüne ne hoş gelir; kadeh ana gelicek anı ayıdıver, tâ ki germ ola, ve sana fütuh düşe[539]. Tâ sen anlara dilediklerin ayıtmayasın, anlardan sen dahı dilediğin bulmayasın. Pes mutripliğin ulu hüneri oldur ki dinleyene ne hoş gelir bile ve anı çala ve ayıda.

Mecliste şaraba çok meşgul olma, artuk süci içme, tâ ki gümüş hâsıl edesin[540] ki maksudun ol sohbete geldiğinden akça hâsıl etmekti. Amma çünki simden yanadan maksudun hâsıl ola, andan gerü süci içersen kayırmaz, velî esrüklerle karşılaşma[541], her ne savt anlar isterse sen anı ayıt, sen istediğini ko ki maksut anlara hoş gelmektir. Gerek hakikat olsun, gerek muhal ve mecaz olsun, hiç sen ol muhalden kayırma[542]. Ve çürük hikâyetler ve olmaz sözlere esrükle meşgul olma ki bunun gibi haretketten sim hâsıl olmaz. Pes ol meclisin esriyenlerine ve ev ıssına mukayyet ol. Ve sakın ki arbedeli mutrip olmayasın. Yani sözün yenilmek içün sohbet halkıyla çekişgen olma[543], tâ ki çekiştiğin ucundan mutripliğin düşeliğin zayi eylemeyesin[544] ve yüzün gözün dahı döğülmeye, görkü dahı dökülmeye[545], yakan yırtılıp perişan olup odana mağbun gitmeyesin. Zira mutripler içkicilerin ücrete tutulmuş kullukçusu gibidir, savaşıcak kovarlar, nesne vermezler.

Ve sohbette bir kişi seni öğse sen ana çok hulk ve tevazu göster ve ol istediği nesneleri çok ayıt ve çal, tâ ki kalanı dahı anı görüp seni öğeler ki ayıkla öğücek seni, serhoşla sana akçayı perrān atarlar.

Ve eğer esrükler senin çaldığını, ayıttığını beğenmeyeler, ya bir iki urarlar, şöyle ki esrükler âdetidir, sen tahammül eyle, melûl olma, becit çal, ve ayıt, ki gereği gibi maksudun hâsıl ola. Ve hem mutriplerin bir ulu hüneri dahı esrüklerin cevrine sabretmektir, ki sabûr olmazsa atâdan mahrum

kalır. Ve hem deyiptürürler ki mutrip gerektir ki sağır ve dilsiz ola, yani kulağını işitmeyecek sözlere tutmaya. Ve diliyle söylemeyecek sözü söylemeye ve gözle dahı hem eyle ede. Ve çünki meclisten gide, bir nesneyi anda görmüş ola, ya işitmiş ola, bir yerde dahı anı demeye. Meğer ki iyiliği deye ki bu sıfatlı mutripler kanda varsa dayim hörmetli ola ve sim ü zer[5 6] çok hâsıl ede. Eğer bu vasiyyetlerimi kulağında tutarsan bu kadar nasihat kifayet eder.

OTUZ YEDİNCİ BAP

PADİŞAHLAR HİZMETİNDE OLANLARIN ERKÂNIN BEYAN EDER

Eğer ittifak düşerse[547] ki padişah hizmetinde olasın, ne kadar ki padişah seni kendüye yakın ve mukarrep[548] ede, sen ana mağrur olma, kendüzünü ırağrak tut, yakınlığından kaç, amma kulluğundan kaçma ki padişaha yakınlık ıraklığa sebeptir ve kulluk etmek yakınlığa sebeptir. Pes malûm oldu ki hizmet vaktinde yakın olmak gerekmiş, tâ ki ol takarrübe halel gelmeye.

Andan gerü ol gün ki seni katı inaklaya, ol gün sen korkunu dahı artır, emin olma. Zira seni her kim semirdir ise, yine ol arıkladıbilir, yani kimin ucundan semirdinse yine arıklığına sebep hem andan olıserdir[549]. İmdi ne denlü ki padişah katında aziz ve muhterem olursun, sen gafillikle kendi miktarından çıkma ve ol veliyyünnimetine eyilik sanmaktan artuk ve eyiliğin söylemeğinden artuk tarika gösterme, tâ ki ol dahı sana eyilik ede. Ve cehdeyle ol padişah katında eyilikten artuk kimsenin hakkında nesne söyleme ve padişahı yavuz öğretme ki bir gün sana dahı yavuzluğu ermeye ki senin yavuz terbiyetinden padişah halka yavuz iş edicek bir gün sana dahı eder. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Gence*'de bir bey vardı, adına *Fadlûn* derlerdi ve anın rüzgârında bir muhteşem kişi vardı, adı *Deylem-i Fadlûn* idi. Anı danışıkçı edinmişti. Anın reyinsiz iş işlemezdi. Amma yavuz mürebbi idi, şöyle ki bir kişi suç işlese *Fadlûn* anı zindana salsa *Deylem* öğüt verirdi. ayıdırdı:

— Ey şah kolayında yürüyeni incitme, çün incidirsin bari öldürmeyince koma.

Bu yavuz meşrevet ucundan suçsuz çok kişiler helâk oldu, tâ ki nagâh bir gün kaza koptu, *Deylem*, *Fadlûn* katında bir sehil suç işledi, *Fadlûn* anı zindana saldı. *Deylem* haber gönderdi ki «bu kadar meblâğ mal vereyim, beni öldürmesin.» *Fadlûn* ayıttı ki «Ben bunu andan öğreniptürürüm ki dek yürüyeni incitme, çün incittin, öldür deyu. İmdi ben senin öğüdünle yine seni öldürürüm» deyu buyurdu ki *Deylem*'i öldürdüler. *Deylem*, yavuz öğüdü ucundan başın yele verdi.

Pes cehdetmek gerektir kişi ki eyilere öygüne ki eyilerin söylediği yeğdir, yavuzların öğüdünden. Pes sen dahı bunu böyle bil.

Andan gerü devletin kayimliğine mağrur olma. Zira bilmek gereksin ki kamu tamamlar noksana dönecektir. Pes cehdeyle ki padişah hizmetinde haşmeti ve ululuğu doğrulukla hâsıl edesin ki nimet bolluğu haşmet ardınca seğirdip gelir. Yani çünki doğrulukla ululuğa erdin, vâfir nimet dahı hâsıl olur. Zira ulular kande gerekse nimetlidir. Amma sen padişahın hizmeti izzetini, baylık izzetinden yeğrek gör ve andan gerü ne denlü ki padişah hizmetinde semiresin, kendüzünü arık göster, tâ ki tama

maından emin olasın. Delil, görmez misin ki koyun arık olıcak boğazlanmak tamaından emindir ve hiç kimse anı boğazlamağa dahı kasdetmez. Amma semiz koyun olıcak kim gerekse anı boğazlamağa tama eder.

Andan gerü akça için beyini satanlardan olma, yani filân padişah katına varayım, nimetim çok olsun, deyip akça tamaından beyini koyup gitme ki tamamet dünya malı senin olsa hayin oldu dediklerine değmez, bir bu; bir dahı budur ki padişah tarafından hâsıl olan mal güle benzer, sevgili ve aziz,kokusu hûb, amma gül bigi padişah katında ol malın ömrü az olur. Pes ol maldan bir uğurda gönlün dilediği gibi menfaat tutmazsın. Zira her bir akça ki sultan kulluğundan hâsıl edesin, elinden yine toz gibi âlemde dardağan olur. Amma asıl hâsıl oldur ki doğrulukla hizmet edesin, tâ hörmet ve ululuk bulasın. Çünki bu mertebeye erdin, ayruk sim ü zer eksik olmaz. Zira hörmet ve ululuk sermaye gibidir. Ve ne kim ol ululuktan hâsıl olur, assı bigidir. Pes sehil tama için sermayeni elden çıkarma. Ve deme kim bundan assım yoktur. Çün hörmetin ve ululuğun sermayesi yerindedir, assıya ümiz vardır. Amma eğer sermayeyi elden çıkarırsan ayruk assıya erişmezsin. Ve her kim ki akçayı özünden aziz göre, aziz iken tezcek horluğa düşe.

İmdi çünki izzet ve ululuk buldun, mal cemetmek tamaın etme ki aziz kişiler mal cemetmeğe tama etse kendi helâkliğine kasdetmiş ola. Meğer ki kendüden ulular hizmetinden ki cemeder, hal-

ka dahı andan nasip vere, tâ ki andan yanadan[550] halkın dili bağlı ola ve şerden emın ola.

Andan gerü madem ki padişah hizmetindesin, hiç nesneye hayinlik eyleme, hassa ki seni ululuğa ergürmüş ola. Pes hayinlik edeyim dersen kara bahtın öndin tutmuş olasın. Pes devletten düşeceğine delil ola. Zira bir padişah bir kulunu ululuğa ergüre, bu eyiliğe ivaz hayinlik etse delildir kı Hakk taâlâ ol ululuğu andan yine alıser[551]. Zira ki anın bigi kişi mihnete lâyık olmasa hayinlik ipi boğazına geçmezdi. Ve eyiliğe yavuzluk etmezdi. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim, hem yine *Emîr-i Gence Fadlûn*'un katında bir bey vardı, kendinin hâciplerinden idi, adına *Ebü'l-yeser* derlerdi. Bir gün *Fadlûn*, *Ebü'l-yeser*'e ayıttı: «*Berda*'a var ki sipahsalarlığın sana verdim.» *Ebü'l-yeser* ayıttı:

— Fermanberem, amma kışın varayım, zira ki *Berdaa*'nın havası gayet yaramazdır, hâssa yay günlerinde ola.

Emîr *Fadlûn* ayıttı:

— Şimdi varsan-a.

Ebü'l-yeser ayıttı:

— Havasından korkarım ki can azizdir.

Çok munazara ettiler. Âhır *Fadlûn* ayıttı:

— Niçün bunun bigi çürük itikat edersin. Ecelsiz kimse ölür mü? dedi.

Ebü'lyeser ayıttı:

— Padişah buyurduğu gerçektir ve lâkin âdemin eceli gelmeyince yay gününde *Berda*'a varmaz.

İmdi bu hikâyetin mânası budur ki bir kula Tanrı kaza vereceği olmayınca beyine hayin olmaz ki lânet hayine, it kuyruğun saldığınca[552].

Geldik imdi çünki padişah hizmetinde ululuğa eriştin. Dostun ve duşmanın işinden gafil olma. Belki dostun kimdir ve duşmanın kim, pes eyi, yavuz deme eyilik et, dostuna dahı, duşmanına dahı ki eyilikle çok duşmanlar dost oluptur, top dost edemesen eyilikle, pes elin ericek mükâfat et yavuzluğ ile ki ululuk bununla hoştur ki dosta ve duşmana eyilikle ve yavuzlukla mükâfat edeler. Amma keremi gayet ileri tut ki kerem uluların yemişidir. Pes gerekmez ki ulular yemişsiz kuru ağaç olalar. Zira ki eli dar kişiler ulularдан baylık umarlar. Çünki kimse, bir uludan assı görmeye, hiç ol uludan kemter kişi olmaya. Pes senden kimseye fayide değdiğin ululuğuna sermaye ve haşmetine piraye bil ki nimetten fayide budur ancak ki halktan elinden geldikçe eyiliği yığmayasın. Yani bu mânada Şeriat Beyi *Muhammed Mustafa* aleyhisselâm buyurur ki: Hayrü'n-nâsi men yenfeu'n-nâse ve şerrü'n-nâsi men yedurru'n-nâse. Yani halkın hayırlısı, ve eyisi oldur ki halka fayidesi ere; ve halkın şerlisi ve yaramazı oldur ki halka ziyanı ere.

Geldik ululuk umma bir ulunun hizmetinden ki devleti gayet kemale ermiş ola. Zira ki gerü noksana dönmeğe yaklaşıptır. Ve kocalmış salhurde beyin kulluğuna yörenme ki niçeme ömründen kalmıştır, halk anı ölüme yakın görürler, yiğitten ise. Ve hem az bulunur ki pirlik deminde rüzgâr ana vefa etmiş ola, pes hizmetin zayi olur.

Geldik eğer dilersen ki padişah katında hörmetin bir kararda kala. Peygamberin ammişi *Abbas,* oğluna ettiği vasiyyetle amel eyle. *Abbas* - Radiyallahü anh- oğlu *Abdullah*'a ayıttı:

— Ey oğul eğer bu kişiye yani emirülmüminîn *Ömer*'e yakın oldun, seni ileri çekti ve işini gücünü sana inandı ve dükeli halktan sana artuk itimat etti. İmdi eğer dilersen ki duşman sana fırsat bulmaya, beş nesne ile amel eyle: Evvel gerektir kim ol senden yalan söz işitmeye, yani senden yalan söz gelmesin. Ve ikinci anın katında filân kişinin bunun bigı aybı vardır, demeyesin. Ve üçüncü ana hıyanetlik etmeyesin. Ve dördüncü anın buyruğundan taşra iş ışlemeyesin. Ve beşinci anın râzını yahşı saklayasın, kimseye demeyesin ki ulular hizmetinde bu beş öğüdü saklamakla kişi cümle maksuduna erişir.

Geldik imdi çün padişah hizmetine düştün, dayim kulluğunda ol. Bir kulluk ki göresin, edilse gerek. Bu benim kulluğum değil, bana buyurmadılar deme, et; eğer buyurmadılarsa nola, cehdin bu olsun ki ayruk kişi edeceği kulluğu esen bitiresin. Şunun bigi ki padişah her ne vakit ki seni isteye, kulluğunda hazır göre ve dahı yeğrek budur ki ayruk kişi dahı isterse sen bulunasın. Zira ki padişahların himmeti şöyledir ki dayim kullarını denemek ardınca olurlar. Çün bir kez, ya iki kez, ya on kez seni istediğince kullukta gördü ve bildi ki dergâhının mukimisin. Pes sana itimat eder, buğur ulu işlerde komağa başlar, itimat etdüğü sebepten. Pes tâ ki sen seni

hizmet defterine yazdırmayasın, zahmet çekmekle; ululuk nimetine erişmeyesin rahat ile. Görmez misin çivit, yaprağı çürümeyince çivit olmaz, yani hizmette etin, canın eritmeyince ululukta et, can bağlamaz. Pes Haktaâlâ padişahları şöyle yaratmıştır. Dükeli halk ona ve onun hizmetine muhtaçtır. Çün hizmetin buldun, cehdeyle ki kimseye haset etmeyesin, hâssa ki hasedini bile. Ayruk ol haset ettiğin kişinin sözün söylesen, haset sanır, inanmaz, eğer ol gerçek ise dahı. İmdi budur padişahlar hizmetinin şartı; eğer tutmazsan dahı bari bu öğütleri işitmiş olasın, bir gün gerek olur.

OTUZ SEKİZİNCİ BAP

PADİŞAHA NEDİM OLANLARIN RESMİN BEYAN EDER

Ey oğul eğer padişah seni nedim edinmek istese ve gel nedimim ol deyu buyursa eğer sende nedimlik aleti yok ise pes nedimlik kabul etme. Zira her kim padişaha nedim ola, şöyle gerektir ki eğer sohbet bezeği olmasa bari sohbet bozan dahı olmaya. Yani kimer nedim eğer hüneri yok dahı ise bari tavla görkü at gibi durduğu yerde yaraşığı olur. Amma sakil sohbet çıbanı olmak müşkildir.

Amma yeğreği budur kı padişaha nedim olan kişi beş havâssini dahı padişahın emrinde tutmak gerek, yani gözü anın yüzünden ayruk yüze meylettirmemek gerek ve dili anın zikrine ve kulağı anın sözü istimaına meşgul etmek gerek. Ve gönlünü sırrına mahzen etmek gerek ve tenini kullukta mülâzim tutmak gerek ve canını yoluna feda etmek gerek.

Geldik bunlar böyle olduğundan sonra padişaha nedim olan kişi gerektir ki hoş-manzar ola, tâ ki halk ani görüp kerihsinmeyeler ki veliyyünnimeti dahı ol uctan melûl düşmeye.

Ve nedim gerektir yazıcılık bile ki eğer nagâh halvette yazıcı gerek ola, nedim gerektir, âciz olmaya, filhal ol hizmeti yerine getire.

Ve nedim hem şair gerektir ve eğer şair olmazsa bari şiirşinas gerektir, tâ ki şiirin eyisi ve yatlısı ana rûşen ola, yani örtülü olmaya. Ve pârsî ve arabi çok şiir ezberinde ola.Ta ki eğer bir vakıt padişah şair talep etse, filhal kendü ayıda ol maksuda, ya ana münasip şairlerden rivayet ede[553], ayruk şair talep olunmaya, ol müşkülü dahı nedim ile halleder ola.

Ve nedime gerektir ki tıb ilmin ve nücum ilmin dahı bile, tâ eğer bu sanattan padişah katında söz geçse, ya tabip veya müneccim gerekolsa, tâ tabip ve müneccim gelince ol ilimden nedim olan, birkaç söz söylemiş ola, tâ ki nedimlik şartın yerine getüre. Ve padişahın dahı ana her ilimden haberi varmış deyu itikadı ziyade ola, ve padişah anın üzerine rağbetin dahı artıra.

Ve nedim gerektir ki alâ-kadrihî sazcağız dahı deprede[554]. Şöyle ki eğer bir halvet sohbet olursa ki anda mutripler bol olmaya, ol nedim olan bildiğinden nevāht´ ede[555] padişahı eğleye, mutriplikten olan hazzı alup padişah ol yönden dahı hoşnut ola.

Ve dahı nedim olanda gerektir ki hikâyetler mutavvel ve muhtasar gülüştürmeli ve tanmalı sergüzeştler ve garip lâtayifler ezberinde çok ola, tâ ki her birisinin zevkıyle padişahın gönlü eğlene. Ve dahı nedim gerektir ki nerdbaz ve şatrançbaz ola, amma kumarbaz olmaya. Yani kanda gerekse nerdi ve satrancı uc ile oynamaya. Zira ki kumar dedikleri her oyunu uc ile oynamağa derler.

Pes kumarbaz olan padişah nedimliğine lâyık olmaya.

Ve dahı nedim olan gerektir ki Kur'an okumuş ola. Ve zâhir mânasın öğrenmiş ola, ve kur'anın tefsirin[556] dinlemiş ola, tâ ki eğer bir vakit şah meclisinde bu yüzden söz anılsa filhal uranı bir müşkili halledip cevap vere, kadı ve danişment gelmek hacet olmaya.

Ve dahı nedim gerektir kim geçmiş padişahlar siyerlerinden[557] okumuş ola. Kendi dahı çok padişahlara hizmet etmiş ola, tâ ki her dem padişah katında ol geçmiş padişahların eyi ef'allerinden ve hûb siretlerinden ana ve öğe. Ve yaramaz ef'allerin dahı ana ve yere dura, tâ kim padişahın gönlüne eser ede, ve meyli hayra ola ve şerden yığlana. Bu işten Hak-taâlâ kullarına fayide hâsıl ola ki her kim padişahı hayra yelteye dükeli halka hayır sanmış ola. Ve şerre yelteyen yine şöyledir.

Ve nedimde gerektir ki hem cid ve hem hezel ola, yani hem hakikatî ola ve hem mecazi. Amma vaktini her sözün bilmek gerektir ki ne vakit istimal edeler, ki herbirini vaktiyle sözün işe sürmese, ol pes mahalşinas olmamış ola. Şöyle ki bir hüner bile ve yerinde harceylemeye, hemen bilmemekle beraber ola. Pes deminde sözü lâtife ile söyleye ve yerinde gerçeklikle.

Ve beher hal gerektir kim nedimde şecaatten yani erlikten nesnecik olup ciğerdar ola. Şöyle ki bir iki kişiye kendüyü urmak elinden gelir ola[558] ki padişahı halvet zevkte ve şâdide iken nagâh kimse hayin ola, ya bir duşman anın gibi vakitte padişaha fursat bulup kasdeylese ol demde nedim erlik ve kişilik şartın yerine getire; tuz ekmek hakkı için can baş ortaya koya, çalışa, tâ ki anın sebebiyle padişah can kurtara. Eğer ol çalışta ölecek olursa tuz ekmek hakkın yerine getirmiş ola ve eyi ad ile ölmüş ola. Ve sonunda oğlancıkları var ise ol padişah katında has ola. Ve eğer diri kurtulacak olursa adı ve ekmeği arttı, tâ ölünce hürmeti ziyade oldu. Hezar tahsin anın gibi nedime ki vefadarlık ile öle.

Filcümle ey nedim eğer bu kamusun ki dedim, eğer hiç bulunmaz ise ya nidersin nedimlik edip; sende hepisi bulunmaz ise bari bir nicesi bulunsun. Nedimlik hemen şarap içmek ve lût yemek ve herze söylemek midir? Bu nedimlik değil leimliktir. Pes nedimlikten dem urursan ben dediğin nedimlikten dem ur, tâ ki ol hizmet sana vebal olmaya.

Andan gerü padişah sohbetinde sana şarap sunan sakinin yüzüne bakma. Kadehi alsan, ya sunsan yüzün yerden yana tut ve sücücüğün teklifle iç, tâ ki şah sana yavuz gümanlı olmasın. Ökün kendinde olsun, ve hem gözün, tâ kim sana dahı ol iş vâkı olmaya ki Kadı *Abdü'l-Melik Akberi*'ye vâkı oldu.

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Me'mun* halife zamanında bir kadı vardı, *Abdü'l-Melik* derlerdi, kadılıktan mazuldü ve şarap içerdi. *Me'mun* anı nedim edinmişti. Bir gün şarap sohbetinde saki bunun eline kadeh sundu. Kadının dahı kellesi germ idi. Kadehi aldı ve sakinin yüzüne baktı ve göz kıptı. Birkaç kez eyle etti. Nagâh halife

Memun'un gözü duş oldu, *Abdü'l-Melik* dahı ökün derdi[559], gözünü ayruk dek durgurmadı, yumcultu durdu, hayli zaman. Halife sordu ki: «Gözüne noldu?» *Abdül'-Melik* ayıttı:

— Bilmezem ki ne oldu, bu renç bana şimdi uğradı, deyu bahane etti. Andan sonra diri olduğunca evinde ve *Me'mun* katında ayruk gözünü tamam açıp bir kararda tutmadı, tâ ki *Me' mun*'un gönlünden ol gümanı giderdi. İmdi ol kişi ki padişaha nedim ola, buncılayın anın kifayeti gerektir kim ola, tā ki andan kimse bir ayıp izhar edemeye.

Pes nedimlik şerayitleri budur. Amma eğer yazıcı olursan gerektir ki kâtipliğin dahı sermayeleri sana malûm ola.

OTUZ DOKUZUNCU BAP

KÂTİPLER RESMİN BEYAN EDER

Ey oğul eğer yazıcı olursan gerektir ki söz söylemekte kaadir olasın ve hûb hat öğrenesin. Ve urandan geçürü[560] çok yazmağı âdet edinesin, tâ ki vardıkça yazıda mahir olasın. Zira bir gün kişi yazmasa yarındası hattı azmağa imkân vardır.

Bu söze münasip şöyle işittim ki *Sahip Kâfi* gayette hûb hattattı. Azine ertesi divanda yazı yazardı. Döndü kâtiplere ayıttı:

— Yâranlar, her azine ertesinden azine ertesine ki yazı yazam, hattımda bir noksan görürüm, dedi.

Nedendir? deyü sordular.

Ayıttı:

— Şundan sezerim ki azine günü divana gelip yazı yazmazam, şol haftada bir gün yazmadığımdan sezerim ki hattımda noksan belirip varır.

İmdi her dem yazmağa meşgul ol. Şöyle cehdet ki hattın ruşen ve lâfzın açık ola. Ve muvassal ola[561], sözün birbirine ulaşa. Şöyle ki nâmende azacık sözden çok maâni fehmola ve maksut anlana. Şöyle ki şair aydur. Pârsi dilinde:

ŞİİR-İ PÂRSÎ

Nüktei bîn ez dehan-ı dehr bîrun amede
Nâmei k'ân pür maâni der hadis-i muhtasar.

Tercüme:

Nükte kim bu dünye ağzından çıkıptır remz ile
Bir bitiktir mânısı key çok ve lâfzı muhtasar

İmdi nâme böyle gerektir. Andan gerü lâtif misal ile garayip istiare kasıtlarıyla[562] ve Kur'an ayetleriyle ve Resul aleyhisselâm ahbariyle nâmeni araste tut[563]. Eğer nâmeni pârsî yazmak istesen sırf pârsî lâfzın yazma ki eyi düşmez, arap elfazı bile olmasa. Hâssa ki bir yâd kapıya yazalar, ana hod hiç pârsî yazmak olmaz. Arabî lâfızların tekellüfü hod malûmdur, yani teressüllerde[564] bulunur. Zira ki arabî nâmelerde seci' gelir. Pes nâmede seci[565] getürmek hünerdir, ve hem hoş gelir. Amma pârsî nâmelerde hoş gelmez. Ve her ne söz kim söylese müşfikane ve şirin ve muhtasar söyleye. Ve kâtip gerektir ki her remzi tez anlaya ve kâtipler esrarından eyi bilmiş ola ve remizli sözleri anlaya. Buna münasip:

Hikâyet. — Ey oğul, şöyle işittim ki senin ceddin *Sultan Mahmut* - Rahmetullah - bir gün halifeye bir nâme yazdı ve nâmenin unvanı bu idi ki yâ emirelmüminin gerektir, kim *Maveraünnehr*'i bana veresin ve menşur[566] gönderesin, tâ ki ben varam ve kılıçla ol ili alam ve halifenin menşurunu gösterem, tâ ki ol iklim benim fermanıma muti' olalar, dedi. Ve nâmeyi gönderdi. Ol vakitlerde *Bağdat*'ta halife *El-Kayim Bi-Emri'l-lâh* derlerdi, ol idi. Çün *Sultan Mahmut*'un nâmesi ana erişti ve mazmunun bildi. Cevap yazdı ki islâm içinde bana anlardan mutî'rak il yoktur. Ben bu işi reva

görmezem, anları üşendirme, yoksa âlemin kavgasın başına üşürürüm, dedi.

Cevap çünki *Sultan Mahmud*'a yetişti, gayet kakıdı. Halifenin elçisine ayıttı:

— Halifeye ayıt, hey ne söylersin de yani ben *Ebü'l-müslim*'den eksik kişi miyim, de. İmdi uş üzerine vardım çok çeriyle ve iki bin fil ile, tâ ki dârülhilâfeyi, yani halifenin saray toprağını fil arkasiyle *Gazne*'ye getürem deyu katı tehdit gösterdi ve heybetli filler haberiyle halifenin elçisini gönderdi, tez yine cevap yibersin, dedi. Pes elçi gitti ve bir zamandan sonra yine geldi. *Sultan Mahmud*'a halife elçisi yine geldi, dediler. Tez *Sultan Mahmut* buyurdu ki filleri bezediler, dergâha getirdiler. Ve kullar saf bağladılar. Bu tazimle saray çevresine ol mest ve cengî filleri durgurdular. Kendi taht üstünde oturdu. Nevvâb[567] ve huccap[568] ve çavuş[599] ve Bevvâb[570] yerli yerinde durdu. Pes emir oldu, halife elçisini getirdiler. Ol sıyasetgâhı temaşa kılarak içeri girdi, destbus ettikten sonra nâmeyi çıkardı, sundu. Bir deste kâğıttan, yani yirmi beş tabak kâğıttan bir mansurî tomar[571] burulmuş, üzerine sultanî mühür urulmuş, elçi ayıttı:

— Ağız haberi var, halife aydur ki; «Nâmenizi okuduk, dediğini işittik, senin cevabın ve nâmen cevabı bu tomar içinde derceyledik, oku gör», dedi. Eyle olsa nâmeyi *Hoca Ebu'l-Mansur-ı Müşkân* ki divan kâtibi idi, el urdu, açtı ve gördü ki evvelinde nâmenin yazılmış: Bismillâhirrahmanirrahim[572]. Kalanı ak kâğıt idi, tâ aşağısına varınca. En aşağı ucunda bir dahı yazılmış ki elif ve lâm ve

mim. Ve sonunda yazılmış ki Elhamdülillâhi Rabbilâlemîn, vessalâtü vesselâm alâ Muhammedin ve âlihi ecmaîn[573]. Hemen yazılı bu idi, ayruk nesne yok idi. *Sultan Mahmut* ve cemî kâtipler görüp tanladılar ve bunun rumuzuna akıl ergüremediklerine melûl olup fikre daldılar. Ve Kur'anda her ayet kim anda elif, lâm, mim gelirdi, okudular ve tefsir ettiler. *Sultan Mahmud*'un nâmesine hiç bap ile cevap anlamadılar. Âhirulemr *Hoca Bû-Bekr Kuhistanî* sercümle kâtiplerden idi, amma henüz nevcevan idi ve hizmette ayağın dururdu[574]. Ulularla henüz oturmak derecesine ermemişti, nedimler arasında ayağın dururken ayıttı:

— Ey Huzavend, bu yazılan elif, lâm, mim değildir. Bir uzun kıssadır. Zira siz iki bin fil ile tehdit ile korku haberin göndermiştiniz ki yerinizin toprağını fil arkasiyle *Gazne*'ye getürem, deyu. Ol dahı cevap yazmış kim elif, lâm, mim, yani Elemtere keyfe faale rabbüke bi-eshab il-fil[575], yani filleriniz cevabın verirler. Kaçan *Sultan Mahmut* bu sözlerin remzine muttali^c oldu, mütegayyir olup bir zaman kendüye gelemedi. Çok ağladı ve şöyle ki islâmına sığardı[576], özürname gönderdi, çok özürler diledi halifeden ve insaf kıldı. Dahı uzundur, bu söz şerholmaz, söz uzanmasın deyu muhtasar kıldık. Amma ol remzi halleden *Bû'Bekr Kubistanî*'ye hil'at geyirdi, ululuk menzilin verdi ve çok altın verdi ve nedimler arasında yer gösterdiler, oturdu. İmdi zihin saflığının sen faziletin gör kim bir sözün remzin halletmekle ululuğa erişti ve azîm hörmet buldu. Hem buna münasip:

Hikâyet. — Bir dahı şöyle işittim ki *Samaniler* zamanında *Nişabur*'da bir bey vardı, adına *Ebu Ali Simcur* derlerdi. Aydurdu ki: ben *Emîr-i Horasan*'ın sipahsâlarıyım[577], amma *Emîr-i Horasan* anı katına gelmeğe kığırdurdu. *Ebu Ali Simcur* varmazdı. Velî hutbeyi[578] ve sikkeyi[579] *Emîr-i Horasan* adına etmişti ve kendi hizmete varmazdı. Ve *Emîr-i Horasan* dahı anı güc ile katına getirtemezdi. Zira ki *Samaniler*'in devletinin sonu idi. Hemen nâçar *Ebu Ali*'den hutbeye ve sikkeye ve yılda bir armağana kani olmuştu. Amma bu *Ebu Ali Simcur* katında bir fâzıl kişi vardı, *Hocan* hatibi *Abdü'l-Cebbâr-ı Hocanî* derlerdi, fakih idi. Amma gayet hûb musannifti ve yahşı kâtipti, tiz-fehim ve zeyrek. Şöyle ki *Ebu Ali* anı *Hocan*'dan getirtmişti ve dergâhına kâtip etmişti. Ve hep işini gücünü ana ısmarlayıp inanmıştı, şöyle ki anın reyinsiz iş işlemezdi. Ve lâkin *Emîr-i Horasan* katında dahı bir fâzıl kişi vardı, devletli, ulu kişi idi. Adına *Ahmed ibn Râfiü'l-Ya'kubî* derlerdi. *Emîr-i Horasan*'ın kâtibi ve hem veziri idi. Amma *Abdü'l-Cebbar'-ı Hocanî*'yle katı dostlukları vardı. Ve lâkin birbirini dahı görmemişlerdi. İkisi dahı fâzıl ve hünerment olduğu içün işitmekle birbirin severlerdi. Ve nameleri dayim birbirine varır gelirdi ve kim gerekse bilirdi ki bu iki azizler birbiriyle dostlardır. Takdirde bir gün *Emîr-i Horasan*, *Ebu Ali Simcur*'u andı ve ayıttı ki: «Ey beyler, *Ebu Ali Simcur*, hutbeyi benim adıma okuda ve sikkeyi benim adıma göstere ve seninim deye. Hadaka demine gelicek kığırdım mı, gelmeye.

İmdi bana âr değil midir ki katıma anı getiremeyım, anın gelmesine ne tedarik edersiz, bildirin», dedi.

Kaçan ki *Emîr-i Horasan* bu sözü dedi. *Ahmed ibn Râfi'* anda değildi. Velî vezirlerinin birisi ayıttı:

— Yâ melik, eğer *Abdü'l-Cebbar'ı Hocanî, Ebu Ali*'nin kâtibi değilmişseydi[580], anı ele getirmek olaydı ki ol böyle serkeşlikle takat getirdiği ve size âsi olduğu *Ebu Ali*'nin kuvvetinden değildir, amma *Abdü'l-Cebbar*'ın hüsn'-i tedbiri kifayetindendir. İmdi bize bir çare gerektir ki *Abdü'l-Cebbar*'ı anın katından giderevüz[581], tâ ki sonra *Ebu Ali*'nin ele girmesi kenez ola. *Emîr-i Horasan* ayıttı:

— Nice giderevüz?

Vezir ayıttı:

— *Ebu Ali*'ye bir name viribiyelim, ayıdalım ki eğer sen gerçek bizim dostumuzsan tez *Abdü'l-Cebbar*'ın başın kesesin Yine bu elçimile bite gönderesin, tâ ki hakikat dostluğun bize malûm ola, yoksa uş vardım, ne çaren varısa savaşa, edegör[582], deyelim.

Emîr-i Horasan bu sözü beğendi, ayıttı:

— Den, imdi yazın, dedi. Vezir ayıttı ki:

— Bir müşkülümüz var, anın tedbiri nice ola. Emîr ayıttı:

— Ol ne müşküldür?

Vezir ayıttı ki:

— Elbet bu yazılacak name *Ahmed ibn Râfi'* hattiyle olsa gerek ve bu *Ahmed ibn Râfi', Abdü'l-Cebbar*'ın katı dostudur. Korkarız ki dostluk şartın yerine getire, ana duydura, kaça, elimize girmeyiser.

Emîr-i Horasan ayıttı:

— Ben çare buldum. varın siz *Ahmed*'i kığırın. Tez vardılar. *Ahmed ibn Râfi*'i kığırdılar. Geldi, hizmet şartın yerine getirdi ve yerinde oturdu. *Emîr-i Horasan* ayıttı:

— Dilerim ki *Ebu Ali Simcur*'a işbu resme biti yazasın. Ve lâkin biti yazıldıktan sonra dileğim oldur ki sen üç gün gece ve gündüz benim sarayımdan çıkmayasın ve hiç kimse kullukçularından dahı katına girmeye. Zira ki sen *Abdü'l-Cebbar*'ın dostusun. Eğer duyup kaçacak olursa, hakikat sen bildirmiş olasın.

Ahmed çünkü bu sözü işitti, gayet melûl oldu. nâçar kalemi eline aldı, nâmeyi yazardı ve ağlardı ve gönlünde aydurdu: «Ey kâşki ben kâtip olmayaydım, tâ anın bigi bir dost, benim yazımla helâk olmayaydı. Nice edeyim ki bu işe hiçbir tedbir bilmezem» deyudururken nagâh Kur'anda bu ayet gönlüne düştü ve fikrine geldi ki: «En yukattelû ev yusallebû[583]». Gönlünde ayıttı ki: «Ben bu ayeti remizle yazayım, ol hod bilirim anlamayıser[584]. Amma eğer anlarsa can kurtara ve eğer anlamazsa bari ben dostluk şartın yerine getirmiş olam», dedi.

Çünkı nâmeyi yazdı ve nişan urdu[585] ve çevirdi kâğıdın ardına ucuna yakın yerde gayet ince kalemle bir kıyıda bir elif ve bir kıyıda bir nun yazdı. Birbirine aralık kâğıt *en*. oldu. Andan nâmeyi *Emîr-i Horasan* katında okudular ve dürdüler ve mühür urdular. Ol iki harf mühürün iki yanına düştü, hiç kimse anı anlayamadı. Filcümle nâmeyi bir hecin-

süvara verdiler. *Emîr-i Horasan* ol kişiye ayıttı:

— Bu nâmeyi *Ninşabur*'da *Ebu Ali Simcur*'a ilet, ver. Ve ol sana ne verirse al gel, deyu hecinsüvarı gönderdiler. Ve *Ahmed ibn Râfi*'i üç gün sarayda alıkodular, taşra çıkarmadılar. Üç günden sonra evine gönderdiler. Amma bu yanadan hecinsüvar *Nişabur*'a erdi ve nâmeyi *Ebu Ali Simcur* eline verdi. *Ebu Ali*, nice ki resimdir[586], öptü, başına kodu. Ve *Emîr-i Horasan*'ın sağlığı haberini sordu. Andan *Abdü'l-Cebbar* dahı anda hazırdı, mühriyle nâmeyi eline verdi, tâ mührünü aça. *Abdü'l-Cebbar* aldı ve mühre nazar edince ol iki harfe gözü duş oldu. En yukattelû ev yusallebû, ayeti hatırına düştü. Filhal bildi ki nâme kendi için gelmiştir ki öldüreler, tez nâmeyi elinden kodu ve elin burnuna, tuttu, yani ki burnu kanadı deyu taşra gitti ve kaçtı, gizlendi. Bir zaman küydüler *Abdü'l-Cebbar* gelmedi.

Ebu Ali ayıttı:

— Ne eğlendi, kığırın gelsin. Hocayı istediler, bulamadılar.

Ebu Ali ayıttı:

— Bir yazıcı dahı gelsin, okusun. Yazıcılardan birisi ileri geldi ve nâmenin mührünü açtı ve okudu. Cemmazesüvar elçi dahı hazır oturmuştu. Kaçanki hal malûm oldu, yani nâmenin içindekin bilicek kamu halk tanladılar ki biti mühürlü, içinde bunun bigi haber varın ana kim söylemiş ola. Filcümle eğerçi ki *Ebu Ali* sevindi, *Abdü'l-Cebbar* gizlendiğine. Amma elçi katında üşenir gibi suret gösterdi, çapaladı, kakıdı. Tez münadi kılın[587], bul-

durun deyu emreyledi. Nâgâh münadi avazı gizlendiği yerde *Abdü'l-Cebbar*'ın kulağına girdi. Ayıttı:

— Olmasın ki benim gizlendiğimden veliyyünnimetimin devletine zeval ere. Pes kandalığım[588] ana bildireyim, kendinin gönlü eminliği neden ise şöyle etsin, deyu *Ebu Ali*'ye haber gönderdi ki: «Ben kulun filân yerdeyim, varayım mı, ne buyurursun?» Ebû Ali uğurlayın haber gönderdi ki: «Fariğ ol, anda birkaç gün oturudur», dedi. Filcümle birkaç günden sonra ol cemmazesüvara çok nimet verdi ve cevapnâme yazdı ki «hal şöyle oldu» deyu and içti ki «biz biti içinde ne var idi, bilmeden kaçtı ol, çok istedik ve cehdettik bulamadık. Ve hem elçi dahı bu sözümüze tanıklık vere ki yalan değiliz» deyu. Elçi gelip haberi değiricek *Emîr-i Horasan* dahı bu remzi bilmekte âciz kaldı. Acep neden bildi ola, deyu fikre vardı. Amma buyurdu ki bir istimalet bitisin[589] yazın, gönderin ki *Abdü'l-Cebbar*'a bizim işkencemiz yoktur, günahını affettim, bağışladım. Şol şartla kim ol nâmede *Ahmed ibn Râfi*' ne hüner işledi ki *Abdü'l-Cebbar* haberdar oldu ve can kurtardı, beyan etsin. *Ahmed ibn Râfi*' ayıttı ki: «Eğer bana aman veresiz, ben ayıdayım», dedi. *Emîr-i Horasan* aman verdim deyu inandırdı. Âdem viribidiler, ol nâmeyi getirdiler. Ol remzi arzeyledi, göricek cümle halk ol kişinin idrakine ve zeyrekliğine tana kaldılar. *Ahmed* ayıttı ki: «Yâ emîr, bunun bigi zeyrek kişi hayf değil miydi, yok yere helâk olaydı». *Emîr-i Horasan*'a gayet hoş geldi, bunu hil'atledi ve ana istimaletle in'am etti[590]. Pes bundan malûm oldu ki yazıcı gayet zeyrek gerek.

Andan gerü yazıcılığın bir şartı dahı budur ki daim dergâhta mülâzim ve mücavir ola. Ve her ökün öklene, herdem önüne ve sonuna nazar ede, anlaya. Ve işittiğini ökünde tuta, unutmaya. Ve her sözün aslını tez anlaya, yani işinde hazır ola, kendüzünü yavı kılmaya.

Ey oğul sen dahı kâtip olıcak şöyle ol, andan gerü yalnız kendü işini değil, her kişi ne işlese gözlemek gereksin. Ve her ne işi buyursalar dembedem bana şunun bigi kulluk buyurdular deyip anadurgıl. Ol işi bitirmeyince rahat olmagıl ve cemî divan ehlinin ahvalinden haberdar olgıl. Ve padişahın ameli ve ilmi üzerine olanların ne aldığın ve ne koduğun tefahhus ve tecessüs etmek gereksin. Eğerçi kim ol dem işine yaramaya, amma gün ola ki yaraya. Evet bu sırrı kimseye deme, tâ hadakasın bulmayınca.

Andan gerü veziler işini istesen aşikâre deneme. Amma uğurlayın dükeli işinden haberdar olursan revadır. Andan sonra ilm-i hisapta kaadir ol ki yazıcılara bu kamu dediklerim hünerler gerekli hünerlerdir. Amma dükelinden ulu hüner yazıcıya dilin saklamaktır. Ve ner ne iş vâkı olsa uğurlayın ve aşikâre beyine bildirmek ardınca ol. Andan gerü eğer şöyle ki hattatlıkta kaadir olasın, şöyle ki her ne türlü hat görsen ana benzetmek elinden gelse gayet iyidir. Amma bunun bigi hüneri hiç kimseye duydurma, tâ ki tezvir yazmak[591] elinden gelir demesinler. Zira kaçanki her kişinin hattına benzedü yazdığın duysalar, tezvir dahı yazar ola deyu kapısında durduğu kişinin gönlüne şüphe düşüp

itikadı senden zayil olmasın ki şüpheli olıcak eğer ayruk kişi dahı tezvir biti yazsa ve kim yazdığı bilinmeye, sana güman edeler. Amma tezvir biti[592] yazmak istesen her bir azacık nesne için yazma, tâ ki eğer bir vakit göresin tezvirin sebebinden sana bir ulu fayide değecektir, yazasın. Ve kimse dahı sen yazdığına güman etmeye ki onca fâzıl ve muhteşem yazıcıları vezirler tezvir bitiler ucundan helâk ediptürürler. Meğer ki remizle anlattıkları vakit tez anlaya ve tevbe ede ki can kurtara. Niteki *Rebiu'l-Mutahhar* kurtuldu. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Rebiu'l-Mutahhar Kasirî* adlı bir yazıcı vardı. Katı fâzıl ve hünerment hattattı. *Melik Sahip Kâfi* derlerdi, bir bey vardı, anın divanının kâtibi idi. Amma dayim tezvir bitileri çok yazardı ve âhır anın tezvirini *Sahip Kâfi* duydu, yâranlar kulağına koydular. Pes *Sahip Kâfi* bunun işinden âciz oldu, öldürmeğe dahı kıyamaz, kâtipliğinde hünerment ve fâzıl olduğu içün. Ve ne hod ayıbını aşikâre edebilir ki apansızda kaçıp tüymeye. Pes her dem bu endişede idi ki acep nice idem ki anı bu işten vazgetürem derdi. Tâ ki nagâh bir gün *Sahip Kâfi*'ye sehilce hastalık ârız oldu. Ulular anı sormağa gelirlerdi. Tâ ki *Rebi'* geldi ve *Sahip Kâfi*'nin katında oturdu. Ve ayıttı:

— Neden ki inlersin?

Sahip Kâfi cevap vermedi.

Rebi' yine sordu:

— Ne yirsiz gıdalardan? deyicek *Sâhib Kâfi* remzin fırsatın buldu. Ayıttı ki:

Sen pişirdiğin müzevvereyi[593] yirim, illâ bana yaramaz, dedi, *Rebi' ibn Mutahhar* tez fehm ile söz gavrına erişti[594] ki tezviri duyulmuş. Filhal ayıttı:

— Ben dahı tevbe ettim ki ayruk size müzevvere pişirmeyim[595]. *Sahip* ayıttı:

— Eğer sen tevbe ettinse ben dahı günahını affettim, bağışladım, dedi.

Pes bilmiş ol ki tezvir bitimek ulu iştir, andan key sakın.

İmdi ben her nesnenin aslını tamam söyliyemezem, söz uzanmasın, deyu; söylemeden dahı elden koymazam, nâçar her baptan birkaç söz şol gerekli sözlerden söylemiş olayım. Tutam ki sen can kulağı birle dinlemeyesin. Hele ben sözün her bucağından arzetmiş olam ki eğer gönlünde kalmazsa bari hadaka deminde mütalâa edersen kifayet eder. Zira ki çerağ çok olıcak katı yelde dahı olursa yük tutmağa, bir çerağdan nice çerağlar uyandırmağa yarar. Amma eğer kâtiplikten vezirliğe eresin, anın dahı şartı vardır, saklamak gereksin, şöyle ki resimdir[596].

KIRKINCI BAP

VEZİRLİK RESMİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki eğer şol mertebeye eresin ki padişah seni vezir edine, gerektir ki şartın saklayasın. Vezir şartı budur kim gayet muhasip ol, yani padişahın mülkünü ve malını zaptetmekte katı hisap et, yanılma ve muamil-şinas[597] ol. Yani kimden ne alırsın ve kime ne verirsin bilmek gereksin. Ve ol seni vezir edinen kişinin kapısında doğruluktan artuk nesne gözleme. Ve anın eyiliğine insaf ver, yani her dem eyiliklerini anadur ve ne buyruk gösterse munsif ol.

Andan gerü kendi baylığın tamaᶜından ötürü padişahın ziyanın gözleme. Düşeliğim çok olsun deme, tâ ki düşelikten mahrum kalmayasın, nitekim demişlerdir: Men tamaa'l-külle fâtehu'l-külle. Yani bir kaç kişiye nasip olacak nesneyi hep benim olsun deyip tamaᶜ eden dükelinden mahrum kala. Pes dükeli düşelik benim olsun deyip durma. Zira ki dükelin sana vermezler. Ve eğer verirlerse ol mansıbın havadarları çok olur, seni yalnız yemeğe komazlar; evvel dınmadıklarına bakma, pes yendek yemeğe meşgul olma. Ve eğer yersen bari avuçla yeme, iki bir parmak ucu ile ye, tâ ki boğazına durmaya.

Andan gerü padişah işi üzerine duran ummalin[598] elini, hâsıla sunmasınlar deyip yasağın ipiyle katı bağlama[599], tā ki ol iş bozulup sen padişahtan udlu olmayasın. Zira ki sen oddan çırpı tartınsan, yakmasan kebabın pişmeye, ham kala. Pes üç tarafı dahı mamur eyle ki âmile iki pul yemeğe komasan ol dahı seni bir akça yemeğe komaz. Ve eğer yersen elbet ol yemekten mahrum olanlar dek durmayıserler, gerü kusturuserler[600]. Pes nice ki padişaha munsıfsın, çeri halkına dahı şöyle munsıf olmak gereksin. Ve uranı bir sehil nesneye padişaha fayidedir deyip mukayyet olma[601]. Zira ki diş arasından çıkan etle karın doymaz, belki anın bigi fayidenin assısı ziyanına değmez. Zira ki ol sehil fayide içün çeri halkını sana düşman edesin. Pes padişahın eğer fayidesin edeyim, malın artırayım dersen cehdeyle ki memleketin viran yerlerin imaret edesin, tâ ki on ol kadar hâsıl bulasın. Zira ki hâsıl şenlikte olur. Ve her vezir ki mülkü padişah hazinesinden mamur isteye, vezirliğinden berhordar ola ve mazul olmaya. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle aydurlar ki acem padişahlarından bir padişahın vezirinden gönlü mütagayyir oldu, vezaretten azleyledi. Vezirliğin ayruk kişiye verdi. Ve öndinki vezire ayıttı ki: «Benden bir yer iste timarlığa, vereyim, var anın hâsılını mesalihine harceyle, taallûkatınla anda otur.» Vezir-i mazul[602] ayıttı ki: «Bana mamur ve nimetli yer gerekmez. Eğer bana merhamet edersen, bana bir viran olmuş, yıkık köyceğiz in'am eyle. Tâ ki ben bir hırka giyem, varam anda oturam ve ol viran

köyü şenledem ve sana dua kılam.» Padişah kabul etti, buyurdu ki: «Ne kadar isterse viran köyler bulun verin», dedi. Ne kadar ki istediler, ol memlekette bir dönüm saban değmedik yer bulamadılar, viran köy bulmak hod kanda kaldı. Geldiler padişaha bulamadık deyu arzettiler. Şah ayıttı:

— Viran köy bunlunmaz nice edelim?

Mazul vezir ayıttı:

— Ey şah-ı âlem, ben bilirdim kim kendi vezirliğim zamanının tasarrufunda[603] harap köy yoktur. Amma çünki mülkün emanettarlığın benden aldın, bari bir kişiye ver ki yine andan almak dilesen artırmazsa, bari eksiltmeden yine bütünce sana tapşıra, baki ferman senindir, dedi.

Çünki şah bildi bu hali ki vezir kâmildir, yine vezir edindi, özrün diledi ve hilât geydirdi, evvelkinden hörmetin artırdı.

Pes gerektir ki vezirlikte sen dahı âdil ve mimar olasın, yâni gönüller yapasın, tâ ki dükelinden senin sözün üstün ola ve korkusuz dirlik süresin. Amma eğer kendi fayiden içün çeri halkını incidecek olursan bir nice gez tahammül ettiğinden sonra nâçar olıcak gulûy-ı am[604] edicek sana dil üşüreler. Padişah kulağına değicek elbette senin elini sipahinin yakasından kısaltsa gerek, tâ ki kendüye el uzatmayalar ve elini mülkten kısmayalar. Eyle olsa hakikat, zulmü sen sana etmiş olursun, çeri halkına değil. Pes bunun gibi işten umduğun assı hep ziyan olur. Pes cehdin bu olsun ki çeri halkını padişaha eyi gösteresin ve

padişahı eyilik etmeğe kılavuz olasın. Tâ ki dayim çeri mamur ola ki çeri mamur olıcak padişah mansur olur. Niteki köyde kethuda eyi olıcak köy şen olur, ve köy yiyen sipahi kuvvetli olur. Pes dürüş ki eli şenledesin ve memleketi kayim tutasın, ki mülk kayimliği çeri iledir ve çeri kayimliği akça iledir ve altınla. Ve akça ve altun şenlikten hâsıl olur, ve şenlik adl ü insaftan hasıl olur, pes adl ü insaftan gafil olma, her dem bu fikirde ol, tâ ki vezaretin muhekm ola.

Andan gerü padişah tarafından korkusuz olma. Eğerçi ki emin olasın, söyle ki hiç hiyanetliğin olmaya, her dem padişahtan korkadurgıl. Zira ki ayruk kullardan ise vezire vâciptir ki artuk korka. Zira yakınlık kimde artuk ise korku anda artuk olur.

Andan gerü padişah niceme kiçi olsa yaşta, sen anı oğlan sanma, ayruk kiçilerine sayma ki padişahzadelerin misali su kuşlarının yavrusu misali gibidir. Şöyle ki kaz ve ördek yavrularına yüzmek öğretmek hacet değildir. Suda kopageleni yüzer[605], tâ ki sudan ana elem gelmeye. Padişahzadeler dahı iml-i siyaseti, kopageleni elinde tutagelir[606]. Tâ ki mülk endişesinin bahrine düşesi olursa siyaset yüzmesiyle bir kenara ereler. Ve hem sehil vakit geçmeden rûzgâr ana türlü türlü nesneler talim ede. Ve senin eyi ve yavuz ne ettinse işinden agâh ola. Ve eğer eyi ettinse hoş ve eğer yavuz ettinse vezirliğin zevkını gözünden çıkarıserdir[607]. Zira ki oğlan bey çünki yetişti, kemal buldu, iki türlüden hâli değildir. Ya âkıl ola, ya cahil ola.

Ve eğer âkıl olup her işten haberdar olursa senin hiyanetliğine hod razı olmayıser[608]. Amma âkılliği sebebiyle seni halka rû-siyah etmeden bir ahsen vechile çek elini otur deyu azleder. Amma eğerçi cahil olursa hod neuzübillâh türlü türlü rüsvaylıklarla mağdur ede. Belki âkıl padişahtan sağ kurtulmağa imkân vardır, amma cahil padişahtan hiç bap ile kurtulmayasın. Pes padişahın oğlanlığına mağrur olup âhir-endişeliği unutma.

Andan gerü padişah her ne yere ki gide, sen andan ayrılma. Tâ ki padişahı halvet bulup düşmanların ol fırsatta seni kovlamasınlar ki niceme sözleri yalansa eser etmeyince olmaz[609].

Andan gerü gafil olma, her dem kendi padişahının halinden haberdar olgıl. Şöyle et ki kapıdakiler hep senin casusun olalar, tâ ki padişah katında mukarrepler her ne söyleseler sana malûm ola ki eğer ol esnada senin içün söz geçmiş olsa, sen ol sözden ve ol sözü söyleyenden haberdar olmuş olasın ve cevabın dahı hazır etmiş olasın. Ve hem bu fikri yalınuz kendi padişahına, ya eli altında olan beylere değil, hemen belki gerektir ki dükeli yerdeki padişahların ve beylerin ki yakındadır, ya ıraktadır, hep hallerinden vâkıf olmak gereksin. Şöyle ki kendi padişahının dostu olsa, ya düşmanı olsa kendi ilinde bir içim suyu dostluk üzerine mi içer, düşmanlık üzerine mi içer, sen anı bilmek gereksin. Casuslarla kendi padişahının mülkünden nice haberdar isen ol padişahın dahı mülkünden şöyle haberdar olmak gereksin ki asl-ı vezaret budur. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle şittim ki *Fahrü'd-devle* zamanında halife iken *Sahip Kâfi* anın veziri idi. Bir kez ittifak düştü ki iki üç gün divane gelmedi. Ve evinde dahı kimseye yol vermedi ki katına gire; bu hali *Fahrü'd-devle*'ye malûm olıcak bir âdem gönderdi *Sahip Kâfi* katına ki gönlün melâletin işittik, bizim dahı gönlümüz size meşguldür ki bildiresiz. Şöyle ki eğer bir yerden memlekete teşviş var ise bize dahı bildiresiz, tâ ki ol teşvişten kurtulmak için bir maslahatlı işe el sunavuz[610]. Ve eğer bizim tarafımızdan gönüllerine melâlet erdi ise bildirsin, tâ ki özrün andan dileyevüz[611]. Çün *Sahip* işitti, ayıttı ki: «Haşâ ki bu kul sultanına melûl olmuş ola. Ve hem sultanım devletinde memleket nizamı dahı yerindedir, hiç ol taraftan dahı teşviş yoktur. Hemen sultanım ayşına meşgul olsun ki ben kulun melâleti tez geçer, hizmete varıcak sebebi arzoluna», dedi. Pes üçüncü gün padişahın sarayına geldi. Yine evvelki halinde, yani teşviş gitmiş, ferah olmuş. *Fahrü'd-devle* sordu ki: «Ne sebebinden bir iki gün gönlün meşguldü, fikrin ne idi?» *Sahip Kâfi* ayıttı ki: «*Hakan-ı Çin* katında benim adamım vardı, haber göndermiş ki *Hakan-ı Çin*, *Kâşgar* beyine bir haber ısmarlamıştır, bilmedim ki ne haberdir, demiş. İmdi ol ne haber ola deyu endişeden iki gün boğazımdan lokma inmedi ki *Hakan*, *Kâşgar* beyine bir söz söyleye, ben niçün bilmeyim, deyü katı melûl idim. Tâ ki bugün Hak-taâlâ lûtfetti, ol haberin tahkikı bilindi, gönlüm hoş oldu».

Pes malûm oldu ki vzeir olana bu nazarlar gereklidir.

İmdi ey oğul, sen dahı gerek ki yöredeki beylerin halinden haberdar olasın ve ne cünbüştedir, anlayasın. Ve her dem anların halini padişahına anlatasın, tâ ki sen dahı ve padişahın dahı duşmandan emin olasız[612] ve dostunuzu bilesiz ve duşmanınız kimdir anlayasız. Pes kaçankim sen bu endişeyı edesin, padişahına kifayetin neye erdiğin göstermiş olasın, ve merteben yücele.

Andan gerü her kişiye ki amel veresin, miktarın bilip ver. Tamaᶜ edip bir nâehle iş inanma ve zalime amel verme. Ve müflis ve aç kişiye ameldarlık verme. Zira ehli olmayana verirsen başaramaz, mal telef olur. Zalime verirsen il yıkılır, yine ziyan. Aça verirsen tâ ki evvel kendüyü doyurmayınca senin işine kayırmaz. Pes bir kolaylı kişı olıcak kendinin işi müheyya oluptturur, artuk kendi işine meşgul olmaz, amele meşgul olur, senin işini tez kayırır. Görmez misin anı ki bir kişi ekin suvarmak istese, ya bağ bostan suvarsa, eğer ol su saldığı arka önden su salınmış ise ol sonra saldıkları su ekine ve bağa ve bostana tez eğlenmeden erişir. Eğer arkı kuru olıcak olursa evvel ol ark kendüyü suya doyurmayınca ekine ve bostana su varmaz. Pes ameldarlar işini dahı bundan kıyas etmek gerek.

Andan gerü cehdeyle ki hükmünden üstün hüküm olmaya. Ve reva görme ki kimse senin hükmüne hilâf ede, ya bahane kıla. Buna münasip:

HİKÂYET. — Şöyle işittim ki *Maveraünnehir*'de bir padişahın bir veziri vardı, adına *Ebülfdl Bel'amı* derlerdi. Diledi ki *Semerkand* şehrine bir hâkim göndere. Buyurdu ki: «*Sehl Hucendî*'yi kığırın», dedi. Ve bu *Sehil* dedikleri *Hucend* şehrinden gelmişti, amma yahşı kâtipti. Ve hem vezir katında hayli takrip bulmuştu. Çünki *Sehl-i Hucendî*'yi kığırdılar, geldi. *Ebül-fadl Bel'amı* buyurdu ki: «Tevki yazdılar[613], var *Semerkand*'e sahip divan ol», dedi[614]. Menşurun verdiler ve hil'at-i sultanî[615] eğnine geyirdiler. Vardı *Sehil* dükeli yarağını gördü, gidecek vakit *Hoca Ebül-fadl*'ın hizmetine geldi, destbus etmeğe. El öptüğünden sonra ki veda şartı yerine geldi, durdu, bir az söyleştiler, andan sonra, halvet sözüm vardır, dedi. Kullar ırıldı. *Sehl-i Hucendi* ayıttı ki: «Kulun üş ol buyurduğun yere giderem, çünki anda işime meşgul olup buyruğun icra edem, elbette *Hoca* hazretinden benden yana buyruklar gelecektir. İmdi *Hoca* hazretlerinden ben kuluna bir nişan buyurasın ki gelen buyruklardan kangısı tutulacak ve kangısı tutulmayacaktır, ol nişan alâmetinden bilem», dedi. *Hoca Ebül-fadl* ayıttı ki: «Eyi dedin. Bilirim ki sonunu endişe edersin. İmdi bana mehil ver, tâ ki ben dahı bir alâmet fikredem, andan sonra gidesin. Var evinde birkaç gün oturudur», dedi... *Sehil* evine gittikten sonra filhal *Süleyman ibn Yahya Çegan* derler bir kâtip vardı, tez kığırdılar, *Semerkand*'in defterdarlığın ana verdi. Hemen eğlenmedi, gönderdi. Velî *Sehl*'e haber viribidi, bir yıl evinden çıkma deyu. Nâçar *Sehil* bir yıl evinden çıkmadı. Bir yıldan sonra katına okudu. Ayıttı ki: «Ey *Sehil*, sen kaçan gördün kim biz iki buyruk buyurduk ki biri yalan ve biri gerçek ola. Sen anı bilmez misin ki ulular, hükmü cihan halkına kılıçla yürüdürler, yol ile değil. Sen bizde ne ahmakane hareket anladın ki bizim buyruğumuz altında olanlara iki türlü buyruk buyuravuz[616] ki birin tutun ve birin tutman deyevüz[617]. Hemen bizim buyruğumuz birdir. Ne ki dilekdir, buyurduk, ve çünki buyurduk yerine gelmek gerek, hem geldi dahı. Ve ol ki tutulmayacak buyruktur, biz anı buyurmazız. Zira kimseden ne korkumuz vardır ve ne hod işimizden âciziz; tutulmayacak buyruğu âcizler buyurur. Pes bu güman ki sen bizim hakkımızda ettin, bâtıl fikir idi. Biz dahı ol bâtıl fikir ucundan seni işten battal eyledik. Tâ ki iğrencilikle amel vermeyesin ki bizim ululuğumuzun şevketi buyruğumuz geçtiği iledir. Eyle olsa kimin zehresi vardır ki buyruğumuzla amel eylemeye». İmdi asl-ı vezaret böyle gerektir.

İmdi ey oğul sen dahı cehdeyle ki iki türlü tevki yazmayasın. Yanı iki türlü biti yazmak âdet edinme ki biri tutula ve biri tutulmaya. Eyle olsa geh gerçek sanalar bitini, geh yalan. Pes cehdeyle ki hiç yalan yere tevki yazmayasın, tâ ki iki buyruklu olmayasın. Çünki buyruğun bir oldu, eğer bir âmil buyruğuna hilâf ede, anı katı ceza et, tâ ki ayruğu ibret ala ve hükmünü revan tuta. Zira sen dirliğinde kendünü ulu ve hükmünü revan etmesen şöyle ki sen hayatta iken tevkiin tutulmaya. ölicek sonunda bitinin hükmünü kim tutar. Nite ki geçmiş

vezirlerin bitisiyle şimdi nice amel ederlerse senin dahı şöyle edeler. Pes padişahların ve vezirlerin sözü ve buyruğu bir gerektir. Şöyle nafiz ki hükmü taştan geçe, tâ ki ululuğun haşmeti ve heybetin yerinde kala ve her işin tez bite.

Andan gerü iğen dahı süci içmeğe meşgul olma, içersen az iç. Zira ki çok süci içmekten gaflet hâsıl olur ve fitne kopar. Pes neuzübillâh ki vezir süciye meftun ola, şöyle ki padişah süciye meşgul ola ve vezir dahı süciye meşgul ola, ol milke tez halel erişe. Ve padişahın ve vezirin zevaline delil ola. İmdi vezirlikte özünü dahı ve padişahını dahı zevalden sakınıgör.

İmdi vezir olursan uş bu dediğim gibi vezir ol, tâ ki işinde sabit kadem olasın. Amma eğer sipâhsâlar olursan yani çeribaşı olursan vâciptir ki anın dahı şartın yerine getiresin, tâ ki ol işten dahı kimse sana tak tutmaya.

KIRK BİRİNCİ BAP

ÇERİBAŞI OLANLARIN RESMİN BEYAN EDER

Ey oğul, eğer ittifak şöyle düşüp sipehsâlâr olursan çeri halkına eyilik etmek ardınca ol. Şöyle ki hem sen eyilik edesin ve hem padişah tarafından eyilik dileyiveresin. Amma dayim heybetli göster, özünü tâ ki senden korkalar, hem utanalar. Ve çeri yarağın ve uğraş kolayın eyi bilmek gereksin. Şöyle ki bir gün uğraş gününe duş gelsen, çerinin sağ koluna ve sol koluna savaş görmüş cihandide sınanmış kişiler viribi. Ve subaşıların bir onadın biraz çerinin eyisiyle çerinin ardında ulaşınca ileri durmağa viribi, tā ki çerinin ardı berk ola. Zira ki leşkerin ardı ve arkası ön cenahta duran çeridir, demişlerdir, ki varlık çerinin ardıdır.

Ve eğerçi ki uğraşacak çeri zaif ola, sen ana ol nazarla bakma. Senden gürbüz çeriyle uğraşır bigi yarak gör. Ve andan gerü uğraşta şöyle cüret gösterip ileri depinme ki ol cüretinden yine kendi çerini yele verip helâk ettiresin. Ve şöyle dahı korkak olma ki ol uctan çeri şikeste olup kaçalar. Ve hem casus göndermekten ve duşman halin bilmekten gafil olma. Gece ve gündüz kara-

vul çıkarmakta taksirlik etme. Ve iki çeri karşı bekarşı durduğu vaktin uğraş gününde kaygılı olma, güler yüz göster. Ve her dem dilîrâne haberler söyle. Şöyle de ki: «Yâranlar, ne üşenecek nesne var bunlarda ki uş bu dem bunlardan damar getürevüz[618]», demek gerek. Andan gerü çeriyi bir uğurda ileri iletme, bölük bölük şöyle gönder ki bir bölük bakıcak ardından gelen bölüğün nişanın göre dura. Amma her bölüğü ki gönderesin, adlı adıyla gönder, söyle ki «Ya filân yörü gel, ya filân sen dahı, bunun ardınca yörü, taallûkatınla». Ve lâkin şunlar ki padişah hamlesine yarar adamlardır, anları kendi yanından koma, dayim seninle bile olsunlar.

Andan gerü her kişi ki eyi savaş ede ve er ahtara, yahut yaralıya, ya tutsak getire, ya baş getire, ya bir iş ede ki kim gerekse beğene, anın bigiye eyilikler et, menzilin artır, hilât geydir, bahşişler et, timarına dahı timar katıver. Padişah katında terbiyet et, tâ ki anı göre, dükeli çeri halkının savaşa arzusu arta ve fırsat bulıcak taksirlik etmeye, tez fetih ele gire. Ve şah katında senin dahı nimetin ve haşmetin arta. Zira ki sen bile bulunmadın duşmanı bassalar, maksut hâsıl olsa senin hürmetin ve nimetin bayağılayın olmaz. Pes cehdeyle ki çeri ne fethederse senin önünde edeler, tâ ki ad senin ola. Amma sen öğürdü depinip savaşa girme, zira ki sipehsâlâr çerinin seddi olur. Çeri katı bun göricek sipehsâlâr ol vakit düşer ki cenge gire ki savaş nöbeti sipehsâlâra değicek çerinin vakti katı dar olmuş olur. Pes çünki nöbet sana değse, cenge girsen

kerrar ol, yanı döne döne cenget. Ferrar olma, yani ürkek olma. Katı dürüş. şöyle ki hergiz gönlünde kaçmak niyyeti olmaya. Şöyle ki ölmeğe razı ol, kaçmağa razı olma. Bugün bunda ölsem gerek deyu dürüş. tâ ki seni yerinden ırmayalar. Zira ölüm erini değme kişi yerinden ıramaz. Amma çünki fırsat buldun ve zaferle duşmanı bastın, ardınca aldaya düşüp tezcek kovagitme ki duşman kovmağın geri dönüşünde çok türlü ziyan vardır, bilmeğe yaramaz kı hal nice olacaktır. Yani ol gelecek ziyan kendü çerinden mi ola, yoksa duşman pusudan mı çıka, kim ne bilsin. Pes ol sebepten ulu beyler duşman ardınca kovagitmezler. Ve adlı kişileri dahı kovagitmeğe komazlar.

Andan gerü savaşa depineceğin vaktin başındaki gözünle çeriye gireceğin yeri gözlersin, gönlündeki gözünle yine çıkacağın yeri gözle ki depinip kalmak hüner değildir, geri çıkmak hünerdir. Andan gerü bir sözüm vardır, sana söylesem gerektir. Sakın ki bu söyliyeceğim sözü unutmayasın. Eğerçi ki bir yerde dahı söylemişem, bunda dahı tekrar söylerim. zira ki gayret ehline gerekli sözdür. Meselâ savaş deminde iki çeri karşı bekarşı dururken şöyle düşe ki ol sen durduğun yer yaramaz olsa, yani durmağa kolay değildir, bir adım gerinde eyice durmağa kolay yer vardır, zinhar sakın ki adımını gerisine atmayasın ki sen bir adım geri gidicek çeri halkı yüz adım geri gider. Bakisin bundan kıyas et.

Andan gerü cehdeyle ki çeri halkının andı senin başın ola. yani çeri halkına şöyle kerem göster ki dükeli candan sana muhip olalar. Top eğer at ve

hilât bahşiş edemesen barı yedirmekte ve süci içirmekte ve tatlı dil göstermekte taksirlik etme. Şöyle ki bir lokma ekmeği ve bir piyale süciyi leşker halkından ayrı içme. Ve yemekten bir pare ekmek ettiğin altun ve akça ve hilât etmez. Zira ki adamın adın ekmek artırır. Pes eğer dilersen ki çeri halkı senden can tartınmayalar, sen dahı anlara ekmeğin tartınma. Üşte beylerbeyilik[619] resmini sana bildirdim. Amma eğer Tanrı taâlâ seni padişahlığa ergürecek olursa şartını padişahlığın sakla ve resmiyetini ve resmin yerine getir. Vallahu â'lem.

KIRK İKİNCİ BAP

PADİŞAHLIK RESMİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki eğer padişahlığa erecek olursan padişahlığında haramdan sakınıcı ol. Pârsâlık oldur ki elini ve gözünü halkın hareminden ve haramından saklayasın. Yani kimsenin malına ve ayaline haramilikle el uzatma. Pâkdamen ol ki pâkdamenlik pâkdinlik nişanıdır. Ve her işe ki el sunmak istesen evvel reyini bilüne uydur, andan ol işe el sun. Yani bilüsüzlükle iş işleme. Pes her işin evvelinde aklınla, bilünle danış, andan ol işi et. Zira padişahın vezir-i vüzerası[620] akıl ve bilüdür. Andan gerü ivecek olma, yanı her işin hadakasın bulmayınca ivme, amma çün hadakasın buldun sabretme.

Andan gerü her ne yere girmek istesen evvel çıkacağın yeri gözet. Yani bir yad ile girmek dilesen öndin geri döneceğin yeri yahşı kolaylamayınca girme. Evvel sonunu gözle, andan önüne bak, tâ ki işin sonunu çürütmeyesin ki varlık işin sonudur.

Andan gerü padişahlara müdara gerektir, pes her işte müdara sakla. Ve tuttuğun işi gönülle berk tut, el ucu ile tutmağı reva görme. Ve her neye

kim nazar edesin, dürüst nazar et, tâ ki hakikat deminde ol nazarın hak mıdır, bâtıl mıdır, seçebilesin. Zira bir padişahın ki nazarı bütün olmaya, her neye baksa gedik ve eksik göriser.[621] Ve akıl ve bilü ile gönül gözün açık tut, tâ gittiğin yol hak mıdır, bâtıl mıdır, bilesin. Pes bundan malûm oldu ki padişah ruşen-rey ve dûrbin ve âhir-endiş gerektir.

Andan gerü her söz ki söylersin, gereklisin söyleyici ol, ve az söyleyici ol, ve az gülücü ol, tâ ki hizmetkârların yeynilmeyeler. Ve kendüzünü halka aziz göster, yani kime gerekse yüz gösterip katına yol verme, tâ ki çeri halkına ve raiyyet gözüne hor görünmeyesin. Ve kimesneden zebun olursan aman dileyici olma; yeğin olursan Tanrıtaâlânın halkına rahîm ol, yani ol zebun ettiğini esirgeyici ol. Amma şefkatsiz kişilere şefkat etme, keremi âdet yani huy edin. Ve lâkin heybet göstermeyince olma, hâssa ki kendi vezirine. Şöyle ki hiç bap ile özünü vezire yavaşlıkla gösterme. Ve bir uğurda özünü vezirin reyine muhtaç eyleme. Her bir sözü ki vezir söyler, kimsenin hakkında ya bir maslahat içün sözünü dinle, evet tezcek ol sözle amel etme. Olsun görelim, de ve tehir et. Vezirden uğrulayın ol haberi dene, casuslat gör ki ol işte senin salâhın ister mi, yahut kendi assısı içün müdür? Pes böyle malûm olduktan sonra senin gönlüne hoş gelen cevabı ver, anın gönlüne hoş gelen cevabı verme, tâ ki seni kendi reyine görümlü sanmasın.

Ve andan gerü uğruya merhamet edip esirgeme ki uğruyu esirgemek halkın ziyanına sebep olmaktır. Ve kanlının dahı affine sebep olmağı reva görme, hâssa ki nâhak kan etmiş ola. Şöyle ki eğer kanlının halâsına nispet edersen ki kanlısı affede, güç ile; sen dahı kıyamet gününde ol kana giriftar olursun.

Andan gerü reva görme ki kimse senin buyruğuna hor nazar ede ki buyruğunu horlayan seni horlamış olur. Ger pes eyle olsa ne beyliğinde hörmet kalır ve ne âlem halkında rahat. Zira ki padişahın âlem halkına rahatı, hükmü geçtiğindendir, çünki hükmü geçmeye, ol dahı bir sipahi gibidir. Zira ki padişah dahı surette hemen raiyyetle beraberdir. Amma fark padişah ve sipahi ve raiyyet arasında oldur ki padişah hâkimdir ve anlar mahkûm. Çün hâkim hükmün geçirmeye mahkûmdan, arada nizam bozulur ve hörmet kalmaz. Buna münasip:

Hikâyet. — Ey oğul şöyle işittim ki senin ceddin *Sultan Mahmud*'un bir ameldarı vardı. Adı *Ebü'l-Ferac Büstî* idi. *Nesâ* ve *Bâverd* derler, sultanın iki hâsı vardı, anların amelin tutardı. Bir gün bu ameldar *Ebü'l-Ferac Büstî, Nesâ* dedikleri hâsta bir maldarca kişi gözetti, bir sehil bahane buldu, tuttu ol kişiden çok mal aldı. Ve emlâkin tuttu, mevkuf kodu. Kendüyü zindana saldı. Varlığın, âmil, hep kendi eli altına aldı ve fariğ oldu[622]. Ol biçare bunca zindan çektiğinden sonra bir hile ile zindandan kaçtı. *Gazne*'ye vardı. Ve ameldardan zulme uğradığı günlerin dâdın istedi. Sultana şikâyet kıldı. *Sultan Mahmut* ol kişiye bir divanî nâme buyurdu. Bu kişi nâmeyi aldı. *Nesâ*'da amel-

dara götürdü. Âmil çok nimet almıştı, vermeğe kıyamadı ve ayıttı: «Bu kişi bir kez dahı *Gazne*'ye kaçan varır», deyu endişe kıldı. Ve şah bitisiyle amel etmedi. Ol mazlum yine *Gazne*'ye vardı ve *Sultan Mahmud*'un uğrayacağı yolun üzerine durdu. Takdir ile *Sultan Mahmut* bağ teferrücünde imiş. Hoş vakit olup[623] halvet bir iki hasakiler ile gelirken bu kişi, dâd *Nesâ* âmilniden. deyu çağırdı. *Sultan* yine biti verin deyu buyurdu. Bu kişi ayıttı:

— Bir kez biti verdiniz, ilettim verdim, hükmün tutmadı. Meğer sultan melûl idi bir sebepten, pes, 'bitini ilettim, tutmadılar' deyicek sultan ol melûllük sebebinden ki gönlü meşgul idi, ayıttı ki: «Benden nâme vermektir, eğer hükmün tutmadı ise var başına toprak koy». Ol Mazlum ayıttı ki: «Ey Hudavend, senin buyruğuna amel etmedi, hükmünü tutmadı, başıma toprağı ben mi koyayım?» Filhal sultan ol nükteyi anladı ve ayıttı ki: «Yok ey hoca, ben yanıldım. Çünkü hükmüm tutulmaya, toprak benim başıma gerek», dedi. Hemendem hüküm verdi ve iki has kul koştu, *Nesâ* yöresindeki şahnalara tez buyurduğum gibi edesiz, deyu. Hem eyle ettiler ve ol mazlumun köylerin ve yerlerin ve bakisin nesi varsa alıverdiler ve amel-darı berdar kıldılar, ve sultan bitisini boynuna astılar. Ve münadi kıldılar ki kendi padişahının hükmün tutmayanın cezası ve sezası budur. Çünki bu hikâyet halk içinde münteşir oldu, yayıldı, andan sonra kimsenin zehresi yok idi ki buyruk gelicek amel etmeye idi. Ve hem buncılayın bir dahı.

Hikâyet. — Şöyle bilmiş ol ey oğul, kim senin dayın sait ve şehit *Sultan Mesut ibn Sultan Mahmut* zamanında çünki *Sultan Mesut* saltanat tahtında karar kıldı, oturdu. Bahadırlık ve erlik erdemin eyi bildi. Amma memleket ne ile kayim duracaktır, ol tarikayı bilmedi. Yani gereği bigi bahadırdı amma müdara bilmezdi. Şöyle ki cemî beyliğinde hûb karavaşlarla işreti ihtiyar etti, tâ ki akibet ol ayş ana niş oldu. Can ve baş ve mülkü ol hevada heba etti; şöyle ki gece ve gündüz bu işe meşgul olduğun gördüler. Çeri halkı ve âmiller bildiler ki buna beylik kaygısı yok, buyruğun basmak ardınca oldular. Her birisi başına bir hâkim oldu. Sipahiler raiyyet üzerine korkusuz zulmetmeğe başladılar. El derhem oldu[624]. Dâd verir kimse olmadığı içün halkın mesalihi bağlandı[625]. Şöyle ki çeri halkı, raiyyet dahı dilir oldular. Yani *Sultan Mesud*'u kimse hesaba getirmez oldu, tâ ki *Rıbat-ı Ferave* derler, bir yer vardır, *Gazne* mülkünde. Meğer bir ameldarı bir avrete zulmedip nesnesin almış. Bir gün ol avret *Rıbat-ı Ferave*'den *Gezne*'ye geldi. Kendi iniltisini *Sultan Mesud*'a arzeyledi ve dâd diledi. *Sultan Mesud* biti verdi ve âmile gönderdi. Avret nâmeyi aldı, âmile getirdi. Âmil itibar etmedi, biti buyruğu ile amel eylemedi. Ve ayıttı ki: «Bu bir karı avrettir, bir kez dahı *Gezne*'ye kaçan varır», dedi ve fariğ oldu. Avret miskin yine *Gazne*'ye geldi, sultan katına vardı ve dâd diledi. Sultan yine ana biti buyurdu. Karıcık ayıttı:

— Ben ol bitiyi ana bir kez ilettim, ol bitinizle amel etmedi. Sultan ayıtt:

— Benden bıti vermektir, eğer bitimle amel etmeyeler, nice etmek gerek? Karıcık ayıtt:

— Nice edeceğini ben kenez aydıvereyim. Sultan ayıttı:

— De, göreyim, tedbir nedir? Avret ayıtt:

— Tedbir oldur ki beyliği hükmün geçtiği yere değin edesin, hükmün geçmeyen yeri elinden ko, tâ ki bir kimse tutsun ki hükmün geçirir ola. Ve hem sen dahı dayim işret gözle, zevkında ol. Haktaâlânın kulları zulüm belâsında giriftar olsunlar, yarın Tanrıya ne cevap vereceksin? Dedi.

Sultan Mesut ol karının sözünden katı hacil oldu, utandı. Gaflet uykusundan uyandı, tez buyurdu, ol karıya dâd verdiler ve ol ameldarı *Rıbat* kapısında asakodular; andan şaklığı artuk oldu.

İmdi bir padişahın ki ilinde hükmü revan olmaya, ol padişahlığa lâyık değildir. Zira niteki kendü ile geri kalan halkın arasında fark vardır, kendi hükmüyle ayruklar hükmünün arasında dahı hem fark gerektir, zira ki âlemin nizamı hükmü geçtiği iledir. Pes hüküm geçmek siyasetsiz olmaz. Eyle olsa siyaset göstermekte taksirlik göstermemek gerek, tâ ki nizam-ı âlem bozulmaya.

Andan gerü sipahiyi, raiyyet üzerine havale kılma, yani güç etmeğe koma, tâ ki memleketin mamur ola, ilin şen ola. Şöyle ki çerinin maslahatın gözlersin, raiyyet mesalihin dahı şöyle gözlemek gereksin. Eğerçi raiyyeti, çeriyle mutî[c] etmek olur, amma çeri dahı raiyyetle kayimdir, ki raiyyetten tahıl hâsıl ola, sipahi harcede. Pes raiyyetin şenliği, yerinde adilden olur. İmdi pes her endişe ki adilden taşra ola, gönlüne girmeğe yol verme. Ve Haktaâlânın kulları zulüm derdine uğrayıp sana medet isteyü gelseler saburluk gösterme, tez dâd ile tımar et. Anları sabra görümlü etme.

Andan gerü her dem halvet oturmağı nökersiz âdet edinme, tâ ki sen çeri halkına ve çeri halkı sana vahşi görünmeye. Zira çünki sen leşker halkını göricek ürkesin; anlar dahı seni görmekten şöyle ürkek olalar. Eyle olsa sovukluk iki taraftan olur, haşmet bozulur.

Andan sonra sipahileri ve raiyyeti dahı hoş tutmakta taksirlik etme. Zira bu iki taifeye taksirlik edersen duşmanın assısın etmiş olursun. Pes raiyyete adlet. Ve her vakit sipahilerin ulularını yemekle ve şarapla sohbetine oku, gelsinler. Ve eyilikler et, hil'at geydir ve dahı eyiliklere ümidvar et, daim kendüzünü bunlara ısıcak göster ki anların dahı gönülleri sana ısına. Zira ki eğer sen sipahilere bu dediklerim bigi eyilik etmesen gönülden düşmanın olurlar. Şöyle ki eğer ol vakitte sana mekredemeseler sana duşman bulunduğu vakit yolunda can oynamayalar. Ve belki duşmanına dost olup canına kasdedeler. Pes biraz çeri halkını gözet. Ve biraz halvetini gözet[626] ki beylik yaraşığı böyle hoştur. Andan sonra cehdeyle ki padişahlık sücüsünden sarhos olmayasın. Yani beyliğim vardır, ne derdim var deyip mağrur olma kim ol gaflet

nişanıdır. Evet beyliğin altı türlü sermayesi vardır ki saltanat bünyadı ol altı hasletle berk olur. Pes sen dahı cehdeyle ki bu altı türlü hasleti huy edinmekte taksirlik etmeyesin. Evvel adl, ikinci kerem, yani vermek, üçüncü heybet göstermek ve dördüncü nameşru işlerden sakınmak, beşinci iveckliği terketmek ve her işin kolayın gözlemek ve altıncı gerçek söylemek, eğer padişah gaflet şarabından mest olursa bu huylar anı padişahlık işinde ayık göstere.

Andan sonra çevre yanındaki padişahların hareketinden gafil olma. Yani şöyle gerektir ki âlem beyleri kendi ilinde ve sarayında her ne yüzden dem ursa, söz söylese sen ol sözün kasdına ermek gereksin ve maksudun bilmek gereksin. Buna münasip:

Hikâyet. — Benden önden serir-i saltanatta[627] hükmeden, rahmete ulaşan atamdan - rahmetullahi aleyh - şöyle işittim ki *Seyistan* meliki ölicek iki oğlanları kaldı. Ulusuna *Adudü'd-devle* derlerdi, kiçisine *Fahrü'd-devle*. Amma beyliğe *Adudü'd-devle* geçti, *Fahrü'd-devle* götüremedi, ikisinin arasına adavet düştü. Nâçar çıkışamayıcak *Fahrü'd-devle* ulu kardaşı *Adudü'd-devle*'den kaçtı, başın kurtarmağa; hiçbir yerde varıp duramadı. İllâ benim dedem *Şemsü'l-Maâli* katına vardı, aman diledi. *Şemsü'l-Maâli* ana aman verdi, ayruk korkma deyu dildarlık etti. *Fahrü'd-devle* katına geldiğiyle fahredindi, katı hoş tuttu, ve çok eyilikler etti. Anın hakkında şöyle ki benim ammetimi yani atamın kız karındaşı *Sittünnisâ*'yı ana

kâbin kıydı, helâlliğe verdi ve anı everdiğinde acayip düğün eyledi[628]. Şöyle şaduman oldu ki vasfetmek olmaz. Zira *Şemsü'l-Maâli, Fahrü'd-devle*'nin hısımı idi. Şöyle ki benim anam anası *Fahrü'd-devle*'nin halası idi ve benim atam *Fahrü'd-devle* atası *Hoca Hasan Firuzan* kızındandır. Filcümle *Adudü'd-devle* işitti ki kardaşı *Fahrü'd-devle*, *Şemsü'l-Maâli* katına varmış, ve *Şemsü'l-Maâli* anı hoş tutmuş ve evermiş; üşendiğinden elçi viribidi. Elçi *Şemsü'l-Maâli* katına vardı ve nâmeyi sundu. Söz arasında elçi ayıttı:

— *Adudü'd-devle* selâm eder ve aydur ki karındaşım *Fahrü'd-devle* anda varmış. İmdi bilirsin, sizinle bizim aramızda dostluk ve karındaşlık vardır ki bile doğmuştan yeğ. Pes gerektir ki anı tutasın, bana gönderesin. Tâ ki ben dahı kendi ilimden nereyi ki dilersen sana verem, dostluğumuz dayim yerinde kayim dura. Yok eğer adım yavuz olmasın dersen ki aşikâre tutup göndermeyesin, hem anda uğurlayın buyur, ağu versinler. tâ ki benim dahı maksudum hâsıl ola, ve hem senin adın yavuz olmaya.

Şemsü'l-Maâli çünki bu sözler işitti. Elçiye ayıttı:

— Ey sübhanallah, anın bigi bir ulu padişaha ne vâciptir ki benim bigi kişiye bunun bigi söz söyleye. Kaçan mümkün ola ki ben ol dediği bigi iş işleyim ki tâ kıyamete değin bednam olam ve yaramazlıkla anılam.

Elçi ayıttı:

— Ey Hudavent, *Adudü'd-devle*'nin. *Emir Ali* içün ki *Fahrü'd-devle*'dir, terkin urma, *Fahrü'd-devle*'yi *Adudü'devle*'ye ver, zira ol sana doğmuş karındaşından artuk müşfiktir ve hem dostlukta dahı seni doğmuş kardaşından yeğ sever. Tâ hattâ ki şöyle böyle olayım, eğer yalan ısem deyu and içti. Ve ayıttı: «Ol gün ki beyim beni buna gönderdi. Söz arasında ey filân Tanrı bilir ki ben emîr *Şemsü'l-Maâlî*'yi katı severim, dedi. Tâ hattâ ki filân ayın bu kadar günü geçtiğinden sonra sız hamama girmişsiz, sovuklukta ayağınız tayınmış. düşmüşsüz, ol işitti, melûl oldu. Ve ayıttı:

— Meğerki kırk yedi yaşında kocalık erdi ola ki kuvvetin zaif etmiş ola dey çok endişeli oldu, ol ucdan, dedi. Amma elçinin bu nükteden garazı ol idi ki yani bilmiş ol ki «benim beyim senin işinden gafil değildir, her haline muttalidir. dediği olur, bu hikâyeti şöylece deyesin» deyu *Abdü'd-devle* talim etmişti.

Çünki elçiden bu sözü işitti. *Şemsü-'l Maâli* ayıttı ki: «Ömrü baki olsun, kabul ettik ve minnettar olduk bu şefkat için ki gösterdiler. Ve lâkin biz dahı anlardan ötürü ne kaygılar yediğimizi anlatıverınız ki geçen aydan bu kadar gün geçmişti. Filcümle seni berı gönderdiğinden bir gün ileri, ol gece sarayında filân mecliste yani filân oturakta, ya suffa ya tâbhanede müselles içti, mest oldu. Filân yerde yattı ve *Nuştekin Saf*'ı derber çekti. Ve dün buçuğunda andan kalktı, avretler sarayına girdi, dama çıktı. Heyzeran hücresinde[629] avvâd ile buluştu,

yani ud çalan karavaşını derber çekti. Geri damdan inerken iki ayak nerdübandan aşağı düştü. Ben anı işittim, katı melûl oldum. Ve ayıttım ki meğer ki kırk iki yaşında anın aklına halel erişti ola. Yoksa bir kişi kırk iki yaşında padişah ola, niçin ol denlü şarap içe ki damdan aşağı inmek elinden gelmez. Ya bari dün buçuğunda bir döşekten bir döşeğe dahı naklede ki bunun bigi vakıâya uğraya», dedi.

Pes bundan malûm oldu ki elçi nükte edicek, padişahım senin halinden gafil değildir deyu haber vericek bu dahı elçiye kendi padişahından haber verdi, yani ki demek olur, ben dahı sizin halinizden şöyle agâhım deyu bildirdi.

İmdi ey oğul, bu sözden maksudum oldur ki yörendeki padişahların halinden haberdar olasın, söyle ki padişahların halin bilesin. Gerek ki elin altındaki çerinin ve raiyyetinin dahı halinden agâh olasın. Zira bir padişah ki kendi şehrinden haberdar değil ola, ayruk şehirler haberin dahı, sehil bilir ola. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle bilmiş ol ey oğul ki senin hâlin zamanında yani *Sultan Mesut ibn Sultan Mahmut Gazne*'de padişah olıcak ol rûzgârda ben dahı *Gazne*'de idim. *Sultan Mesut* bana katı ikram ve izaz gösterdi. Ve çünki katında bir zaman durdum, kulluk ettim ve beni denedi, gördü ki sohbetine lâyıkım, beni has nedim edindi. Has nedim ol olur ki bir lâhza şah meclisinden hâli olmaya, dayim hazır ola, gayip olmaya. Pes ben dahı yemesinde ve içmesinde her dem hazır olmağa

mülâzim idim. Tâ ki bir gün sabah sabuh içmeğe oturduk, içki arasında sipahilere destur verdiler, beyler içeri girdiler, hizmet ettiler, yani şahı tapuladılar ve yine gittiler. Amma *Hoca Ahmed ibn Hasan Meymendi* - Rahmetullah - ulu vezir idi. *Sultan Mesut* anı komadı gitmeğe, içkide bile oturdu, içmeğe meşgul oldu. Bir zamandan sonra meğer şehrin nazırı kâtip kapıya gelmiş, *Ali ibn Rebi'* adlı bir hadım vardı, ana bir ruk'a vermiş ki bunu şaha veresin deyu. Gördük ki *Ali ibn Rebi'* ol ruk'ayı getirdi. şahın eline sundu; sultan gâh şarap içer, gâh ol ruk'ayı okurdu. Bir demden sonra sultan buyurdu ki: «Bunu yazanın sırtına beş yüz ağaç urun, tâ ki bir kez dahı yazdığı vakit sersühan yazmaya[630], şerhiyle bile yaza. Zira bu ruk'ada yazmıştır ki dün gece *Gazne*'de on iki bin evde somak aşı pişmiş deyu bildirmiş, amma kangı mahaldedir ve kimin evidir deyu bildirmemiş. Pes çünki ben mahallesin ve kimin evinde piştiğin bilmeyem, somak aşı ne kadar gerekse olsun, bana ne. *Hoca Ahmed* ayıttı:

— Sultanın hayatı baki olsun, ol yazıcının maksudu ol idi ki ruk'a sebük ve şirin ola. Anınçün sözünü bir dem söyledi ki eğer ayrı ayrı şerheyleye, bir ulu kitap olurdu. Ve bir günde okunmazdı. Zira ki somak pişen evleri anıcak kalan evlerde dahı ne türlü aş piştı ise anı dahı anmak gerekti. Amma eğer sultanım bu kerre merhamet edip af buyurursa ben ol kişiye ısmarlayım, tâ ki ayruk dükelin cem'edip bir lâfz ile sersühan yazmaya. Ve ol evi ki sultan bilmeye, ev ıssının adın bile

bildire. Her bir evi ve evin ıssını ayrı ayrı şerh ve tefsir ede, ayan göstere, dedi.

Sultan Mesut ayıttı:

— Bu defa affettim. Dahı bir de *Hoca Ahmed ibn Hasan* dediği gibi yazmak gerek.

Pes ey oğul gerektir ki kendi ilinden ve sipahilerinden ve raiyyetin halinden gafil olmayasın. Hâssa ki kendi vezirinin halinden ki canını ve malını ana ısmarlamışsın. Eğer vezirin halinden gafil olursan şöyledir ki canından ve malından gafil olmuş olursun.

Andan gerü eğer yörendeki beylerle dost olmazsan, buçuk duşman dahı olma, tamam duşman ol. Yani uğurlayın duşmanlık etme, aşikâre duşman ol. Pes gücün yettikçe çün duşman olursun, bari kendi bedelin beylerle gizlice duşmanlık etme, tâ ki beyliğine noksan olmaya. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *İskender* bir duşmanıyla uğraşmağa giderdi. Beyleri ana ayıttılar ki: «Yâ melik, şöyle bilmiş ol ki bu senin garimin ki uğraşmağa gidersin, katı gafil kişidir. Üzerine dün baskının edip dağıtmak gerektir, dediler.» *İskender* ayıttı:

— Ol kişi ki uğurlayın duşmana zafer bulmak isteye, padişahlığa lâyık olmaya, dedi.

İmdi ey oğul, sen dahı padişahlıkta ulu işler gözlemeği âdet edin. Zira ki padişah dükeli halktan uludur. Gerektir ki işi dahı dükeli işlerden ve sözü dükeli sözlerden ulu ola. Şöyle ki *Firavun* -aleyhillâne[631] - anın bigi ulu sözleri söylemese, Haktaâlâ anın sözü kıssasından haber vermezdi ki

Firavun, ene Rabbikümü'l-âlâ[632], dedi. Pes bu ulu sözü ucundan bu ayet okunıser[633]. Ve kıyamete değin anın adı anılıser[634], ol sözünü ulu söylediği için. Amma ol eğerçi ki ulu söyledi, illâ ağduk söyledi, tâ kıyamete değin lânet ile anılıser. Sen onat söyle, rahmetle anıl.

Andan gerü ahde hilâf etme, yani bir nesneye ahdetsen, ahdini sıma ki ahde hilâf etmek kamu halka ayıptır, hâssa ki padişah ola. Zira halk eğer ahde hilâf etse, vefa etmese, âcizliğine delildir. Padişah neden âcizdir ki, ahde hilâf ede, vesselâm.

İmdi padişah resmi ve şartı budur ki söyledim. Amma şöyle kim eğer sana ittifak düşüp bir iş ucuna dahı yapışmak istesen köyde kethudalık, ekincilik bigi veya şehristanda gayrı sanat bigi her ne sanatı ki öğrenesin, gerektir ki şartını dahı saklayasın, tā ki elinde işin revnaklı ola, yanı onat ola, ve ol sanattan assı bulasın.

KIRK ÜÇÜNCÜ BAP

EKİNCİLİK VE GERİ KALAN PİŞELERİN RESMİN BEYAN EDER

Şöyle bilmiş ol ey oğul ki eğer köy kethudalığına meşgul olursan yani ekin ekmeğe heves etsen gerektir ki her ekilecek ekinin vaktinden haberdar olasın. Ve her nesneyi ki ekmek isteseler koma ki vakti geçe. Şöyle ki vaktinden on gün ileri ekersen yeğrektir, iki gün sonra ekmekten ise. Ve dayim çiftinin düzeni ve aleti öküzden ve sabandan ve demirden hazır gerektir. Öküzün eyisin al ve eyi besle, yemin bol ver. Şöyle gerektir ki dayim bir iki çift öküzün sığırda dinç yürüye, tâ ki eğer bir öküzün sakat olsa, arıklasa, ya ölse hazır öküzün buluna, tâ ki işin geri kalmaya. Her düzgünün dahı şöyle gerektir, tā ki ekin vakti fevt olmaya. Amma çünki ekini tamam ektin, yer yarmaktan gafil olma, nadas etmek ardınca ol. Ve gelesi yılın ekilecek yerin hazır et ve ekini otlu yere ek. Açık yere ekme, yani kalın yere ek, yufka yere ekme. Zira bir yer ki kendüyü örtmeye, sen ol yerden örtü döşek hâsıl edem deyu umma. Ve dayim yerin imaretliğine meşgul ol, tā ki hâsılından berhordar olasın. Üşte ekincilik resmi budur. Eğer ökünde tutarsan feyidesin göresin.

Geldik eğer ayruk sanatlar ehlinden sen dahı birisi olursan yani terzi, ya başmakçı, ya kazzaz, ya bezzaz, bu cümleden birisin; öğrenip işleyecek, gerektir ki tizkâr olasın ve eyi işler işleyesin, tā ki halk seni hünerbenttir deyu öğeler, tā ki işin tamam olsa müşteri çok ola. Ve cehdeyle ki gerü kalan hemsanatlarından senin işin yeğ ola. Ve assı tamaʿı içün katılaşıp müşteriyi senden kaçırma, tā ki sanatından rızk yiyebilesin. Pes az assıya kani ol, tâ ki hep halkın alış verişi seninle ola, ve senden pazar etmeye rağbet edeler.

Ve satarken müşteriye kardaşım, canım, balım, dostum demekte taksirlik etme. Becit tevazu göster, tâ ki senin lûtfundan müşteri utana, âsanlığ ile bazar ede, sana fayide hâsıl ola; ve ol hoşnut gide. Pes bu lûtf ile çünki muamele edesin, dükeli halk senin işine müşteri ola, ve kisbin dahı arta. Eyle olsa, nâçar halk kamu hep sanatların günüye düşüp sana haset edeler. Hem bazarda sen dükelinden maruf ve meşhur olup bilinürsün.

Amma muamelende gerçek söylemeği âdet edin. Sakın kim yalancı olmayasın ve hünerinde sanat bahilliğinden perhiz et, sakın. Ve kibir ehli dahı olma, yani sanatını senden eksik bilenler senden öğrenmek isteseler buhletme, öğret. Senden hünerbent olanlardan dahı kibretme, öğren.

Andan gerü avretlerle ve oğlanlarla iğen dahı alış veriş etme, bunlardan artuk fayide isteme. Ve eğer bir garip senden nesne satınalmak istese andan assı isteme. Ve eğer bir garip fürumande kalsa ana yardım eyle, destgir ol. Ve müstahakları hoş tut.

Mülkünde durduğun padişaha doğru ol, hayin olma. Amma ol padişahın kulluğuna yani katı mülâzim-i hizmet[635] olmağa haris olma. Ve sipahilerle karışıp bile oturmağa durmağa heves etme. Ve ağır terazi ve eksik taş tutma[636]. Ve kendi ayaline ve ehl-i beytine[637] iki gönüllü ve iki keseli olma, yani birin sevip, birin yerme ve birine harcı artuk edip ve birin taksirlikle koma. Ve ortak olduğun kişilere hayin olma. Ve her ne sanat ki işlesen tezvir işleme[638]. Şöyle işle ki satın aldıkları vakit bilene eyisin, bilmeyene yaramazın satma. Pes bilene ve bilmeyene işi beraber işle. Tezvirden yani kalplıktan pâk ol, tā ki akıbetin mahmut ola.

Andan gerü eğer elinden gelse ödünç vermeği ganimet bil. Ve yalan yere and içme. Ve riyacı olma, yani halkın önünde bir türlü ve ardında bir türlü söyleme. Ve alışta ve verişte kimse ile katılaşma ve eğer bir yoksul sana borçlu olsa ve bilsen ki eli dardır, takaza edip elbette ver, deme. Ol borçlun dervişe iri sözlü, takazacı olma. Eyi gönüllü ve âli himmetli ol, tā ki Haktaâlâ senin aldığına ve sattığına berekât vere. Her pişekâr ki bu dediğimleyin ola, dükeli halk arasında keremle ve hünerle yeğin ola.

İmdi ol ki bu tayifenin şartıdır, dedim. Şimdengerü her tayifenin cevanmertliğiden gücümüz yettiğince anı dahı beyan edelim.

KIRK DÖRDÜNCÜ BAP

CEVANMERTLİK RESMİN BEYAN EDER

Geldik imdi ey oğul, eğer dilersen kim cevanmertlik edesin, evvel bilmek gereksin ki cevanmetlik nedir? Ve aslı neden kopar? Şöyle bilmiş ol ki âdemîde üç sıfat vardır ki cevanmertlik andan kopar. Ve dahı şöyledir ki dükeli âdemîler ol üç sıfatla fahredinirler. Ve hiç bir âdem yoktur ki bende bu üç sıfat yoktur diyebile, kendüye tanıklık vere; elbette vardır ,derler. Amma Haktaâlâ-celle celâluhu-eğerçi ki bu üç sıftı ândeme verdi, velî bu üç sıfatlı az bulunur. Zira bu üç sıfat kimde olursa Tanrının haslarındandır.

Geldik ol üç sıfat nedir? Biri akıl ve bilü ve ikinci doğruluk ve üçüncü erliktir ki dükeli halk dâva ederler ki bu üç sıfat bizde dahı vardır derler, hâ şek değildir. Şöyle ki hakikat nazarından gözlesen hiç kimse yalan söylemez. Zira hiçbir ten yoktur ki anda bu üç sıfat olmaya. Elbet her bir âdemde halince akıl ve doğruluk ve erlik vardır. Ve lâkin tabiatı kendiliğinden ve gönlü karanuluğundan değme kişi bu üç sıfatın hakikatını görebilmez. Zira basiret aleti kendi tîre olsa bu sıfatların yolu ekser halkın üzerine bağlı olur.

Geldik imdi, hikmet nedir ki kamu âdem oğlanları bir zürriyet iken kimisi kendüde bu üç sıfatın hakikatın bile ve kimisi gümanda kala? Hikmet budur ki Hak sübhanehu ve taâlâ halkın tenini bir mecmua gibi düzüptürür; türlü türlü nesneler ki cihanda ayrı ayrı görürsün. Ol dükeli ayrı ayrı gördüğün türlü türlü nesneleri bir bir getirdi, âdemin teninde cemeyledi. Tâ ki eğer ana âlem-i küllî[639] desen, ya âlem-i cüz'î[640] desen reva ola. Görmez misin her ne ki âfakta[641] vardır, âdemin teninde dahı vardır. Mesela âlemde tabayi var, yani ıssı ve sovuk, kuru ve ter, âdemde dahı vardır. Eflâk vardır. âlemde, döner; âdemde dahı tegayyür-i hal vardır.. Âlemde encüm yani yılzdızlar vardır, âdemde iki göz vardır. Âlemde anasır-ı erbaa vardır, od ve su ve yel ve toprak; âdemde dahı safra ve balgam ve kan ve sevda vardır[642]; filcümle gün bigi basiret ve suret[643] ve heyulâ[644] ve nefis[645] ve akıl[646] ki bu her biri kendi haddinde bir âlemdir, amma mertebe ile ve terkip ile değil.

Pes âdem terkibi, bu cemî âlemden teninde cem'olup yaradılmıştır. Amma Haktaâlâ bu cem'in arasında bentler eyledi, biribirine bağladı, tâ ki yine kendi açmayınca birbirinden ayrılıp dağılmaya. Şöyle ki bu âlem-i kübra[647] da görürsün ki eflâk[648] ve tabayi[649], tab' ile değil amma cinsiyyet[650] ile birbirine bağlıdır. Yani eğerçi ki cevherleri[651] birbirine muhaliftir. Ve lâkin şöyle bağladı birbirine ki hilâfı, yani birbirine d şman idiği belirmez. Niteki od ve su birbirine duşmandır, ve yel ve toprak dahı. Hemen eyle olsa Haktaâla bu dört duşmanı bır yere

cem'edicek birbirine ziyan değirmesin deyu toprak vasıta etti ki od ile su arasında bendola. Zira toprağın tabiatı sovuktur ve kurudur, kuruluğu ile oda ulaştı, sovukluğu ile suya. Yani od kuruluk gördü ve su sovukluk gördü. Pes bu kadar cinsiyetle toprak bunlara bendoldu.

Geldik yine bir yanda yeli odla su arasında bendetti. Şöyle ki yelin dahı tabiatı ıssıdır ve terdir. Issılığı ile oda meyletti ve terliği ile suya .Pes bu dört muhalif duşman birbirine cinsiyyet göstermekle ulaştılar. Amma bunlar öte eflâke ulaşmak gerek. Niteki toprak kuruluğu ile suya cinsiyyet buldu, ulaştı. Su dahı sovukluğu ile toprağa hem eyle bendoldu, ve terliği ile yele. Yel dahı terliği ile suya, ıssılığı ile oda; od dahı hiffet cevheriyle bu-har-ı esîre[652], yani feleke[653] ve felek yıldızlara ve yıldızlar güneşe ki dükeli yıldızların ve eflâkin padişahıdır. Ve güneş pâkliğe ulaşıptır ki cevheriyyet pâkliğin bergüzidesidir. Ve uş güneş cevherin ulaştırdı heyûlâya[654]. Zira güneş beşinci unsurdur. Yani od ve su ve yel ve .oprak ki dört unsurudur, güneş bunların cisinden değildir, nurdandır. Anınçün unsur-u hâmis[655] dediler.

Geldik güni heyulâya bendetti, yani bir nesneye bendetti ki kaabil-i suret ola[656]. Ve heyulâ surete ve suret nefse bendoldu, faz-lı ilâhi birle[657]; ve nefis akla, hem böyle cemî-i matbuat bendoldu tabayie, ve tabiatlar bendoldu maddeye ve madde kuvvete ve kuvvet gıdaya; bunlar hep birbirine müselsel ulaşıptır. Şöyle ki eğer tabayi, madde-i gıdadan kuvvet bulmasa birbirine ulaştığı sebebin-

den ötürü tez helâk olurdu. Pes bu bendler birbirine gıda erişmeğe sebep oldu. Şöyle ki ten gıdadan, ve gıda maddeden, ve madde tabayiden ve tabayi felekten ve felek heyulâdan ve heyulâ nefisten ve nefis akıldan gıdalanır ve kuvvet tutar. Kalanın dahı buna göre kıyas et.

Geldik imdi bu adın şerhettiklerimizin her birinin başlıbaşına mütabileri vardır ki andan artuğuna uymaz ve ayruk nesneden cem'olmaz. Nitekim karalık ve aklık âdemin teninde tabayiden cem'olur, yani od ve su ve yel ve topraktan cem'oldu. Ve suret ve görk ve hayat, yani dirilik sebebi ve kuvvet ve hareket felekten cem'oldu. Ve beş türlü havâs ki âdemin teninde hassâstır, yani duyucudur, şöyle ki dışarıdan tene bir nesne görünse evvel anlar duyarlar, akla haber verirler. Akıl gönüle ve gönül cana ulaştırır, dükeli endam haberdar olur. Pes bu beş havâss-i cesedanî[658] dediğimizin biri işitmektir ve görmektir ve yiylemek ve tatmak ve çiğnemektir. Bunun beşi dahı heyulâdan cem'olur, yani surete kabil nesneden. Zira hükemanın suretle heyulâ arasında ihtilâfı vardır. Şöyle ki bazısı ayıtmış ki heyulâ hemen surettir, demek olur. Bazısı ki tahkik etmiştir, aydur: «Her suret ki hayattadır, yani diri, iğen ol suretin heyulâsı vardır, ölicek suretten ayrılır», derler. İmdi bundan malûm oldu ki heyulâ suretin yaraşığı imiş. Çünki öle, revnakı gittiğine sebep bu imiş.

Geldik imdi üç türlü havâss-i ruhani ki vardır, içeriden duyarlar ve duyduklarını saklarlar, ökte tutmak gibi ve fikreylemek ve hayal bağlamak. Bun-

lar üçü dahı nefisten cem'oldu. Amma bu cemî sıfatlar ki dedik, âdem dükelinden muhterem ve muazzez ve mükerremdir ki değme âdeme anın ma'dininden işaret olunmadı. Ol üç sıfattır ki ayıttuk idi, yani kerem ki erliktir, ve marifet ki bilüdür, ve doğruluk ki bunların sermayesi akıldır, yani bunlar akıldan cem'oldu. Amma bu üç sıfattan marifet ulu nasiptir. Zira ki marifet yani bilü dedikleri âlem-i ulvi'de[659] evvel kemal-i akl'a[660] uğrayıp gelir, âdemin tenine. Pes ten, can ile diridir ve can nefis ile diridir ve nefis akıl ile diridir. Şöyle ki bunlar birbirinin varına delildir[661]. Niteki deprenir ten görsen bellidir ki canı vardır. Ve söyler canlı görsen elbet nefsi vardır. Her nefis ki talepte göresin, elbet aklı vardır. Buna delil: Görmez misin ki delilerin aklı yoktur, nefsinde dahı talebi yoktur.

Geldik bu dükelin kim şerheyledim, yani kerem ve marifet ve doğruluk, her bir âdemde bulunur. Ve lâkin ten ile can arasında bir illet perde olur, dahı düzenlikleri bendi süst olur, genşer; dahı tene, candan ol kim maksuttur, erişmez[662]. Niteki hareket ve kuvvet, nefisten ve ağır canlılık ve zelillik suretten, nefis ile can arasında perde olur; dahı nefisten cana tamam madde hâsıl olmaz, yani ol beş türlü havâstan ki işitmek ve görmek ve tatmak ve yiylemek ve çiğnemektir, bunlardan cana hiçbir zevk hâsıl olmaya. Ve her kimin ki nefsi ve aklı arasında cehil karanlığı hicap ola, hiç bap ile aklından nefsine madde erişmeye. Yani endişe ve tedbir ve kişilik ve doğruluk anın nefsinden gelmeye. Pes hakikat hiç kimse yoktur ki anda marifet ve kişilik ve

doğruluk olmaya. Amma çünki Haktaâlâdan yanadan gelen marifet yolun ol kişinin ki can yüzüne bağlı göstere, anın bigi kişi ol üç sıfattan dâva göstere, amma mäna göstermeye, pes hiç kimse bulmayasın dünyada ki ol kişilik dâvasın etmeye. Ve lâkin sen cehdeyle tâ ki ayruklar bigi olmayasın, mânasız dâva etmeyesin. Ve âlem-i ulvi'den gelip canından yana göçücek marifet yolun açık tutasın, sormak ile ve bilmek ile, tâ ki sana dâvasız mâna hâsıl ola.

Andan gerü bilmiş ol ki hakîmler kendülerin aklından marifetle bir suret düzdüler, amma cismani değil, hemen lâfızla tasavur ettiler. Bir âdem bigi ki teni cevanmertlikten, yani mürüvvetten ola ve canı doğruluktan ola ve havâssi bilüden ola, ve içinde mânası safadan ola[663]. Geldik imdi çünki bu sureti böyle terkip ettiler, döndüler, yine bu sureti halka bahşettiler ve bölük bölük üleştirdiler. Bir bölüğüne ol suretin teni nasip oldu, ancak. Ve bir bölüğüne ol suretin teni ve canı nasip oldu. Bir bölüğüne ten ve can ve havâs nasip oldu. Ve bir bölüğüne ten ve can ve havâs ve maani nasip oldu.

Amma ol bölük halk ki nasipleri ten değdi, ayyarlar[664] ve sipahiler ve bazarcılardır ki bazı kişiler anlara cevanmert deyu ad kodular. Ve ol bölük halka ki ten ve can nasip oldu, anlardır ki zâhirdeki marifetten haberdar oldular. Müteşerri sofi dervişler kim bazı halk anlara dindar ve zâhit deyu ad kodular. Ve ol bir bölük halka ki ten ve can ve havâs nasip değdi, hakîmlerdir ve asfiyâlar, yani velilerdir ki bazı halk anlara âlimler ve ulular deyu ad kodular. Ve ol bir bölük kim anlara

ten ve can ve havâs ve maani nasip oldu, ruhanilerdir, feriştelerden ve âdem cem'inden mürsel peygamberlerdir ki bunlar bergüzidelerdir[665].

Geldik imdi, anlara kim cevanmerlik nasip oldu. Gerektir ki cevanmertliğin aslı nedir, bileler. Zira ki cevanmertliğin aslı üç nesnedir. Biri oldur ki bir işe sıva kolun ki işleyebilesin, yani bir söz ki söyleyesin yerine yetiresin. İkinci, gerçekten artuk söz söylemeyesin. Ve üçüncü her işte sabrı âdet edinesin, zira her sıfat ki cevanmertliğe taallûktur, bu dediğim üçtendir. Pes eğer ol üç sıfattan artuğun farkedemezsin, ben äsan aydıvereyim. Zira ki cevanmerliğin sıfatı çok türlüdür. Amma her sıfat ki cevanmertliğe ulaşır, bu üç sıfatın altında gizlidir. Eğer sana ol perdeyi getürmek müşkilse ben bu üç sıfatın eczasını her tayife arasında nice ise ve cevanmetrliklerin dahı haddi ve endazesi ne miktardadır, ayan edeyim, tâ ki sen dahı bilmiş olasın.

Amma sakın ki müsriflerden olmayasın. Zira malın ve kavlin ve fiilin imsaksiz harcedenler iki bölüktür. Birisi yerine harceder, sahî olur; birisi yerine harcetmez, adı müsrif olur. Şöyle ki cevanmert eğer bir akça vere, çünki mahalline verir, kerimdir, derler. Müsrif eğer bin akça vere, çünki mahalline düşmez, şuna benzer ki aç kişiye su vermiş gibi. Pes anın bigiye müsrif derler. Kavilde ve fiilde dahı anın bigi.

Geldik imdi ayyarlar arasında cevanmertlik oldur ki anda bir nice türlü hünerler ola. Bir hüner oldur kim görklü ve merdane ola; ve her işte sabırlı ola; vâdesinde gerçek ola ve pâkdamen ola ve gönlü arı ola ve kendi assısı içün kimsenin ziyanın

istemeye, belki dostları assısı içün kendinin ziyanı olursa reva göre. Ve esirler üzerine destdirazlık edip el uzatmaya. Ve alûde kişilere yardım eyleye. Ve bir zalimi görse ki bir mazluma güç eyler, zulm etmeye komaya, menede. Ve doğru ola, niteki sözü doğrudur. Ve kendi harcını ve kisbini helâlden ede. Ve eyiliğe yavuzluk etmeye. Ve avretler kelecisin etmeye ârede. Ve belâyı kendiye rahat bile. Üşte cevanmertliğin budakları bunlardır. Amma çünki hakikatına nazar edesin bâzgeşti, yani bu cemî dediğim sıfatların gelip durugacak yeri ol öndünki üç sıfattır ki ileride öğdüm idi, yani kerem ve sabır ve doğruluk. Amma dükelinden yeği doğruluktur. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle derler ki bir gün *Kuhistan*'da bir yerde ayyarlar cem'olup oturmuşlardı. Bir kişi bunların servaktine girip geldi. Ana sordular ki ne kişisin? Ayıttı ki: «Elçiyim, *Merv* şehrinin ayyarlarından geldim. Size selâm ederler ve aydurlar iki mesele sorarız sizden; eğer eyi cevap verirseniz, şöyle kim makbul ola, biz razı olavuz sizin hizmetkârınız olmağa. Ve eğer eyi cevap vermezseniz ikrar edesiz bizim uluğumuza.» Bunlar ayıttılar:

— Söyle suali işidelim.

Ol kişi ayıttı:

— Evvel sual budur ki ayıdasız, cevanmertlik nedir? İkinci sual budur ki ya bir yerde otururken bir suçlu, yahut bir suçsuz kişi gelse geçse, ardınca bir kişi dahı gelse, elinde bir yalın kılıç, ol evvel geçenin canı kasdında, anı öldürmek ister ola.

Dahı yolda oturan ayyarın biri katına erip sorsa ki uş bu sıfatlı bir kişi bundan geçti mi, deyip sual eylese ana nice cevap vermek gerektir. Elbet uş gitti, dese gamzetmiş olur. Görmedim dese yalan söylemiş olur. Yalan ve gamz ikisi dahı ayyarlara reva olmaya. Pes nice cevap vermek gerektir ki gamzetmeye ve yalan söylemeye.

Kuhistan ayyarları çünki bu meseleleri işittiler, birbirine bakıştılar. Âhir ol cem'in arasında bir er vardı, adına *Fazl ibn Büsti-i Hemedanî* derlerdi. Ol ayıttı:

— Ben cevap vereyim.

Merv'den gelen ayıttı:

— Buyurun.

Fazl-ı Hemedanî ayıttı:

— Cevanmertliğin aslı sabırdır ve doğruluk. Amma ol yolda oturan ayyardan ki haber sordular. Cevabı budur ki oturduğu yerden bir iki adım ileri vara, ayıda ki ben bunda gelelden beri kimse geçtiğin görmedim, diye, tâ ki hem gamzetmemiş ola ve yalan dahı söylememiş ola.

Bu *Merv*'den gelen hod *Merv* ayyarlarının ulusu imiş. Cevabı beğendi. Filhal *Kûhistan* ayyarlarına baş indirdi, biat verdi[666] ve gitti.

İmdi ey oğul çünki bu dediğim sözlerden nesne anladınsa tamam bilirsin ki cevanmertlik ne nesnedir. Geldik imdi bu şerhettiğimiz cevanmertlik ayyarlar sıfatıdır.

Pes sipahiler dahı hemen ayyarlar resminde olmak gerek, şart budur. Zira ki bir sipahi ki tamam sipahi ola, ayyarlığında tamam olan ayyar bi-

gidir, belki spiahi dahı yeğrek gerektir. Eğerçi ayyarla sipahi arasında sehilce ihtilâf vardır, ve lâkin kerem göstermek ve konuk ağırlamak ve sehavet göstermek ve hakşinaslık ve arı ve fâhir don giymek gerektir ki sipahide artuk ola. Amma ihtilâf dediğimiz sipahi ile ayyarlar arasında budur ki avret sevmek ve kendüzün görmek[667] ve kullukçu sevmek ve ululanmak sipahilerde hünerdir ve ayyarlarda ayıptır.

İmdi sipahi ve ayyarlar cevanmertliği budur ki vasfettim. Amma bazarcılar cevanmertliğinin resmin pişekârlar babında beyan ettimdi, tekrar hacet değildir. Üşte bunlar ol kimselerdir ki hakîmler kurduğu suretten nasipleri hemen ten idi.

İmdi geldik ol bölüğe ki nasipleri ten ve candan behre erişti, dedik idi ki din ve takva ehli, sûfîler ve müteşerri dervişlerdir. Halk anlara sahipmarifet[668] ve zâhit derler. Bu tayifenin cevanmertliği önden andığımız bölükten artuktur. Zira kim anlar ten idi, bunların ten ve can ve doğruluktur, doğruluk bunlarda artuktur.

Geldik imdi bunların cevanmertliği oldur kisözün, zühdüne göre söyleye ve dirliği dahı zâhidane ola ve İslâm dini içinde nisbettar ola, ve hem riyadan ırak ola. Ve hergiz kakımaya, meğer din muhaliflerine hışmede. Ve halka dindarlık satmak için halkın perdesin yırtmaya[669]. Kimseye bir fetva öğretmeye ki anın ucundan halk and içmekten ve talâktan korkmayalar. Amma dine faydalı fetvaları halka ayıtmakta bahil olmaya. Ve eğer bir biçareye bir sehiv vâkı olsa ve anın katın-

da dermanı olsa, çare kılmaktan bahillik etmeye. Ve ilmi tama'sız öğrede. Ve dinini dünyaya satmaya. Ve kendi zühdünü halka arzetmeye. Ve lâkin eyi ad ile halk arasında meşhur olsa reva ola. Ve fasikı fıskı ile melâmet etmeye, hâssa ki halk arasında. Ve eğer kimseyi melâmet ederse fıskı içün bari halk arasında etmeye. Ve hergiz kimsenin katline dilir olmaya. Yani elbet ben bunu öldürdürem deyip cüret göstermeye. Eğerçi ölüme müstevcip olursa, katline fetva vermeye. Zira cemî fetvalarda eğer yanlış olursa geri döndürmek[670] olur, amma kan fetvasında hata edip yanlış fetva verse - neûzübillbâhi min zâlike[671] - kan dökülüp ana çare yoktur ve dahı kendi mezhebinin nispeti için ayruk mezhep halkına kâfirdir demeye ki kâfir demek dini ayruktur demektir, mezhebi ayruktur demek olmaz. Bilmediği ilim haberin işitse ki Hakka yakınlık ola, inkâr etmeye[672]. Zira bu şart değildir ki yendek kendi bilmediği nesne küfür ola. Ve âm halkı günaha dilir etmeye ve hem Haktaâlânın rahmetinden mahrum etmeye. Yani günahkârları gâh azap vardır deyu korkuda, gâh rahmet vardır deyu ümitlendire. İşte bu denlü kim söyledim, müftilerin bu bapta sıfatı ve cevanmertlikleri şöyledir ki dedim.

Amma sofilerin edebi ve kişiliğinin şartı hod bizden öndeki üstatlar kitaplarda anıpturnurlar, hâssa ki üstadım ve imam *Ebu Kasîm Kuşeyrî* — Rahmetullahi aleyh — Edebü'r-resâil adlı bir kitap tasnif ediptir ve anda sofilerin dirliği şartların yazmıştır. Ve Şeyh *Ebu'l-Hasan Makdisi* — Rahmetullah — kitab-ı Beyanu's-suffa' da anmıştır[673]. Ve Şeyh *Ebu Mansur Dımışkî* Azametu'l-lah[674] adlı kitapta anmıştır. Şeyh *Ali Tavhidî* — Rahmetullah — Kitabü'l-Beyan fi Keşfi'l-Iyan[675] adlı kitapta anmıştır. Ben dahı anaydım, amma başaramazam. Bunların halinden haber vermeğe hali arı gerek. Ve lâkin taşraki hallerinin bazı âdaplarından şerhedeyim, sana nasihat olmak için ki garazım bundan senin eyiliğin istediğimdir. Gerekse sen eyi ol, gerekse yatlı ol. Hele ben seni gafletten uyarmak şartın yerine getirmiş olayım, tā ki eğer bir vakit ittifak düşüp sofilerle mülâkat bulup ve sohbet eder olursan ne sen anlara sakil olasın ve ne anlar sana. Ve onların dahı cevanmertlikleri nedir, ayan edivereyim. Zira bu zahmeti ki bunlar çeker, diriliklerinde hiçbir taife dahı çekmez. Ve bunlar hörmetle gittiği bigi Haktaâlâya ayruk taife gitmez. Bu cümlesiyle kendilerin dükeli halktan aşağı görürler[676].

Ve şöyle işittim ki evvel sofilik perdesin açan dünyada *Üzeyr* peygamberdi - aleyhisselâm -, yani ol vakte değin *Üzeyr* Peygamberden arı dirlikli kopmuş kimse yok idi. Şöyle ki kemalinde pâk dirliğini görüp cehutlar - aleyhillâne - *Üzeyr*, Tanrının oğludur, derler. Sübhanallahi ammâ yasıfûn[677], yani Haktaâlâ münezzehtir, cehutlar zannettiklerinden.- İmdi bundan kıyas etmek gerektir ki sofiler dirliği nice dirliktir.

Ve hem şöyle işittim ki Peygamberimiz zamanında Ashabü's-suffa[678] oniki kişi idi. Murrakka'-pûş sofiler[679] ve dirlik ehli dervişler idi ki *Resul Hazreti* -sallallahu aleyhi ve sellem - anların katına yal-

nız halvet varırdı. Katlarında çok otururdu ve anları katı severdi. Pes sebep budur ki bu tayifenin yolu sarptır. Ve cevanmertliği ayruk tayifenin cevanmertliğinden artuktur.

Geldik imdi bu tayifenin edebi ve cevanmertliği iki türlüdür. Biri has sofi dervişlerin ve birisi muhiplerin. İkisini dahı beyan edelim.

Geldik imdi dervişlik nedir? Tamam dervişlik oldur ki ehl-i tecrit ola[680]. Yani dünya bâbından hiç nesnesi olmaya, tâ ki korkudan emin ola. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki iki sofi dervişler sefer ettiler, bir yola düşüp giderlerdi. Birisi tecrit, ve bir pulu yok, amma birinde bir beş altun vardı. Müflis derviş gider, yolda, hiç kimseden kayırmaz. Velî ol derviş ki beş altunu var, becit korkudan hâli değil. Tâ şuna değin ki bir kuyu gireğine geldiler. Amma katı korkulu yerdi. Müflis derviş ol kuyudan sucağız içti ve hoş fariğ yattı. İllâ beş altını olan derviş, harami korkusundan gözüne uyku gelmezdi vay nidem, vay nidem deyu çabalardı, tâ ki bunun çabaladığı avâzın müflis işitti. Hey yâr sana noldu deyu söyledi. Ol ayıttı ki: «Bilemce beş altun vardır ve bu bir korkulu yerdir. Sen müflissin, hoş yatarsın, ben bu beş altunu harami gele, ala deyu endişeden yatmazam.» Müflis ayıttı ki: «Derviş altununu bana ver, tâ ki ben seni teşvişten kurtarayım. Ve bir çare edeyim ki sen emin olasın.» Beş altunlu derviş altunu müflise verdi. Müflis derviş dahı aldı ve filhal ol altunu kuyuya bıraktı. Ve ayıttı ki: «Hay nidem demekten kurtuldun. Var imdi fariğ yat», dedi. Niteki demişlerdir ki müflis tunç kale içindedir.

İmdi bu hod malûmdur ki cemî meşayih ittifakla böyle deyiptürürler kim sofilik hakikatte üç nesnedir: Teslim ve tecrit ve tasdik. Yani hakka boyun vermek ve hak yolunda müflis olup ve haktan yanadan söz açılsa gerçeklemek. Pes derviş olan gerektir, evvel teslimi pişe tuta. Yani ol derviş nedendir ki benden yeğdir dirlikte deyu günülemeye. Evet niçün benden yeğ dirilmez deyu günülese reva ola. Garazı ve benliği elinden koya ve nazarı sıdka ve hem tecritliğe ola. Ve ikilik nazariyle hiç nesneye bakmaya[681]. Ve çürük sanulardan ümidin kese. Ve her neye ki baksa ayn-i hakikatle[682] baka kim hakikat gözüyle bakmak ikilik perdesini yırtmaktır. Andan gerü sıdkı pişe edine. Ve şöyle bilmiş ola ki kişi sıdk ile kademin su üzerine kosa su ayağı altında yer bigi kaskatı ola.

İmdi ey oğul, eğer kimse sana evliyalar kerametinden söz söylese eğerçi ki akıldan ırağ ola, sen inkâr etme, inan, tâ ki sıdk ehlinden olasın. Sıdk bir nesne değildir ki anın eserin akılla ve tekellüf ile kişi gönlünde durgurabile. Meğer Haktaâlâ bir kuluna atâ ede ki gönlünde sıdk eğleye. Pes derviş oldur ki her nesneye sıdk gözü ile baka. Ve hayvanlığı pişe etmeye. Ve zâhir[683] ve bâtın[684] çepel etmeye.

Ve gönlün tevhit fikrinden hâli kılmaya. Amma yendek mütefekkir olmaya. Vakteha fikrin sakin ede, tâ ki fikir odunda yanmaya. Zira tarikat

ıssıları tefekkürü yani endişeyi oddur, demişler. Ve anın suyu tesellidir, yani bir nesneye meşgul olup biraz fikirden hâli olmaktır. Semâ'[685] bigi, raks[686] bigi ki tesellibenddir. Şöyle ki eğer derviş vakteha semâ' urmağı[687] heves etmese dayim fikir odu içinde yanıp tutuşur. Amma ol kimsede ki tevhit fikri[688] olmaya, ana semâ' urmak muhal ola, reva olmaya. Zira gönlünde tevhit fikri olmayıp semâ' oynayanın gönlü karanuluğu ziyade olur. Şöyle ki *Ahı Şeyh Ferec Zengânî* - Rahmetullah -, kendüyü tevhit fikrinden biraz hâlî gördü, âhir ömründe semâ'ı menetti. Ve ayıttı ki semâ' sudur. Pes su bir yere gerektir ki od ola ki suyu yine su üstüne dökmek cehil ve karanlık getirir. Bir dahı bu ki elli kişi bir yerde cem'olsa birisinde fikir odu olsa, kırk dokuzunda olmasa, bu birisi fikre biraz sabır ettiği yeğdir, kalanından sıdk istemekten. Amma eğer bir derviş olsa ki anın içinde edeb-i nefsanî[689] ve marifet-i ruhani[690] olmasa, pes vâciptir ki dışında bari edep ola, tâ ki zahir ve bâtın ikisinden birisi bari araste ola. Ve derviş gerektir ki namaz ehli ve âbit ve dili bağlı ola[691]. Ve kimseye zahmet değirmeye. Ve eğer fiskı var ise kendi fiskını gizleye, halka faş etmeye. Zühtünü aşikâre ede. Ve tenini ve donunu arı tuta. Ve sefer ve hazar aleti dayim bilesinden eksik olmaya. Asâ ve ibrik ve seccade ve tarak ve iğne ve yelpaze ve torba gibi ki dervişe sefer aleti bunlardır. Ve dayim geyesin kendi dike ve kendi yuya, kimseye muhtaç olmaya. Amma geyesi yumakta ve dikmekte yoldaşlarına yardım ede. Ve dayim sefer kılmağı seve. Ve sefere yoldaşsız gitmeye. Ve menzillere yalnız konmaya. Çünki yalnızlıktan âfet kopar. Ve çünki hankaha vara, biregünün hayrın bozmaya. Ve kimse halktan, katına gelmek istese menetmeye. Ve ayağı kabın çıkarmak istese evvel sol ayağı kabın çıkara. Ve geyicek evvel sağ ayağının kabın geye. Ve halk arasında kuşanıp yörümeye, kuşağın boynuna bırakıp yörüye[692]. Ve cemaat nerede yer gösterseler otura, andan artuk yere nakletmeye. Oturduğundan sonra sahip-makamdan[693] destur dileye. Tahiyyetü'l-makam iki rekât namaz kıla[694]. Ve dayim sohbeti eyilerle ola. Ve halkı gümana düşürecek kimselerden sakına, yani yat avret ve oğlan sohbetinden, hâssa ki halvette. Ve bir hankahta çok eğlenmeye, tâ ki aziz ola. Ve güc ile kimsenin sohbetine talip olmaya, kendi hörmetin ucuz tutmaya. Ve ne işlese cemaat katında işleye. Ve eğer cemaat anın bir işine inkâr etseler, eğer anlar yalan ise dahı çekişmeye, istiğfar ede, tâ anları hoşnut edince. Ve biregünün azacık suçunu kabartmaya, katı tutmaya, tâ ki anın dahı suçunu katı tutmayalar. Ve dayim seccadesi üstünden ırılmaya, ve eğer ırılırsa az ırıla. Ve eğer geyesin çıkarsa, ya geyse yanındaki dervişlerden destur dileye, andan ede. Ve seccade üstünde bağdaş kurup, ya tekyelenip oturmaya. Ve yalnız yiyesi yimeye, eğerçi ki bir badem ise, dahı ki ziştir derler. Ve bir cemaat arasında otursa çok söylemeye. Ve kimsenin hırkasın yırtmaya[695]. Ve taama kassamlık eylemeye, yani ortaya yenir nesne gelse, dur herbirine bir pare üleştir deseler elimden gelmez deye, fariğ ola.

Zira hırka yırtmak ve taam üleştirmekte şartlar vardır, yerine getirirsen hünerdir. Yani hırkasını yırtarsan dahı yeğin dikivermek gerek[696]. Taam üleştirse kendi kısmını anların kısmı üzerine serbar komak gerek. Andan gerü dervişlerin eline su koymağı ganimet görmek gerek. Kimsenin hırkasın ya seccadesin basmaya. Ve kimsenin yerine geçip oturmaya. Ve çünki şeyhler söz söyler ola, ol demde durup gitmeye ve söz söylemeye. Ve yok yere semâ' oynamaya ve semâ'da ardın şeyhden yana dönmeye. Ve eğer bir derviş ana bir hırka verse, almazam demeye, ala. Ve bir nesnecik dahı mezid-ede, ıssına vere[697]. Ve eğer bir derviş anın hırkasın dikiverse, ya yusa bu defanın özrün dilemeden bir kez dahı dikmeğe, ya yumağa vermeye.

Ve kendi insaf vere, kimseden insaf almaya. Hassa *Isfahan* dervişlerinden ki anlar insaf alırlar, vermezler. Amma *Horasan* dervişleri ki anlar hem insaf alırlar, hem verirler. Ve *Taberistan* dervişleri ne alırlar ve ne verirler. Ve Pârsâ dervişleri ayruğa insaf verirler ve kendileri almazlar. Hâ dervişlik budur. Şöyle işittim ki *Pars*'ta bir sofi kopmuş ve ayıtmış ki, sofilik yiğitlikte gereği bigi zahmet çekip pirlik deminde rahat geçmektir, demiš.

Geldik: yiyesi vaktinde dervişler katından gayip olmaya, tâ ki ana intizar olmayalar. Ve yemek demine gelseler cemaatten ön yiyesiye el sunmaya. Ve cemaatten ön hem elin yiyesiden çekmeye. Ve cemaat desturunsuz nasibin kimseye bağışlamaya. Ve eğer ittifak düşe ki gönlü yiyesi kabul eylemeye, sofraya gelmezden ön özür dileye, yoksa yemezem

demeye. Ve tetavvu orucunda[698] niyyetli bulunup önüne sofra gelse orucu izhar etmeye, yiye. Ve taharet etse bitemyiz taharet etmeye, yani tenahnuh ede[699], kendüyü necisten pâk ede, andan taharetlene. Ve abdest alsa gâh *Harzemî* ve gâh *Irakî* abdest almaya, yâni gâh *Hanefî*[700], gâh *Şafii* mezhebince abdest almaya[701], bir mezhep ihtiyar ede. Üşte sofilerin cevanmertliklerinin şartı budur ki şerhettim.

Amma muhipler[702] şartı oldur ki sofilerin işlerine münkir olmaya. Ve ayıpların hüner yerine göre. Ve eyi işleri için şükürler ede. Yaramaz işleri için kefaret bulmak ardınca ola[703]. Ve çünki sofiler hırkaların aşağı kosalar ol dahı koya. Ve eğer anlar işret içün sofilik hırkasından vazgelseler kendi dilek ede, anlardan satın ala[704]. Yok eğer halkın serzenişinden üşenirse mukayyet olmaya, tınmaya, tâ ki yine kendileri ıslah ederler. Ve sofiler arasında Tanrı vekili olmaya, yani namaz vakti oldu, durun, namaz kılalım demeye kim, anlar, taatten ve dinden fariğ ve müstağnidürürler. Ve sofiler arasında çok gülmeye ve türş yüzlü dahı olmaya ki türş yüzlülere ayak kabıdır, demişler, pabuca benzetmişlerdir. Ve eğer bir vakit bir tatlıcak nesne eline girse anların katına ilete ve özür dileye ve ayıda ki mazur tutun, neceme az ise, eli boş gelmeği zişt gördüm. Hâssa ki helva sofilere lâyıktır ki delil sözüme bu iki beyt Pârsî şiirdir.

Şi'r-i Pârsî

Men sofiyem ey ruy-ı tü ez hûban ferd
Daned heme kes pir ü cevan ü zen ü merd
Halvâst leb-i sürh-i tü ez şîrînî
Hülv derkâr-ı sofiyan bayed gerd

Tercüme:

Ben sofiyi gör ki nice şeydadır
Sen huri için ki hüsnü bihemtadır
Helva bigidir la'l-i lebin sofiye sun
Kim sofilere derhâst olan helvadır

İmdi muhiplerin dahı şartı budur ki şerhettim.

Buğur geldik ol bölüğe ki anlara ol suretten ten ve can ve hâvas değdi, yani cevanmertlik ve doğruluk ve bilü nasip oldu, anlar peygamberlerdir. Zira ki bu üç sıfat kimde ki olsa, elbet peygamber olsa gerek. Ya vasi[705] olsa gerek. Ya hakîm ki hem tenden ve hem can hünerinden haberdar ola. Ten hüneri doğruluk ve marifet ve can hüneri ilim, bilü bilmektir. Ve eğer sana bu müşkilse ki marifet demişken bilü dediğin ne idi. Ben ayduram ki marifet biliş demek olur. Ve bilü ilim demek olur. Ve bir dahı marifet budur ki biliş göricek ne miktarlıdır bilesin. İlim oldur ki yadı ve bilişi göricek miktarı nedir bilesin. Eyle olsa herbirinin mertebesi eyi midir, yatlı mıdır, bilirsin.

İmdi şöyle bilmiş ol ki tamam ilim dört nevidir: Eyşiyye ve keyfiyye ve limmiyye ve kemmiyye, yani nelik ve nicelik ve niçinlik ve sağışta kaçlık.

Geldik imdi nesin deyicek aydursun ki âdemim, bana assı ve ziyan olıcak nesneyi göricek bilirim dersin, buna marifet derler. Hayvan dahı âdem ile bu marifette ortaktır. Zira ol dahı kendinin yemin ve yavrusun ve assı edecek ve ziyan edecek nesnesin bilir. Amma âdemin çünki ilmi artuğ oldu, her nesnenin niteliğin bildi. Ve lâkin hayvanı görmez misin ki ziyanlı yeri bilir, amma ne idiğin âdem gibi tahkik bilemez. Meselâ bir hayvanın her gece yem yediği ahırına kor döksen hayvan başını uzatıp tâ ol odun ıssı ana kâr kılmayınca ziyan edeceğin bilmez. Pes malûm oldu, ilim marifetten artuktur. Ve her kimde ki kemal-i ilim[706] ola peygamber olsa gerek. Ve peygamberin bizim üzerimize yeğliği nice ise bizim dahı hayvanlar üzerine yeğliğimiz şöyledir. Ve âdemîler derecesinde peygamberlerden ulu dereceli yoktur. İmdi bu dahı malûm oldu.

Geldik ol bölüğe ki anlara ten ve can ve havâs ve maâni değdi. Bunlar peygamberden özge taife değildir ki pâklikten özge bunların sıfatın şerh etse olmaz. Zira ki vehme sığacak nesne değildir, vehme sığacak nesnelerden anlar artuktur. Ve hazrete mail olıcak kendü kendüzüne yoldaş değil, tenhadır[707]. Ve hem andan yana bunlar dâhildir ve bunlardan yana ol dâhil değildir, yani bunlar anda ayandır ve ol bunlarda nihandır. Bunlar andandır, velî ol bunlardan değildir. Ve bunların zatı anın sıfâtından ayrılmaz, bilişiptir. Eyle olsa bunların kasdı garazsızdır ve talepsiz. Ol, bunlarınla herdem birlikte ola ve bunlar ayrılık korkusundan beri olarlar. Ve bekaları fenâda ola. Ve ölümleri ebedi dirlik ola. Ve sıfatları safi ola ve

gözleri görmeden göz göze nazar ede, didar göre.

İmdi ey oğul sen cehdeyle ki her sıfatta olsan önünü gözedici olasın, piş-bin olasın ve cevanmertlik ile karin dolup ad hasıl edesin, tâ kim âlem halkında bergüzide olasın. Ve her tayifeyle ki musahip olasın, emin ol, hayin olma; gözün ve elin ve dilin haram gözlemekten ve harama sunmaktan ve yalan söylemekten bağlu tut. Ve evin kapısını ve sofra bağını ve kesen ağzını dostun ve düşmanın önünde açık tut. Ve eğer bir kişi senin cevanmertliğine itimat etse, eğer ulu düşmanınsa dahı ki çün özünü sana teslim etti, sen dahı anınçün canıla dürüş; ön ettiği düşmanlık için intikam almağa meşgul olma, zira ki cevanmertlik şartında yoktur.

İmdi bilmiş ol ki eğer yüz yıl şerhetsen bu bapta söz uzar ve cevanmertilğin kemâhi şerhi söylenmez, bir iki sözde muhtasar edeyim:

Şöyle bilmiş ol ki cevahmertlik oldur ki senin sende ola ve halkın halkta. Ve hem halktan tamamı kesesin ve senin varından halka diriğ etme. Ve eğer halka eyilik edemez isen bari şerrini halktan ırağ eyle, hem dünyan arta ve hem âhıretin.

Andan gerü bu kitapta nice yerde kanaat andım, yine tekrar ederim. İmdi ey oğul, eğer dilersen ki senin âzad tenin kimseye kul olmaya, tama' gönlüne girmeğe yol verme ve şöyle bilmiş ol ki âdem dükeli bir efendi kullarıdır ve bir kişi torunlarıdır. Pes birisi birisinden eksik olduğu tama' belâsıdır ki biri birine muhtaç olur. Pes cihan bayı oldur ki kani ola. Ve gayet eksikli cihanda tama' ehli olur ve sebep tama'dır ki kişiyi bir kendi sınarı âdeme dahı kul eyler. Buna münasip:

Hikâyet. — Şöyle işittim ki *Şeyh Şibli* — Rametullahu-bir mescide girdi, tatavvu' iki reka't namaz kıla. Meğer ol mescitte mektep oğlancıkları varıdı ve kuşluk vaktiydi; iki oğlan şeyhe yakın oturmuşlardı. Biri bay kişinin oğluydu, biri bir dervişin. Bayoğlunun zenbilinde bir pâre helva varıdı ve dervişoğlunun zenbilinde bir pâre kuru ekmek varıdı. Bayoğlu helvayı yer idi; dervişoğlu andan bir pâre helva diledi. Bayoğlu ayıttı:

— Eğer dilersen ki bir pâre helva verem, sen benim itceğüzüm ol. Dervişoğlu ayıttı:

— İtcüğezin oldum. Bayoğlu ayıttı:

— Di, imdi it bigi ür, sana helva vereyim.

Pes dervişoğlu it bigi ürdü; ol bir pâre helva verdi. Karşu ol it bigi ürer, ol bir pâre helva verir. Şeyh anları denerdi ve ağlarıdı. Müritlri ayıttılar ki:

— Noldun yâ şeyh ki ağlarsın? Şeyh ayıttı:

— Görürmüsün ki tama' âdeme neyler; eğer ol kendinin kuru etmeğine kanaat etse âdem iken it olamıydı?

İmdi eğer zahitsen, ya fâsık, kani ol, tâ ki cihanda ululuk makamında olasın.

Geldik imdi ey oğul, söyle bilmiş ol kim ben bu kitapta tabiatım elverdiğince sana her baptan bir söz söyledim ve bir nasihat ettim ve bir yol gösterdim. İllâ akıl yolu kaldı ki ana akıl ergürmedim. Pes ol taraftan dilimi bağladım. Evet güc ile derim ki âkıl ol. Zira âkıl ol demek güçtür. Güc ile

hod kişi âkıl olmaz, amma akıl iki türlüdür derler. Biri ezeli ki garîzîdir, ve biri sonradan kisbîdir, yani sonradan kesbolan akla marifet derler. Ve ezeli akıl ki garîzîdir, ol Haktaâlânın bahşayişidir. Bir atâdır kim değme âdeme verilmemiştir. Ol talim ile olmaz. İmdi eğer akl-ı garîzî sana Haktaâlâ atâ etti ise minnet Hakka, de. İmdi kisbî akla dahı dürüş, emek çek, öğren. İkisin birbirine yâr eyle, tâ ki zamanında binazir olasın. Ve eğer cibillî aklın olmayacak olursa bari kisbîye dürüş, öğren. Gücün yettiğince öğrenmeğe becit ol. Şöyle ki eğer iğen dahı kemalinde olmazsan bari bir berürek olasın. Ve cahiller bölüğünden olmayasın. Niteki meselde derler, bir mısra-ı pârsîde:

Şiir

Çü mader ne bâşed, bih ez dâye nîst

Tercüme:

Budur ki ana olmasa dâyeden yeğ yok.

İmdi ey oğul, her nekim benim âdetim idi, cümlesin bir kitap cem'eyledim seninçün. Ve her nesneden ki ben bilirdim, eğer bap, eğer fasıl, dükelin kırk dört bap içinde zikrettim, söyledim. Zira ben altmış yıl ömrümü bu resm ile geçirdim. Ve bu kitabı Peygamber hicretinin dört yüz yetmiş üç yılında düzdüm. Ve eğer şimden gerü ömrüm ola, hem bu dirlikle dirilem, eğer Allahutaâlâdan tevfik bulursam. Hem bu âdetimi elden komayam, İnşaallahutaâlâ. Amma eğer sen bundan yeğ âdet bilirsen cehdeyle ki sen benden yeğ olasın. Yoksa bu benim nasihatlerimi bari can kulağı ile dinle ve amel eyle. Ve eğer işitmesen sende suç yok. Zira anı ki hak devletli yarattı, öğüdü işitir, tutar ki bu dediğim hep devletliler nişanıdır, v'allahu â'lem. Dileğim budur ki Hak sübhanehu ve taâlâ bize rahmet ede. Ve bu kitabı yazana ve okuyana ve eline alıp bir kez görene, ve cemî müslümanlara bile rahmet ede. Ve benim hoşnutluğum senin üzerine olsun iki cihanda, bi-hakk-ı Muhammedin ve âlihi ve ashabihi ecmain[708]. Âmin bi-rahmetike yā erhame'r-Rāhimîn, Ve'l-hamdü li'llâhi Rabbi'lâlemin[709].

Temmet

Tamam oldu *Kabusname*'nin tercümesi Haktâlanın tevfikı birle, *Mercümecük*'ün elinde kim *Ahmet ibn İlyas*'dur, cuma günü kuşluk vaktinde, Şaban ayının yirmi üçünde, tarih Peygamber hicretinin -Sallallahu aleyhi ve sellem- sekiz yüz otuz beşinde.

EK I.

Germiyan oğlu Mehmet Bey'in oğlu Süleyman Şah adına yapılan tercümeden:

EVVEL BAP

TANRI TAÂLÂ BİRLİĞİN BİLDİRİR

Bilgil ey oğul ki akıller bilmediği hiç nesne yoktur olmuştan ve olmamıştan, vardan ve yoktan ve olacakta, ve olmayacaktan illâ *Âdem* oğlanı anı bildi, şöyle ki hakikattir. Ve ol ki dükeli halâyika, gerek âdem, gerek ferişte anı bilmekte âciz ve sergerdandır, Haktaâlânın arı zatıdır ki anın niteliğin bilmeğe kimseye yol yoktur. Ol kim eşref-i mevcut aciz dili ile ayıttı ki, sübhaneke mâ arefnâke hakka ma'rifetik.

BEYT

Hicâbhâst mer ın aklhâ vü danişhâ
Tü âftāb-ı cihanî ki perdeşan biderî

BEYT

Cebrîler hâb bined yâ Mesihâ yâ Kelîm
Levh-i mahfuzet şinâsed yâ melâyik der semâ

Ve sen dahı Tanrıyı bilici ol vakit olasın ki anı bilmekte âciz olasın. Zira ki bilmek meseli nakışlayacak nesneye benzer. İmdi bu nakışlayacak nesne nakış hayalin kabul eylemeyicek hiç nakkaş ana

nakşeylemez. Görmez misin ki mum, nakşı yeğ dutar taştan. Mum üstüne mühür urmağa yarar, amma taş üstüne yaramaz. Pes dükeli nesneyi bilmeğe yarar, amma Çalabı - celle celâluhu - bilmek mümkün değil.

Sen güman ile yaradıcıya bakma, düzülmüşü gör, düzeni anda bil. Ve gözet kim eğlenmeğünden düzen düzücü yolun elinden almaya. Ve eğlenmek zamandadır. Zaman geçicidir. Geçecek nesnenin önü sonu var. Ve işbu cihan ki görürsün, bağlıdır; anın bağın serseri sanma. Ve eyle ki bu bağ şeşilmeye. Eyle olsa Çalabın nimetlerin endişe eyle ve anın sun'un fikreyleyip ibret eyle. Lâkin Tanrıtaâlâ niteliğin fikreyleme ki fikir ve endişe ana ermez. Kangı yol-azmış ki ola, yolsuz yerde yol isteye. Niteki Peygamber - aleyhisselâm - buyurdu ki tefekkerû fî âlai'l-lâhi ve lâ tefekkerû fi'l-lâhi. Eğer Haktaâlâ bizim sahip-şer'lerimiz ki peygamberlerdir, anların dilinden kendiyi bilmeye destur olmayayıdı, hiç kimseye ol dilirlik olmayayıdı ki anı bilmek yolunda söz söyleyeyidi. Her ne ad birle ve kangı sıfat birle ki Hak Çalabı anasın ve anı okuyasın, kendü bilin kadarı öğmüş olasın. Zira şöyle ki gerektir, kimse Tanrıyı öğmedi. Ol ki âdemîler yeğreğiydi, ayıttı ki: «Lâ uhsî senâen aleyke kema esneyte alâ nefsike». Her kişi ki her nesneyi hakikatle bildi, şirkten kurtuldu. Pes hakikatâ birlik Tanrınındır, ayruğa yoktur. Meselâ her nesne kim sıfata gire veya dahı bir nesneyile karıla, ol iki olur, bir olmaz. Cisim bigi, yani âdem gövdesi ki bir görünür, hakikatâ ikidir. Ya dahı artuk can ile iki olur.

Ya terkip cihetinden ki cem'olmuştur dört nesneden: Oddan, sudan, topraktan, yelden. Yahut sağış bigi meselâ bir akçe dirsen bir akçe dahı karılsa, iki olur, birlik gider. Yahut doğurmak ile iki olur: Anayile oğul gibi.

Pes her nesneye ki hakikat gözüyle nazar eyleyesin, birlik bulmayasın. Hakikat birlik tanrıya sadıktır ki ikilik ana yol bulmaz. Her nesne ki endişeye gele, tanrılığa reva olmaz. Tanrı endişe yaradandır. Tanrıyı şöyle bilesin ki vardır, kaadirdir, alîmdir, semî'dir, münezzehtir bendeşten, şerikten, ayıptan, nitelikten, kaçlıktan, kandalıktan, niçinlikten, zamandan, mekândan.

HİKÂYET. — Bir gün halife gemiyle *Şat* ırmağında seyreyleyü yürüdü, gayet vakti hoş ve gönlü açık. Diline yürüdü ki, Allahu vâhidün ve ene vâhid, yâni niteki Haktaalâ Tanrı birdir, ben dahı hilâfette birim, *Cafer* adlı bir âlim bileyidi, ayıttı:

— Ahta'te yâ emîrelmüminin. Yani yanıldın ey müminler beyi. 'Ente isnâni min isneyni, fî isneyni, ilâ isneyni. Yani sen ikisin: Can ve ten; ikidensin: Ata, ana: ikidesin: Gece, gündüz; ikiye varacaksın: Uçmak, tamu.

Pes birlik hakikatâ ana müsellemdir, vesselâm alelmürselîn.

EK II.

AK KADI-OĞLU ÇEVİRİSİNDEN:

A. ÖNSÖZ

Hamd ol âlemler tanrısına ki müstahakk-ı hamd oldur; kullarına esirgeyüp rızkın veren Kaadir ve Ferd oldur; şükür kılana dileğin veren sâdıku'l-va'd oldur; her kişiye ettüğü bulası günün maliki oldur; vücutta dutan her hâliki oldur.

Şiir

Odur âlemlerin Rabbı, İlâhı
Kamunun gereğin görüp düzeden
Odur dayir kılan mihr ile mâhı
Odur afvedici cümle günahı

(Nesir) Sana kıluruz her dem ibadet, senden umarız her lâhza inayet.

Şiir

senden bilürüz himayeti biz
Senden bilüriz hidayeti biz

(Nesir) Doğru yolu bize sen göster, şunların yolun ki ihlâs ile seni ister kim doğru yola anları sen uğrattın; sana ibadet nice gereğin sen öğrettin; sen hiç ettiğin kişilere uydurma; sonra dönüp sıyamcuğumuzu sıydırma bizi azgunlardan saya-durma; doğru yoldan bizi kaydurma.

Şiir

İlâhi kamu âlem padişahı
Kamu âcizlerin sensin penahı
Seni birlerüm ü Kaadir bilerüm
Bana sen yardım etgil yâ ilâhi
Onat kıl dilimi, gönlümdeki söz
Revan gelsin dile rûşen kemâhi
Dilümü tatlu kıl, gönlümü açuk
Münevver kıl, gider dilden siyahı
Şeriattan özüm azdırma, eyle
Maişet ilmine a^clem kemâhi.
Yanıltma yanılursam nâgehânî
Afiv kıl, yarlıga benden günahı
Ki söyleyem yazam ilm-i maaşı
Bileler yolların mîr ü sipahı
Kadı-oğlu'na ey Hak sen kıl inayet
Afiv kıl, ger kılur çok çok menâhi

(*Nesir*) Ve salâvât-ı tayyibat ve zekavât-ı tahiyyat ol âlem fahri, ilim bahri, Tanrı Peygamberi *Muhammed Mustafa*'ya olsun ki imam-ı millet ve şefî'-i ümmet ve çerâğ-ı hidayet ve nur-i saadet oldur. Ve anın âline ve ashâbına olsun ki anın buyruğun tuttular ve yolunca gittiler.

Şiir

Selâm olsun sana bizden *Muhammed*
Ziyade binden ve yüzden *Muhammed*
Selâm olsun sana can ü gönülden
Değil kim dile sözden *Muhammed*
Sana vü âline v'ashabına hep
Cihan halkınca bir kezden *Muhammed*

Amma ba'dü çün emîr-i kebîr ve vezir-i hatîr, nurü'd-devletü ve'd-dünya, *Hamza Bik*-Yesser' Allahu âmâlehu-ki Sultan-ı İslâm hudavendigâr *Emir Süleyman ibn Bayazid Han*-Halled' Allahu sultanehu ve evzaha ale'l-âlemine burhanehu-hazretlerinin hassü'l-havâssı idi; bi'l-ciddü ve'l-ihlâs cümletü'l-mülk ol idi; ve memleket üstüne fermanı makbul idi. *Unsurü'l-Maâli*'nin *Kabusname* maânisinden sormuş, görmüş ki sözleri iğen nasuhdur ve nasihati dükenmez fütuhdur; mülâzimlerinden emîr-i mükerrem, hüsâmü'd-devleti ve'd-din *Hasan Bik*-dâme ulüvvihi-hizmetine işaret kılmış ki ben zaîf ü nahîf *Ak Kadı-oğlu* anı Fârsîden Türkîye tercüme kılam; eğerçi ki ben beni bilürdüm ki bunun gibi işden âciz kulam; şavâgıl-i havâdis-i rûzgâr fursat vermezidi, hem kulacum bu meblâğa ermezidi; lâkin anın işareti bize beşaret idi, ana muhalefet kılmak hasaretidi; şürû^c ettim, eğerçi katı cesaretidi; maksud hemen bir itaat idi; cehd kıldum şol kadar ki vüs'-i takat idi; dile getürdüm şunu ki hüsn-i ibaret idi; rûşen şöyle ki gayet idi; Haktalaâ Hazreti kolay getürdü, sehil zaman içinde bitürdü; ve'l-hamdü li'llâhi veliyyü'l-hamd.

B. YİRMİNCİ BAP

CENK OYUNUNU BİLDİRİR

Çünki cenge giresin, eğlenmek ve süstlük caiz değildir. Şundan öndin kim senin akşamın yiyesin duşman yiye, anın kuşluğu öyününü sen yiyegör. Ve çak cenk içinde bulunasın, hiç taksirlik eyleme ve canını bağışlama. Ol kimse ki gûrda yatacak, evde yatmaz. Şöyle kim ben ayduram.

Beyt:

Ger şir şeved adû çi peyda çi nihüft
Bâ şır beşemşir-i suhan bâyed güft
Anrâ ki begûr huft bâyed bicüft
Bâcüft behane-i hîş netevaned huft

Ve cenk eylemekte çünki bir kadem ileri varmak elinden gele, bir kadem geri durma. Ve çünki cenkte duşmanlar arasında kalasın, müdam cenkten hâli olma kim düşmanlar elinden kurtulursan cenk ile kurtulabilirsin. Mademki seni cenkeder, ve cüretli ve bahadır göreler, anlar dahı senden korkalar. Ve ol yerde ölümü sen kendine hoş gör ve dürüşmekte elbette hiç taksirlik eyleme kim eğer sende biraz

süstlük ve korku görürlerse bin canın var ise biri kurtulmaz ve ne kadar yatlı adam olursa sana cüret ederler ve öldürürler veya esir ederler; adın yavuz olur. Ve çün adın namertliğile meşhur ola, yarenlerin ortasında başın aşağı olur. Ve çün adın dahı olmaya, ekmek dahı yedirmezler ve yarenlerin ortasında hürmetsiz dahı olursun. Pes anın bigi dirlikten ölüm yeğdir. Eyi ad ile ölmek yeğdir, yavuz ad ile dirilmekten.

Amma nâhak kan eylemeğe cüret eyleme ve hiç bir kimsenin kanın helâl görme, illâ haramilerin ve uğruların ve şol kimesnelerin kim ölmesi şer'an vâcip ola. İki cihanın belâsı nâhak yere kan etmektedir; ol kıyamet gününde cezasın görisersin ve bu cihanda yavuz adlı olursun. Birkaç kişi senden emin olmaz ve hizmetkârların ümizi senden üzülür. Ve nâhak kanın mükâfatı yalınız ol cihanda değildir kim ben kitaplarda okumuşum ve tecrübe dahı kılmışım ki yavuzluğun mükâfatı kişiye bu cihanda dahı erişir. Allah kendüzüne ve oğlancıklara komaz. Zira kim senin taliin ittifak eğer düşerse kim yavuzluğun mükâfatı bu cihanda sana ermeye, nâçar oğlancıklarına erişir. Ve eğer taliin yavuz olursa ol ettiğin mükâfatı sana hem bu cihanda ve hem ol cihanda erişir. Zinhar nâhak yere kan dökme.

Amma hak olur ve ya şol kan olursa ki senin salâhın anda ola, hiç taksir eyleme kim ol taksirlikte sana ziyan olursa. Şöyle kim benim dedem *Şems ül-Maâlî*'den rivayet ederler ki

HİKÂYET. — Ol kattâl ve yavuz kişi idi, hiç bir kişinin günahını affeylemezdi. Ve anın yavuzluğundan çerisi ana yüz döndürdüler. Ve ammin *Felekül-Maâlî* ile bir oldular. Geldi atasını duttu. Zira kim leşker ayıttı: «Eğer sen bizimle beraber olursan oldun, bir olmayası olursan bu iklimi bir ayruk padişaha verevüz.» Çün bildi ki mülk elden çıktı deyu bu işi etti. Çün atayı duttu, bende urdular ve kafese koydular ve üzerine iki müekkel kodular ve *Cinaşek* kalesine gönderdiler. *Şemsü'l-Maâli, Abdullah* adlı bir kişiye sordu kim bu iş kimden koptu kim tedbir ceyşe erdi. *Abdullah* ayıttı:

— Bu iş filân subaşından oldu, beş kişinin adın ayıttı- ve bu tedbir içinde ben dahı bileydim, halka öğüdü ben verdim. Bu işi sana ben eriştirdim. Ve lâkin bu işi sen ne benden ve ne ol beş kişiden bil. Bu nesne sana adam çok öldürdüğünden oldu.

Şemsü'l-Maâli ayıttı:

— Bu iş bana adam öldürdüğümden olmadı. Hemen ol beş kişiyi öldürmüşisem bana bu ış vâkı olmazdı, selâmet olurdum, yanılmışım, dedi.

İmdi bu sözü andan ötürü derin kim şol nesne kim olmak gerek, taksir eylemeyesin, edesin.

Ve hadım eylemeği hergiz âdet edinme kim hadım eylemek kan eylemeğe beraberdir. Kişi kendi şehvetıyçün bir müslümanın neslin münkati kılmak: Bundan zulüm olmaya. Ve eğer hadım gerek olursa bulunmaz değil. Anın lezzetin sen alırsın ve günahı ayruklar boynunda kalır. Pes sen günaha girme.

Amma cenkeylemekte şöyle kim dedim, canına kıyma kim, tâ sen seni itler yiyeği eylemeyince arslanlar adını bulmazsın ki kazanmaya bu adı safi cehdeyle, ele getirmeye bak. Çünki ele getiresin cehdeyle kim saklayasın ve dilediğince rahat harceyleyesin.

EK III.

Nazmizade'nin düzelttiğinden:

ON DOKUZUNCU BAP

CİRİT VE ÇEVGÂN OYNATMAK BEYANINDADIR

Ey ciğergûşem, eğer çevgân oynatmaktan ferah hâsıl etmek murat edersen gâhi gâhi ola, dayim âdet edinme. Zira çevgân oynatmakta hiç ferah yoktur ve tamam bir belâ ve kazadır. Şöyle ki attan tekerlenmek ve çevgân isabet edip incinmek, baş yarılmak, göz çıkmaktan hâli değildir.

Hikâyet. — İşittim ki *Horasan*'da bir bey vardı, *Emir Ömer* nam ve amma bir gözlü idi. Bir gün bazı kimse önünde çevgân oynarlar idi. Kendisi dahı oynamak murat edip ata bindi. Tevabiden *Ezher-i Har* nam bir sipehsâlâr ileri gelip *Emîr Ömer*'in dizginini tuttu, komadı. *Emîr Ömer* ayıttı:

— Ey *Ezher*, niçin mâni olursun?

Ezher ayıttı:

— Reva değildir ki sen çevgân oynayasın.

Emîr Ömer ayıttı:

— Oynamak size reva olup bana olmamağa sebep nedir?

Ezher ayıttı:

— Anınçün ki bizim iki gözümüz vardır, eğer birine isabet ederse âharıyla müktefi oluruz, amma senin bir gözün vardır, ol dahı giderse *Horasan* hükümetine veda edersin.

Emîr Ömer ayıttı:

— Ey *Ezher*, eğerçi ki lâkabın har yani himardır, lâkin fikrin ukalâ fikridir, nasihatın kabul eyledim ve ahdeyledim ki ömrüm oldukça çevgân oynamam, dedi.

İmdi ey oğul, senede bir iki kez temaşa içün çevgân seyrine çıkar isen ve oynar isen lâbeistir. Lâkin oyuna girenler çok atlı olmasınlar, tâ ki birbirine dokunup zarar görmesinler. Gayeti sekiz atlıdan ziyade olmaya. Ne kadar az olursa selâmete karîptir. Ve şöyle gerek ki sen meydanın bir başında durasın, bir kişi dahı bir başında dura ve altı adam dahı ortada ki üçü bir yanada ve üçü bir yanada. Bu altı kişi topu o yana bu yana urarak götürüp getirirler. Çün top sana gele, sen dahı tenhaca bulunup çevgân ile topu darp ve geri döndürüp atlı arasına girmemekle çevgân darbından ve tokuşmaktan ve at tekerlenmekten emin olasın.

EK IV.

Kabusname'nin çağatayca çevirisinden:

Sekizinci bap. — Nuşirevan-ı Âdil'nin oğluğa kılgan nasihati beyanıda idi. İy oğul kice ve kündüz geliş-barışlığdurlar, âlem işlerinin gerdişidin teaccübde bolmagıl, tâ ki bu âlem bakidur, bu kün yanlığdur, tanla andın tagayyür tabsa tan körmegil.

Bu devlet bu kün mana yetti dib tanlakı zevaldin iymin bolmagıl. Ve yene didi: Ne üçün halayık bir işdin feşimanlık tartgan, yene bir kişi uşbu işdin feşimanlık iletken. Ve yene didi: Ne üçün tinç âsâyiş birle bolur ol kişi ki padişahlar birle aşnalıkı bolgay. Ve yene didi: Kişi ki anın tirikligi öz muradıca bolsa ol kişi özini nicük tirikler katarıda tutarlar. Ve yene didi: Ne üçün duşman tutmassın ol kişini ki cevanmertlikni halkga az az birmek bilür. Ve yene didi: Dost dimegil ol kişini kim dostlarınga duşmandur. Ve yene didi: Bi-hüner kişige dost bolmagıl, bi-hüner kişi ne dostlukga yarar ve ne duşmanlıkka irizir. Ve yene didi: Bir hüner kıl ol kişidin ki nâdân bolgay özini dânâ tutgay. Ve yene didi: Özünnin dâdını özün birgil, tâ dâd birgücüdin müstağni bolgaysın. Ve yene didi: Rast sözlegil, eğerçi acığ işitilsün. Ve yene didi: Eğer hâhlasan kim sırrını duşman anlamağay, dostunga ayıtmagıl. Ve yene didi: Her kişi cönk bolub özini kiçik tutsa zemânenin uluğu ol bolur. Ve yene didi: Halk ara kadr kıymatı yok kişini tirikler katarıda sınamagıl. Ve yene didi: Eğer hâhlasan ki bi-renc ve bi-maşakkat tevângîr bolgaysın, her işin pesendide bolgay. Ve yene didi: Bihude ve bi-menfaat ne almagıl, tâ bihûde bi-menfaat satmagaysın. Ve yene didi: Özünge ohşalarga muhtac bolgandın ölümnü hobrak bilgil. Ve yene didi: Aclıkga ölgen hobrakdur gedaynın nânı birle tiriklik kılgunca, çün anca sayıb aytur....

SÖZLÜK

A.

Aba. — Büyük baba, dede.

Abbak. — Apak bembeyaz.

Abdar. — Parlak, sulu.

Abes. — Boş, bihude, nafile.

Abıhayat. — Bengı su, beng: suyu, dirlik suyu. İçeni ebedi diriliğe eriştiren suyun adı olup, bunu Hızır, İlyas ve İskender aramağa çıkmışlardır. Karanlıklar diyarında olan bu suyu yalnız Hızır ve İlyas peygamberler bulup içmişler ve öl msüzlüğe ulaşmışlardır.

Abıru. — Yüzsuyu, yüzaklığı.

Abîr. — Güzel koku. Beyaz sandal, sümbül kökü, gül-ı ahmer, Hint sümbülü, turunç çiçeği, iğde çiçeği, topalak ve narenç gibi nebatların her birinin miskinden gayet ince döğülerek meydana getirilen terkip.

Âbit. — Tapınan, tapan, tapıcı.

Abraş. — Sisli at, benekli at, alacalı at, alaca benekli at, ala.

Abus. — Asık, asık yüzlü, yüzü asık, çatık yüzlü, ekşi yüzlü, somurtkan.

Acığ. — Acı.

Âdap. — Yol, yordam, usul, erkân.

Âdem. — İnsan, adam, kişi.

Âdem Ata. — İlk insan, insanların ilki, ilk peygamber.

Âdemı. — Âdemoğlu, adam, insan.

Âdet-i kerem. — Cömertlik yolu, konuğu ağırlamak âdeti.

Adil. — Doğrudan ayrılmamak, adalet doğruluk.

Adletmek. — Doğruluktan ayrılmamak, zulmetmemek, haksızlık etmemek.

Afât. — Afetler, felâketler, belâlar.

Not: Ana sözlüklerde bulunmıyan kelimelere bir soru işareti konmuştur.

Afdal. — Üstün, yeğrek.
Âfet. — Belâ, felâket, kaza.
Afet kopmak. — Belâ doğmak, felâket gelmek.
Agâh. — Ayık, anlayışı tam, bilen, haberdar, vâkıf.
Agâh olmak. — Anlamak, bilmek, haberi olmak.
Ağa. — Reis, eşraf, büyük arazi sahibi, efendi.
Ağaç. — Değnek, sopa.
Ağduk. — Uygunsuz, muhalif, sapık.
Ağdukluk. — Uygunsuzluk, münasebetsizlik, sapıklık, yalancılık.
Ağırlamak. — İkram etmek.
Ağız haberi. — Ağızdan söylenen haber.
Ağrep. — Çok garip, pek şaşılacak gibi, pek acayip.§ Gözünün yarısı ve kirpiği ak olan at.
Ahbar. — Haberler, rivayetler, eski hikâye kitapları.
Ahdetmek. — And içmek, yemin etmek.
Ahdi bütün. — Sözü sağlam, sözünde durur, sözünden dönmez.
Ahdini sınak. — Yeminini bozmak, yemininden dönmek, caymak.
Ahenk etmek. — Saz düzmek, sazın tellerini uygun tutmak, barışık ve yakışıklı sesle zevk etmek.
Ahı. — Kardeşim § Cömert, eliaçık.
Âhır. — Son.
Âhır billâh. — Allah aşkına.
Âhır-endiş. — Sonunu düşünen.
Âhır-endişlik ve **Âhır-endişelik.** — Sonunu düşünme, sonunu düşünürlük.
Ahkâma meşgul omak. — Davaya bakmak.
Ahkâm bitişi. — İlâm kâğıdı, bir davada yargıcın kesin kararını bildiren kâğıt.
Ahlât-ı erbaa. — Eskilere göre vücudu dengede tutan dört ana madde: balgam, kan, safra ve sevda.
Ahmakane. — Ahmakça, budalaca, akılsızca.
Ahnef. — Ayağı topaç olan at, eğri ayaklı.
Ahsen. — Pek güzel, en güzel.
Aht. (ahit) — Ant, söz verme, söz berkitme.

Ahtarmak. — Bk.Aktarmak.
Ahteylemek. — And içmek, yemin etmek, kesin söz vermek.
Ahvel. — Şaşı § Gündüz gözünün biri görmiyen at.
Ahyar. — Eyiler, eyilikçiler, hayır yapanlar.
Âkıl. — Akıllı, açıkgöz, ayık, uyanık.
Âkılâne. — Akıllıca.
Akıl ergürmek. — Akıl erdirmek.
Âkıller tapası. — Akıllılar maskarası.
Aktarmak. — Başaşağı çevirmek, alan talan etmek, altüst etmek, karıştırmak.
Akvet. — İki yana bükülmiyen at, boynu kuvvetli ve sert olduğu için iki tarafa bükülmiyen at § Yedekte giden at.
Âl. — Soy sop, soy, sülâle.
Alâ-kadr. — Değerince, miktarınca.
Alâ kadrihi. — Miktarı kadar, değeri kadar, güçü vettiği kadar.
Alani. — Alan cinsi, Alan kabîlesine mensup, Alan soyundan.
Alçaklık. — Tevazu, alçak gönüllülük.
Alda. — Hile, hud'a, mekr, tuzak.
Aldamak. — Aldatmak, kandırmak, tuzağa düşürmek.
Aldaya düşmek. — Pusuya düşmek, tuzağa düşmek.
Aldaya düşürmek. — Tuzağa düşürmek.
Aldayıcı. — Aldatıcı.
Aldayu. — Aldatarak.
Aldu. — Bk. Alda.
Aleddevam. — Durmamaca, bir teviye, artsız arasız.
A'lem. — En iyi bilen, kimsenin bilmediğini bilen.
Âlem fahri. — Kâinatın kendisiyle öğündüğü Peygamberimiz Muhammed Mustafa.
Âlem-i Kübrâ. — Kâinat.
Âlem-i Suğra. — Dünya § insan.
Aleyhillâ'ne. — Üzerine lânat olsun.
Aleyhisselâm. — Allahın esenliği onun üzerine olsun anlamına peygamberlerin adı söylendikçe edilen dua sözü.
Algasamak. — Korkutmak.
Alicenap. — Gönlü yüksek, yüksek gönüllü, eyi yürekli.
Âlim. — Bilge, bilgin.

Alîm. — Bilici, her nesneyi bilen (Allahın sıfatlarından).
Aliyunu basmak. — Âli (yüce) deye adlandırılan uzuvların en üstünde olmak.
Allâme. — Bilge, bilgin, büyük âlim.
Altun kimyakârlığı. — Topraktan altın elde etmek sanatı.
Alûde. — Bulaşık, kirli.
Alûde-damen. — Eteği kirli, her kötülüğü yapan, ahlâk kaydı bilmiyen, ahlâksız.
Alûdelik. — Bulaşıklık, şerefsizlik, kirlilik, ahlâksızlık.
Âm. — Genel, herkesi ve her nesneyi içine alan, umum § rasgele kimse, halk, sıra adamı, ayak takımı.
Aman. — Ayağa düşme, yalvarma, sığınma.
Amel. — Hareket, iş, idare § vergi defteri.
Ameldar. — Bir vazifenin ifasiyle yükümlü memur § muayyen bir mıntakada haraç, öşür, cizye, ganimet gibi vergilerin tahsili ile mükellef maliye memuru § Büyük bir idari sahanın, yahut büyük bir şehrin idaresi işi verilmiş olan büyük memur.
Ameldarlık. — Memurluk, maliye memurluğu, vergi tahsildarlığı § valilik.
Amel etmek. — İşlemek, hareket etmek.
Amel eylemek. — Bk. amel etmek.
Amelini tutmak. — Vergisini toplamak.
Amel vermek. — İş vermek, memurluk vermek, vazife vermek § iş görmek, iş işlemek.
Âmeş. — Tomalak gözlü at § gündüz gözü görmiyen at.
Amihte. — Karışık, karışmış.
Amihte olmak. — Karışmak.
Âmil. — Bk. Ameldar.
Am (m). — Amca.
Âmi. — Bilgisiz, ayak takımı.
Âmin. — Emin, içi rahat, güvende.
Âmin olmamak. — Emin olmamak, güvenmemek, içi rahat olmamak.
Amiyane. — Avamca, bilgisizce.
Ammet. — Hala.
Anaru. — İleri, beri.

Ancılayın. — Onun gibi.
Anda. — Orada; oraya § Ahırete, öteki dünyaya.
Andan. — Ondan, onun için § sonra, ondan sonra.
Andan geru. — Ondan sonra.
Andırmak. — Hatırlatmak.
And içici. — Yemin eden, andiçen § olur olmaz yere yemin eden.
Antlamak. — Andiçirmek, yemin ettirmek, söz almak, söz verdirmek.
Anul. — Yavaş, aheste, lâtif, hafif.
Anul anul. — Yavaş yavaş, aheste aheste, sükûnla, hafif hafif.
Anulluk. — Yavaşlık, ahestelik.
Anul söylemek. — Yavaş söylemek, sükûnla söylemek, aheste söylemek, hafif söylemek.
Aram tutmak. — Ferahlamak, rahatlamak.
Âraste. — Süslü, bezekli, güzel, bezenmiş § Mücehhez, hazırlıklı.
Âraste etmek. — Süslemek, bezemek § Teçhiz etmek, hazırlamak.
Âraste işlemek. — Süslü yapmak, süslemek, güzel işlemek.
Âraste olmak. — Süslü olmak, bezekli olmak, süslenmiş olmak, bezenmiş olmak, bezenmek § Mücehhez olmak, hazırlıklı olmak.
Arbede. — Gürültü, patırdı, kavga.
Arbede etmek. — Gürültü etmek, patırdı etmek, kavga etmek.
Arbede.i. — Kavgacı, çekişgen.
Ardınca olmak. — Ardından gitmek, takibetmek, peşinden koşmak.
Argın. — Dermansız, zebun, yavaş, mecalsiz, takatsiz.
Arı. — Temiz, pak, sâf.
Arık. — Zayıf.
Arıklamak. — Zayıflamak.
Arıklatmak. — Zayıflatmak.
Arılık. — Temizlik, paklik, sâflık.
Arız olmak. — Ortaya çıkmak, meydana gelmek.
Ariyet. — Eyreti.

Ark. — Su yolu, bahçeleri sulamak için yer kazılarak açılan su yolu.
Artuk. — Fazla, artık, ziyade § başka.
Artukluk. — Fazlalık, ziyadelik, artıklık.
Arustak. — Tavan, dam, sakıf.
Arza kılmak. — Arzetmek, göstermek.
Arzeylemek. — Meydana komak § başa kakmak.
Asa. — Değnek, sopa.
Âsan. — Kolay.
Asanlık. — Kolaylık.
Asâr. — Eserler, yapıtlar, meydana konmuş nesneler.
Asâyiş. — Sükûn, rahatlık.
Asfiya. — Safîler, gönlü arı olanlar, ermişler.
Ashap. — Arkadaşlar; Peygamberimizle arkadaşlık etmiş olan kimseler.
Asıl. — Kök, temel § Soy.
Asılsızlık. — Soysuzluk.
Asl-ı vezaret. — Vezirliğin aslı, vezirlikten gerçekte anlaşılan.
Aslî. — Kökten, temelli, soydan gelen, doğuştan.
Assı. — Faide, kâr, menfaat § faiz.
Assılı. — Faideli, yararlı § faiz getiren.
Âşâ. — Gece gözü görmiyen kimse§ Gece gözü görmiyen at.
Aşkbâzi. — bk. aşkbazlık.
Aşkbazlık. — Aşıklık, sevişme.
Aşnalık. — Tanışma, biliş olma
Aşube kopmak. — Kavga çıkmak.
Âşüfte. — Dargın, incinmiş, gönlü acılı, hali perişan § Oynak, fıkırdak, şırfıntı.
Atâ. — Bağışlama, vergı, ihsan, döşelik.
Atâyî. — Hak vergisi, yaratılıştan.
At çapmak. — At koşturmak, at seğirtmek.
Avadanlık. — Alet takımı, takım.
Avan. — Yardımcılar, taraflılar § arkadan çekiştiren, iftira eden.
Avare olmak. — Uzak düşmek.
Avârız. — Arızalar, engebeler § sonradan olan nesneler.
Avaz. — Ses.

Avvâd. — Ut çalan, utçu.
Aya. — El içi § Ayak tabanı.
Ayağın durmak. — Ayakta durmak.
Ayak. — Kadeh.
Ayan. — Açık, belli, besbelli.
Ayan etmek. — Bildirmek, belli etmek.
Ayan göstermek. — Açıkça bildirmek.
Ayıtmak. — Söylemek, demek.
Ayruk. — Başka, gayrı, diğer, artık.
Ayruksu. — Başka, başka türlü, muhalif.
Ayş. — Eğlence, içki içme, içkili eğlence § geçinme, dirlik iyi yaşama; zevk u safa.
Ayşe meşgul olmak. — Eğlencede olmak, içip eğlenmek.
Ayva gülü. — Ayva çiçeği.
Ayyar. — Hilebaz, hilekâr, dolandırıcı § Değişik anlamı için bk. metin, s. 324 ve not 525.
Ayyar-pişe. — Sanatı ayyarlık olan (Bk. metin, s. 324).
Azamet. — Büyüklük, ululuk.
Azat etmek. — Salıvermek, serbest bırakmak.
A'zel. — Kuyruğu eğri at.
Azgınlık. — Dalâlet, doğru yoldan sapma, isyan.
Azgun. — Doğru yoldan sapmış, dinden ayrılmış, buyruk tutmaz.
Azık. — Erzak, yiyecek, nevale.
Azîm. — Büyük, ulu.
Azine. — Cuma.
Aziz tutmak. — Değer vermek.
Azleyleme. — İşinden çıkarmak.
Azmak. — Doğru yoldan sapmak, yoldan çıkmak, haddini aşmak § bozulmak.
Azuk. — bk. Azık.

B.

Baçtar. — Baç alan, baç sahibi, yoldan geçenlerden vergi alan adam.
Bâfende. — Dokuyucu, dokuyan.

Bahadır. — Yiğit, cesur, kahraman.
Bahane istemek. — Kusur aramak.
Bahane kılmak. — Kusur bulmak.
Bahıllık. — Cimrilik, nekeslik.
Bahıllık eylemek. — Cimrilik etmek, esirgemek, sakınmak.
Bahil (Bahıl). — Nekes, cimri, pinti.
Bahil olmak. — Cimrilik etmek, eli sıkı olmak, nekes olmak.
Bahir. — Deniz § Aruz vezninde muhtelif tef'ilelerin (parçaların, cüzlerin) muhtelif şekilde birleştirilmesinden vücuda gelen esas kalıptan her birinin adı.
Bahri. — Deniz ördeği soyundan güzel bir kuş. § dalgıç
Bahş. — Hisse, nasip, bölük, parça.
Bahşayiş. — İhsan, vergi, tanrı vergisi.
Bakacak. — Pencere.
Baki.—Ölmez, ölümsüz § Artan, artık, § kalan § bundan başka.
Balaban. — Bir türlü koca kafalı, çakır doğan.
Baliğ olmak. — Çocukluktan erkeklik çağına geçmek, çocuk erkekliğini anlamak.
Banlamak. — Çağırmak, seslenmek, nida etmek.
Bap. — Konu § bölüm, bir eserin ana bölümlerinden her biri § yol
Baras. — Abraşlık hastalığı § Atın tüysüz yerlerinde uyuz gibi çıkan hastalık.
Bardak. — Kulplu su kâsesi, maşrapa.
Bari. — Hiç olmazsa.
Barik - nazar. — İnce görüşlü.
Basılmak. — Yenilmek.
Basiret aleti. — Göz.
Bast. — Açma, döşeme, yayma.
Baş. — Çıban.
Başdaş. — Arkadaş, akran, kafa arkadaşı, kafadar.
Baş getirmek. — Düşmandan baş almak, düşmanın başını kesip getirmek.
Başı aşağı olmak. — Boynu eğri olmak, küçük düşmek.
Baş indirmek. — Birinin üstünlüğünü kabul etmek, buyruğu altına girmek.

Baş koşmak. — Karşı koymak, mukabele etmek, karşılık vermek § Arkadaş olmak.
Başmak. — Ayakkabı.
Başmakçı. — Ayakkabıcı.
Batıl. — Boş, geçmez, işlemez.
Batıl olmak. — İşlemez hale gelmek, sıfıra inmek.
Bâtın. — İç, içte olan, görünmeyen, gizli.
Batman. — On iki okkalık ölçü, yahut sekiz okkaya kadar olan bir tartı.
Battal eylemek. — Boşa çıkarmak, açığa çıkarmak, ayırmak.
Bay. — Zengin.
Bayımak. — Zengin olmak, zenginleşmek.
Baylık. — Zenginlik.
Bazar etmek. — Alışveriş etmek, pazarlık etmek.
Bâzgeştî. — Gelip duracak yer, gelip toplanılacak nokta, dönüp dolaşıp gelinen nokta § kök, asıl kaynak.
Becit. — Lüzumlu, gerekli, önemli § sıkı sıkı.
Becit olmak. — Üzerine düşmek, mukayyet olmak, önem vermek.
Bed - asıl. — Soyu kötü, soysuz.
Bedel. — Akran, emsal, denk.
Bed - fiil. — İşe yaramaz.
Bed - gevher. — Soysuz, özü kötü, sütü bozuk.
Bed - mest. — Kendini bilmeyecek denlü esrük, zil-zurna sarhoş, küfelik.
Begayet. — Son derece, gayetle.
Beherhal. — Herhalde, ne olursa olsun.
Behre. — Hisse, kısmet, nasip.
Behre erişmek. — Hisse düşmek, kısmet olmak, değmek, düşmek.
Behremend olmak. — Hisse almak, nasip almak.
Beka. — Ölümsüzlük, sonsuzluk, ebedilik.
Bekri. — Ayyaş, durmamaca içen, daima sarhoş.
Belâgatlice. — Güzelce söz söyliyen.
Belergen. — Gözleri dışarı uğramış olan, fırlak gözlü.
Beli. — Evet.
Belinlemek. — Birden korkup sıçramak.

Belirmek. — Belli olmak, meydana çıkmak, aşikârelenmek. § Gözleri dışarı fırlamak.
Bende füruşi. — Kul ve karavaş alıp satma.
Bendeş. — Benzer, eş, nazir.
Bendetmek. — Bağlamak § birleştirmek.
Bende urmak. — Zincire vurmak, bağlamak.
Bendolmak. — Bağlanmak, birleşmek.
Bentgüşa. — Boğum, boğmak, mafsal.
Berdar kılmak. — Asmak, darağacına çekmek.
Bergüzide. — Seçilmiş, ileri gelen.
Bergüzide etmek. — Seçmek, yükseltmek.
Berhordar olmak. — Murada ermek, kutlu olmak.
Berk. — Kuvvetli, metin, sert, sağlam.
Berkişmek. — Kuvvetlenmek.
Berî. — Kurtulmuş, kesilmiş, uzaklaşmış, ilişiksiz.
Beri olmak. — Uzak olmak, arınmak, kurtulmak.
Berr. — Çöl.
Berriyye. — Çöl, yazı, kır.
Berürek. — Berice, yakınca, daha yakın.
Bes. — İmdi.
Beşaret. — Muştu, müjde.
Beşaret haberi. — İyi haber, sevinçli haber, müjde, muştu.
Bet-hu. — Fena huylu, kötü huylu, kötü tabiatlı, huysuz.
Betmest. — Kendini bilmiyecek kadar sarhoş, zilzurna sarhoş, körkandil.
Betnam. — Kötü şöhretli, adı kötüye çıkmış.
Betnamlık. — Adı kötüye çıkma, kötü nam alma.
Betnam olmak. — Adı kötüye çıkmak, kötü tanınmak.
Bevasir. — Basur hastalığı ve bunun türleri.
Bevil. — Sidik.
Beynideş. — Kafadar.
Bey 'u şirâ. — Alışveriş, alıp satma, alım satım.
Bezek. — Süs.
Bezemek. — Süslemek.
Bezirgân. — Tacir, alışveriş adamı.
Bezirgânlık. — Ticaret, alışveriş.
Bezzaz. — Bez taciri, manifaturacı.

Bığır bığır. — Kat kat, boğum boğum, etli, semiz, bıngıl bıngıl, katmer katmer.
Bıkın. — Böğür, yan.
Bid'at. — Yeni çıkma, yeni çıktı, sonradan çıkma.
Bidât. — Zulüm, haksızlık, adaletsizlik.
Bidât etmek. — Haksızlık etmek, zulmetmek.
Bidatlık. — Haksızlık, adaletsizlik, zulüm.
Bigi. — Gibi.
Bihaber. — Gafil, habersiz.
Bihebinlik. — (?)
Bihemtâ. — Eşsiz, benzersiz, dengi olmıyan.
Bihude. — Boş, boşuna, boş yere, nafile, hiçten.
Bihût. — Bayılmış, kendinden geçmiş, kendini bilmiyen.
Bihutluk. — Baygınlık.
Bihût olmak. — Bayılmak, kendinden geçmek, kendini bilmemek.
Bihüner. — Hünersiz, beceriksiz.
Bihünerlik. — Hünersizlik, beceriksizlik.
Bikir. — Kız, kız oğlan kız.
Bi'l-cidd'ü ve 'l-ihlâs. — Gerçekten ve yütrekten.
Bile. — İle, beraber, birlikte.
Bile sunmak. — Birlikte yemek yemek, aynı sofraya oturmak.
Bilezzet. — Tatsız.
Bilge. — Çok bilen, âlim.
Bilik. — Ok torbası, tirkeş, sadak.
Biliş. — Tanıdık, bildik, aşina § Bilgi, irfan, marifet.
Bilü. — Bilgi, ilim.
Bilüsüz. — Cahil, bilgisiz.
Bimanâ. — Anlamsız, boş.
Bimarhane. — Hastane.
Bimenfaat. — Karşılıksız, kârsız, assısız.
Binazir. — Eşsiz, benzersiz.
Binevâ. — Nasipsiz, kısmetsiz.
Binit. — Binecek hayvan, at, deve.
Bipergâr. — Pergersiz, perger kullanmadan.
Biregü. — Birisi, bir kimse, biri, şahıs, fert.
Birenc. — Emeksiz, zahmetsiz, yorulmadan.

Birmek. — Vermek.
Bir uğurda. — Hep birden, beraberce, bir defada.
Bir uğurdan. — Bir çıkışla, cümlesi birden.
Biregü. — Bir kimse, biri, fert.
Birenk. — Renksiz, boyasız.
Bir kez. — Bir defa, bir yol, bir kere.
Birkezden. — Hep birden.
Birle. — İle, birlikte, beraber.
Bişefkat. — Acıması olmayan, taşyürekli.
Bişek. — Şüphesiz.
Bitekellüf. — Uluorta, rasgele, paldır küldür.
Bitemyiz. — Rasgele, üstünkörü.
Biti. — Yazı, mektup, pusula tahrirat, yazılı emir § kitap.
Biti vermek. — Kâğıt vermek, mektup vermek.
Boydaş. — Arkadaş, akran, denk.
Budak. — Dal.
Buçuk. — Yarım.
Buğur. — Bu sefer, bu defa.
Buhletmek. — Cimrilik etmek, nekeslik etmek, pintilik etmek.
Buhran. — Karışıklık, sıkıntı § hastalığın şiddetli zamanı.
Buhûr. — Bk. Bahir.
Bun. — Istırap, sıkıntı, mihnet, gam, ihtiyaç, zaruret.
Bun demi. — Bunalım zamanı, sıkıntı zamanı, darlık.
Burak. — Peygamberimizin Miraç gecesi bindikleri hayvanın adı.
Bu resm ile. — Bu yolda, bu tutumla, bu şekilde, böyle.
Buyruk. — Emir.
Buyurmak. — Emretmek, iş söylemek.
Büğrü. — Eğri, çarpık, bükülmüş § kanbur.
Büğrüce. — Eğrice, çarpıkça, bükülmüşçe § kanburca.
Bühtan. — Kuru yalan, üstüne atma, üstüne yükletme, iftira, isnat.
Bük. — Küme, toplantı yeri.
Bülent - himmet. — Yüksek himmetli, çalışması yüksek, yüce gayretli.
Bünyat. — Temel, esas.
Bünyat etmek. — Kurmak, temel komak, yapmak.
Bünyat urulmak. — Meydana konmak § bestelenmek.

C.

Cabalamak. — Uğraşmak, cehdetmek.
Ca'be. — Ok torbası, ok kuburu, tirkeş, sadak, bilik.
Caduluk. — Cadılık, sihirbazlık, büyücülük.
Cahut. — Çıfıt, Yahudi.
Camedar. — Esvapçı.
Camekân. — Camlı oda, hamamlarda camlı soyunma odası.
Canavar. — Yırtıcı hayvan.
Canfeza. — Cana can katan.
Casus. — Gizli nesneleri araştırıp bulup haber veren, çaşıt. düşman hakkında bilgi toplayıp haber veren.
Casus olmak. — Gözlemek, gözetlemek § dikkat etmek, tetik olmak.
Cedel etmek. — Atışmak, çekişmek, münakaşa etmek.
Cehd. — Dürüşme, çabalama.
Cehdetmek. — Bk. Cehdeylemek.
Cehdeylemek. — Dürüşmek, çalışıp çabalamak.
Cehil. — Bilgisizlik.
Celbetmek. — Çekmek, getirmek, getirtmek.
Celle Celâluhu. — (Tanrı hakkında) O'nun kadri ve şanı uçsuz bucaksızdır.
Cem'. — Topluluk, küme, zümre.
Cemi. — Bütün, hep.
Cem'olmak. — Toplanmak, biraraya gelmek § Çiftleşmek, aynı yatağa girmek.
Cemmazesüvar. — Yüğrük dişi deveye binmiş olan süvari, deve süvarsı.
Cenah. — Kanad § Cephe.
Cengî. — Savaşa mahsus, savaşçıl § harbci, savaşçı.
Cerretmek. — Çekmek, para kırmaya çıkmak § dolandırmak.
Cevahir. — Cevherler, kıymetli taşlar.
Cevanmert. — Cömert, yiğit, mert.
Cevanmertlik. — Cömertlik, yiğitlik, mertlik.
Cevapname. — Karşılık, mektup karşılığı.
Cevfüruş. — Arpa satan.

Cevgân. — Bk. Çevgân.
Cevheriyet. — Cevherlik, özlük, öz olma hali.
Ceyş. — Ordu, asker.
Ceza. — Karşılık.
Ceza etmek. — Cezalandırmak, bir suça karşılık ceza vermek
Cezm ile. — İyiden iyiye, kesin olarak, su götürmez biçimde.
Cımlızrak. — Sulanır (Göz).
Cibilli. — Yaradılıştan, Hak vergisi olarak, doğuştan.
Cidd. — Dürişme, çalışma, çalışıp çabalama, gerçekten işleme.
Ciddile. — Gerçekten, ısrarla.
Ciğer berkitmek. — Yüreklenmek, cesaretlenmek, göze almak, korkmamak.
Ciğerdar. — Ciğerli, yürekli, cesur.
Ciğerdarlık. — Bahadırlık, cesaret, yiğitlik.
Cihandide. — Gün görmüş, dünya görmüş.
Cihaz. — Çeyiz, kızın gelinlik eşyası.
Cimâ. — Çiftleşme, kadınla erkeğin birleşmesi.
Cimâ etmek. — Çiftleşmek, aynı yatağa girmek.
Cimdimek. — Çimdirmek, çimdiklemek.
Cinsiyet. — Bir soydan olma, bir nitelikte olma.
Cûlah. — Çulha, bez dokuyucu.
Cumluzrak. — Çipil, gözleri biraz yumulu, yarı kapalı, kıpık.
Cümletü'l-mülk. — Bütün ülkeyi elinde tutan, devlet işlerinin başı anlamına bir unvan.
Cünbüş. — Hareket, kımıldanma, depinme § davranış, hal.
Cünun. — Delilik.
Cüvan. — Delikanlı, genç, yiğit.
Cüst. — Çevik, çalâk, hareketli.
Cüst etmek. — Araştırmak.
Cüz. — Parça, bölük. § Kur'an-ı kerimin otuz bölüğünden her biri, yirmi sahifelik kısmı.

Ç

Çabalamak. — Gayret etmek, cehdetmek, uğraşmak § telâşlânmak.

Çabüksüvar. — Süvari, binici, eyi binici.
Çabuksüvarlık. — Binicilik.
Çak. — Tâ ki, ne zaman ki.
Çaker. — Kul § öğrenci, çömez § çırak.
Çakır. — Pençesi büyük ve keskin kuş, doğanın bir türlüsü.
Çalap. — Allah, Tanrı.
Calış. — Döğüş, kılıçlaşma, vuruşma.
Çapalamak. — Bk. Çabalamak.
Çapmak. — Koşmak.
Çardivar. — Dört duvar, ev içi; kapalı yer.
Çarsû. — Murabba, dört köşe, dörtgen.
Çepel. — Bulaşık, kirli, tozlu, kavuzlu, yoz tohumlarla karışık.
Çendan. — O kadar, o denlü.
Çepel etmek. — Toz toprak karıştırmak, temizliğini bozmak, çerçöp karıştırmak.
Çeper. — Çapar, çiçek bozuğu.
Çerağ. — Kandil.
Çerağ-ı hidayet. — Doğruluk yolunu gösteren ışık.
Cerb. — Tatlı, yumuşak dil; güzel, boş konuşan; tatlı dilli; yumuşak dilli.
Çerezhor olmak. — Çerez yemek, çerezı çok yemek, çereze düşkün olmak.
Çeri. — Asker.
Çeribaşı. — Komutan.
Çevgân (Çevgen). — Başı eğri cirit ki meydanda top oynanır, at üstünde değnek oynıyanlar da kullanır § Bir nevi top oyunu.
Çivit. — Çiğit, üzeri kabuklu tohum, çekirdek, pamuk tohumu.
Çoğun. — Çok defa, çoğu kez.
Çulha. — Dokuyucu, bez ve kumaş dokuyan.
Çün. — Madem ki.
Çünki. — Vaktaki, mademki.
Çürük sanu. — Boş düşünce, batıl zan, boş zan.

D.

Dâd. — Doğruluk, hak, adalet § yalvarma § İmdat, yardım.
Dâd birgücü. — Hak veren, adalet dağıtan, hâkim, yargıç.

Dâd bulmak. — Hak bulmak, adalet bulmak, yardım bulmak.
Dâd etmek. — Yardım etmek, adalet etmek, insaf etmek, hakkı yerine getirmek.
Dâdın stemek. — Hakkını ıstemek, hakkının alınmasını istemek.
Dâd vermek. — Adalet etmek, yardım etmek, zulmü kaldırmak. haklının hakkını haksızdan alıvermek.
Dahı. — Daha, sonra, hem de, de, da, gerek... gerek.
Dahil. — İçinde, içinde olan.
Dahme. — Mezar, mağarada yahut dağda oda gibi yapılıp içine birkaç ölü birden konan yer, eski İran sultanlarının ve büyüklerinin türbeleri.
Dâl. — Delil olan, gösteren, şahit, tanık.
Dâme ulüvvühu. — Yüceliği sürüp gitsin. anlamına dua.
Dânâ. — Bilge, bilgın.
Dânak. — Bir dirhemin dörtte biri değerinde bir para.
Danık. — Bk. Tanık.
Danışıkçı. — Müşavir, meşveretçi, kendisine danışılan adam.
Danışmak. — İstişare etmek, meşveret etmek, birlikte konuşmak, meclis kurmak.
Dâniş. — Bilgı, bilim, marifet.
Dânişment. — Okumuş, bilgin, âlim, allâme § Bir medresede tahsilini tamamlayıp diploma almış olan.
Danişmentlik. — Bilginlik; bir medresede öğrenim yapıp diploma almış olanların rütbesı.
Dardağan olmak. — Perişan olmak, darmadağın olmak.
Dâr-ı dünya. — Dünya evi, dünya, yeryüzü.
Darlıgandurmak. — Dara tmak.
Darlıganmak. — Üzülmek, kasavete düşmek, gönlü daralmak.
Dartınmak. — Sakınmak, çekinmek, esirgemek.
Daş. — Dış.
Dava. — İddia.
Dava etmek. — İddia etmek.
Davar. — Mal, matah, eşya.
Davasız. — İddiasız, bir iddia ortaya atmadan.
Dâye. — Dadı, süt emzirici, sütnine.
Dayir kılmak. — Döndürmek, devrettirmek.

Dazlak. — Başının tepesinde ve önünde saç olmıyan, başının tepesinde ve önünde saçı dökülmüş olan.
Defnetmek. — Gömmek.
Değme. — Olur olmaz, her, herkes.
Değşirmek. — Değiştirmek.
Dehrî. — Dehri baki zanneden, kıyameti inkâr eden, feylesof, § Allahı inkâr edip herşeyi zamandan bilen, dinsiz § her şeyi bilen.
Dek. — Uslu, rahat.
Dek durgurmak. — Uslu durdurmak, rahat durdurmak, sakin durdurmak.
Dek yürümek. — Yolunda gitmek, kendi halinde olmak, kötülük etmemek.
Delil. — İspat, belge, şahit, tanık.
Delirek. — Delişmen, delice.
Dembedem. — Zaman zaman, vakit vakit.
Demregü. — Bir soy deri hastalığı olup derinin üzerinde pürtük pürtük kırmızı lekeler halinde kendini gösterir.
Den. — Haydi öyle ise, haydi.
Denenmek. — Tecrübe edilmek, sınanmak, imtihandan geçirilmek.
Denk. — Eş, benzer, akran.
Depinmek. — Hareket etmek, yürümek.
Deprenmek. — Hareket etmek, kımıldamak.
Derber çekmek. — Göğsüne çekmek, kucağına almak.
Derd-i ser. — Baş ağrısı.
Dergâh. — Büyük kapı, Tanrı kapısı § Kapı, saray.
Derhâst. — Arzu, istek.
Derhâst olan. — Arzu edilen, istenen.
Deriçe. — Pencere, taraça.
Derilmek. — Toplanmak, bir yere gelmek.
Derin. — Derim, söylerim.
Dermek. — Toplamak, bir yer getirmek.
Dernecük. — Düğüncük, toplantı, küçük toplantı, cemiyet.
Derpey. — Ard arka.
Derun. — İç, gönül.
Derviş. — Fakir, yoksul.

Destar. — Sarık, tülbent.
Destarlık. — Hediye, bahşiş, şerbet parası, müjde parası.
Destbus etmek. — El öpme.
Destdirazlık. — Tecavüz el uzunluğu, haksızlık, zulüm.
Destdirazlık etmek. — El uzatmak, tecavüz etmek, birinin bir nesnesini zorla elinden almak.
Destgir olmak. — Elinden tutmak, yardım etmek.
Destur dilemek. — İzin dilemek, müsaade istemek, izin istemek.
Destur vermek. — İzin vermek, müsaade etmek, bırakmak.
Dınmak. — Söz söylemek, cesaret etmek, ses çıkarmak.
Dınmamak. — Susmak, söylememek, ses çıkarmamak.
Dibelik. — Büsbütün, tamamiyle, düpedüz.
Didar. — Çehre, yüz, cemal § Allahın yüzü, Tanrı cemali.
Dilâram. — Sevgili.
Dildarlık etmek. — Gönül almak, sevişmek, âşıklık etmek.
Dili bağlı. — Sır saklıyan, sır söylemez.
Dilir. — Kahraman, cesur, yürekli, yiğit § Adamakıllı, kuvvetli, iyi.
Dilirane. — Kahramanca, yüreklice, korkusuzca, yiğitçe.
Dilir etmek. — Cesaretlendirmek, cüret ettirmek.
Dilirlik. — Cüret, kalkışma.
Dilir olmak. — Teşebbüs etmek, kalkışmak, cüret etmek.
Dil konukluğu. — Dil misafirliği, tatlı dil, tatlı dille ağırlamak.
Dilnevazlık. — Gönül okşama, gönül alma.
Dilpesend. — Hoş, güzel, hoşa giden, beyenilen.
Dilrüba. — Gönül kapan, gönül hırsızı, güzel.
Dil üşürmek. — Aleyhinde bulunmak, arkasından söylemek, dedikodu yapmak.
Dindar. — Dinine bağlı, dinin buyruklarından çıkmayan.
Direm. — Eskiden gümüş kuruş § ufak tartı, bir okkanın dört yüzde biri.
Direze (derâze). — Uzun, uzak (yol).
Dirgi. — Sofra.
Diriğ etmek. — Esirgemek, sakınmak.
Dirilik. — Bk. Dirlik.
Dirilmek. — Yaşamak, geçinmek, ömür sürmek.

Dirlik. — Hayat, yaşama, geçinme; geçim.
Dirlikli. — Yaşayışlı, geçimli.
Dirmek. — Biriktirmek, toplamak.
Divâni name. — Sultan buyruğu, ferman.
Divit. — Yazı takımı, kalemlik, taşınabilir yazı takımı; eskiden içine yazı kalemleri koymağa mahsus uzunca ve kapalı bir kutu gibi kısmı olan ve bunun bir tarafına tesbit olunmuş bir kapaklı hokkası bulunan kalemlik, çoğu pirinçten yapılır, gümüşten olânları da vardır.
Dîzar. — Yüz, cemal, Tanrı yüzü.
Dîze. — Yağız at, siyah at.
Dolanmak. — Dolaşmak.
Don. — Elbise, kılık, kıyafet.
Donluk. — Elbiselik.
Doymak. — Dayanmak, tahammül etmek, katlanmak.
Dölek. — Sakin, halim selim, yumuşak, itaatli.
Döşelik. — Bk. Düşelik.
Dûnluk. — Alçaklık.
Durak. — Duracak yer, makam, mesken, durma yeri, nokta.
Durak edinmek. — Durmak, kalmak, oturmak, yerleşmek.
Dûrbin. — Uzağı gören, uzak görüşlü.
Durgurmak. — Durdurmak.
Durmak. — Ayakta dikilmek, ayakta durmak; ayağa kalkmak.
Durup gitmek. — Kalkıp gitmek.
Durutmak. — Ayakta durdurmak, durdurmak.
Duş gelmek. — Rasgelmek, uğramak.
Duşman tapası. — Duşman maskarası.
Duş olmak. — Rastlamak.
Duta gitmek. — Alıp gitmek.
Dutmak. — Bilmek, yormak, farzetmek, isnad etmek § korumak.
Dutsaklık. — Tutsaklık, esirlik, mahpusluk.
Dutu. — Rehin, rehine.
Dutulu dutulu. — Tutuk tutuk.
Duydurmak. — Duyurmak.

Duynak. — Duyacak alet § at tırnağı; at, katır, eşek ve sair hayvanların tırnağı.
Düğün. — Döğme, çivit, yapma ben.
Dükeli. — Hepsi, tamamı, bütün, hep.
Dükelin. — Hepsini, tamamını.
Dükîsegî. — İki keselilik § eve başka dışarıya başka görünmek, eve başka dışarıya başka harcamak, iki türlü masraf etmek.
Düldül. — Hazreti Ali'nin bindiği katırın adı.
Dün. — Gece.
Dün baskını. — Gece baskını.
Dün buçuğu. — Gece yarısı.
Dürbar. — İnci yağdıran.
Dürger. — Dülger, yapıcı.
Dürişmek. — Bk. dürüşmek.
Dürtünmek. — Sürünmek.
Dürüst. — Doğru, bütün, tam, sağlam.
Dürüst olmak. — Doğru olmak, doğruluğu belli olmak.
Dürüşmek. — Çalışmak, cehdetmek, emek vermek, gayret etmek.
Düşelik. — Hisse, kısmet, pay.
Düşvar. — Güç, zor.
Düzgün ehli. — İşi yolunda olanlar.

E.

Ebedi. — Sonsuz, ölümsüz.
Eblak. — Alaca erkek at § Ayaklarının siğili oyluklara kadar varmış olan erkek at.
Ebleh. — Ahmak, budala.
Ebter. — Parasız, pulsuz, yoksul.
Ecza. — Parçalar, parçacıklar, zerreler § bir bileşiği meydana getiren nesneler.
Ecnas. — Nesneler.
Edep. — Yol yordam, erkân, terbiye, usluluk,
Edeplemek. — Azarlamak, çıkışmak.
Edna. — Alçak, aşağılık, aşağı § Az, cüzi.

Ednâca. — Azacık, cüz'ice.
Edviye. — İlâçlar, devalar, emler.
Ef'al. — Fiiller, işler.
Eflâk. — Gökler.
Efrak. — Bir almacığı ötekinden yüksek olan at § Önü kıçından veya kıçı önünden yüksek olan at.
Eğin. — Sırt, arka. § Elbise.
Egir. — ?
Ehl-i tecrübe. — Tecrübe sahipleri; görmüş geçirmiş kimseler.
Ehl-i tena'um. — Zenginler, varlıklı kişiler.
Ekser. — Çok kez, çoğu.
Ekseri. — Çoğu, çok kez.
Ekşef. — Kuyruk sokumu buruk ve kıvrık olan at.
Ekti. — Dalkavuk, tufeyli, uyuntu, asalak.
Ektilenmek. — Dalkavukluk, tufeylilik, uyuntuluk etmek.
El. — Memleket, yer.
Ele getirmek. — Elde etmek.
Elem. — Acı, ağrı; keder, ıstırap.
Elfaz. — Sözler.
Elikmek. — Âciz kalmak, âciz olmak § utanmak, çekinmek.
El sunmak. — El uzatmak, girişmek, teşebbüs etmek, kalkışmak.
Emanetkâr. — Emanetçı.
Emanetkârlık. — Emanetçilik.
Emanettar. — Emanetçi.
Emanettarlık. — Bak. Emanetkârlık.
Emek. — Zahmet.
Emin. — Emniyetli, inanılır kimse, güvenilir kimse. inak.
Emir-i kebir. — Ulu bey, yüce hükümdar.
Emir-i mükerrem. — Ululanmış bey, ünlü hükümdar.
Emma badu. — Bundan sonra, Eserlerin önsözlerinde Allahın ve Peygamberin adı anılıp öğüldükten sonra asıl konuya girildiğini bildirmek için kullanılan bir başlangıç sözü.
Emraz. — Hastalıklar, sayruluklar.
Emret. — Genç, tüysüz, taze.

Emzice. — Mizaclar; insan vücudunda dengeyi tutan balgam, kan, safra ve sevdanın orantılarına göre insanlarda değişen mizaçlar.
Endahte. — Atılmış.
Endahte-i zaviye-i nisyan. — Bir köşeye atılıp unutulmuş.
Endam. — Boy, vücut beden.
Endaze. — Ölçü, itıdal.
Endişe etmek. — Düşünmek § kaygılanmak.
Endişe kılmak. — Bk. endişe etmek.
Endişeye gelmek. — Akıl almak, düşünceye sığmak.
Enek. — Yanağın alt yanı, çene.
Epsem. — Susmuş, sessiz.
Epsem olmak. — Susmak, ses çıkarmamak.
Er. — Erken.
Er ahtarmak. — Eri atından almak, düşmanı atından yere yıkmak.
Erdem. — Fazilet, meziyet, hüner, liyakat.
Erdirmek. — Ulaştırmak, yetiştirmek. yetirmek.
Ergürmek. — Eriştirmek, yetiştirmek. ulaştırmak.
Erkân. — Yol yordam, kaide, usul, tarz.
Ermek. — Olmak, kemale gelmek, yetişmek.
Ervah. — Ruhlar.
Erzani kılmak. — Nasıp etmek, ihsan etmek.
Esbâb-ı zaruri. — Kaçınılmaz ve zorunlu nedenler.
Esbak. — Arkası öne yatar olan at (?).
Esenlemek. — Selâmetlemek, yola koymak, yola vurmak § elden kaçırmak.
Esenleşmek. — Vedalaşmak, helâllaşmak.
Esir. — Tutsak.
Esrar. — Gizli nesneler, sırlar, gizler.
Esrimek. — Serhoş olmak.
Esrük. — Serhoş.
Estef. — Tırnağının üstü katmer katmer, yiv yiv olan at.
Eşref-i mevcut. — Varlıkların en şereflisi, yaratılmışların en yücesi; insan.
Ethem. — Yağız at.
Etmek. — Ekmek.

Etrak. — Türkler § Kaba hoyrat, şehir terbiyesi almamış olanlar.
Ev. — Aile, çoluk çocuk.
Evedin. — Acele ile, çabucak.
Evermek. — Evlendirmek.
Evkatta bir. — Arada sırada.
Evvel. — Önce, ilkin.
Evzaha ale'l-âlemine burhanehu. — Onun (Saltanatının) delili dünyaları aydınlatsın.
Eyle böyle. — Şöyle böyle.
Eyle olsa. — İmdi, demek ki, işte.
Eyme. — Emniyette, güven içinde, kuşkusuz.
Eymenlik. — Emniyet, güven.
Eyyamda bir. — Arada sırada, seyrek.
Ezel. — Başlangıcı olmayan zaman, geriye doğru sonsuzluk.
Ezeli. — Başlangıcı olmıyan.
Ezgi. — Ahenk, beste, şarkı, türkü, makam, nağme.
Ezgi edinmek. — Elden bırakmamak, sürekli olarak üzerinde durmak, aklından çıkarmamak, dilinden düşürmemek.

F.

Fahırlanmak. — Öğünmek.
Fâhir don. — Güzel elbise, kıymetli elbise, hil'at.
Fahiş fahiş. — Kötü kötü.
Fahr. — Öğünme.
Fahredinmek. — Öğünmek.
Fahretmek. — Öğünmek.
Fahr olmak. — Öğünme sebebi olmak, öğünmeye yol açmak.
Faidemend. — Faydalı, yararlı.
Fail. — Aktif, iş gören.
Fakih. — Bilge, bilgin § Din bilgini, şeriat bilimlerini iyi bilen.
Fakir. — yoksul § derviş.
Falgir. — Falcı, fala bakan, bakıcı.
Fariğ. — Rahat, sakin, içi rahat, üzüntüsüz, kasvetsiz.
Fariğ olmak. — İçi rahat olmak, gönlü rahat olmak, kasvetsiz olmak § Vazgeçmek.

Fariğ yatmak. — Korkusuz yatmak, rahat yatmak, içi rahat yatmak.
Fariza. — Yapılması gereken Tanrı buyruğu, boyun borcu.
Farz. — Bk. Fariza.
Fasıl. — Bölüm § mevsim § Musiki makam, perde, beste.
Fasih. — Düzgün, doğru, açık ve anlaşılır.
Fâsik. — Tanrı emrini tutmayan, Tanrı buyruğundan çıkan, dinin buyruğunu saymayan.
Fâş etmek. — Açığa vurmak, gizliyi meydana vurmak, saklı olanı söylemek.
Fâzıl. — Faziletli, erdemli, üstün, meziyetli, bilgili.
Fazıl. — Erdem, üstünlük, meziyet, bilgi olgunluğu.
Fazilet. — Erdem, üstünlük.
Fehimli. — Anlayışlı.
Fehm. — Anlama, anlayış, kavrama.
Fehm-i hâs u âm. — Herkesin anlaması, herkesçe kavranma.
Fehm olmak. — Anlaşılmak.
Felek. — Gök.
Fenâ. — Fanilik, yokluk, ölümcüllük.
Fena etmek. — Öldürmek, yok etmek.
Fenası olmamak. — Sonu olmamak, sonunda ölüm olmamak, ölmez olmak.
Ferah hasıl etmek. — Zevk almak.
Feraset. — Akıllılık, aklı yeterlik, zeyreklik, keskin akıllılık.
Ferişte. — Melek.
Fermanber. — Bende, kul, köle, emir kulu, uşak.
Fermanberdar. — Kul sahibi, uşak ve köle sahibi.
Ferrar olmak. — Duşman önünden çabucak kaçmak.
Ferraşlık. — Meydancılık, daire hizmetkârlığı, süpürgecilik, ortalık süpürme.
Fert. — Tek, eşi olmayan, bir (Allahın sıfatı).
Feryat ermek. — Birinin yardımına koşmak § Feryat duyulmak; ağlama ve şikâyet sesi gelmek.
Fesahat. — Güzel söz söyleme, güzel söz sanatı, sözün açık ve yanlışsız olması.
Fesat. — Bozukluk, çürüklük.
Fethetmek. — Açmak § almak, zaptetmek.

Fetih. — Alma, zaptetme, düşmandan toprak alma.
Fetihname. — Bir yerin alındığını ve düşmanın yenildiğini bildirmek üzere dost ve müslüman hükümdarlarına gönderilen resmi mektup.
Fetile. — Fitil.
Fetva. — Hüküm, karar § bir şeriat işinde verilen hüküm.
Fevt olmak. — Ölmek, § geçmek.
Fikir. — Düşünme gücü, düşünce.
Fikretmek. — Düşünmek.
Fikir ve endişe etmek. — Düşünüp taşınmak, düşünüp kaygısını çekmek.
Filcümle. — Sözün kısası, kısacası, hulâsa.
Filhal. — Derhal, hemen, o anda.
Firak. — Ayrılık, ayrılık acısı.
Fisk. — Tanrının buyruğundan dışarı çıkma, Tanrı buyruğunu saymama.
Fişmanlık. — Pişmanlık.
Fitne. — Karışıklık.
Fodulluk. — Ataklık, haddini bilmezlik.
Fuhş ile. — Kötü şekilde, terbiyesizce.
Fukâ. — Şerbet, meyva şerbeti.
Fursat etmek. — Fursat bulmak.
Fürumande kalmak. — Boynu eğri olmak, düşkün olmak, becerememek, düşmek, arkasını getirememek.
Fütuh. — Dünya ve âhiretle ilgili bilimlerin kapalı kapılarını açıp sırrına erme; Dünya ve âhiret işlerinde bunalmalardan sıyrılıp aydınlığa ve sevince kavuşma.

G.

Gadiye. — Besleyici.
Gafil. — Bilgisiz, habersiz.
Gâhi gâhi. — Vakıt vakıt; zaman zaman.
Galebe etmek. — Üstün gelmek, çok olmak.
Galebelik. — Baskı, tazyik, üstünlük.
Galip. — Üstün, yeğin, yenmiş.
Gamz. — Çekiştirme, koğlama.

Gamzetmek. — Çekiştirmek, koğlamak.
Gani. — Zengin § Tanrının isimlerinden biri.
Gapgaplı. — Sakallı § alt çenenin altında semizlikten sarkan eti olan, çift gerdanlı.
Ganimet. — Doyumluk. savaşta düşmandan alınan mal § emeksiz ve beklenmedik mal.
Garaz. — Amaç. maksat. niyet.
Garazlı. — Kötü maksatlı. kötü niyetli.
Garayip. — Şaşılacak soydan, işitilmedik.
Garîm. — Karım. münakaşada karşı taraf, harbde karşı taraf.
Garip-kasd. — Duyulmadık amaç; herkesce, herzaman görülmeyen bir tutum.
Garizi. — Doğuştan, yaratılıştan.
Gark olmak. — Batmak, boğulmak.
Garra. — Parlak.
Gavta. — Çukur yer.
Gavvas. — Dalgıç.
Gayet. — Son derece.
Gayeti. — En çoğu, hepsi hepsi.
Gayret ehli. — Çalışkanlar, dürüşenler § namus ve şeref duygusu taşıyanlar.
Gays. — Yağmur.
Gaza. — Savaş, din ve yurt yolunda savaş.
Gaza kılmak. — Savaşmak, din ve memleket yolunda savaşmak.
Geda. — Dilenci, fakir, yoksul.
Gedalık. — Dilencilik.
Geğşek. — Gevşek.
Geğşemek. — Gevşemek.
Geh. — Bazı, kimi, kimi zaman.
Gejlik. — Eğrilik.
Gelesi. — Gelecek.
Genc. — Hazine, servet.
Gendümnüma. — Buğday gösterip arpa satan, hilekâr, dolandırıcı.
Genşek. — Gevşek.

Gerçeklemek. — Tasdik etmek, doğru olduğunu söylemek.
Gerdenkeş. — Asi, baş kaldıran.
Gerdiş. — Devir. zaman, dönme.
Gerekli. — Lüzumlu.
Germ. — Sıcak, hararetli, kızışmış.
Germ düşürmek. — Kızıştırmak, sıcak göstermek, hararet vermek, revaçlandırmak.
Germetmek. — Kızıştırmak, hararetlendirmek.
Germlik. — Kızışma, hararet.
Germ olmak. — Hararetlenmek, kızışmak.
Gerü. — Yine, tekrar, sonra.
Gerü yığılmmak. — Geri çekilmek, perhiz etmek, sakınmak, çekinmek, vazgeçmek.
Gevher. — Kıymetli taş, cevher § öz, soy.
Geyirmek. — Geydirmek.
Geysi. — Çamaşır, giyecek.
Gırre. — Mağrur, gururlu, gafil.
Gırre olmak. — Aldanmak, boş yere, boşuna güvenmek.
Gidi. — Deyyus, kaltaban. kodoş, pezevenk.
Gidiler gidisi. — Deyyuslar başı, kodoşlar başı, kaltabanlar başı, pezevenk başı.
Gidilik. — Deyyusluk, kaltabanlık, kodoşluk, pezevenklik.
Girdap. — Burgaç.
Gil. — Çamur, toprak.
Girek. — Methal, ağız, girilecek yer.
Giriftar olmak. — Tutulmak, yakalanmak.
Giyesi. — Bk. Geysi.
Göçküncü. — Muhacır, göçebe.
Göğermiş. — Morarmış § yeşermiş.
Gökçek. — Güzel, hoş.
Gökçeklik. — Güzellik.
Gönlü mütegayyir olmak.— Darılmak, gönlü geçmek. güvenini kaybetmek.
Gönlünü getirmek. — Gönlünü almak, gönlünü yapmak.
Görk. — Güzellik, cemal.
Görkem. — İhtişamlı, heybetli, gösterişli.
Görklü. — Güzel, gösterişli, çalımlı.

Görümlü. — Muhtaç.
Gözgü. — Ayna.
Guded. — Guddeler, bezler.
Gulâm. — Kul, köle, uşak.
Gulûy-i âm. — Umumi isyan, umumî baş kaldırma, halkın hep birden ayaklanması.
Gûr. — Mezar, sin.
Gûşmal yemek. — Azar yemek, azarlanmak, azar işitmek, ceza görmek.
Gûyendelik. — Okuyuculuk, şarkı okuyuculuk.
Güç etmek. — Güçlük çıkarmak, zorluk vermek, güçleştirmek.
Güçlemek. — Güçleştirmek, zorlaştırmak, güce sokmak.
Güftar. — Söz.
Güher. — İnci § değer, kıymet § asıl.
Gülâp. — Gül suyu.
Gülgûn. — Gül renkli, al, kırmızı.
Gül'izar. — Gül yanaklı.
Güman. — Zan, sanı.
Gümanda kalmak. — Kuşkuda kalmak, inanamamak.
Gümanlı olmak. — Vesvese etmek, şüpheye düşmek.
Gümrah. — Yol şaşırmış, yol azmış, yoldan çıkmış, yoldan sapmış.
Gümrenmek. — Homurdanmak, kendi kendine anlaşılmaz sözler söylemek.
Günü. — Kıskanma, kıskançlık.
Günü göstermek. — Kıskandırmak, kıskançlığını uyandırmak.
Günülemek. — Kıskanmak § Gıpta etmek.
Günüye düşmek. — Kıskanmak.
Gürbüz. — Kuvvetli.
Güz. — Sonbahar.
Güzafe. — Boş lâkırdı, boş lâf.
Güzaf yere. — Boşuna.
Güzide. — Seçilmiş, ileri gelen, seçme.

H.

Hacet. — Dilek, görüm, ihtiyaç.
Haceti olmak. — İşi düşmek.
Hacil. — Utanma.
Hacîl. — Utanmış, utangaç.
Hacil düşmek. — Mahcup kalmak, utanacak hale düşmek.
Hacil olmak. — Bk. hacil düşmek.
Hacip. — Hükümdar sarayının en yüksek memuru, mabeyinci, perdedar.
Had (d). — Sınır, hudut § derece, mertebe.
Hadaka. — Ölüm hali, ölümcül hastanın gözlerini belirtip kapaklarını öteye beriye oynatarak bakması. (Mecaz olarak) büyük sıkıntı, başın darda kalması.
Hadakasını bulmak. — En gerekli zamanı gelmek, elzem olmak.
Hadîs. — Söz, lâkırdı, § Peygamberimizin bir yol gösteren, dinde bir buyruk sayılan sözü.
Hâfız. — Kur'ân - ı Kerîmi ezber bilen.
Hâhlamak. — Arzulamak, istemek.
Hakikatâ. — gerçek, gerçeğe uygun, mecâzi olmayan.
Hakikatî. — Bk. hakikatâ.
Hakîm. — Fylesof, çok akıllı kişi, pek bilgin kişi.
Hakkâklik. — Taş veya maden kazıma, yontma. Yontmacılık, oymacılık.
Hakşinas. — Hakkı tanıyan, doğruyu bilen, doğru.
Hâl. — Dayı.
Halâvet. — Tatlılık, güzellik, tazelik.
Halayık. — Halk, insanlar § kadın hizmetçi, karavaş § kul, köle, uşak.
Halayıkçı. — Hizmetçiye bakan, halayık başı.
Halel. — Bozukluk, eksiklik.
Halel erişmek. — Bozulmak, değişmek, fesat karışmak.
Hâli. — Boş § ıssız, terkedilmiş, oturulmayan § mahrum, yoksun.
Halik. — Yaradan, Tanrı.
Hâlik. — Yok olan, ölümcül.
Hâli olmak. — Boş kalmak, yoksun olmak.

Hali olmamak. — Kesin ihtimal olmak, gerçekten vukubulmak.
Halled'Allahu Sultanehu. — Tanrı onun saltanatını daim etsin.
Halletmek. — Eritmek.
Hallolmak. — Erimek § çözülmek, sonuca varmak.
Halvet.— Tenha, yalnız, başbaşa.
Halvetçe. — Tenhaca, yalnızca.
Halvet oturmak. — Tek başına oturmak, yapayalnız bulunmak.
Halvette. — Yalnızken, kimse yokken.
Ham. — Çiğ § olmamış.
Hamiyyet. — Gayret ve namustan ötürü bir nesneden vazgeçme, geri durma.
Hamle. — Atılma, saldırı.
Hamletmek. — Yormak.
Hamuş olmak. — Susmak § Ölmek.
Hân. — Sofra.
Hân dökmek. — Sofra açmak, yemek çıkarmak.
Hanefi abtest. — Bk. Harizmi aptest.
Hankah. — Tekke.
Hânsalâr. — Kilerci; sofracı.
Haptetmek. — Boşa çıkarmak, yaptığından fayda olmamak, işe yaramamak § Yanılmak.
Har. — Eşek.
Hâr. — Küçük, güçsüz, zayıf.
Haraç. — Vergi, salgı.
Haram. — Dinin yasakladığı iş veya nesne.
Haramhor. — Haram yiyen.
Harami. — Hırsız, eşkiya, haydut.
Haramzade. — Soysuz, piç.
Harbende. — Eşekçi; eşek koluna, eşeklere bakan.
Harbendedar. — Eşekçi başı.
Harbendelik. — Eşekçilik, eşek bakıcılığı.
Harcı. — Harcıâlem.
Harcını kesmek. — Masrafını kısmak.
Harcı sehil olmak. — Masrafı az olmak.

Harç. — Masraf, gider.
Harem. — Eş, karı.
Haref. — Bunak.
Harfle anlatmak. — İyma yoluyla söylemek, taş atmak, tariz etmek, üstü kapalı söylem k.
Harın. — Yorgun, çok yiyen, obur.
Harif. — Bk. herif.
Haris. — Bir şeye aşırı düşkün § aç gözlü, doymaz.
Haris olmak. — Üzerine düşmek, istemek, şiddetle arzu etmek.
Harizmi abdest. — Kur'an-ı kerimde abdest ayetini, Hanefi mezhebinde olanlar, ellerin, kolların ve ayakların yıkanması, başın da meshedilmesi deye anlarlar ve öyle abdest alırlar; Şafiîler ise başın ve ayakların meshedilmesi şeklinde anlar, ona göre abdest alırlar. Burada harizmi aptest Hanefilerin aldığı şekilde olandır. Şafiîlerinkine ise Irakî aptest denir.
Hâs. — İleri gelen, adı belli kimse.
Hasaret. — Ziyan, yoksunluk.
Haseki. — Osmanlı hükümdarlarının aldıkları dört kadın efendiden her biri § Mahrem ve yakın hizmetçi.
Haset. — kıskanma.
Haset etmek. — Kıskanmak.
Hâsıl. — Verim, netice.
Hasıl etmek. — Elde etmek, kazanmak.
Hasılım. — Varım yoğum.
Hasım. — Düşman, yağı.
Hâsit. — Kıskanç.
Hasiyet. — Başkalık, özlük, özgelik; bir nesneye özel olan güç; bir nesnede bulunan meziyet; bir maddenin insan bünyesi üzerinde özel tesiri.
Haslet. — Kılık, huy, tabiat, sıfat.
Hâssa. — Ayrıca. başkaca, hele, hepsinden üstün.
Hassâne. — Haslara, sayılı, görgülü, bilgili insanlara yakışır biçimde.
Hassas — Duyan, hisseden.
Hassu'l-havâs. — En ileride olanların öncüsü.
Hasta-dil. — Gönlü hasta, hasta gönüllü, âşık.

Hasût. — Kıskanç,
Haşmet. — Ululuk.
Hat. — Yazı.
Hatar. — Tehlike, korku,
Hatarlı. — Tehlikeli, korkulu.
Hatır-hoş olmak. — Hoşlanmak, gönlü açılmak, içi açılmak.
Hattat. — İyi ve güzel yazı yazan.
Hatun. — Kadın § hükümdar karısı.
Havadar. — Arzulu, istekli.
Havadis. — Olaylar.
Havale kılmak. — Saldırtmak, yürütmek,
Havale olmak. — Önüne geçmek, önlemek, mâni olmak.
Havâss. — Duyular.
Havf. — Korku.
Haya. — Taşak.
Hayâ. — Utanma, ud.
Hayâ ehli. — Namuslu, şerefli kimseler.
Hayal. — Hayal etme gücü, muhayyile melekesi.
Hayalsiz. — İçinde hayal bulunmayan.
Haya perdesi. — Utanma duygusu.
Hayf. — Yazık.
Hayfa gitmek. — Yazık olmak, ziyan olmak.
Haykırıcı. — Alkışçı, tutulmuş alkışçı; yaygaracı, çığırtkan.
Hayvan-ı samit. — Dilsiz hayvan.
Hazan. — Sonbahar, güz.
Hazar. — Barış zamanı § oturma, seferin karşıtı.
Hazer etmek. — Bk. hazer eylemek.
Hazer eylemek. — Korkmak, sakınmak, uzak durmak.
Hazinedarlık. — Bir konağın veya devletin mali işleri.
Hazrete mail olmak. — Allaha yönelmek.
Heba olmak. — Boşa gitmek, yele gitmek.
Hecinsüvar. — Hecine binmiş olan, iki hörgüçlü deveye binmiş olan, hecin süvarisi.
Hedef. — Amaç, puta, nişangâh.
Helâk etmek. — Öldürmek, yok etmek.
Helâk olmak. — Ölmek, yok olmak.

Helâl. — Dince yasak olmayan.
Helâllık. — Zevcelik, karılık.
Helâlliğe vermek. — Evermek, evlendirmek, eş olarak vermek.
Hemandem. — Hemen, o anda, derhal.
Hemcins. — Aynı soydan, soydaş § insan.
Hemçünan. — Öylece, onculayın.
Hemin. — Yalnız, ancak, münhasıran § ne az ne çok § aynı, aynı derecede § böylece, aynı tarzda.
Hemişe. — Daima, her zaman.
Hemsohbet. — Arkadaş, kişinin düşüp kalktığı kimse.
Hemsuret. — Akran, emsal, denk.
Henüz. — Hâlâ bugün de.
Hergâh. — Her zaman, her vakit.
Hergiz. — Asla, hiçbir zaman, hiçbir vakit.
Herif. — Arkadaş, oyun arkadaşı, oyunda karşı taraf.
Herze. — Boş lâkırdı, saçma, saçma sapan, yâve.
Herze lâtife. — Tatsız şaka, bayağı şaka.
Herzeli. — Yaveli, saçmalı, saçma sapan.
Herze söylemek. — Saçma sapan konuşmak, boş lakırdı etmek, yave söylemek.
Hevâ. — Aşk, tutkunluk, sevme.
Heyûlâ. — Bir nesnenin zihinde aldığı şekil, bir nesnenin hayaldeki tasviri.
Hezar tahsin. — Bin alkış.
Hezel. — Şaka, alay.
Hıfzussıhha. — Sağlığı koruma.
Hılt. — İnsan mizacını meydana getirdiğine inanılan dört ana madde (balgam, kan, safra, sevda) den her biri.
Hıridar. — Müşteri, alıcı.
Hışm. — Öfke, kakıma, kızma.
Hışma gelmek. — Kızmak, öfkelenmek.
Hışma getirmek. — Öfkelendirmek, kızdırmak.
Hışm etmek. — Öfkelenmek, kakımak, kızmak.
Hışımgin. — Kızgın, öfkeli.
Hışımnâk olmak. — Öfkelenmek, kızmak, kakımak.
Hicap. — Perde, örtü § engel.

Hiç bâb ile. — Hiç bir yönden, aslâ.
Hidayet. — Doğru yol, Hak yolu § doğru yolda olma.
Hiffet. — Hâfiflik
Hiffet cevheri. — Hafif olma niteliği.
Hikâyet. — Hikâye, fıkra, anekdot.
Hikmet. — Sebep, neden, illet.
Hilaf etmek. — Aykırı iş etmek, aykırı davranmak, yapmamak, yerine getirmemek § dönmek.
Hil'at. — Kaftan, bir adama geydirilen elbise, teşrifat kaftanı, resmen geydirilen elbise.
Hil'at geydirmek. — Kıymetli bir giyecek vermek, mükâfat olarak işlemeli kaftan vermek.
Hilatlemek. — Bk. hilât geydirmek.
Hilm. — Usluluk, yavaşlık, yumuşaklık.
Himar. — Eşek.
Hiret. — Akıl.
Hiretment. — Akıllı.
Hirfet etmek. — Zenaat işlemek, geçim vasıtası olan bir işi yapmak, geçinmek için daimi olarak bir işle uğraşmak.
Hizmetkâr. — Hizmetçi, kul, uşak.
Hobrak. — Daha güzel.
Hoca. — Zengin, tacir, alışverişçi, ağa, beyefendi, bey, sahip.
Hod. — Zaten.
Hodpesent. — Kendini beğenmiş, kendini beğenen.
Hod-re'y olmak. — Kendi bildiğine gitmek.
Hon. — Bk. Hân.
Honsalar. — Bk. Hansalâr.
Hoşâvaz. — Hoş sesli.
Hoşbû. — Hoş kokulu.
Hoşdil. — İyi gönüllü, gönlü hoş, içi rahat.
Hoş geçmek. — İyi yaşamak, rahat yaşamak.
Hoş görmek. — Hoş tutmak, iyi davranmak.
Hoşhû. — İyi huylu, iyi tabiatlı.
Hoşmanzar. — güzel manzaralı.
Hoş-vakt olmak. — İçi ferah olmak, gönlü tasasız olmak.
Hûb. — Gökçek, güzel.
Hubrû. — Güzel yüzlü.

Hubsiret. — İyi huylu, iyi tabiatlı, iy yaratılışlı.
Huccet. — Senet, belge, delil, tutamak.
Huccet bitisi. — Senet.
Huccetleşmek. — Senet alıp vermek, huccet alıp vermek.
Huccet tutmak. — Delil göstermek, senet saymak, delil saymak.
Huccet yazdırmak. — Senet vermek.
Hudavendigâr. — Malik, sahip, efendi, padişah, hükümdar.
Hudavent. — Bk. Hudavendigâr.
Hukemâ. — Hakîmler, derin düşünenler, feylesoflar.
Hûkerdece. — Alışmış, tabiat ve itiyat edinmiş.
Hulâsa. — Öz.
Hulefa. — Halifeler. Peygamberden sonra onun yerine geçenler; Islâm hükümdarları.
Hulk. — Huy, yaratılış, tabiat, eyi huy, eyi tabiat, güzel huy.
Hulkeylemek. — Eyilik yapmak, eyilik göstermek, güzellikle davranmak.
Hulk göstermek. — İyi davranmak, yumuşak davranmak.
Hulk ile. — İyilikle, güzellikle, yumuşaklıkla.
Humar. — Sarhoşluktan sonraki baş ağrısı.
Humar eylemek. — Baş ağrısı vermek, humar vermek.
Hunriz. — Kan döken, kan dökücü, kanlı.
Hurda. — Hayvanın elinde ve ayağında köstek ve bukağı geçirilecek yer, bukağılık.
Hurdegâh. — Bk. Hurda.
Huri. — Uçmak kızı.
Hususâ. — Hele, özellikle.
Huşklük. — Kuruluk.
Hutbe. — Cuma namazından önce ve bayramnamazlarından sonra, hatibin minberde cemaata verdiği dinî ve ahlâk öğütlere verilen ad olup istiklâl alametidir ve okunduğu ülkenin hükümdarının adına olduğu için onun isminin anılması şarttır.
Hüccet. — Bak. Huccet.
Hükema. — Bk. hukema.

Hüküm. — Buyruk, emir.
Hükümsetmek. — Hükmü geçmek, hükmünü geçirmek, hükmünü yürütmek.
Hünerbend. — Bk. hünermend.
Hünermend. — Hünerli, becerikli.
Hünerperver. — Marifetli, becerikli, hünerli.
Hünkâr. — Hükümdar, padişah, sultan.
Hürmetsüz. — İtibarsız, sayılmayan, saygı görmeyen.
Hüsamü'd-devletü ve'd-din. — Dinin ve devletin keskin kılıcı.
Hüsn-i ibaret. — Güzel ibare, ifade güzelliği.
Hüsn-i kemal. — Olgunluk güzelliği, eksiksiz olmak güzelliği.
Hüsn-i tedbir. — Güzel çare, iyi tedbir.
Hüsniyyat. — Güzellemeler.
Hüsün. — Güzellik.

I.

Ir. — Şarkı, nağme, türkü.
Iracık. — Irakça, uzakça.
Iraki abdest. — Bk. Hârizmî apdest.
Ircuğaz. — Şarkıcık, türkücük.
Irılmak. — Ayrılmak.
Irlamak. — Şarkı söylemek, türkü çağırmak, terennüm etmek.
Irmak. — Koğmak, uzaklaştırmak, defetmek.
Is. — Sahip.
Islah etmek. — Düzeltmek, iyileştirmek, yoluna koymak.
Ismardamak. — Bk. Ismarlamak.
Ismarlamak. — Tembih etmek, emanet etmek, sipariş etmek, tevdi etmek.
Issı. — Sıcak.
Istırap göstermek. — Sıkıntı duymak, acı duymak.
Ivaz. — Bedel, karşılık.

İ.

İbadet. — Kulluk etme, tapınma, tapma.
İbarat. — İbareler.

İbaret. — İbare söz.
İbnülvakt. — Zaman adamı § Bir işin zamanını ve sırasını bilip gözeten.
İbret eylemek. — İbret almak, ders almak.
İbrik. — Emzikli su kabı.
İcabet. — Kabul.
İcabete makrun olmak. — Kabul edilmek, dileği olmak, yerine getirilmek.
İdrak. — Anlayış, kavrama gücü, anlama.
İfrat. — Aşırı, haddinden ileri.
İğen. — Pek de, gayet de § asla, sakın, zinhar.
İğende. — Bk. İğen.
İğrencelik. — İğrenmek için, iğrenilecek gibi.
İhlas. — Candan bağlanma, gönül arılığı ile bağlanma.
İhtilâf. — Aykırılık, başkalık.
İhtilâf etmek. — Aykırı olmak, ayrı düşüncede olmak, uyuşmamak.
İhtiraz etmek. — Çekinmek, sakınmak.
İhtisar. — Kısaltma.
İhtiyar etmek. — Seçmek.
İhtiyat etmek. — Çekinmek, sakınmak, tedbirli olmak.
İkab. — Azap, mihnet, çeki.
İkdam etmek. — Çalışmak, uğraşmak, didinmek, gayret etmek.
İkende. — Bk. İğende.
İklim. — Ülke, memleket.
İkrar etmek. — Söylemek, kabul etmek, doğruyu söylemek.
İlac. — Tedavi.
İlac etmek. — Bakmak, tedavi etmek.
İlan. — Yılan.
İlenç. — Beddüa, inkisar, lânet, lânetleme, kargış.
İletmek. — Götürmek.
İleyü. — Ön.
İlhah etmek. — Zorlamak, ısrar etmek, üzerine düşmek.
İllâ. — Ancak, yoksa.
İllet. — Hastalık § sebep.

İlm-i hisab. — Matematik.
İlm-i maaş. — Hayat bilimi.
İlm-i rabbani. — Şeriat bilimi, Kur'anı anlamak ve açıklamak ilmi.
İlm-i Siyaset. — Devlet idare etmek bilimi.
İlzam vermek. — Susturmak, ağzını kapatmak, sözünü ağzına tıkmak.
İmam - ı millet. — Milletin öncüsü, halkın kılavuzu.
İmsaksiz. — Tutumsuz, mürifçe.
İnaklamak. — Tam güven göstermek, güvenilir bir adam olarak seçmek.
İn'am. — Ağırlama, yedirip içirme.
İn'an etmek. — İhsan etmek, bahşetmek, vermek.
İnam. — Emniyet, itimat, inanma, iman, inan.
İnayet. — Yardım.
İncik. — Bacağın içindeki ince kemik, bacaktaki ince sinir.
İncinmek. — Bir yeri kırılmak.
İnilti. — Şikâyet.
İnkâr etmek. — Yalanlamak § inanmamak § doğruyu kabul etmemek.
İnsaf. — Eşit davranma, haktan ayrılmama,adaletle iş görme, adalet, eşitlik § hisse, pay.
İnsaf almak. — Pay almak, hisse almak.
İnsaf kılmak. — Doğruyu kabul etmek, hakkı yerine getirmek.
İnsaf vermek. — Teşekkür, etmek, iyiliği unutmamak, nankörlük etmemek
İntikam. — Öc, acı.
İntikam almak. — Acısını çıkarmak, öc almak.
İntikam etmek. — Bk. intikam almak.
İntizar. — Bekleme, yola bakma.
İntizar olmak. — Beklemek.
İrek. — Hedef, gaye, maksat.
İri. — Kalın, sert, katı.
İrilik. — Katılık, sertlik.
İrkilmek. — Birikmek, toplanmak.
İrkindi. — Tasarruf, birikmiş para, biriktirme.

İrkindicik. — Küçük tasarruf, birikmiş para, tasarrufcuk.
İrkmek. — Birikmek, tasarruf etmek, toplamak, biriktirmek.
İrşad etmek. — Doğru yolu göstermek, doğru yola kılavuzlamak.
İs. — Bk. ıs.
İsabet etmek. — Değmek, dokunmak, saplanmak.
İspassız. — Teşekkür etmiyen, şükretmiyen, hamdetmiyen, nankör.
İssilicek. — Sıcakça.
İssilik. — Sıcaklık.
İstemek. — Aramak, kasdetmek, tâlip olmak.
İstiare. — Mecaz sanatlarından biri. Bir benzetmede benzeyen veya benzetilenden yalnız birinin bulunması § Eğreti almak.
İstifa. — Af dilemek, özür dilemek.
İstifrağ. — Kusma.
İstihraç. — Çıkarma § geleceği bilme, fala bakma.
İstihrac etmek. — Sonuç çıkarmak, sonuç almak.
İstimal. — Kullanma.
İstimal etmek. — Kullanmak.
İstiska. — Midede su toplanması, istiska hastalığı.
İşaret. — Buyruk, iş gösterme.
İşret - dost. — İyi geçimli.
İştiha. — Arzu, yemek isteği.
İştiyak. — Keskin arzu, şiddetle isteme, büyük arzu duyma.
İtaat. — Söz dinleme, boyun eğme, buyruğu yerine getirme.
İtap. — Azar, tekdir, kakınç.
İti. — Keskin, sert.
İtice. — Kuvvetlice, güçlü kuvvetli.
İtidal. — Orta, ortalama, mutedillik.
İtimad. — Güvenme, ınanma.
İtimad etmek. — Güvenmek, ınanmak.
İti otlar. — Keskin ilâçlar.
İttifak. — Tesadüf § duş geldi.
İttifak düşmek. — Raslamak, tesadüf olmak, uğramak.
İvaz. — Karşılık, bedel.
İvecek. — Aceleci.

İveceklik. — Acelecilik.
İvedin. — Acele ile.
İvmek. — Acele etmek.
İyan. — Açık, aşikâre, meydanda.
İye. — Kaburga kemiği, kaburgaların omurgaya ekli olmıyanları.
İyeği. — Bk. iye.
İymin. — Emin, güvende, emniyette.
İzz. — Şeref, ululuk.
İzzet. — Bak. İzz.
İzzet etmek. — Ağırlamak, ululamak.
İzz-ü naz. — Bolluk ve ululuk.

K.

Kabak. — Kapak, göz kapağı.
Kabartmak. — Büyütmek.
Kâ'bet. — Tavladaki zar, tavla zarı.
Kâ'beteyn. — Çift zar, tavla oyunundaki iki zar, tavla zarları.
Kabih. — Çirkin.
Kabih görmek. — Çirkin bulmak.
Kabil. — Kabiliyetli, istidatlı.
Kabil-i ilâc. — Tedavisi mümkün.
Kabil olmak. — Kabiliyetli olmak, ehliyetli olmak.
Kâbin kıymak. — Nikâh kıymak.
Kabzetmek. — Almak, ele almak, ele geçirmek.
Kabzolmak. — Kapanmak, daralmak.
Kaçan. — Ne zaman, ne vakit, vaktaki.
Kaçagen. — Kaçan, evini bırakıp giden.
Kaçan ki(m). — Ne zaman ki, vaktaki.
Kaçkıncı. — Kaçak, kaçan.
Kad. — Boy.
Kadem. — Ayak, adım.
Kadem rence olmak. — Ayağı incinmek, yorulmak.
Kadir şinaslık. — Değer birbirlik.
Kafese komak. — Bir suçluyu veya tutsağı demir kafes içine koymak.

Kâfiye. — Kifayetli, muktedir, gücü yeter, liyakatli.
Kâhil. — Yavaş, tenbel, durgun.
Kâhil komak. — İşletmemek, işsiz bırakmak.
Kâhillik etmek. — Yavaş davranmak, tenbellik etmek, gevşeklik etmek.
Kâhil öğretmek. — Gevşek alıştırmak, tenbel alıştırmak.
Kâhilrek. — Tenbelce; daha tenbel.
Kagıgan. — Çabuk kızan, çabuk öfkelenen, öfkeci, kızak.
Kakımak. — Kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek.
Kakınç. — Hışım, öfke, şiddet, hiddet.
Kakıtmak. — Kızdırmak.
Kalan. — Öteki, bakisi, gerisi, artık.
Kalemdan. — Kalemlik, kalem koyacağı.
Kalın. — Çehiz, nikâh akçası, düğünün başladığı gün kız tarafından erkek tarafına gön hedderileniye.
Kalplık. — Sahtekârlık, kalpazanlık.
Kâm. — Arzu, dilek, murat.
Kamet. — Boy, endam.
Kâmil. — Olgun, kusursuz.
Kâmil olmak. — Üstün olmak, işini tam bilmek, işinde ehil olmak.
Kamu. — Bütün, tamam, hepsi, hep.
Kande. — Nerde.
Kand-i nebat. — Şeker, şeker kamışı, şeker kamışından çıkarılan şeker.
Kan eylemek. — Adam öldürmek.
Kangı. — Hangi.
Kani. — İnanan, kanan, kanaat getiren.
Kani olmak. — Kanaat getirmek, kanmak, içinde şüphe ve tereddüt kalmamak.
Kanlı. — Cani.
Karanu. — Karanlık, kara.
Karanuluk. — Karanlık.
Karavaş. — Cariye, kadın hizmetçi, kadın köle.
Kârâzmude. — İş bilir, tecrübe görmüş.
Karcaşdırmak. — Karıştırmak.
Kârdan. — İş bilir, iş bilen, müessir, işe yarar.

Karılık. — İhtiyarlık, kocalık.
Karılmak. — Karışmak, birleşmek.
Karındaş okuşmak. — Kardaş olmak, biribirini kardaş saymak, biribirini kardaş diye çağırmak.
Karin. — Yakın, arkadaş, eş.
Karin olmak. — Eş olmak, beraber olmak.
Karip. — Yakın.
Karmalamak. — Yağma etmek, yağmalamak § dokunmak, geceleyin el yordamiyle o tarafa bu tarafa hareket etmek.
Karure. — Şişe, havruz.
Kasdeylemek. — Öldürmek istemek.
Kaside. — Divan edebiyatında tek kafiyeli ve çoğu birini öğmek için yazılan nazım şekli.
Kâsit olmak. — Değerinden düşmek, alıcısı olmadığı için ucuzlamak.
Kassamlık. — Bir ölüm halinde ölünün mallarını mirascılar arasında şeriat hükümleri içinde bölüştürme memurluğu.
Kat. — Huzur, ön, yan, nezd § derece, defa.
Katar. — Dizi, sıra.
Katetmek. — Kesmek kesip atmak, bitirmek.
Katı. — Sert, pek, haşin § çok.
Katılaşmak. — Sertleşmek, sert davranmak, kötü davranmak, sert konuşmak.
Katı tutmak. — Sert karşılamak, bağışlamamak.
Katil. — Öldürme.
Kâtip. — Yazıcı.
Kat'olmak. — Bozulmak, kesilmek.
Kattâl. — Çok adam öldüren, çok kan döken.
Kavi. — Berk, güçlü, sağlam, pek kuvvetli.
Kavil. — Söz, lâkırdı, rivayet.
Kavs. — Yay.
Kaydını kayırmak. — İlgilenmek, tasasını çekmek.
Kayırmaz. — Beis yoktur, zararı yoktur.
Kayıtmak. — Geri dönmek.
Kayimlik. — Devam, süreklilik, sürüp gitme.
Kâyinat. — Ajun, yaratılmış ne varsa hepsi, âlem.

Kaza. — Beklenmedik bir felâket, musibet, görünmez belâ, § isteyerek olmayan olay.
Kaylûle. — Gündüz uykusu, öğle uykusu.
Kaylûlemek. — Öğle uykusu uyumak.
Kazzaz. — İpekçi, ipek tüccarı.
Kedilmek. — Çentilmek, diş diş olmak, yarık açılmak, gedik olmak.
Kehhal. — Sürmecı, göz hekimi.
Kehriz. — Yer altında açılan kanal, su yolu § lâğım.
Kejlik. — Eğrilik.
Kejrikâp. — Ata eğri binen, yan binen, kötü binen.
Kek. — Arzu, irade, istek.
Kekeç. — Kekeme, çabuk ve kolay konuşamıyan.
Kekince. — İsteğiyle, arzusiyle, dileğiyle; keyfince.
Keksiz. — İradesi hilâfına, istemiyerek, zorla.
Kelâm. — Söz § Tanrı sözü.
Kelâm-ı Mecid. — Tanrı sözü, Kur'an.
Keleci. — Söz, sohbet.
Kemâhi. — Olduğu gibi.
Keleci etmek. — Konuşmak.
Kem. — Az, küçük, önemsiz.
Kemce. — Aciz, küçük, hakir.
Kemâzar. — Kimseyi incitmeyen, azarlamayan, gönül kırmayan.
Kemine. — Âciz, hakîr, gücsüz, çolpa, uyuntu.
Kemter. — Âciz, hakîr, eksikli.
Kemürdek. — Burun kemiği, burun direği.
Ken. — Geniş.
Kendi haddinde. — Kendi başına, kendi sınırında.
Kendüzü. — Kendi, kendisi.
Kendüzünü yavı kılmak. — Kendini kaybetmek, gaflet etmek, ne yaptığını bilmemek.
Kenez. — Muvafık, uygun § kolay.
Kengek eylemek. — Lâtife etmek, şaka yapmak.
Kengek kurmak. — Lâtife etmek; hoş fıkralar anlatmak.
Keramet. — Ermişlerin gösterdikleri olağan üstü haller.
Kerem eylemek. — Lûtfetmek, büyüklük göstermek.

Kerem göstermek. — Eyilik etmek, eyilik göstermek, büyüklük göstermek, cömertlik etmek.
Kerem yolu. — Cömertlik yolu, ululuk yolu.
Kerih. — Pis, çirkin, iğrenç, kokmuş,.
Kerihsinmek. — Nefret duymak. iğrenmek, tiksinmek.
Kerim. — Ulu, cömert, eli açık, mert.
Kerrar. — Döne döne savaşan, yiğit savaşçı.
Kerret. — Kez, defa, kerre.
Kesatlık. — Revaçsızlık, malın rağbetsizlik yüzünden değerden düşüp ucuzlaması.
Kesat olmak. — Revaçtan düşmek, bir nesne alıcısı olmadığı için değerini kaybetmek.
Kethuda. — Daire ve çiflik müdürü § ev sahibi § mevki ve iktidar sahibi adam.
Kethudalık. — Evcimenlik, ev idaresini bilme.
Kethuda-nak?. — Evcimen, ev işleriyle ilgili.
Kethudayâne. — Kethudaca.
Kevden. — Ahmak, aptal, anlayışsız.
Kevilmek. — Zayıflamak.
Kevn. — Varlık, varlıkların bütünü § olma, oluş, meydana gelme, var olma.
Key. — Hakkıyle, eyı, çok, gayet.
Keylûs. — Midede hazmolunmuş olan gıdanın hali, midede ilk sindirim ve bu sindirimin zamanı ve süresi.
Kez. — Defa, kerre, yol.
Kezbanû. — Evcimen kadın, kâhya kadın.
Kığırmak. — Çağırmak, davet etmek.
Kığırtmak. — Çağırtmak.
Kılmak. — Yapmak, etmek, eda etmek.
Kınamak. — Ayıplamak, azarlamak, tenkidetmek, aleyhte bulunmak.
Kıran. — Kenar, taraf.
Kırat. — Bir nevi ağırlık ölçüsü; altın, elmas gibi kıymetli madenlerin tartı birimlerinden.
Kısmet almak. — Bölüşülmek, paylaşılmak.
Kıssa. — Fıkra, hikâye, masal.
Kıtal. — Kavga, kıran, kırgın.

Kıvam. — Tav, çağ.
Kıyas. — Karşılaştırma, ölçme § hüküm çıkarma.
Kıyas ehli. — Tecrübe sahipleri.
Kıyas etmek. — Bk. kıyas eylemek.
Kıyas eylemek. — Hüküm çıkarmak, karşılaştırıp bir hükme varmak.
Kıyas ilmi. — Dinde açıkça bildirilmeyen yerlerde, bir mesele hakkında benzerlerine bakarak hüküm çıkarma bilimi.
Kız. — Pahalı.
Kızılsağu. — Kızılca, kızıla çalar.
Kızmak. — Öfkelenmek, kakımak § çok ısınmak, yakacak derecede hararetlenmek § Hayvanlar azmak, dişi hayvan yalakımak, kösnümek, erkek istemek.
Kibâr. — Büyükler, ilerigelenler.
Kibir. — Büyüklenme, büyüklük satma.
Kibretmek. — Büyüklenmek.
Kiçi. — Küçük.
Kiçilik. — Küçüklük.
Kiçirek. — Küçükçe, daha küçük.
Kifaf. — Yeterce, yeterge, beraberlik, dilenciliğe komayacak kadar yiyeceği olmak.
Kifayet. — Yeterlik, bir işe aklı erme, bir işte yetkisi olma.
Kim. — Ki.
Kimer. — (?)
Kimesne. — Kimse.
Kindar. — Kinci, kin güden.
Kirde. — İnce ekmek, yufka, çörek.
Kirihsinmek. — Bk. Kerihsinmek.
Kisb. — Kazanma, kazanç, sonradan elde etme. çalışarak elde etme.
Kisbî. — Sonradan elde edilen, çalışarak elde edilen.
Kişilenmek. — Büyüklenmek, büyüklük satmak.
Kişiliksiz. — Mürüvvetsiz, nakes, namert.
Kocalmak. — İhtiyarlamak, aşlanmak.
Kocunmak. — Çekinmek, sakınmak, şüphelenmek, vehimlenmek.

Kolan. — Hayvanların karnının altından geçen kayış.
Kolaylı. — Faydalı, uygun, münasip, muvafık.
Kolun. — Bk. Kulun.
Konuk. — Misafir.
Konukluk. — Misafirlik.
Kopmak. — Çıkmak, meydana gelmek, zuhur etmek.
Kor. — Ateş, yanmış kömür, eyice kızarmış kömür, sönmemiş ve küllenmemiş ateş.
Koşmak. — Birleştirmek, yan yana getirmek, yanına vermek.
Kovlamak. — Arkadan çekiştirmek, aleyhinde bulunmak, müzevirlemek.
Koymak. — Bırakmak.
Köyünmek. — Yanmak, sıkılmak, ıstırap çekmek, mahzun olmak.
Kûçek-nazar. — Küçük görüşlü, anlayışsız.
Kûhsar. — Dağ.
Kulac. — Kollar iki yana açıldığı zaman iki orta parmak ucu arasındaki açıklık demek olup bir uzunluk ölçüsüdür.
Kulacı bir meblâğa erm mek. — Eli ermemek, gücü yetmemek, o denlü kudreti olmamak.
Kulluk. — Hizmet, iş.
Kullukçu. — Hizmetçi, hizmetkâr, uşak.
Kulluk etmek. — İş görmek, hizmet etmek, hizmetlenmek.
Kulun. — Tay, bir yaşında at yavrusu. § Eşek yavrusu.
Kumaş. — Mal.
Kunt. — Kuvvetli, sağlam muhkem, mukavemetli § Kavrayışsız, çabuk anlamayan, kör zekâlı.
Kuru yer seferi. — Kara yolculuğu.
Kuşluk. — Güneşin henüz ufuktan kalkıp yenice yayıldığı vakit (Genç kuşluk); bundan sonrasına (Kaba kuşluk); öğleye yakın zamana da (Koca kuşluk) denir.
Kutsuz. — Uğursuz, şom.
Kuvâ. — Kuvvetler. melekeler.
Kuvvet-i failiyye. — Aktif güç, ınsanda tabii olan, dıştan olmayan, kendiliğinden olan güç; ıradi olmayan hareket gücü.

Kuvvet- şehvaniye. — İştiha gücü, yiyeceklere karşı duyulan istek gücü.
Kûz. — Kanb r.
Küfür : dost. — Kâfirliğe bağlı.
Kümrenmek. — Bk. Gümrenmek.
Künt. — Bk. Kunt.
Küstah olmak. — Cüret etmek, yeltenmek.
Küymek. — Sesle mek, çağırmak.

L

Lâbe's. — Sakınca yok.
Lacerem. — Şüphesiz, ister i temez.
Lafz. — Ağızdan çıkan söz, keleci.
Lahza. — An, küçük bir zaman, göz yumup açıncaya kadar olan zaman.
Lâkab. — Bir kimsenin asıl adından başka taşıdığı veya başkaları tarafından kendisine takılan ad.
Lâ'l. — Al renkte bir değerli taş.
Lâ'l-lep. — Kırmızı dudaklı.
Lânet. — Kargış, ilenç.
Lâtif. — Güzel, hoş, yumuşak.
Lâtifeye getirmek. — Alaya almak.
Lâ uhsi senaen aleyke (ve ente kemâ esneyte aleyk). — Bu hadisin anlamı, ben senin medihlerini sana saymam. Sen kendi kendini öğdüğün gibisindir, demektir.
Laya'kil. — Baygın, kendinden geçmiş, kendini bilmeyecek derecede.
Leb. — Dudak.
Lecuc. — İnatçı, bir dediğini bir daha demeyen, bir noktada ayak direyen.
Leffaf. — Geveze, çenesi düşük, lâkırdıcı, lafçı.
Leimlik. — Kötülük, fenalık, şirretlik.
Lems. — Dokunmak, el ile tutmak.
Lengerli. — Ağır başlı, oturaklı, vekarlı.
Leşker. — Asker, ordu.
Letayif. — Lâtifeler. güzel fıkralar, hoş fıkralar § hoşluklar, güzellikler.

Lisan. — Dil.
Lisan-ı kadim. — Eski dil, kullanılmaz olmuş dil.
Lût. — Türlü yiyecek, içecek, yiyecek içeceğin türlüsü.
Lût eylemek. — Aşıkdaşlık etmek.
Lûtuf. — İyilik, yumuşaklık.

M

Maani. — Anlamlar.
Mâdâm. — Devam ettikçe, sürüp gittikçe.
Madde-i gıda. — Yiyecek.
Mademki. — Mademki, öyle ise... den ötürü.
Madensiz. — Bereketsiz, verimsiz, gelir getirmeyen.
Madhake. — Gülecek şey, güldürücü şey, şeytanlık.
Madrabaz. — Ucuz alıp pahalı satan, hilekâr.
Mağbun. — Alışverişte aldanmış olan adam.
Mağbun etmek. — Aldatmak, büyük zarara sokmak.
Mağbunluk. — Alışverişte aldanma.
Mağbun olmak. — Aldanmak, zararlı çıkmak.
Mağdur etmek. — Haksızlığa uğratmak, birinin, hakkını elinden almak.
Mağrur olmak. — Aldanmak, boş gurura kapılmak.
Mahal şinas olmak. — Sıra saygı bilmek; bir şeyin yerini bilmek; bir işi, bir hareketi yerli yerinde yapmak.
Mahass. — Atar damarın yoklandığı yer, nabız.
Mah. — Ay.
Mahbup. — Hoş, sevimli, sevgili, hoşa giden.
Mahfe. — Deveye veya file yükletilen oturacak sepet.
Mahkûm. — Birinin hükmü altında bulunan, uyruk, tâbi.
Mahmur. — Sarhoşluktan baygın § gözleri mest, süzgün.
Mahmurla. — Mahmur iken, daha ayılmadan.
Mahmut. — İyi, güzel, onat.
Mahmut olmak. — İyi olmak, güzel olmak, onat olmak.
Mahz. — Sırf, ancak, yalnız § halis, saf.
Mahzar yazmak. — Çok imzalı bir dilekçe yazmak; çok imzalı bir belge yazmak.
Mahzen. — Mağaza, depo § hazine.

Maişet. — Geçim, yaşama.
Maişet ilmi. — Geçim bilgisi, hayat bilimi, yaşama ilmi.
Makale. — Risale; küçük hacımda, az sayfalı kitap.
Makam. — Yer, durak, mesken § Musikide nağmelerin durağı.
Makbul olmak. — Geçmek, kabul edilmek; itibar görmek.
Makrun. — Kabul edilmiş.
Maksum. — Bölüştürülmüş, Tanrı tarafından paylaştırılmış, kısmet edilmiş.
Maksut. — Kasdedilen; amaç, istenen; gaye.
Maldar. — Zengin, mallı.
Malihulya. — Mel nkoli, bir türlü delilik, karasevda.
Malik. — İğe, sahip, elinde tutan.
Ma'mele göstermek. — Alışverişte ikram etmek, dediğinden aşağı vermek(?)
Mank. — Ahmak, sersem, mankafa.
Mansıp. — Urun, makam, rütbe, memuriyet, yer.
Mansur olmak. — Yenmek, döğüşü kazanmak, üstün gelmek, alt etmek, bozmak.
Maraz. — Hastalık.
Maruf. — Bilinen adlı sanlı; tanınmış.
Masalih. — İşler, maslahatlar.
Masiyet. — Günah, Tanrının buyruğuna karşı gelme.
Maslahat. — İş.
Masnû'. — Sanatlı.
Masum. — Suçsuz, günahsız.
Matbuat. — Tabiatta bulunan nesneler, yaratılışta ne varsa hepsı.
Maşuk. — Sevgili, sevilen.
Maşuka. — Sevilen kadın: sevgili.
Matbuh. — Pişirilmiş ilâç, bir takım otlar ve kökler kaynatılarak yapılmış ilâç.
Matlubü'l-kulûb. — Gönüllerin istediği, herkesce beyenilen.
Mazleme. — Zulüm, cefa, eziyet.
Mazlum. — Haksızlığa uğramış, elinden hakkı alınmış.
Mazul. — İşinden çıkarılmış, işinden ayrılmış.
Mazul olmak. — İşinden çıkarılmak, görevinden ayrılmak.

Meblâğ. — Para § erek, amaç, ulaşılacak yer.
Mecali olmak. — Takatı olmak, gücü yetmek.
Mecaz. — Asıl anlamında olmayan bir ilgi dolayısıyle kullanılan kelime; kelimeyi bu yolda kullanma sanatı.
Mecazi. — Zahiri, görünüşte, gerçek olmayan, gelip geçici § gerçekteki anlamından ayrı anlamda olan.
Mecmu. — Bütün, hep.
Medar. — Dönecek yer, daire tarzında yol, yörünge § Sebep, vesile, dayanak.
Meddahlık. — Halk hikâyeciliği.
Medet. — Yardım.
Medet etmek. — Yardım etmek, desteklemek.
Mefhum. — Anlaşılan, anlaşılmış, anlaşılan mâna, anlam, kavram.
Meftun olmak. — Düşkün olmak, tutulmak, tiryakisi olmak.
Mehil. — Mühlet, vakit verme, nefes aldırma, vâde.
Meh-i tam. — Tolunay. ayın ondördü.
Mekân. — Yer.
Mekkâr. — Ayyar, aldatıcı, hilecı.
Mekr. — Aldatma, hile.
Mekretmek. — Aldatmak, hile etmek.
Melâhi. — Eğlence, oyun eğlence, çalıp oynama.
Melâhat. — Güzellik.
Melâlet. — Keder, üzüntü.
Melâmet etmek. — Ayıplamak, kınamak.
Melâmetlik. — Kınanma, ayıplanma.
Melâmet olmak. — Ayıplanmak, kınanmak.
Melaşe. — (?)
Melike. — Kadın hükümdar.
Mellah. — Gemici.
Melûl. — Üzgün, kederli.
Melûl düşmek. — Sıkılmak, üzülmek.
Melûl olmak. — Canı sıkılmak, kederlenmek, üzülmek; gücenmek.
Memat. — Ölüm.
Menal. — Nail olunan şey, elde edilen nesne, mal, servet.
Men'etmek. — Engel olmak, önlemek, önüne geçmek yaptırmamak.

Menzil. — Derece, rütbe § konak, konulacak yer.
Merdane. — Mertçe, mertlere yaraşır biçimde, erkekçe.
Mergup. — Beğenilen, istenen, rağbette olan.
Mesaha. — Ölçü, ölçme.
Mesalih. — Maslahatlar, işler.
Mesel. — İbret alınacak hikâye, fıkra.
Mesele-i zaif. — Üzerinde kesin bir hükme varılamayan sorun, şüpheli bir konu.
Mesavi. — Kötülükler, fenalıklar.
Mest. — arhoş, baygın, kendinden geçmiş § Azgın, kükremiş.
Mestur. — Örtülü § gizli, namuslu.
Mest re. — İffetli kadın, namuslu, açık saçık olmayan.
Meşayih. — Şeyhler § Yaşlılar, ileri gelenler, bir toplumun büyükleri.
Meşveret. — Danışık, kenkeş.
Metruk. — Bırakılmış, terkedilmiş mevki.
Mevkuf komak. — El atmak, tutmak, el komak.
Mevsuf olmak. — Vasıflanmak, nitelenmek, özellik kazanmak.
Meygûn. — Şarap rengi, şarabî, al, kırmızı.
Meyille vermek. — Taraf tutmak, bir tarafı tutarak tanıklık etmek.
Mezat. — Bir nesnenin artırma ile satıldığı yer.
Mihr. — Güneş.
Miktar. — Derece, değer
Mikdar ile. — Oranla.
Milk. — Memleket, ülke.
Minnettar olmak. — Minnet duymak, teşekkür etmek, bir iyilikten ötürü kendini borçlu saymak.
Mir. — Bey.
Miras - haye. — Mirasçı, miras yiyen.
Miskal. — Bir buçuk dirhemlik bir tartı.
Miskin. — Zavallı.
Miyane. — Orta.
Mizah. — Lâtife, şaka, eğlenme, takılma.
Mizah etmek. — Eğlenmek, şakalaşmak, takılmak, şaka etmek. lâtife etmek.
Muabbir. — Düş yorucu, rüya tâbir eden.

Mualecat kanunu. — Tedavi yolu, hasta bakım usulü.
Mualece. — Tedavi, ilâçlama.
Maliç. — Tedavi eden, ilâç veren, doktor.
Muaşeret. — Arkadaşlık, beraber bulunma.
Muazzez. — Değerli, kıymetli § ulu, yüce.
Mubalâga. — Aşırı, ileri varma, büyültme, hadden aşırma, aşırıp taşırma.
Mubassırlık. — Basiret sahibi olma, işin içini görme, uyanıklık, gafil olmamak.
Mugaylan ağacı. — Deve dikeni.
Muhal. — Güç, imkânsız, olmaz.
Muhalefet kılmak. — Aykırı gitmek, karş durmak.
Muhalif. — Başka § aykırı.
Muhanneslik. — Hunsa gibi korkaklık, alçaklık, kenizlik.
Muhasebe etmek. — Hesaplaşmak.
Muhasip. — Hesabını bilen, işini bilen.
Muhatara. — Tehlike, korku, § Tehlikeli, korkulu.
Muhayyer. — Dileğe bağlı, beğenildiği takdirde kaldırılan mal.
Muhayyer alıp satmak. — Malı alıp satmakta serbest olmak; alıp almamak, satıp satmamak alanın veya satanın arzusuna bırakılmak.
Muhip. — Seven, dost.
Muhkem. — Sağlam, kuvvetli, berk.
Muhtasar. — Kısa.
Muhtasar etmek. — Ozetlemek.
Muhtasar hikâye. — Kısa hikâye, fıkra.
Muhtelif. — Türlü, başka başka.
Muhtşem. — Ulu, gösterişli, haşmetli.
Mukaddem. — Önce gelen, önceden geçen.
Mukadder. — Ezelde yazılmış, Tanrı tarafından kişinin alnına yazılmış.
Mukarrep. — İnak, yakın, yaklaşmış, musahip, büyüklerin yakını.
Mukarrep Ferişte. — Allaha en yakın olan melek, dört büyük melekten her biri.
Mukavvim. — Takvim yapan.

Mukavvimlik. — Takvimcilik, takvim yapma mesleği.
Mukayyet olmak. — İlgilenmek § önem vermek.
Mukim. — Oturan, yerli.
Munafık. — İçi kötü, iki yüzlü.
Munakkat. — Noktalı, benek benek.
Munazara. — Mübahasa, münakaşa, bir konu üzerinde karşı karşıya söyleşme.
Munis. — Alışık, sarlak, sokulgan, uysal. § Arkadaş, ahbap.
Murabba. — Dörtgen § işlenmiş.
Munsıf olmak. — Doğruyu kabul etmek, hakkı ve doğruyu tanımak.
Musahip. — Arkadaş, dost.
Musahip olmak. — Arkadaş olmak, düşüp kalkmak.
Musallat olmak. — Çullanmak, saldırmak.
Musannif. — Müellif, kitap yazan.
Musibet. — Belâ, dert.
Muştulamak. — Müjdelemek, sevindirici haber vermek, sevinç haberi vermek.
Muşulducuk. — Mışıldama, mışıl mışıl etme.
Mutabık. — Uygun.
Mutavvel. — Uzun.
Muteber. — Sayılır, itibarlı, geçer.
Mutemet. — Güvenilir, inanılır kimse.
Muti. — İtaatli, boyun eğen, buyruk, dinleyen, söz tutan.
Muti etmek. — İtaata almak, buyruğuna almak, sözünü dinletmek.
Mutrip. — Çalgıcı, sazende.
Mutriplik. — Çalgıcılık, sazendelik.
Muttali. — Haberdar, haberli, bilen, vakıf.
Muttali olmak. — Bilgi edinmek, öğrenmek, haber almak.
Muvafakat eylemek. — Uymak.
Muvafık. — Uygun, yerinde; aynı düşüncede.
Muvafık olmak. — Uymak.
Muzaffer. — Yeğin, yenmiş, üstün gelmiş, savaşı kazanmış.
Mübarek. — Kutlu, uğurlu.
Mübaşir. — Mahkemelerde tarafları ve tanıkları sıraları geldikçe çağıran memur.

Mübaşir olmak. — Başlamak, girişmek.
Müessir dü me . — Tesirli olmak, etkilemek.
Mücavir. — Komşu.
Mücavir olmak. — Komşu olmak § Mukaddes bir makama yakın oturmak § Mukaddes bir yerde ibadet için kapanmak.
Mücerret. — Çıplak, sade, tek § Salt, sırf, yalnız.
Müçtehit. — Din ulusu § Kur'andan ve hadîsten mâna çıkararak yol gösteren din âlimi § Din bilgini.
Müdahale etmek. — Söze karışmak.
Müdam. — Daima, her zaman, sür git.
Müdarâ. — İdare ile kullanma, yüze gülme.
Müdare. — Bk. Müdara.
Müdbir. — Talihe arka çevirmiş olan, bahtı dönmüş olan, talihsiz, kötü talihli, yıldızı kararmış.
Müdebbir. — Tedbirli, ihtiyatlı, sonunu düşünen, çare görücü, çare bulucu.
Müekkel. — Bekçi, nöbetçi.
Müessir. — İşleyip geçen, batar, hazin, tesir eden, tesirli, dokunaklı, koyak.
Müfid olmak. — Yaramak, faydalı olmak.
Müflih. — Felâh bulan, istediğine erişen, dilediğine ulaşan, korktuğundan kurtulan, rahat ve nimette olan.
Müflis. — İflâs etmiş, parasız, varlıktan yokluğa düşmüş olan § yoksul.
Müfsit. — Fesatçı, bozguncu, sıhhati bozan.
Müft. — Bedava, parasız.
Müfti. — Fetva veren, şeriat işlerinde karar veren din adamı.
Müheyya. — Hazır, anuk.
Mühlik. — Öldürücü, ölümcül.
Mühmel. — Bırakılmış, ihmal edilmiş, söylenmeden geçirilmiş, usan.
Mühmel ender mühmel. — Mühmelin mühmeli. Bk. Mühmel.
Mühmelilik. — Tedbirsizlik, düşüncesizlik.
Mükâbere. — Büyüklenmek, kibirlenmek, büyüklük taslamak, büyüklük satmak.
Mükâfat. — Karşılık, ödül.

Mükâfat etmek. — Karşılık vermek.
Mükâri. — Hayvan sürücüsü, hayvan kiralıyan, kira ile hayvan veren.
Mükerrem görmek. — Üstün tutmak, ululamak.
Müktef olmak. — Yetinmek.
Mülâka bulmak. — Buluşmak, görüşmek.
Mülazim. — Bir işe girmek üzere namzet § Bir yere şaşmadan devam eden, bi yere candan bağlı olarak devam eden.
Mülazim olmak. — Sürekli olarak bir yere devam etmek, bir yerden ayrılmamak.
Mülâzim tutmak. — Birlikte bulundurmak, yanından ayırmamak.
Mülhit. — Eğri adam, haktan sapmış olan, inanmaz, sapık, kıyamete ve mahşere inanmıyan kimse.
Mülk. — Mal, taşınamıyan mal. § Memleket, arazi, el.
Mümin. — Allaha, onun birliğine ve Peygamberine inanan, müslüman.
Mümsik. — Tutumlu.
Münadi. — Tellâl, çavcı, kığırıkçı.
Münadi kılmak. — Tellâl çağırtmak, halka duyurmak
Müneccim. — Yıldızcı, yıldızlara bakarak ahkâm çıkaran, astrolog.
Münevver kılmak. — Aydınlatmak.
Münezzeh. — Hatadan uzak olan, yanılmaz § arı, çirkinliklerden uzak ve ırak olan.
Münfail. — Sükûnda olan, hareketsiz.
Münferit. — Tek.
Münharif. — Eğri.
Mün'im. — Bolluk içinde, varlıklı.
Münkati kılmak. — Kesmek, körletmek.
Münkati olmak. — Durmak, kesilmek.
Münkirlik. — Doğru söylememe, yalancılık § Allahı tanımama.
Münkir olmak. — Tanımamak, kabul etmemek, dinsiz olmak.
Münteha. — Son derece, gayet gayette, gayetle.
Münteşir olmak. — Duyulmak, yayılmak.
Mürde. — Ölü, ölmüş, canı çıkmış § Sölpük.
Mürebbi. — İdareci, terbiyeci, cezacı, akıl veren, öğütçü.

Mürekkep. — Bileşik.
Mürettep olmak. — Sıraya konmuş olmak, tertipli olmak, sıralanmış olmak.
Mürit. — Derviş, bir tarikata girmiş olan § öğrenci § taraftar.
Mürsel. — Gönderilmiş, Allah tarafından gönderilmiş (Peygamber).
Mürşit. — Doğru yolu gösteren, yol gösterici.
Mürüvvet. — Mertlik, adamlık, insanlık, kişilik.
Mürüvvetsiz. — Cimri § nankör.
Müsahhar kılmak. — Eline geçirmek, buyruğu altına almak.
Müsamahat etmek. — Göz yummak, hoş görmek.
Müsellem. — Verilmiş, teslim edilmiş.
Müselles. — Kaynatılarak üçte ikisi gidip üçte biri kalmış olan şarap. § üçken.
Müselsel. — Sıralama, zincirleme.
Müsrif. — Hesapsız harcayan, yersiz çok para harcayan.
Müstağni. — Görümlü olmayan, onsuz olabilen.
Müstağni bolmak. — Müstağnı olmak.
Müstahık. — Hak kazanmış, lâyık olan.
Müstahıkk-ı hamd. — Hamde hak kazanmış, hamdi, öğülmeyi haketmiş.
Müstamel. — Kullanılmış, kullanılan.
Müstear. — Bk. mecaz.
Müstear söylemek. — Mecaz kullanmak, mecaz yapmak.
Müstevcip olmak. — Gerektirmek, sebep olmak, mucip olmak.
Müşabih. — Benzer.
Müşfik. — Şefkatli, esirgeyici, yardımcı.
Müşk. — Mis, misk.
Müşkül. — Güç, zor.
Müşkül - güşalık. — Güçlükleri çözme, zorlukları açma.
Müşteri. — Alıcı.
Mütabaat. — Uyma, ardından gitme, tâbi olma.
Mütabi'. — Uyan, ardından giden, tabi.
Mütefekkir. — Düşünen.
Mütefekkir olmak. — Düşünmek, aklında tutmak.

Mütegayyir etmek. — Bozmak, değiştirmek.
Müyegayyir - hal olmak. — Hali değişmek, başka bir hal almak.
Mütegayyir olmak. — Bozulmak, üzülmek,
Mütekebbir. — Büyüklenen, gururlu, kendini beyenmiş.
Mütekellim. — Söz bilir, iyi konuşan § kelâm bilgini.
Mütercim. — Çeviren, çevirici.
Müteşerri. — Şeriata uyan, şeriattan ayrılmayan.
Mütevekkil. — Tanrısına dayanan, yaradana sığınan.
Mütezat. — Tezat sanatı, iki zıt nesnenin karşılaştırılması.
Müttaki. — Günahtan sakınan, arı dirlikli, suçtan kaçınan.
Müveccen. — Muteber, makbul, şanlı, yerinde.
Müvecceh olmak. — Uygun, yerinde olmak.
Müvekkel. — Vekil edilmiş, yerine vekil gönderilmiş olan, birinin vekil ettiği kimse.
Müzekkir. — Camilerde halka dinî öğütler veren, vaız ve nasihat eden § Kuran-ı Kerimi bütün kitaplardan üstün tutan.
Müzevvere. — Doktorların hastalara verdikleri ilâçlı çorba. § Boyanarak doğru yerine geçirilmiş söz § Uydurulmuş söz.

N.

Nabız. — Atardamar, damar atması.
Naçar. — Çaresiz, ister istemez.
Nâdan. — Bilgisiz, kaba, saygısız.
Nadas etmek. — Tarlayı sürüp temizlemek, otları kurutmak.
Nadir. — Az bulunur, seyrek § duyulmadık.
Naehil. — Erbap olmıyan, beceriksiz, ehliyetsiz.
Nafaka. — Boğaz masrafı, harç, ev harcı, geçim akçası.
Nafiz. — İşleyip geçen, sözü geçen, özü geçer.
Nagâh. — Ansızın, birden.
Nagehani. — Ansızın birden.
Nahak. — İnsafa aykırı, doğruluğa uymıyan, haksız.
Nahalef. — Hayırsız, babasının yerini tutmayan.
Nahif. — Arık, zayıf, çelimsiz.

Nahoş. — Çirkin, tatsız.
Nahs. — Uğursuzluk § uğursuz.
Naim. — Hoş dirlik, refah, rahat, mal ve hal düzgünlüğü.
Nakd. — Peşin para.
Nakes. — Alçak, cimri, pinti, kişiliksiz.
Nakkaş. — Nakış çizen, nakış uran; ziynet ve tasvir yapan, ressam.
Nakletmek. — Bir yerden başka bir yere gitmek.
Nakş. — Rengârenk ziynet işleme § tasvir § minyatür. resim.
Name. — Mektup.
Nameşru. — Haksız, doğru olmıyan.
Nân. — Ekmek.
Nar. — Ateş.
Na'ra urmak. — Haykırmak, höykürmek.
Nareside. — Kemale ermemiş, olgunlaşmamış, yetişmemiş.
Narh. — Fiyat, konmuş kıymet, nark.
Nâsıh. — Öğüt verici, öğütleyen.
Nasip. — Pay. kısmet, ölüş.
Nasipas. — Şükretmiyen, teşekkür bilmiyen, hamdetmeyen, nankör.
Nasip vermek. — Pay vermek.
Nasuh. — Tevbe ile kendine öğüt veren; işlediği günahı bir daha işlememeye kararlı olan kimse.
Nayip. — Birinin yerini tutan, vekil.
Nazar. — Görüş, bakış § fikir, re'y, düşünce.
Neceme. — Bk. niceme.
Necis. — Murdar şey, pis, pislik.
Nedenli. — Ne kadar.
Nedim. — Arkadaş, dost, musahip, inak.
Nedimlik. — Musahiplik, arkadaşlık, inaklık.
Nedimlik aleti. — Bir hükümdara nedim olacak kimsede bulunması gereken edebiyat ve müzik kültürü.
Nef'-i dünya. — Dünya menfaati, dünyada edilen kâr.
Nefîr. — Savaşta çalınan tunç boru.
Nefs-i nâtıka. — Konuşma gücü.
Nerd. — Tavla.

Nerdbaz. — Tavlacı, tavla oynıyan.
Nerm. — Yumuşak, ince.
Ne resme. — Ne yolda, ne tarzda.
Neûzu billâh. — Allah korusun.
Nevâht. — İltifat, taltif. güler yüz göstermek, tatlı davranmak.
Nevale. — Yiyecek.
Nev'arus. — Taze, delikanlı, yiğit.
Nevruz. — Baharın ilk günü.
Nısfüddünya. — Dünyanın yarısı, o denlü değerli.
Nışan. — Alâmet, damga, mühür, tuğra.
Nışan urmak. — Mühürlemek, imzalamak.
Niceme. — Ne kadar, her ne kadar.
Nihad. — Yaratılış, kuruluş, tabiat.
Nihan. — Gizli, saklı.
Nihayet. — Son derece.
Nîkbaht. — Eyi bahtlı, eyi talihli, kaderli.
Nîknam. — Güzel şöhretli, eyi namlı. eyi adlı, adı eyiye çıkmış.
Nîknamlık. — Eyi adlılık, şöhret güzelliği, eyi tanınma.
Nîme. — Yarı, yarım.
Nîme - mest. — Yarı sarhoş, çakırkeyf.
Nimet. — İyilik, ihsan.
Nisbet. — İlgi, bağlılık, yakınlık, mensup olma.
Nisbettar. — Soy, gayreti güden, bağlı olduğu dini veya ülkeyi savunan.
Nisyan. — Unutma.
Nîş. — İğne, diken § ağu, zehir.
Nişan. — Alâmet, damga.
Nite. — Nasıl.
Nitelik. — Hal, keyfiyet, nasıllık.
Nizam. — Düzen.
Nizam-ı âlem. — Dünyanın düzeni, toplumun barış ve güven içinde bulunması.
Nizam tutmak. — Düzene girmek; düzene komak.
Noksan. — Eksik; eksiklik.
Nöker. — Uşak, kul, hizmetçi § adam, yardımcı, asker.
Nukul. — Meze, çerez.

Nukulcü olmak. — Çok meze yemek, mezeye düşmek.
Nur-i saadet. — Kişiye dünya ve âhirette kutluluğu gösteren ışık.
Nurü'd-devleti ve'd-din. — Devletin ve dinin ışığı.
Nusha. — Kitap.
Nutfe. — Meni.
Nutuk. — Konuşma, söz söyleme.
Nübüvvet. — Peygamberlik, yalavaçlık.
Nücum ilmi. — Yıldızların durumlarından ve hareketinden dünyada olup bitenleri öğrenmek bilimi.
Nükte. — Bir sözde söylenenden artık bulunan anlam; bir sözde bulunan güzel ve ince anlam, incelik; hoşa gidecek biçimde parlak ve göz kamaştırıcı sözler söylemek hüneri.

O.

Oba. — Boy, göçebe bir çadır halkı, § ev, yurt, köy, oturacak yer § küçük çadır, ev biçimi birkaç direkli, uzun bölüntülü ve bölüklü çadır.
Od. — Ateş.
Oğlan. — Çocuk, genç çocuk.
Ohşa. — Akran, emsal, bendeş.
Okka. — Eskiden kullanılan dört yüz dirhemlik bir tartı.
Okumak. — Davet etmek, çağırmak; şarkı söylemek.
Okunmak. — Çağrılmak, davet edilmek.
Okuşmak. — Edinmek, tutunmak.
Olası. — Olacak, olacak olan.
Onat. — Makbul, beğenilir.
Onatlamak. — İyice eli yatmak, ustası olmak, tam becerecek hale gelmek.
Onatlık. — Güzellik, makbul olma, rahatlık, kolaylık.
Onulmak. — İyileşmek, şifa bulmak.
Oran. — Nispet, ölçü.
Ot. — İlâç.
Oturağ olmak. — Yerleşmek.
Oturak. — Bezm, içkili toplantı, eğlenti.

Oturup durmak. — Oturup kalkmak.
Oynaş. — Maşuka, sevgili, dost, fahişe, metres.

Ö.

Öğet. — Güzel, beğenilen, makbul, uygun, beğenildiğine değer.
Öğetlemek. — Uğraşmak, el yatmak, eyice öğrenmek, üzerinde işlemek(?)
Öğüm. — Methiye, öğme şiiri, kaside.
Öğün. — Defa, oturanın önüne bir defada konulan pay, bir defalık yemek § yemek vakti.
Öğürdü. — Önce, ilkin, evvelâ.
Öğütlemek. — Öğüt vermek, nasihat etmek.
Öğütlenmek. — Ders almak, uslanmak.
Ök. — Akıl, idrak, zekâ, hafıza.
Öklenmek. — Akıllanmak, aklını başına almak, aklını kullanmak.
Öklü. — Akıllı, anlayışlı, zeki.
Öküne gelmek. — Aklına gelmek, hatırlamak.
Ömrâ. — Ömrünce, yaşadıkça, ölünceye kadar, ömür ömüre.
Önce. — Evvelce, ilkin, başlangıçta, ilk defa.
Öndin. — Önce.
Önegü. — İnatçı, inat, ters, aksi.
Önegüleşmek. — İnadetmek, inada binmek, terslik etmek, direnmek.
Önegülük. — İnatçılık, terslik, direnme.
Örselemek. — Dermansız bırakmak, eskitmek, yıprandırmak, yıpratmak, zedelemek.
Ötürü. — Dolayı, sebebiyle, için, o yüzden, ondan dolayı.
Öygünmek. — Taklit etmek, aynını yapmak, uymak, birine benzemeye çalışmak, imtisal etmek § içine dert etmek, müteessir olmak.
Öyken. — Hiddet, öfke § Ciğer, akciğer.
Öyün. — Bk. Öğün.
Özdek. — Ağaç gövdesi, tomruk, kütük, gövde.
Özü. — Kendisi, aslı.

Özü köynümek. — Acımak, içi yanmak.
Özürname. — Özür mektubu, bir suçun bağışlanmasını dileyen mektup.

P.

Pabent. — Köstek, bukağı, ayak bağı.
Pâk. — Arı, temiz § namuslu, şerefli.
Pâkdamen. — Temiz, namuslu, arı, iyi ahlâklı, iffetli.
Pâkdamenlik. — Temizlik, arılık, namusl luk, iffet.
Pakdinlik. — Arı dinli olma.
Pâknazarlı. — Temiz görüşlü, iy görüşlü, temiz bakışlı.
Pak üpürmek. — A ıp gitmek, hiç birini bırakmamak.
Pare. — Parça, dilim.
Parsâ. — Dindar, günah ışlemiyen, aptestind: namazında kişi.
Parsâlık. — Dindarlık, aptestinde namazında olma.
Pârsî. — Farsça, farisi.
Paydar olmak. — Dayanmak, baki kalmak, sürüp gitmek sabit kalmak.
Pehlevi - hân. — Pehlevi dilini bilen.
Peimürde. — Yırtık pırtık, solmu , eskimiş, zedelenmiş, buruşuk, sölpük.
Penah. — Sığınak.
Pend. — Öğüt, nasihat.
Perdesi yırtılmak. — Küçük düşmek, ayıbı meydana çıkmak, lekelenmek.
Perdesini yırtmak. — Ayıbını meydana çıkarmak, lekelemek, kötülüklerini ortaya dökmek, ipliğini pazara çıkarmak.
Perhizkâr. — Dünyadan elini çeken, günah işlemiyen, günahtan sakınan.
Perran atmak. — Bol bol vermek.
Perveriş. — Terbiye, bakım, büyütme.
Pes. — İmdi, sonra, şu halde, öyle ise.
Pesendide. — Beyenilmiş, makbul.
Pinhan. — Gizli.
Pir. — Koca, ihtiyar, yaşlı.

Pirane. — Yaşlılar gibi, ihtiyarlara yakışacak biçimde.
Piraye. — Süs, ziynet, yakışık.
Pir-tab'. — İhtiyar huylu, kocamış kişi tabiatlı.
Pişbin. — İleriyi gören, önünü gören.
Pişe. — İş, sanat, zenaat.
Pişe edinmek. — İş işlemek, sanat edinmek, kendine meslek edinmek.
Pişekâr. — İşçi, sanat sahibi, zenaat işliyen.
Pişe tutmak. — Meslek edinmek, iş tutmak, zenaata girmek.
Pişrev kılmak. — Öne almak, sözbaşı yapmak, asıl konuya girmeden önce bir giriş yapmak.
Piyade kalmak. — Yaya kalmak, bir nesne elde edememek, cahil kalmak.
Piyale. — Kadeh, ayak, sağrak.
Puhte olmak. — Ermek, pişmek, olgunlaşmak.
Pul. — Para, bakır para, mangır, paranın en küçük parçası.
Pusu. — Bir düşmana ansızın bir baskın yapmak için bir ormanda veya yolda gizlenme; böyle gizlenmiş olan bölüklerden meydana gelen askerî tertip.

R.

Rahdân olmak. — Yol bilmek, yol iz bilmek.
Rahm. — Döl yatağı.
Raiyyet. — Halk, tebaa.
Ranâlık. — Ter ü taze olma, dinçlik.
Rast. — Doğru, düzgün.
Rastgelmek. — Doğru olmak.
Ravi. — Hadîs rivayet eden § şairlerin şiirini ezberleyip okuyan adam, başka şairlerin şiirini nakleden kimse.
Raygân. — Bedava, parasız, caba, cabadan.
Raz. — Sır, gizli şey.
Razdar. — Sır saklıyan, sır tutan, sırdaş.
Reca. — Umu, umut.
Reftar. — Yürüyüş, gidiş, tavır.
Reis. — Başta gelen, baş § zengin.

Remz. — İm, um, işaret, ima, üstü kapalı söz, bir şeyi temsil etmek için kullanılan bir yazılı harf, şekil veya alâmete denir ki temsil ettiği nesnenin yerini tutar.
Rencide. — Gücenmiş, kırılmış, üzgün.
Renç. — Ağrı, sızı, hastalık, eziyet, zahmet.
Rençber. — Çiftçi, çiftlik işçisi.
Resim. — Tarz, âdet, yol, nizam, teşrifat, suret, şekil.
Resim komak. — Yol yordam çizmek, usul koymak, töre koymak.
Resme. — Bk. Resim.
Resmince. — Adetine göre.
Resmiyet. — Yol yordam, tutum; icap.
Resul. — Elçi.
Resulüllah. — Tanrı elçisi, peygamber.
Reva. — Yakışır, yerinde, uygun.
Reva görmek. — Lâyık görmek, yerinde görmek, yerinde bulmak, uygun bulmak.
Revan. — Gidici, akıcı, düzgün, selis § ruh, can.
Revane olmak. — Bk. revan olmak.
Revan etmek. — Geçirmek, yürütmek.
Revan hasıl olmak. — Bol bol ele girmek.
Revan olmak. — Yola çıkmak, gitmek, yürümek, akmak.
Revan söylemek. — Akıcı konuşmak, duraklamadan söylemek, selis söylemek.
Revan tutmak. — Yürütmek.
Reva olmak. — Yaraşmak, yerinde olmak, uygun bulmak.
Revayiclik. — Revaç zamanı, bir malın sürümünün artması zamanı.
Revayiş. — Revaç, sürüm.
Revayişlikte. — Revaçta, rağbette, sürümü varken, geçer zamanında.
Revnak. — Parlaklık.
Revnak tutmak. — Parlamak, gelişmek, güzelleşmek.
Rîşhand. — Alay, eğlenme, bıyık altından gülme.
Rişhande almak. — Alaya almak, bıyık altından gülmek, eğlenmek.
Riya. — İki yüzlülük,

Ruk'a. — Kâğıt parçası, tezkere.
Ruk'a yazmak. — kâğıt yazmak, pusula yazmak, kürsi üzerinde vazetmekte olan kimsenin önüne kâğıt yazıp komak, yazılı soru sormak.
Rumuz. — (Remz'in çoğulu, bk. remz).
Rusiyah etmek. — Yüzünü kara çıkarmak, lekelemek, karalamak.
Rûstâ. — Köy, köylük yer.
Ruşen. — Açık, aydın, anlaşılır.
Ruşen olmak. — Aydınlanmak, açık olmak.
Ruşen-rey. — Açık fikirli, açık düşünceli.
Rûzgâr. — Devir, zaman.
Rûzi. — Kısmet, nasip, rızk, günlük yiyecek.
Rüsvaylık. — Kepazelik, rezalet, ilegüne karşı küçük düşme.
Rüzgârına komak. — Zamana bırakmak, kendi haline bırakmak.
Rükû'. — Namazda, iki ellerini dizine koyarak sırt dümdüz ve yere müvazi olarak eğilme demek olup namazın ana şart ve temellerinden biridir.
Rüsvay. — Arsız, rezil, kepaze, maskara.

S.

Saatsiz olmak. — Zamandan haberi olmamak.
Sabahlu. — Güzel, revnaklı, ter ü taze, parlak, gökçek.
Sâbir. — Dayanıklı, sabırlı, katlanan, tehammüllü.
Sabir olmak. — Sabretmek, katlanmak.
Sabit - kadem olmak. — Ayak diremek, tutunmak, vazgeçmemek.
Sabretmek. — Dayanmak, katlanmak.
Sabuh. — Sabah vakti içilen şarap.
Sabûr. — Sebatlı, çok sabreden, dayanıklı, katlanıcı.
Saburluk. — Sabırlı olma, katlanma, dayanma.
Sa'd. — İyi bahtlılık, kut, uğur § kutlu, uğurlu.
Sadaka. — Allah için yoksullara verilen nesne.
Sadık olmak. — Doğru olmak § tam olmak, yerinde olmak.

Sadıku'l-va'd. — Sözünde doğru olan, sözünü yerine getiren.
Sadır olmak. — Çıkmak.
Safi. — Arı, temiz, duru § içten, gönülden.
Safraşikenî. — Safra bastırmalık.
Sağılmak. — Eyi olmak, eyileşmek, şifa bulmak.
Sağış. — Hesap, sayı, adet.
Sağrak. — Kadeh, piyale.
Sağrı. — Hayvanın bel ile kuyruk arasındaki dolgun yeri.
Sahavet göstermek. — Cömertlik etmek, el açıklığı etmek, cömertlik göstermek.
Sahî. — Eli açık, cömert.
Sahip-fikir. — Düşünce sahibi.
Sahib-tabiat. — Cinsî sapık, oğlancı, gulâmperest.
Sahip-tedbir. — İhtiyatlı, sonunu önceden düşünen.
Sahip-temyiz. — İyi ile kötüyü ve doğru ile eğriyi ayırdedebilen kimse.
Saht. — Sert, katı, berk, haşin.
Saît. — Mübarek, kutlu, uğurlu.
Sak. — Uyanık, tetik.
Saki. — İçki sunan, toplantılarda içki dağıtan.
Sakil. — Ağır, kaba.
Sakil düşmek. — Ağır düşmek, kaba düşmek.
Sakil olmak. — Ağır olmak, kaba olmak.
Saklık. — Uyanıklık, tetikte olma.
Salâh. — İyilik, dürüstlük, doğruluk, sağlamlık.
Salâh gelmek. — İyileşmek, düzelmek.
Salâh-ı dünyevi. — Dünya işinin düzgün gitmesi, dünyanın iyiliği, düzeni.
Salâh-ı uhrevi. — Ahıret işinin iyi olması, ahıretin iyiliği.
Salavat. — Salâtlar, Allahın güzel övgüleri; Allahümme salli ve sellim alâ seyyidina Muhammed (Allahım, Efendimiz Muhammedin üzerine salât ve selam olsun) duaları.
Salavat-ı tayyıbat. — Güzel güzel salât-ü selâmlar; Peygamberimiz için güzel hayır dualar.
Salhurda. — İhtiyar, yaşlı.
Salih. — İyi halli, doğru, dürüst, dindar.

Sâmit. — Sessiz, dilsiz.
Sanem. — Güzel, tapılacak denlü güzel.
Sâni'. — Tanrı, yaradan.
Sanmak. — Zannetmek, hesabetmek, saymak, tutmak, farzetmek.
Sanu. — Hayal, zan, şüphe, zehap.
Sapkun etmek. — Gece baskını yapmak, geceleyin baskın yapmak.
Saru. — Altın § Pirinç.
Satrançbaz. — Satrançcı, satranç oynıyan.
Satu. — Satma, satış, satım, satı.
Satu avazesi. — Mezat sesi, haraç-mezat diye bağırma, satış sesi.
Savap. — Doğru.
Savt. — Şarkı ses § nağme.
Savte girmek. — Şarkı okumağa başlamak.
Sâyetmek. — Çalışmak, çabalamak, uğraşmak, didinmek.
Sayru. — Hasta.
Sazendelik. — Saz çalma, çalgıcılık.
Sebük. — Hafif, çevik, yeyni, çâlâk.
Sebükruh. — Şen, neşeli, güler yüzlü, şakacı.
Sebükruh olmak. — Şakacı olmak, güler yüzlü olmak, şen olmak, şakrak olmak.
Seccade. — Üzerinde namaz kılınan küçük halı, hasır ve benzeri nesne.
Seğek. — Testi, çamdan oyulmuş iki kulplu su kabı.
Seğirtmek. — Koşmak, koşturmak.
Sehil. — Biraz, azacık § kolay, düz.
Sehilce. — Azacık, ufacık.
Sehil tutmamak. — Hafifsememek, mühimsemezlik etmemek, kolay görmemek.
Sehiv. — Hata, yanlış, yanılma.
Sekban. — Köpekçi, köpeklere bakan.
Sekbanlık. — Köpek bakıcılığı.
Sekdüm. — Köpek kuyruklu, it kuyruklu.
Selâmet. — Esenlik, sağlık.
Selâtin. — Sultanlar.

Sement. — Kula renginde at, kula at.
Semere. — Netice, verim, meyva.
Sema. — Musiki ve musiki dinliyerek oynama, dönme; aşka ve cezbeye yol açmak için musikiye uyarak oynayıp dönme (Bk. not 685, 686, 687).
Sema' urmak. — Musikiye uyarak oynayıp dönmek, aşka ve cezbeye gelmek için musikiye uyarak dönmek. (Bk. not. 687)
Semi'. — Her nesneyi duyan, işiten (Allahın sıfatlarından).
Semirtmek. — Semizletmek, beslemek.
Senek. — Kadeh, bardak, testi, çam ağacından yapılan su testisi.
Seraperde. — Büyük çadır, otağ.
Serbar. — Yük tamam olduktan sonra üzerine konan yük, ilâve yük, başta götürülen yük, serber, zelber.
Serbar komak. — Cabadan armağan vermek, hakkından artuğunu vermek.
Sercümle. — Hele, bilhassa, her şeyden önce.
Sergerdan. — Sersem, başı dönmüş.
Sergüzeşt. — Macera, baştan geçen, erüven.
Serhenk. — Alay çavuşu, yasavul, alay başı.
Serhoşla. — Sahoş iken.
Serkeş. — Asi, baş kaldıran, itaatsiz.
Serseri. — Başıboş.
Ser-suhan. — Başlık, söz başı.
Sertaser. — Baştan başa.
Servakt. — Vaktin büyüğü, zamanın ulusu.
Serv-î bâlâ. — Yüksek servi, uzun boylu güzel.
Serzeniş. — Başa kakma, sitem, minnet, başa vurma.
Sesû. — Üçgen, müselles, üç yan.
Setirpuş. — Örten, gizliyen, saklıyan.
Sevap. — Tanrı beğeneği, karşılık, ibadet karşılığı, Tanrının kullarına iyilik karşılığı verdiği mükâfat.
Sevda. — Delilik, melankoli.
Seza. — Lâyık, yaraşır, yerinde.
Seyis. — At bakıcı, at uşağı.
Sıdk. — Doğruluk, doğru sözlü olma.

Sıfata girmek. — Bir sıfatı olmak, bir niteliği bulunmak.
Sıgâr. — Küçükler.
Sığır. — Sığır sürüsü.
Sımak. — Kırmak § yenmek, bozmak § yemininden dönmek, yemini bozmak.
Sınaatsız. — Sanattan yoksun, içinde edebi sanat bulunmayan, yavan.
Sınamak. — Tecrübe etmek, denemek, ımtihan etmek.
Sınanmış. — Denenmiş, tecrübeden geçmiş. imtihandan geçmiş.
Sıngın. — Bozguna uğramış, yenilmiş, perişan, üzgün.
Sınıklı. — Üzgün, kırık.
Sınmak. — Kırılmak, bozulmak, yenilmek.
Sırsıl. — İnatçı, arsız.
Sır suhan. — Jurnal, gizli rapor.
Sıyam. — Oruç, oruç tutmak.
Sıydurmak. — Bozdurmak.
Sikke. — Para; altın gümüş, bakır gibi nesnelerden kesilmiş madeni para.
Silâhşor. — İyi silâh kullanan, atıcı.
Sili yemek. — Sille yemek.
Sim. — Akça, gümüş para.
Simsar. — Alıcı ile satıcı arasında aracı olan kimse § bir malın değerinden anlayan kimse.
Sîm ü zer. — Gümüş ve altın, altın ve akça.
Sin. — Çukur, mezar, kabir.
Sinmek. — Hazm olmak, yemek midede kana karışacak hale gelmek.
Sipahi. — Asker, süvarı askeri.
Sipehsâlâr. — Komutan.
Sipas. — Şükür, teşekkür.
Sipassız. — Şükür etmeyen, teşekkür etmeyen, hamdetmiyen, nankör.
Si'r. — Narh, değişmez fiyat, konmuş fiyat, resmi fiyat.
Siret. — Bir kimsenin tuttuğu manevi yol; huy, tutum, gidiş, davranış ahlâk ve âdet.
Sitayişlemek. — Alkışlamak, öğmek, methetmek.

Siyaset etmek. — Öldürmek, yok etmek.
Siyasetgâh. — Divan, siyaset yeri.
Siyasetsiz. — Öldürmeden; ölümsüz; ölüm cezası olmasa.
Sofi. — Tasavuf felsefesine bağlı olan kimse, derviş.
Somak aşı. — Somak yemeği, somak denen ekşi tanelerden yapılmış yemek, salkım salkım ağaçta biten ekşi tanelerden yapılmış yemek.
Soygun. — Vurgun, haydut vurgunu, eşkiya tarafından soyulma.
Söğek. — Kemik.
Söz kesen söz. — Karşısındakini susturacak güçte olan söz, tanık, delil.
Subh namazı. — Sabah namazı.
Suffa. — Sofa, odanın dışı, etrafı peykeli ve sıralı divanhane.
Sulp. — Omurga kemiği, bel § göbek, kuşak, soy.
Sun'. — İş, işleyiş, yapma, yaratma.
Sunmak. — Takdim etmek, vermek, arzetmek, hamle etmek.
Susalık. — Susuzluk.
Suvarmak. — Sulamak.
Suret-i cedit. — Yeni şekil, yeni suret, yeni biçim.
Sübhan 'Allah. — Ben Haktaâlâyı eksik sıfatlardan, kötü nenelerden, onun şanına aykırı olan ilgilerden tamamiyle uzak ve ayrı sayar, böylece inanır ve bu inancımı söylerim, demektir.
Sübhane mâ arefnâke hakk-ı mârifetik. — Allahım bütün kötülüklerden ve eksiklerden münezzeh olan seni bilinmen gerektiği gibi bilmedik.
Sücûd. — Namazda başını, ellerini, dizlerini ve ayak uçlarını yere koymak, secde etmek, secdeye kapanmak demek olup namazın ana şartlarından ve temellerinden biridir.
Sücü. — Şarap.
Sükûn. — Dinçlik, durgunluk, sessizlik.
Sügsün. — Boyunun arka kısmı, ense.
Sünnetlemek. — Sünnet etmek.
Sünü. — Süngü.
Sünü oynatmak. — Süngü oynatmak.

Sürçken. — Sürçen, sürçmesi olan, ikide bir sürçen.
Süst. — Gevşek, sölpük, çapaçul.
Süst deprenmek. — Gevşek davranmak.
Süstendam. — Gevşek vücutlu, miskin, salkı.
Süstlük. — Gevşeklik, salkılık.

Ş.

Şadî. — Sevinç.
Şâdman. — Neşeli, sevinçli.
Şadman olmak. — Sevinmek, gönenmek.
Şafii aptest. — Bk. Harizmi aptest.
Şagirdane. — Bahşiş, şerbetlik, şerbet parası, ustanın mal satılınca çırağa verdiği para.
Şahna. — A'şar memuru, asayiş memuru, emniyet memuru.
Şahname. — Manzum hükümdarlar tarihi.
Şagird. — Çırak; çömez, öğrenci, derviş, mürit.
Şakavet. — Haydutluk, eşkiyalık, kötülük, isyan § doğru yoldan çıkma, dinden sapma.
Şakir. — Gördüğü iyiliğin değerini bilip bunu söyleyen, şükreden.
Şatır. — Şen, neşeli.
Şatranç. — Bir zekâ ve hüner oyunu olup iki kişi tarafından ve altmış haneye bölünmüş bir tahta üzerinde oynanır. Her oyuncunun on altı taşı vardır, bunlar şah, vezir, iki fil, iki at, iki kale ve sekiz piyadeden ibarettir. Oyunun amaçı karşı taraftakinin şahını mat etmek, yani esir almaktır.
Şatrançbaz. — Bk. Satrançbaz.
Şebgûr. — Gece görmiyen.
Şefî. — Şefaatçi, ricacı, aracı, araya giren, esirgiyen.
Şefi-i ümmet. — Halkı bun gününde esirgeyen.
Şefkat. — Acıma, esirgeme.
Şehadet kelecisi. — Kelime-i Şehadet.' İslâmlığın ilk ana şartı olup „Eşhedü en lâ ilâhe il'lâllah ve eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resulüh" yani „Ben Allahtan başka bir Allah olmadığına, Muhammed'in de onun kulu ve elçisi olduğuna gözümle görmüşçesine tanıklık ederim" sözünden ibarettir.

Şehit. — Din uğruna ölen kimse, vatan uğruna ölen kimse, harbde ölen müslüman.
Şehristan. — Şehir, şehir yer.
Şehvani. — Cinsî arzu ile ilgili, şehvetli.
Şevhetpe est. — Şehvetli, cinsî arzularına mağlûp, uçkuruna düşkün.
Şehvetperestlik. — Şehvete düşkün olma.
Şek. — Şüphe zan, sanu, kuşku.
Şek düşmek. — Şüphe etmek, kuşkulanmak.
Şekerbar. — Şeker yağdıran, tatlı konuşan.
Şemme. — Biraz, bir parça, bir nebze, bir tutam.
Şenletmek. — İmar etmek, yapmak, mamur hale getirmek.
Şenlik. — Mamure, mamurluk § halk.
Şen olmak. — Meskûn olmak, ıssız olmamak.
Şer (r). — Kötülük.
Şer'. — Şeriat, yol § islâm dini.
Şerait. — Koşullar, şartlar.
Şer'an. — Şeriatça, şeriat yönünden.
Şerengiz. — Kavgacı, kötü.
Şerh. — Açma, açık anlatma.
Şerhetmek. — Açmak, açıklamak.
Şerheylemek. — Bk. şerhetmek.
Şer'î. — Din kanununa göre, şeriatça.
Şerik. — Ortak.
Şermsar. — Utangaç, utanmış.
Şermsar olmak. — Utanmak.
Şeşilmek. — Çözülmek.
Şevâgil. — İşler, meşgaleler, çalışmalar.
Şevâgil-i havadis-i rûzgar. — Zamanın türlü olaylarının kişinin başına açtığı işler.
Şevket. — Ululuk, yücelik.
Şeyda. — Divane, deli, çılgın, vurgun, tutulmuş, tutkun, âşık, müptelâ.
Şiir şinas. — Şiirden anlayan.
Şikâr. — Av.
Şikeste olmak. — Kırılmak, yenilmek, bozulmak.
Şirâ. — Satın alma, alım.

Şirin. — Tatlı, halavetli, sevimli.
Şirk. — Tanrıya ortak koşmak, küfür, kâfirlik.
Şive. — Yol yordam, davranış, eda, yol.
Şiveli. — Yollu, huylu.
Şolkadar. — Şu denlü.
Şom. — Uğursuz.
Şomluk. — Uğursuzluk.
Şor. — Tuzlu, çorak, verimsiz.
Şule. — Alev, yalın.
Şuride. — Karışık, perişan, dağınık § tutulmuş, vurgun.
Şürû etmek. — Başlamak.
Şüphesiz köy. — Davalı olmayan köy, ihtilâflı olmayan köy.
Şüste etmek. — Yıkamak, (teneşirde) yıkamak. (mecaz olarak) yok etmek, öldürmek.

T

Taalluk. — İlgili, alâkalı.
Taallukat. — Hısım, akraba, soysop.
Taam. — Yemek, aş.
Taassup. — Asabiyet gütmek, taraftarlık etmek, körükörüne bağlılık.
Taassup ehli. — Bir düşünceye, inanca körükörüne bağlı olanlar, bir düşünceye saplanmış olanlar.
Tabaka. — Kat.
Tabayi. — Su, ateş toprak, hava.
Tabhane. — İçinde ocağı ve buharı olan oda, içerisini hamam zemini gibi kurutup ateşle kızdırdıktan sonra soğuk günlerde oturulan yer, tavhane.
Tabi. — Uyan.
Tabiilik etmek. — Cinsî sapıklığa yönelmek (?)
Tabir. — Yorma, düş yorma § deyim, ifade, deme.
Tadık tatmak. — Zevk tatmak, zevk almak..
Tagayyüre düşmek. — Değişmek, bozulmak.
Tagayyür - i hal. — Halden hale dönmek, değişmek.
Tağyir etmek. — Değiştirmek, bozmak.
Ta hadde ki. — O dereceye kadar ki, o kerteye kadar ki.

Taharet etmek. — Temizlenmek, küçük veya büyük aptesı bozduktan sonra dinin gösterdiği yolda arınmak.
Taharetsiz. — Apdestsiz; arınmadan, temizlenmeden.
Tahıl. — Hububat, ekin.
Tahkik. — Gerçekten, şüphesiz, iyice, yanlışsız.
Tahkika yetürmek. — Gerçeğe ulaştırmak, kesinleştirmek doğruyu meydana çıkarmak.
Tahkik etmek. — Gerçeği araştırmak.
Tahrir etmek. — Yazmak.
Tahsin. — Alkış.
Takarrüp. — Yaklaşma, yakın olma.
Takat. — Güç, kuvvet, kudret, mecal.
Takat getirmek. — Dayanmak.
Takazacı. — Başa kakan, ters söyleyen.
Takaza etmek. — Sıkıştırmak, başa kakmak, sitem etmek.
Takdir. — Tesadüf, alın yazısı.
Takdirde. — Tesadüfen, olacak ya!
Takdirle. — Tesadüfle, tesadüfen, rasgele.
Takrip bulmak. — Yakın olmak, mevki kazanmak.
Taksir. — Eksik, eksiklik, kusur.
Taksir etmek. — Gevşek davranmak, kusur etmek.
Taksirlik etmek. — Eksiklik göstermek, kusur işlemek, ihmal etmek, gevşek davranmak.
Tak tutmak. — Gücü yetmek (?)
Takva. — Günahtan korkma, günahtan sakınma, günahtan korunma.
Takvim çıkarmak. — Takvim yapmak, bir yıl içinde olacakları gösteren bir takvim meydana getirmek (Bk. not. 383).
Talâk. — Boşama, boşanma.
Talep etmek. — İstemek,
Tali'-i mevlûd tutmak. — Doğacak çocuğun alın yazısının ne olacağını, daha çocuk doğmadan, yıldızlara bakarak kestirmek.
Talim etmek. — Öğretmek, akıl vermek, yol göstermek.
Talim ile. — Öğretmekle.
Talip. — İstekli, isteyen.

Talip olmak. — İstemek, arzulamak.
Tamamet. — Bütün, hep, hepisi.
Tamam yük tutmak. — Tamamlamak, bitirmek.
Tamu. — Cehennem.
Ta'n. — Ayıplama, kınama.
Tan. — Seher vakti, şafak zamanı.
Tana kalmak. — Donakalmak, hayret etmek, şaşmak, garip bulmak.
Ta'n etmek. — Ayıplamak, kınamak, yermek.
Ta'ne urmak. — Lâf sokmak, taşlamak, ayıplamak, kınamak.
Tanık. — Şahit, gören § ispat, delil.
Tanıklık. — Şahitlik, delil gösterme, ispat verme.
Tan karanusu. — Sabah karanlığı, alaca karanlık.
Tanlacak. — Sabahleyin, tan atarken, erkenden.
Tanladan. — Sabahtan, tan atarken, erkenden.
Tanlamak. — Şaşmak, garip görmek, garip bulmak, hayret etmek, hayrette kalmak.
Tanmalı. — Garip, şaşılacak gibi, acayip, tuhaf.
Tap. — İmdi, bes, pes § yetişir, kâfi § hep, büsbütün, § eşit, müsavi.
Tapşırmak. — Emanet etmek, havale etmek, ulaştırmak, teslim etmek, vermek, takdim etmek.
Tapulamak. — Hizmet etmek, selâm vermek, hürmet arzetmek.
Tarap. — Neşe, ferah, keyf, sevinç, eğlence.
Tarap ehli. — Keyfedenler, eğlence toplantısında olanlar.
Taravet. — Tazelik, güzellik.
Targamak. — Bırakmak, çekilip gitmek, uzaklaşmak.
Tarik. — Yol.
Tarika göstermek. — Yol tutmak, davranmak.
Tarrar. — Dolandırıcı, yankesici.
Tartınmak. — Bk. Dartınmak.
Tarümar. — Darmadağınık.
Tartmak. — Çekmek.
Tasavvur eylemek. — Aklından geçirmek, düşünmek, hayal etmek.
Tasdik. — Doğru olarak kabul etme, inanma.

Tashih. — Düzeltme.
Tasnif etmek. — Bestelemek § eser yazmak, telif etmek, kitap yazmak, kitap meydana getirmek, peyda etmek.
Tasnif kılmak. — Bk. tasnif etmek.
Taş. — Dış.
Taşra. — Dışarı.
Tatavvu. — Nafile ibadet, gönüllü ibadet, kendiliğinden tapınma, din buyurmadığı halde fazladan ibadet etme.
Tavile. — Sıra ile hayvan çakılan yer, tav'a.
Tavk. — Boyuna geçirilen zincir.
Tav ını götürmek. — Vebalini taşımak, günahını yüklenmek.
Tavla. — İki kişi arasında ve zarla oynanan bir oyun.
Tayınmak. — Kaymak, aşağı doğru kaymak.
Tayife. — Takım, zümre, topluluk, cemaat.
Tayin. — Kesin, belli, şüphesiz.
Taziyet. — Sabrettirmek, başına felâket gelmiş olana avutucu sözler söylemek, avutmak, baş sağlığı dilemek.
Taziyet haberi. — Kara haber, ölüm haberi, fena haber.
Taziyet vermek. — Başsağlığı dilemek.
Teedit olunmak. — Yenilenmek.
Tecemmül. — Süslenme, süs, süslü § süs eşyası, bezek.
Tecessüs. — Araştırmak, casuslamak. Araştırma, casusluk, çaşıtlık.
Tecrit. — Yoksul, dünyadan soyunmuş § kalbden Tanrıdan gayrı her şeyi çıkarma.
Tedbir. — Bir işin sonunu düşünüp hesaplama; bir işi yürütmek için önceden düşünüp çaresini bulma.
Tefahhus. — İç yüzünü araştırmak, inceden inceye araştırmak, incelemek.
Tefavüt. — Fark, ayırt, ayrılık.
Teferrüc. — Gezinti, gezinme, seyran, eğlence.
Tefsir. — Açıklama, özellikle Kuran-ı Kerimi açıklama ilmi.
Tehammül etmek. — Dayanmak, katlanmak.
Tehassür etmek. — Özlemek, hasret çekmek, özlem duymak.
Tehir etmek. — Geciktirmek, arkaya bırakmak, sonraya atmak.

Tekbir. — Ululamak § Tanrı uludur, Tanrı uludur, Tanrıdan başka Tanrı yoktur sözünü söylemek.
Tekebbür. — Büyüklenme, büyüklük taslama, kibirlenme. § Kibirli, burnu büyük.
Tekebbürlük. — Büyüklenme, büyüklük satma, gururlanma.
Tekellüf. — Özenip bezenme, çalışıp çapalama, emek verme.
Tekellüfat. — Külfetler, merasim, merasim yapmada ifrat, tekellüfler.
Tekellüf etmek. — Zahmete girmek; özenmek, önem vermek.
Tekellüflü. — İtibarlı.
Teklifle. — ağır ağır, yavaş yavaş.
Tekye urmak. — İstinad etmek, dayanmak.
Tekyelenmek. — Dayanıp oturmak, uzun oturmak, yan gelmek.
Telefkâr. — Parasını ziyan eden, yok yere harcayan veya tutan.
Temaşaya gitmek. — Gezmeğe gitmek, seyre çıkmak.
Tenahnuh. — Boğazı ayırtlayıp balgam çıkarmak, öksürmek, boğazı temizlemek, öksürerek boğazı temizlemek.
Tena'um. — Bolluk, zenginlik, refah.
Tenceme edinmek. — (?)
Tendürüst olmak. — Esen olmak, gürbüz olmak, sağlam olmak, sıhhatte olmak.
Tenha. — Yalnız, başbaşa, kimse yok iken, halvette.
Tenkih olunmak. — Yazı gereksiz ve soğuk sözlerden arınmak.
Tepsermek. — Hararetten kurumak, hararetten dudakları kabarmak.
Ter. — Taze, parlak, nem, rutubet.
Terbiyet. — Yönetme, akıl verme, öğretme.
Terbiyet etmek. — Terbiye etmek, yetiştirmek, bakmak, büyütmek.
Terge. — Açılıp dürülür deri sofra, somat.
Terkib-i insan. — İnsan bedeninin yapısı.
Tersiegen. — Huylu, sert, tersleyici.
Tertip. — Sıra, düzen.
Tertipsiz. — Dağınık, düzensiz, karışık.

Terzeban. — Dili çözük, iyi konuşan, güzel söz söyleyen.
Teselli. — Avunma.
Teselli bend. — Teselli veren, avutucu.
Teslim. — Kendini verme, kendini bir pîre bağlama.
Teşbih. — Benzetme.
Teşhis etmek. — Anlamak, bilmek, tanımak, ayırd etmek.
Teşhis olmak. — Ayırd edilmek, belli olmak.
Teşviş. — Altüst, karışık, karışıklık.
Teşviş çekmek. — Sıkıntıya düşmek.
Tevabi. — Maiyyet adamları.
Tevangir. — Güçlü, kuvvet kudret sahibi.
Tevarih. — Tarihler, tarih kitapları.
Tevazu. — Alçak gönüllülük.
Tevazu göstermek. — Alçak gönüllülük etmek, aşağıdan almak
Tevcih. — Benzetme, teşbih.
Tevfik. — Başarı.
Tevfir. — Çokluk, bolluk.
Tevhid. — Birleme, tek sayma; Allahı bir bilme; Allahın tek ve eşsiz olduğuna inanma.
Tevil. — Çevirmek, yormak, mâna aramak.
Tevki'. — Ferman, hükümdar buyruğu.
Tevsen. — Kırılmamış at, serkeş at, başı sert at, sıçragan at.
Tezkiye. — Arıtma, öğmek, pâk etmek, temize çıkarmak.
Tezlemek. — Çabuklaştırmak.
Tezrek. — Bk. tizrek.
Tınmamak. — Ses çıkarmamak.
Timar. — Savaşta yararlık gösterenlere verilen küçük toprak parçası.
Timardaştlık. — Hizmet, ağırlama, bakma, bakım.
Timar etmek. — Bakmak, tedavi etmek, hizmetinde bulunmak, ilâçlamak.
Tinç. — Dinç, rahat, üzüntüsüz, tasasız.
Tîre. — Karanlık, bulanık, karamtık.
Tirik. — Diri, canlı.
Tiriklik. — Dirilik, sa lık, hayat
Tirkeş. — Ok torbası ok kuburu, sadak.
Tiryak. — Panzehir, afyon macunu.

Tizfehim. — Çabuk anlıyan, kavrayışlı, keskin ekâlı, zeki, keskın akıllı.
Tizkâr olmak. — İşini çabuk çıkarmak, çabuk bitirmek, ışini geciktirmemek.
Tizlik. — Sertlik, titizlik.
Tizrek. — Daha çabuk çabukça.
Tohma olmak. — Mide dolgun olmak, çok yemekten mide dolmak, mide ağırlaşmak.
Ton. — Bk. Don.
Top. — Bütün. hep, tüm.
Töhmet. — Suç, ısnat, suç yorma, suç atma.
Tulus. — Yuvarlak kemer ve kubbe.
Tuş olmak. — Raslamak rasgelmek, uğramak, tesadüf etmek.
Tutsak. — Esir mahpus.
Tutsaklık. — Esirlik, kölelik, mahpusluk.
Tutulu tutulu. — Tutuk tutuk.
Türe. — Adet, âyin, nizam, örf, usul.
Türe olmak. — Adet olmak. gelenek olmak görenek olmak.
Türki. — Türkçe.
Türki-i kadim. — Eskı Türkçe arkayık Türkçe.
Türkü. — Belli bir besteye göre düzenlenmiş ve türküsüne göre mısralarının sayısı üçten beşe kadar değişen bentleri bulunan bir mazın şekli.
Türş. — Ekşı.
Türş eylemek. — Yüzünü ekşitmek, ekşitmek.
Tüymek. — Sıvışmak, ansızın kaçıp gitmek, habersiz bırakıp kaçmak.

U.

Uc. — Kumar, kımarda ortaya konan para veya nesne. At yarışında veyahut ok atışında bahse girme § sebep, neden.
Uc ile. — Ucuna bir şey koyarak, kumarda ortaya para veya nesne koyarak.
Ucra. — Kenar, köşe, uc, uctaki yer.
Uç. — Bk. uc.

Uçmak. — Cennet.
Uçmaklık. — Cennetlik.
Uçtan bucaktan. — Şöyle böyle, ikinci derecede.
Udlu. — Utangaç, utanan.
Udlu olmak. — Mahcup düşmek, utanmak.
Uğramak. — Raslamak, başına gelmek § ettiğini bulmak.
Uğratmak. — Yola koymak, kılavuzluk etmek, yol göstermek.
Uğru. — Hırsız.
Uğrulayın. — (uğurlayın) Hırsızcasına, gizlice.
Ukalâ. — Uslu kişiler, akıllı kimseler.
Ulalmak. — Büyümek.
Ulayu. — Keşmeden, ara vermeden.
Ulema. — Bilgeler, bilginler.
Ulu. — Büyük.
Ululamak. — Tâzim etmek, hürmet etmek, şeref vermek.
Ululanmak. — Büyük enmek, büyüklük satmak, büyüklük taslamak.
Ululu. — Birbirinden üstün, birbirinden büyük.
Uluzade. — Büyük çocuğu, asılzade, kişizade.
Umu. — Umut, ümit.
Umucu. — Dilenci, uman, ümit eden.
Umur. — İşler.
Umur-ı dünyevi. — Dünya işleri.
Umur-ı uhrevi. — Ahıret işleri.
Uran. — Adet, derece, kıyas, miktar § mukayese nispet, tahmin.
Uranı. — Mütenasip, şöylece, tahmine göre § azacık, bağışlanabilir derecede
Uranla. — Tahminle, nispetle, nispet derecesinde, itidal ile, ortalama.
Urdurmak. — Bastırmak.
Us. — Akıl.
Usan. — Fütur, gevşeme, bezginlik, gönül darlığı.
Usan olmak. — Üşenmek § önemsememek.
Usan tutmak. — Savsaklamak, yavaştan almak, ihmal etmek.

Usanlık. — Bk. Usan.
Uslatmak. — Uslandırmak, aklını başına getirmek.
Uş. — Henüz § işte.
Utmak. — Ütmek; kumarda, oyunda kazanmak.

Ü.

Ücrete tutmak. — Ücretle tutmak, para ile iş vermek.
Ülp. — Atın tenasül aleti.
Ümit. — Umu, umut.
Ümitvar. — Umutlu.
Ümizvar. — Umutlu.
Ümmet. — Kendilerine peygamber gönderilen cemaat bölük, bir dinin mensupları, bir peygamberin dininde olanlar.
Ünegü. — İnatçı.
Ünegülük. — İnatçılık.
Üns tutmak. — Yerleşmek, alışmak, sinmek, yadırgamamak.
Ürkülük. — Korkuluk, heybetli, heybet, ürkülecek şey.
Ürmek. — Ürümek.
Üstad-ı cihan. — Üstün bilgin, bilginler bilgini.
Üş. — İşte.
Üşendirmek. — Bak. Üşündürmek.
Üşenmek. — Aciz kalmak, sıkılmak; usanmak, bezmek.
Üşte. — İşte.
Üşündürmek. — Huzursuz bırakmak, taciz etmek, bıktırmak, rahatsız etmek, tedirgin etmek.
Üzünlük. — Üzüntü.

V.

Vacip. — Gerekli, yerine getirilmesi gereken Tanrı buyruğu.
Vacip bilmek. — Gerekli bilmek, yapılması gerek olduğunu bilmek, lüzumlu saymak.
Vacip olmak. — Gerek olmak, yapılması, yerine getirilmesi Tanrı tarafından buyu ulmak.
Vâde. — Söz, söz verme.

Va'de ermek. — Eceli gelmek, ölmek.
Vâfir. — Bol, çok.
Vaiz. — Camilerde halka din ve dünya konusunda öğütler veren din adamı.
Vakiye. — Okka.
Vakt bivakt. — Sıralı sırasız, vakitli vakitsiz.
Vakteha. — Arada bir, arada, vakit vakit.
Vaktinden ırmak. — (?)
V'Allahu a'lem bi's-sav b. — Doğrusunu Tanrı en iyi bilir.
Varid olmak. — Gelmek, ortaya çıkmak.
Vâris. — Mirasçı
Vasfetmek. — Anlatmak. niteliğini söylemek.
Vasf-i hal. — Bir halı anlatma.
Vasiyyet. — Ismarlama. ölürken yapılan tembih. ölürken verilen öğüt.
Vaye. — Düşelik, pay, nasıp, ülüş.
Va'zetmek. — Öğüt vermek. halka din ve dünya konularında öğütlerde bulunmak.
Vazgelmek. — Vazgeçmek.
Vebai. — Şiddet ve ağırlık § sonunda azap ve ceza olan iş; günah; kötü sonuç.
Vecih. — Sebep, yüz, yön § yo şekil.
Vefa. — Bağlılık. sevginin gerektirdiğini yerine getirme. sözünde durma.
Vefat bulmak. — Ölmek.
Vehme sığmak. — Akıl almak, hayalı mümkün olmak.
Vel-hamdü li'llahi veliyyü'l-hamd. — Hamd Tanrıya mahsustur Hamdin asıl sahibi de odur.
Veli. — Lâkin, amma ermiş, Tanrı dostu
Velikin. — Ve lâkin, amma, fakat.
Veliyyünnimet. — Eyilikçı, eyilik yapan, nimet sahibi, nimet dağıtan.
Verciş. — Âdet § ış, çaba, dürüşme.
Verziş. — Bk. verciş.
Vesselâm. — Ve's-Selâmü alâ men ittaba'l-hüda (esenlik doğru yolu tutanların üzerine olsun) anlamına olan ayetin kısaltılmış şekli.

Vesselâmü ale'l-mürselin. — Esenlik Allah tarafından gönderilen Peygamberlerin üzerine olsun.
Vezaret. — Vezirlik.
Vilâyet. — İl, memleket, ülke.
Viribimek. — Göndermek, geri çevirmek.
Visal. — Kavuşma, buluşma, bir araya gelme.
Vüs'. — Güç kuvvet. mecal.
Vüs'-ı takat. — Gücü yetme.

Y.

Yaburcak. — (?)
Yad. — Yabancı § hatır, ezber.
Yadetmek. — Anmak, hatırlamak,
Yadında olmak. — Ezberinde olmak.
Yağı. — Düşman.
Yağrın. — Kürek kemiği, iki omuz kemiği arası, omuz.
Yahşı. — Güzel, iyi, hoş.
Yakı. — Deri üstüne yapıştırılan bez, yakı.
Yaksınmak. — Çullanmak, sırnaşmak.
Yalgın. — Bk. Yılgın.
Yalım. — Derece, kuvvet, hal, onur, mertebe, vakar, çalım.
Yalıncak. — Yalınayak, çıplak.
Yanadan. — Yandan. taraftan.
Yanadın. — Bk. Yanadan.
Yanız. — Aksı. inatçı, yavuz, sert.
Yarağ. — Hazırlık § yiyecek § silâh.
Yarağ etmek. — Hazırlık yapmak. silâhlanmak.
Yarağını görmek. — Hazırlığını yapmak.
Yarağlamak. — Hazırlamak. silâhlamak, hazırlık düzmek.
Yarak etmek. — Bk. Yarağ etmek.
Yaraklamak. — Bk. Yarağlamak.
Yaramaz. — Kötü, faydasız, fena.
Yaren. — Arkdaş, dost.
Yarındası. — Ertesi, ertesi gün.
Yârî. — Dostluk, yaverlik.
Yarlıganmak. — Esirgenmek, rahmet bulmak ağışlanmak.

Yat. — Fena, kötü § yabancı.
Yatlu. — Fena, kötü, uğursuz.
Yavu. — Kayıp, bilinmeye , yabancı.
Yavu kılmak. — Kaybetmek.
Yavu varmak. — Kaybolmak.
Yavuz. — Merhametsiz, fena, kötü, ahlaksız.
Yavuzluk. — Şerirlik, fenalık, merhametsizlik, zulüm.
Yay. — Yaz.
Yayak. — Yaya, yayan.
Yaykanmak. — Yıkanmak.
Yazı. — Ova, kır.
Yazık ve Yazuk. — Günah, suç.
Yegâne. — Tek, eşsiz.
Yeğ. — İyi.
Yeğc . — İyice, güzelce.
Yeğin. — Bk. yiğin ve yeyin.
Yeğlik. — Üstünlük.
Yeğli ululu. — Üstünlü, büyüklü. Derece derece birbirlerinden üstün ve ulu.
Yeğni. — Hafif, zayıf, kuvvetsiz.
Yeğrek. — Daha iyi.
Yeltemek. — Teşvik etmek, kışkırtmak. cesaretlendirmek heves vermek, heveslendirmek.
Yendek. — Daima, durmamaca, durmadan.
Yenil. — Hafif, ağır olmıyan.
Yeni yüz. — Yeni görülmüş henüz yüz göz olmamış.
Yerekan. — Sarılık hastalığı.
Yerinmek. — Kıskanmak, mahrumıyet duymak. mahzun olmak. üzülmek, acınmak. yokluğunu duymak.
Yerip yersinmek. — Aşağı g rmek. hakir tutmak. beğenmemek.'
Yerlenmek. — Yerleşmek, yer edinmek, vatan tutmak.
Yermek. — Arkasından konuşmak, ayıplamak. kınamak, tenkid etmek. zemmetmek beğenmemek, tiksinmek.
Yermeli olıcak. — Ayıplamak gerekince, kötülüğünü söylemek gerektiği vakit.

Yer yarmak. — Çift sürmek.
Yesserallahu a'malehu. — 'Allah işlerini kolay getirsin' anlamında bir dua.
Yetirmek. — Ulaştırmak.
Yeyim edinmek. — Sömürmek.
Yeyin. — Hafif § üstün muzaffer, galip.
Yevincek. — Hafifçe § hafif meşrep ciddiyetsiz.
Yeyinlemek. — Hafifletmek § Arıtmak. § Hafif bulmak, hafif görmek.
Yeyni. — Hafif.
Yeynilik. — Hafiflik.
Yeynilemek. — Küçümsemek horlamak § yüz göz olmak. saymamak.
Yeyniltmek. — Hafifletmek.
Yığlanmak. — Çekinmek, kaçınmak, uzak durmak. imtina etmek, nefsini menetmek
Yığlınmak. — Bk. Yığlanmak.
Yığmak. — Sakınmak. mânı olmak, kaçınmak. esirgemek.
Yılgın. — Ilgın. ılgın ağacı. bir nevı mazı. kudret helvasının âlâsı bunun yapraklarında olur, sulak yerı sever.
Yibermek. — Göndermek. yollamak.
Yiğen. — Pek.
Yiğin. — Galip. üstün, yenen, muzaffer § Hafif.
Yiğit. — Genç.
Yiğrenci. — İğrenç.
Yiğrenmek. — İğrenmek.
Yitmek. — Kaybolmak.
Yiyek. — Yiyıntı. yiyecek nesne.
Yiyesı. — Yiyecek, yemek.
Yiyir tenli. — Kokar tenli. teni fena kokan, kokak.
Yiylemek. — Koku almak, koklamak.
Yiymek. — Kokmak. fena kokmak.
Yoğun. — Kalın.
Yoğunlanmak. — Kalınlaşmak semirmek şişmanlamak.
Yoğunlu inceli. — İnceli kalınlı.
Yorga. — Koşarak gıden, rahvan yürüyüş, rahvan.

Yöre. — Çevre, etraf, civar, muhit, taraf.
Yöresine dolanmak. — Çevresinde bulunmak.
Yörenmek. — Yer tutmak, yer etmek § dolanmak, çevresinde dönmek.
Yokamak. — Dokunmak, yoklamak, el sürmek.
Yumcultmak. — Göz kırpmak, gözünü kırpar gibi yapmak, gözünü yumar gibi yapmak § yummak, gözünü kapamak.
Yumurlanmak. — Toplanmak, top olmak, yuvarlak bir şekil almak.
Yunmak. — Yıkanmak.
Yunt. — At sürüsü; kısrak sürüsü.
Yuvlanmak. — Yuvarlanmak.
Yük tutmak. — Maya tutmak kaynak olmak §§ tutuşturmak (?)
Yülümek. — Saç kesmek, tıraş etmek.
Yüzük. — Mühür, yüzük kaşındakı mühür.

Z

Zağ. — Karga.
Zagel olmak. — Sahtekârlık etmek, kalp akça sürmek, gizlice kalplık etmek(?)
Zâhidane. — Sofuca, dindarca, günaha perhizli adamlar gibi.
Zahir. — Dış, dışta olan, görünen, yüzde olan.
Zahir olmak. — Belirmek, belli olmak, görünmek, meydana çıkmak.
Zâhit. — Dindar, dinin buyruklarından ayrılmayan, sofu, günahtan kaçan.
Zahm. — Yara.
Zail olmak. — Geçmek, kaybolmak.
Zalim. — Zulmeden, haksızlık eden, acımadan haksızlık yapan, kıyak.
Zamir. — Gönül, iç§ gizli yön; bir nesnenin gizli olan, saklı olan yüzü.
Zamirde rastgelmek. — Dediği çıkmak.
Zâri kılmak. — Ağlayıp sızlamak, inlemek.

Zarlık. — Ağlama yanık yanık ağlama, inleme, şikâyet ağlıyarak şikâyet.
Zaviye. — Tekke, dergâh § köşe, bucak.
Zayil olmak. — Gitmek, kaybolmak, kalkmak.
Zeban. — Dil, lisan.
Zeban-ı zemane. — Bugünkü dil.
Zehre. — Cesaret, cüret.
Zekevât-ı tahiyyat. — Tertemiz selamlar arı duru selamlar.
Zelillik. — Alçaklık, küçüklük, hor ve hakir olma.
Zelle. — Bir dostun, yahut akrabanın ziyafetindeki yemekten mendile, peşkire konup eve götürülen yiyecek.
Zemane. — Zaman, şimdiki zaman, bugünkü.
Zenane. — Kadınca, kadın gibi.
Zenbil. — İçine öteberi konup elde taşınabilen hasır örme, kulplu torba biçiminde bir çeşit çanta.
Zerde. — Sarı renkte olan at, kula at, kula.
Zevâde. — Azık, yol azığı, yiyecek.
Zeval. — Fanilik, yok olma.
Zeyrek. — Uyanık, akıllı, zeki, firasetli.
Zeyreklik. — Uyanıklık akıllılık, firaset zekâ.
Zındık. — Kızılbaş, Tanrıyı inkâr eden, kıyamete ve dine inanmıyan, dehrî.
Zinet. — Süs.
Zinhar. — Sakın.
Zişt. — Çirkin.
Ziyadet-i madde. — Salgı çokluğu, aşırı salgı.
Züht. — Dünyayı bırakma, tapınma dindarlık günahtan sakınma, dünyaya rağbeti kesme.
Zülâl. — Kar kurdu § içine bu kurt atılarak temizlenmiş ve soğutulmuş su § temiz, duru ve soğuk su.
Zürriyet. — Döl döş, kuşak, nesil, soy.

NOTLAR*

1 Âlemlerin Tanrısı olan Allaha hamd olsun.

2 Rahmet ve selâmet onun yarattıklarının en iyisi *Muhammed*'e ve onun soyuna ve arkadaşlarına olsun.

3 Tanrının ve insanların yanında yarattıklarının en zayıfı.

4 Tanrı onu ve babasını bağışlasın.

5 Tanrı, onun mülkünü daim ve devletini ebedî kılsın.

6 Hikâyesinden tad alamayız.

7 Tercüme edeyim.

8 Temiz görüşlü.

9 İmdi, işte.

10 Gerçi o kadar gücüm yetmezdi.

11 Onun himmeti sayesinde, himmetinin yardımiyle; feyziyle.

12 Aklım erdiği kadar.

13 Özü, âlemin ölü cismine ruhtur ve sözü yaralı yüreğin merhemidir.

14 Vücudu, âlem halkına ledün ilmindeki keşiflerin hazinesidir.

15 İslâm padişahı, dinin ve dünyanın yardımcısı sultan *Murad*'ın — Tanrı mülkünü daim kılsın — methi hakkında.

---

* Musiki bahsine ait olan notlar, rahmetli üstat Bay *Hüseyin Sadettin* tarafından lûtfedildiği şekilde olduğu gibi buraya geçirilmiştir.

16 Ezel nakışçısı Tanrı, renksiz nakışlar ve pergersiz resimler gösterdi.

17 İlkin insan suretinin nakşını yaptı; ilkin insanı yarattı.

18 Nakşın ne olduğu bilinsin diye.

19-20 Kâinatı ve insanı yarattı. Sonunda hepsini (teneşirde) yıkadı, yani yok etti.

21 Hükümdarın zamanında olduğu gibi yeryüzünün nakışları parlasın diye.

22 Adalet ve ihsan kendisine içkaftan ve bunun üzerine giyilen dışkaftan olmuş olan hükümdar *Osman* oğlu *Murat* Han.

23 Onun özü ve sözü, hepsi baştan başa iyilik kaynağı ve esrar hazinesidir.

24 Gül, onun yüzünün tazeliğini görüp yüzünden vakar yüzsuyunu (şerefini) döktü.

25 Dudağı şeker gibi tatlı şeyler söyliyeli, hayat suyuna — içeni ölümsüz hayata eriştiren suya — ırz bırakmadı.

26 Gerçi servi boyuna benzedi, fakat mutedil bir yürüyüş bulmadı; onun yürüyüşü gibi salınamadı.

27 O, hükümdarlar içinde hünerli biridir, dünyada ondan başka kimse yoktur.

28 Avuçları, bulut gibi iyilik yağmurlarını döktükçe, dalgalar inciler taşır.

29 İyi kimseler, onun adaletini, bol bol yaptığı iyilikleri ve yumuşaklığını ömür uzunluğuna delildir, dediler.

30 Bir yabancı, onun eşiğine gelip beyliğe erse, garip değil.

31 Büyük küçük, onun kapısını dileyip gelen herkes istediğine kavuşur.

32 Toprak kadar hakîr olan *Ahmed*'e onun himmetiyle baht arkadaş ve devlet dost oldu.

33 Ben zamanın elinden hiç hoşnut değilken, onun iyiliği bir hekim gibi bana güzel baktı.

34 Bu yükünü almış olan ihtiyar yeryüzü durdukça ve çarh etrafında dönen dünya döndükçe.

35 Ey Tanrı, sen bu delikanlıyı (yani padişahı) gece gündüz emniyetin altında sakla.

36 Ey âlemlerin Tanrısı, sen Peygamberin, ve onun temiz soyu sopu hürmetine duamızı kabul et. Allahın rahmeti ve esenliği efendimiz, Peygamberimiz ve suçlarımızın bağışlanması için aracı olan Muhammed'in ve Onun bütün soyu ve arkadaşları üzerine olsun.

37 Söze giriş.

38 Doğru yolda olanlar.

39 Uzağı görenler ve iyi görenler.

40 İşten çıkarılma emri § ölüm hükmü, ölüm kâğıdı.

41 Bu dünyayı bırakıp öteki dünyaya gitmeye hazırlan.

42 Gelince.

43 *Şemsü'l-Maâli*, kardeşi *Zahirü'd-devle*'nin 366 hicret yılında (976 - 977) ölümünden sonra hükümdar oldu, fakat atalarının elde ettiği yerlerden kendisine Gürgân'dan başka bir yer kalmamıştı. *Veşmgir*, bıldırcın tutan demektir.

44 *Ebu'l-Müeyyed Belhî* Sâmâniler zamanındaki Farsçanın nesir ve nazım üstatlarından olup dördüncü yüzyılın sonlarında yaşamıştır.

45 Sonra, hem de.

46 Geriye doğru on üçüncü göbekte *Kubâd oğlu Keykâvus*'a ulaşır.

47 Mâruf hükümdar.

48 Murat mâruf Gazne hükümdarı *Mahmut ibn Nasirü'd-din Sebüktegin*'dir.

49 Deylem hükümdarı.

50 Burada, bu dünyada.

51 Olmıyacak.

52 Dünyayı.

53 Âhirete.

54 Nefsinin emrinde olan, nefsinin istediğini yapan, ona söz geçiremiyen.

55 Burada ne avlasa öteki dünyaya alır götürür.

56 Bapların fihristi, bahislerin sırası.

57 Ben onu, ona yaraşmıyacak her şeyden tenzih ederim.

58 Dünyada.

59 Ahirette, öteki dünyada.

60 Amma kendisi, aklın onu tasavvur ettiğinden uzaktır; akıl onun nice olduğunu düşünüp bilemez.

61 Nakkaş, nakşının güzelliğini, inceliklerini, onu kabule elverişli olmıyan yerde yazmaz.

62 Nakşın inceliğini, güzelliğini.

63 Doğru yoldan sapmış olanların inancını elinden almalarından çok sakın.

64 Çünkü onlar ne olursa zamandan bilirler.

65 Uzağı görenler, iyi görenler.

66 Zaman, yaşadıkları müddetçe yeryüzündeki insanların ayakbağıdır.

67 Tanrının nasıl olduğunu düşünün, kim olduğunu düşünmeyin. Bu hadîsin bir de şu şekli vardır: Tefekkerû fi âlâil-lâhi ve lâ tefekkerû fi zatihi-Tanrının nimetlerini düşünün, kim olduğunu düşünmeyin.

68 Ulu Tanrı — Onun kadr ü şanı uçsuz bucaksızdır.

69 Bunlara.

70 Onun kadr ü şanı uçsuz bucaksızdır, ondan başka da Tanrı yoktur.

71 Hikmetinin gerektirdiği şekilde yarattı.

72 Bakıldığı zaman onda bir hikmet bulunduğu anlaşılsın.

73 Kudreti hikmetinden ziyadedir.

74 Yıldızların tesiri olmadan.

75 Mademki yerin, tiryak ektiğin zaman ağı bitirmeye gücü yetmez.

76 Dühan suresi, ayet 38 ve 39: Gökleri ve yeri

ve ikisinin arasındakini oyuncak diye yaratmadık, bunları ancak bir hakikati göstermek için yarattık.

[77] Eğer yiyici olmasa o rızk zulüm olurdu, haksızlık olurdu.

[78] Ez-Zâriyat suresi, 56. ayet: Ben, insanları ve cinleri ancak tapsınlar deye yarattım.

[79] Hikmet, nimetin eseridir; hikmet de bir nimettir.

[80] Sen kuluna, Ulu Tanrı'nın sana ettiği kadar iyilik edecek değilsin.

[81] Tanrının öğmesi ve senası onun üzerine olsun.

[82] Kötü bahtlı olmak istiyen kişi, kötü bahtlılarla oturup kalksın.

[83] Yoldan sapanlar, dinden çıkanlar, Tanrıya isyan edenler.

[84] Oruçtan maksat Tanrının — Kulun ağzına vurduğu — mühürdür.

[85] Ağzına mühür vurduğun zaman, oruç tuttuğun zaman.

[86] Gücü yettiği zaman.

[87] Hem de bu kulluğun yerine gelmesi için sefer gerek.

[88] Onu görmiyen, acaba nasıl şeydir diye meraktan kurtulmaz.

[89] Güçlerinin yetmiyeceği işi ve ibadeti buyurmaz.

[90] Allah aşkına, Tanrı için; Tanrı hakkına.

[91] Tanrı adına yemin ederim. ki, öyle değil.

[92] Âl-i İmrân suresi, âyet 91: Ve lil'-lâhi ale'n-nâsi hiccü'l-beyti men istetâa ileyhi sebilâ — Yol için gücü yetenlere Tanrı yoluna haccetmek lâzımdır.

[93] Bakara suresi, ayet 191: Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın.

[94] Nahl suresi, âyet 7: Siz kendinize eziyet vermedikçe oraya varamazsınız.

[95] Halbuki bu hac, gayesine ancak nefse eziyet vermekle erer.

[96] Bir nefis, tek beden.

[97] Nankörlüklerden, iyiliğe karşı kötülüklerden, iyiliği bilmezliklerden sayılır.

[98] Civanmertlik ve mürüvvete bağlıdır.

[99] Çünkü sadaka veren Ulu Tanrının güveni altında olur.

[100] Yalınayak gitmek, Safa ile Merve arasında koşmak (Sa'y), tırnağını kesmemek ve traş olmamak, bunlar haccın âdabındandır.

[101] Yirmi altında yarım altın ayırsınlar (Zekât, malın kırkta birini ayırıp fıkaraya vermektir).

[102] Bilmeyiz.

[103] Kur'an-ı Kerim'de birçok yerlerde geçen bir ayet: Tanrı bilir de siz bilmezsiniz.

[104] Nisa suresi, ayet 62: Tanrıyı, onun elçisini ve kendi büyüklerinizi sayınız.

[105] İsra suresi, ayet 24: Onlara öf deme ve onları azarlama ve onlara daima iyi ve tatlı söyle.

[106] Rivayet ederler ki.

[107] Ben, âdemoğullarının efendisiyim, fakat öğünmem.

[108] Sen nasıl oğlundan saygı beklersen, anan, baban da senden öyle bekler.

[109] Onun gibi adama ha var, ha yok derler; olmuş olmamış bir, derler.

[110] Bak, not 68.

[111] "Tanrının elçisi doğru söyledi" mânasına hadîslerin sonunda söylenmesi mutat bir söz.

[112] Fakat yalnızken olursa zararı yoktur.

[113] Tanrı ondan razı olsun.

[114] İster istemez suya uydu; suyun akarına kendini bıraktı.

[115] Bu yanda, beri yanda.

[116] Öyle ise Dicle ırmağının suyunu yemiş olacaksın.

[117] Acaba ekmeği suya bırakan kimdir?

[118] Bilmiyorum.

119 Bir gün mükâfatını, hayrını, karşılığını görürsün.

120 Gücün yettiği kadar, gücün yettiği müddetçe.

121 Sakın, ister kaygılı; ister sevinçli ol.

122 Hem olmıyacak şey için kendini üzmemeye çalış.

123 Vakitli, vakitsiz deme.

124 Kendi haline bırakma, örsele, iş gördür.

125 Çünkü bedenin hareketi kendi iradesi dâhilinde değildir.

126 Herhangi bir iş için insanın kendi elinde olan seçme kudreti.

127 Halkın üzerinden güçlüğü kaldırmak, onlara zorluk ve sıkıntı vermemek.

128 Utanma, kişinin rızkına engel olur.

129 Bak, not 111.

130 Selâmlıyarak geldi.

131 Sohbet ederek, konuşarak.

132 O zaman, böyle olunca, gerçekte o işin temelini sen atmış olursun.

133 Bütün faziletleri ve hünerleri öğrendikten sonra.

134 Böyle demek bilgisizliğin ta kendisidir.

135 Bilmem.

136 Âdet olduğu üzere; âdeti nasılsa.

137 Hoca çok akıllı olduğu için.

138 Danışacak kimse bulamazsan külâhına danış.

139 Bir bun zamanında onun feryadına yetişmen mihnetten daha sarp olur.

140 Sana selâm verip gelseler.

141 Padişahların âdeti olduğu şekilde.

142 Durduğu yerde hünerdi.

143 Daima sözü sohbeti benimle idi; hep benimle görüşür konuşurdu.

144 Nerede o kurdu bulsa alır.

145 O kurt ayağı altında ezilir.

146 Geri kalan da bunun gibi.

147 Tanrı yüzünü ak etsin.

148 Sözü güzellikle söyle, ters tarafından söyleme.

149 Tesadüf olarak; rasgele.

150 Ne olursa olsun şahit olma.

151 Üstünkörü dinleme; yarımyamalak dinleme.

152 Senden esirgemeden.

153 Ey zamanın hükümdarı.

154 Ayağını yorduğu için bu sözler onun ayağı kirası olsun (eskiler bizim kira dediğimizi "kiri" şeklinde söylerler — Kilisli Muallim *Rifat).*

155 Ölüm geldiği zaman.

156 Ölecektir.

157 Gidecektir.

158 Baktı ki dükkânı kapanmış.

159 Göçebelikte kalmadılar.

160 Böyle bir saray olduğunu.

161 İhtiyar, ölüme yakınsın; ölüme namzetsin.

162 Sanki hiç düşmandan kaçan adam değilmiş gibi.

163 Ulu Tanrıyı ihtiyarlıkta, gençliktekinden fazla tanı.

164 Eğer ömrünü boş yere geçirirsen.

165 Eğer yanına biri gelirse ilkin ondan özür dile, ondan sonra söyle, yemek gelsin.

166 Şarap bahsinde.

167 Evine gelinceye kadar.

168 Oldum olası deli; baştan ayağa deli.

169 Oldum olası hasta; baştan aşağı hasta.

170 Vaktinde kılınmıyan namazın sonradan kılınmak suretiyle ödenmesine o namazın kazası denir. Kazaya kalmak — Namazın vaktinden sonraya kalması.

171 Sabah şarabı içildiği zaman kavga ve gürültü çıkmadığı nadirdir.

172 Halkın senin arkanda söyliyecekleri durur; halk senin arkanda kötü konuşmaz.

173 Ağırla, hal hatır sor, gönül al.
174 Hem biz de özür dileriz.
175 Tatlı dil göster; hoş sözler söyle; yumuşak ve tatlı davran; nezaket göster.
176 Tekrar yapın, ikinci kez yapın.
177 Saygı göster, onun kadrini yüce tut.
178 Ey müminler beyi, Tanrı senin hayrını artırsın.
179 Ekmeğini yesin de senin kusurunu araştırsın.
180 Şundan buyur, bundan buyur.
181 Hele zar gelmediği vakit; hele insan tavlada gele attığı zaman.
182 Açmaza düşmüş olsun.
183 Sohbet etmeye; oturup eğlenmeye.
184 Sıra, saygı anlamıyan cahil, fodul kimselerle.
185 Zar yüzünden karşındakiyle çekişme; düşeş değil şeşbeşti, ikibir değil hepyekti gibi, zardaki sayılar için karşındakiyle münakaşa etme.
186 Doğru bile olsa halk, acaba yalan mı diye şüpheye düşer.
187 Zaten tavla ve zar nedir ki.
188 Kaba ve ağır şakalar yapma.
189 Tanrı ondan ve babasından razı olsun.
190 Sen, başkasına ne yükletirsen senin sırtına da o yüklenecektir.
191 Korkuttum deye.
192 Düşkün sanmasınlar diye barışıtırmaya gelince inatçılık eder.
193 Gönlün sana söyliyecektir.
194 İşte ilk gördüğü zaman gönlüne mâni olmaya, onun önüne geçmeye çalış.
195 Uzaklaşsın; çekilip gitsin.
196 Kimsenin söziyle iş yapmıyacağını bilirim.
197 Sarhoş iken yapma.
198 Mahmur iken.
199 Tok iken.
200 Ölü yaptığından mesul değildir.

201 Arkaüstü de yatsa insan uyumayınca rahat olmaz.
202 Alışıp ta eğri binici olmıyasın.
203 Bir gözün var, o da giderse Horasan beyliğini selâmetlersin, elden çıkarırsın.
204 Çünkü ben seni ve o beş çeribaşını öldürmüş olsaydım.
205 Kendini emekten sakınmak akıllıca bir iş değildir.
206 Muhtaç olduktan sonra "nolaydı emek çeksem; tembellik etmesem, bir şeycik elde etseydim şimdi lâzım olaydı" deyip de pişman olmanın faydası yoktur.
207 Rızkının kapısını üzerine kapama.
208 Tenin zahmetten üzüldüğü, önce rahat ve dinç yaşadığındandır.
209 Onu mirasçı harcıyacakmış gibi unut, yani biriktirince böyle deyip biriktirmek gerekir.
210 Nisa suresi, âyet 61: Tanrı, size emanetleri sahiplerine vermenizi emreder.
211 Eğer kendi hünerimle almış olsaydım, bin altın bile olsaydı...
212 Bir kişi, değerinin ne olduğunu bilmediği bir mal alsa.
213 Ayrı ayrı.
214 Şüphesiz Türk'te güzel olan gayet güzel; çirkin olan da gayet çirkin olur.
215 Türk'ten güzeller çıkar ki, hangi taife içinde olursa olsun güzelliğini anlatmaya değer.
216 Korkunç.
217 Savaşçılıklarına bahane yoktur.
218 Efendisinden saklı onun malına hiyanet eder.
219 Sır saklarlar.
220 Düzgün konuşur.
221 Ve yahut tez zamanda hasta olacak mıdır?
222 Ondan sonra alınca.
223 Mafsallarında şiş bez veya ur var mıdır?

224 Çünkü ne alsan faydasını bilmeyince almamak gerek.

225 Halkın gözü altında olmayasın; elin gözü evinin içinde olmasın.

226 Yeniden işlersen, yeni mahsul kaldırırsın.

227 At, üstüne binip de hünerinden sana bir mâna gösterinceye kadar, denemeden başka bir şeyle bilinmez.

228 Baytarlığa ait kitaplara verilen genel bir isim olup bu konuda en çok Araplar yazmışlardır.

229 Nasıl tüylü, hangi renkte tüyü olan at olmalı ki.

230 "Çerme" aslında beyaz kır at demektir.

231 Hele kuyruğunun eğrisi binisinden tarafa olursa.

232 Böyle bir atın aksaklığı hiç geçmemek gerek.

233 Bu kelime intisap olacaktır, Türkçesi: Duğluca. Atın boynu doğrulur, ağaç gibi olur, eğilmez ve tutmaz ve aşağı yere erişmez.

234 At hastalıklarından biri.

235 Atın baldırının şişmesi ve yumrulanması. Davarın kolunda mühre (devenin göğsü ortasında olan kemik) tâbir ettikleri kemik gibi hacmı olup, kemik kadar berk olmıyan nesnenin sivrilip çıkması.

236 Bıcılgan dedikleri illete denir ki, dâbbe kısmının ayaklarının ensesinde zuhur eylemekle tüyleri gidip çatlaklar ve yaralar peydâ olur. Bir rivayete göre at kısmının bilekçelerinde çıkan bir nevi nasırdır. Bu at kısmının inciğinde olan mühre olacaktır (Kamus Tercümesi).

237 Dâbbe kısmına mahsus bir hastalık adıdır ki, bilekleri yer yer çatlayıp yarılır, sonra bu bıcılgan dedikleri hastalık olur. Atın ayağının yarılması hastalığı.

238 At kısmı arpayı çok yediği için arpalamak, bir rivayete göre ağzının kokusu bozulmak mânasınadır ki, tohma olmaktan, yani patlıyacak kadar yemekten olur (Kamus Tercümesi).

239 Gözde ve kirpik dibinde çıkan küçük siviltelere denir. Bir rivayete göre göz pınarı fasit olmakla kıpkızıl olmak, yahut göz pınarının eti şişip gömgök olmak, yahut göze ameş (gözün vakit vakit yaşı akıp görmesi zayıflamak mânasına) ârız olarak nuru fersiz ve zayıf olmaktır (Kamus Tercümesi).

240 Hayvanın tüyü kavlayıp düşmek.

241 Miskinlik hastalığı. Bedenin her yerinde yaramaz yaralar ve çıbanlar çıkması.

242 Bedende yer yer beyazlık olması. Türkçesi abraşlık hastalığı.

243 Hayvanın art sinirinin şişkin olması.

244 Bazı dâbbe kısmının tırnağında olan çatlağa denir ki, tüyü nihayet bulduğu yerden tırnağın yonulan yerine varıncaya kadar yarıktır (Kamus Tercümesi).

245 Atın arka ayağındaki sinirde olan bir hastalığın adıdır ki, eğrice tâbir olunur.

246 At hastalıklarından biri.

247 At hastalıklarından biri; lûgat mânasına göre sarsaklık hastalığı olacak.

248 Sıraca hastalığı denir ki, davarın bilekçesinde peyda olup kurutmakla tırnağı dondurur. Eğer atın göğsünde saratân olsa yani yengeç olsa, alâmeti budur ki, şalgam gibi katı olur, depretmez. Eğer atın dizinde veya kıç ayağın yüzünde olursa çıkarmak kolay olmaz (Baytarname).

249 Kasık yarığı; kasık yarılması. Atların ziyade sıçramasından böğrünün yırtılıp yarılması.

250 Atın kürekleri ucunda olan kemerliğin aralıklarında açıklık olması. Küreğini eyer yahut palan basmakla yağır ve cıdavu olan hayvan.

251 Öksürük hastalığı.

252 Taş dokunduğundan dolayı davarın tırnağı içinde çıkan yaraya denir ki, tırnağın içi oyulur.

253 At hastalıklarından biri.

254 At kısmının ısırgan olması.

255 Davar kısmına mahsus bir hastalık adıdır ki, ayaklarını değnek gibi kurutur.

526 At hastalıklarından biri.

257 Durduğun müddetçe, yaşadığın sürece.

258 Hayatı temiz, iyi geçimli.

259 Yüzü parlak, güzel; şerefli.

260 Namuslu, ırzını koruyan.

261 Kendi rızkına senin hükmün geçmez olsun.

262 Aldığın kadını hiçbir suretle kıskandırmamaya çalış.

263 İmdi kıskançlık şartlarını gözet.

264 Ancak ister istemez.

265 Lüzumsuz şefkat gösterme.

266 Çünkü yoktan var olduğu zaman ahlâkını ve tabiatını beraberinde alıp getirir.

267 Çünkü yarım işe gücü yetmiyen adam vardır.

268 Birbirleriyle geçinemiyeceklerdir.

269 Birbirinden incineceklerdir.

270 Bak not, 147.

271 Çoluk çocuğuna nafakasını, senin bildiğin gibi, nasıl helâl yüzden elde edeceğini bilsin.

272 Yalnızlık kötü arkadaştan iyidir.

273 İşte ölmeye rıza gösterdin.

274 Son pişmanlık fayda vermiyecektir.

275 Düşman maskarası olur.

276 Artık onun gönlü senin için kötü düşünmekten kalmaz.

277 Hepimiz ölsek gerek.

278 Bakara Suresi, ayet, 197: Azıklanınız, gerçekten en iyi azık günahtan korunmaktır.

279 Çünkü testi her zaman sudan sağlam gelmez.

280 İster istemez; lüzumlu lüzumsuz.

281 Eğer muhtaçlıktan uzak olsaydı.

282 Çünkü senin fazla şikâyetinden kayırmış olsaydı.

283 Senin gönlünde benim sözümün tesiri, babamın sözünün benim gönlümdeki tesiri gibidir.

284 Ve birisi yalnız Tanrı ilmidir, Kur'an ilmidir.

285 Fakat ondan kazanmak için sanat edinmişlerdir.

286 Geri kalanlar da bunun gibi .

287 Şeriatta olduğu gibi.

288 Feraize göre (yani dinin emrettiği şekilde) miras taksim eden şeriat memuru. Ferâiz, Kur'an-ı Kerimin veraset hükümleriyle ilgili surelerinde kaçta kaç miras alacakları kesin olarak bildirilmiş olan 12 mirasçının hisselerine verilen addır. Bu kesin olarak belli olan miras hisseleri veraset hukukunun en önemli bölümünü teşkil ettiği için, verasetle ilgili hükümlerin hepsine birden "Ferâiz İlmi" adı verilmiştir.

289 Vâiz; dinî nasihatler eden adam, camilerde halkın din ve dünya işleriyle ilgili öğütler veren din adamı.

290 Türlü sanat gösterip.

291 Bu din bir ağaçtır; kökü Allahı bir bilmektir; dalları şeriattir; bunları birbirinden ayıran da dünya menfaatidir.

292 Bilgi isteklisi.

293 Bir zayıf mesele ile, kendi faydan için bunun iki yönü vardır ve bunun hakkında iki rivayet vardır deyip iş görme.

294 Kitap ve risaleyi kendine siper etme; kitabı ve cüzü öne sürme.

295 Eğer onlarla aynı fikirde ise; onların fikrine uyuyorsa, birbirini tutuyorsa.

296 Bir haberin, ilk kaynağına kadar, ondan ona kesiksiz aslını araştırmaktan kaçınma.

297 Kimseye taraftar çıkıp da onun hoşuna gidecek gibi söyleme.

298 Sana bir şey bulacağım de, sözü ileriye bırak.

299 Sözün gelişine uymak .

300 Sözü delilin aksiyle ispat yolu (bu ve bundan

önceki notta geçen tâbirler eski Maâni ve Beyan ıstılahı olup iki cümlenin tek mânayı iki başka yoldan birbirlerini tekid edecek şekilde söylemesidir).

301 Mânasız sözü uzatıp durarak söyleme.

302 Peygamber sözü ve büyüklerin sözleri.

303 Yoksa şerefin kalmaz, haysiyetin kırılır, küçük düşersin.

304 Bunları adam yerine sayma; hesaba kitaba katma.

305 Önüne çağırdı; ileri gel, dedi.

306 Biraz dinlenelim.

307 Kimse de sana yardım etmiyecek.

308 Hem de gidecek gibi değil.

309 Onlar çok sözle meseleyi başka tarafa çevirirler; konuyu başka tarafa götürürler.

310 Kendi reyine dayanma.

311 Katıksız cehalet; bilgisizliğin ta kendisi.

312 Bundan başka faize tamah edip de...

313 Gönlümde, onun baş ağrısından kurtulup rahatlık göreyim.

314 Bundan, hiçbir şeyi hafifsemek, kolaya saymak doğru olmadığı belli oldu.

315 Âraf suresi, ayet 29; En'am suresi, ayet 142; Tanrı gerçekten, müsrifleri sevmez.

316 Tasarruf mal bekçisi olduğu gibi mürüvvet de ululuğun bekçisidir.

317 Ya umduğun için sana bir nesne mi verecek?

318 Bu işten ötürü verdi desek boş zanna düşmüş oluruz.

319 Bir akçesi ziyan olsa, yazık olsa.

320 Metanet gösterip; cesaret gösterip.

321 Alışveriş adamı.

322 *Ali* evlâdından olan seyyit; Peygamber torunu ve Ali ile hazret-i Fatıma'nın oğlu Hüseyin soyundan gelen kimse.

323 Kadı vekili, nâip.

324 Fâtır suresi, âyet 43: Fena bir hilenin şerri sahibine dokunur; kuyuyu kazan içine kendi düşer.

325 Hile ile yaşıyan fakirlikle ölür.

326 Eskiden mürur tezkiresi; yol tezkiresi; yol vesikası; yol kâğıdı; pasaport.

327 Hiçbir işe yaramasa da hele yanında olsun.

328 İlişiğini keserek sat; ilişikli, şarta bağlı satış yapma.

329 Bilgi iki türlüdür: Beden bilgisi, sonra da din bilgisi.

330 Eskiler, dünyada dört basit unsur olduğuna inanırlardı: Su, toprak, hava, ateş. Vücudun terkibi de dörttü, bunlara daha ziyade ahlât-ı erbaa denir: Safra, sevda, balgam ve kan.

331 Ustukussat: Vücudu teşkil eden esas unsurlar.

332 Hem de kitabı yazan bunları anmamıştır.

333 Dörttür diyenler ciğeri ve karaciğeri de sayarlar.

334 Esas âzalar ki, onlar olmadıkça hayat olmaz.

335 Yani bunların birbirlerine karışmış olmasından.

336 Varlık, bu üç kuvvettendir, can da bunlara hizmet eder.

337 Yahut da verem (şiş) gibi bir şekilde görünür.

338 Çıktığı yeri yiyip çürüten yaralar, çıbanlar.

339 *Calinus*'un tıbba ait on altı kitabı.

340 İbn *Nedim*'in, *Calinus*'un telifleri arasında saydığı bu isimde; yahut da bunun benzeri bir kitap değildir. Sitte Aşere'de "Kitabü'l-Makalâti'l-Hams fi't-Teşrih" adında bir kitap sayılmaktadır. Sitte Aşere'den hariç "Kitabü't-Teşrihi'l-Kebir" var ki, müellif bunu ayrıca zikretmektedir. Ve "Kitab-ı İhtilâfi't-Teşrih" ve "Teşrihü'l-Hayavani'l-Meyyit" ve "Teşrihü'l-Hayavani'l Hayy" ve "kitab fi ilm-i Bukrat fi't-Teşrih" ve "Kitab-ı ilm-i Aristotails fi't-Teşrih" ve "Kitab-ı Teşrihü'r-Rahm" ki, bu altı kitaptan hiçbiri bu Teşrih-i

Kûçek olamaz. Belki de bu Sitte-Aşere'ye dâhil "Kitab el-Makalâtü'l-Hams fi't-Teşrih" dir ki, "Kitabü't-Teşrihi'l-Kebir" den ayırmak için "Kitab et-Teşrihi's-Sagir" diye mâruf olmuştur ve müellif buna Teşrih-i Kûçek adını vermiştir.

341 Bundan murat, *Calinus*'un Sitte Aşere'sine dâhil olmıyan Teşrihü'l-Kebir-i *Calinus*'tur.

342 Bundan maksat "Kitab-ı Rây-ı Bukrat ve Eflâtun" dur. Bu da *Calinus*'un Sitte Aşere'sinden hariç teliflerindendir.

343 Bu ilimde meharet elde etmek ve onun merhalelerini dolaşmak istersen.

344 Aristo'nun iki makaleden mürekkep kitabıdır.

345 Bu da Aristo'nun kitaplarındandır ve dört makaleden müteşekkildir.

346 *Calinus*'un eserleri arasında Kitabü'n-Nefs adında bir kitap yoktur. Fakat Sitte Aşere haricindeki risalelerinde "Kitab fi inne kuvâe'n-Nefs tabiatün li-Mizaci'l-Beden" adında bir kitabını İbn Nedim söylüyor ki müellifin kasdettiği Kitabü'n-Nefs'in bu olması muhtemeldir. Fakat Kitabü'n-Nefs, Aristo'nun üç makaleden mürekkep müstakil bir eseridir. Kitabü'l-Hiss ve'l-Mahsûs da Aristo'nun üç makaleden mürekkep başka bir eseridir.

347 *Aristo*'nun 19 makaleden mürekkep "Kitabü'l-Hayavan" ının kastedildiği bellidir.

348 *Calinus*'un Sitte Aşere'sinden Kitabü'l-İlel ve'l-Emraz" kastolunmakta olup İbn *Nedim*'in Kitabü'l-Fihrist'inde adı Kitabü'l-İlel ve'l-A'raz diye zaptolunmuştur.

349 Hastalıkların sebeplerini.

350 *Calinus*'un Sitte Aşere'sinden "Tedbirü'l-Asihhâ" kastolunmaktadır.

351 Takdimetü'l-Ma'rife, *Calinus*'un Sitte Aşere'den hariç bir kitabıdır. Yine *Bukrat*'ın da bu isimde bir kitabı vardır ki *Calinus* tefsir etmiştir.

352 *Bukrat*'ın *Calinus* tarafından tefsir edilen "Kitabü'l-Fusûl" ü kastolunmaktadır.

353 İbn *Nedim*, Sitte Aşere içinde Nabz adında iki kitap söylüyor, biri Kitap ilâ Tavseren fi'n-Nabz öteki Kitabü'n-Nabzi'l-Kebir'dir. Müellifin Nabz-ı Sagir dediği birincisi olacaktır.

354 Bu eserin kime ait olduğunu araştıramadım.

355 Bak, not 348.

356 *Bukrat*'ın yazmış olduğu, hâd hastalıklara ait bir kitab olup buna Kitab-ı Mâe'ş-Şair de denir.

357 Tedavi yolları mânasına olan bu eserin de kime ait olduğunu araştıramadım.

358 *Bukrat*'ın tıbba ait bir eseri.

359 İlâçta bilmezlik yüzünden bir hatâ işlersen.

360 Yarım fakih dinden eder, yarım hekim de candan.

361 Garizî hararet, vücudun tabiî harareti.

362 Kurtulması ümit edilir.

363 Basur hastalıkları.

364 Cins cinstir, türlü türlüdür.

365 İlâç vermeyi, yahut yakı yapıştırmayı düşünme.

366 Bazı nebatlar kaynatılarak yapılan ilâç.

367 Keskin macun.

368 Keskin ilâçlar.

369 Cüretkârlık etmiş olmıyasın.

370 Kusturmaya uğraşma; kusturma cihetine gitme; kusturmanın fazla üstüne düşme.

371 Hastayı azarlama; hastalığından dolayı onu suçlu çıkarma.

372 Perhiz verme.

373 Peygamber ilmidir.

374 İdris Peygamberin mucizesidir. İnsanların tabiî kudreti dışında gösterdiği bir kudrettir.

375 Matematik ilmi.

376 Astroloji; yıldızların seyr ve hareketini inceleyerek gelecekten ve olacaktan haber vermek ilmi.

377 Ne ile olsa elde edilir.

378 Fakat bu heyet ilminin sahası dardır.

379 Ancak güç ilimdir.

380 Bu ilim ancak matematik ile elde edilir.

381 Fakat bu ilimde çok dikkatli ve ihtiyatlı olmak gerek.

382 Çünkü nücum ilminden elde edilecek meyva geleceğe dair çıkarılacak hükümlerdir.

383 Gezici yıldızlarla güneşin ve ayın tul ve arzlarını, günün vaz'î kemiyetlerini veren takvim ki, buna Nücum Takvimi denir. Bu vaz'î kemiyet yıldızların mevkiini verir, bundan da ahkâm çıkar. İşte bu takvimi ve ahkâmı elde etmeye takvim çıkarmak denir.

384 Bu takvimi çıkarmanın faydası da ondan gelecek ve olacak hakkındaki hükümleri çıkarmaktır.

385 Tâliin onat olsun, makbul ve aşikâr olsun.

386 Yıldızların hareketlerinden mânalar ve hükümler çıkarmak.

387 Pek doğru hesapla ve ince dikkatli görüşle.

388 Yıldızların, bir mahallin ufkuna göre gökyüzünün on iki parçaya bölünmüş olan evlerine (hanelerine) konması (bak, 444. sayfadaki şekil).

389 Bu on iki haneden (bak, yukarıki not) doğmak üzere bulunan kısma tali'; batmak üzere bulunan kısma sâbi'; nısfünnehar üzerindeki kısma âşir; gece yarısında bulunan kısma râbi' denir. Ve bu dört parçaya birden vetedler denir. Tali' Issı (Sahib-i Tali') na gelince on iki burçtan her birinin bir sahibi vardır. Yani yedi gezegenden her biri bir burcun sahibidir. İşte tali'de hangi burç varsa, o burcun sahibi olan gezegen tali' ıssıdır.

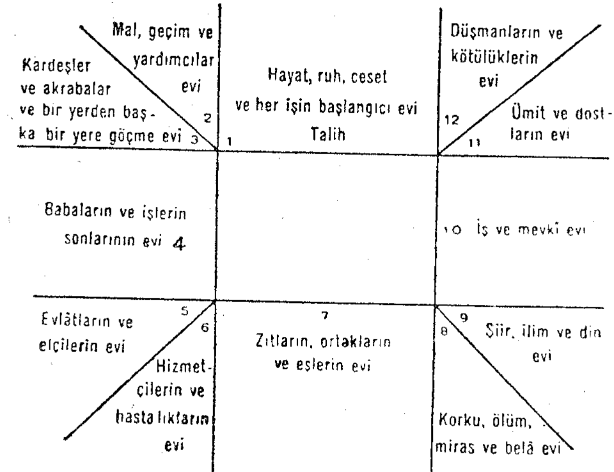
390 On iki burç ki şunlardır: Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevzâ (İkizler), Saratan (Yengeç), Eset (Arslan), Sümbüle (Başak), Mizan (Terazi), Akrep, Kavs (Yay), yahut Râmih (Okçu), Cedi (Oğlak), Delv (Kova), Hût yahut Semek (Balık).

391 Burçların derecelerinden ve aydan.

392 Ayın mensup olduğu burç; ayın bulunduğu burç.

393 Canlıların ve eşyanın tabiatı gibi burçlara da bazı mizaçlar yorarlar ki, bunlar burçların mizacını teşkil eder. Her burcun bir insanın talii ve hayatı üzerinde bu cihetten müessir olduğu kanaati vardır.

394 Burçlarda olduğu gibi her yıldızın bir tabiatı vardır. İnsan hangi yıldızın tesiri altında kalırsa o talie maliktir.

395 Ev: Her gezegenin bir burç evidir. Meselâ, Zuhal'in Oğlak ile Kova evidir, burada en sağlam yerindedir. Fakat bir de Yengeç ile Arslan da yine Zuhal'in evidir. Lâkin burada iken vebalinde yani en kötü vaziyetinde olup bütün hassalarını kaybeder.

396 Müstevli: Bir yıldızın evinde olması. Her yıldızın evinde beş esaslı taksim var: Müsellese, had, vecih veya suret. Bir de daha büyük olarak yıldızın beyti, bunların hepsinden büyük de şerefi vardır. Yıl-

dız, bu beşin birinde bulunmasiyle kuvvetlenir. Bunların ikisi üçü bir tali'de bulunursa o yıldız o talie müstevli denir. Bu beş derecenin her birinin ayrı emsali vardır.

[397] Bak, not 396.

[398] İhkâmda, seyyarelerden sonra saniyelerin de rolü karıştırılır, bunlara saneviyat denir ki, kitabın kasti budur. Saniyelerin ve kuyruklu yıldızların hükmü demektir.

[399] İki veya üç yıldızın boylam dereceleri arasında bazı münasebetler gözeterek öyle bir derece elde edilir ki, gûya boylamı bu derece olan bir yıldız varmış gibi ihkâmda bu hayali yıldıza bazı tesir atfederler. Bu derecelere de sehim adı verilir. Bunların sayısı yüzü geçer, fakat en makbul ve muteber olanları on ikisidir. En makbul olanı da Sehmülgayb ve Sehmüsseade'dir.

[400] Nücum ıstılahlarındandır.

[401] Zicat: Zayiçeler veya zicler. Yıldızların gökyüzündeki yerlerini tâyine yarıyan felekî heyet cetvelleri.

[402] Burçları üçer üçer dört kısma ayırırlar; bunların herbirine müsellese denir; her müsellesede de bir yıldız vardır. Bu yıldıza müsellesenin rabbi derler, cem'i de erbab-ı müsellesat'tır. Erbab-ı müsellesat; erbab-ı had; erbab-ı suret ve erbab-ı şeref (bak, not 396).

[403] Bak, not 396.

[404] Bak, not 396.

[405] Bak, not 396. Bir yıldızın en yüksek derecesinde bulunması.

[406] Hübut şerefin karşılığıdır. Burcun bir derecesinde şerefi, bir derecesinde hübutu vardır. Meselâ güneş, Koç burcunan 19 unda şerefindedir, Terazi'nin 19 unda da hübutundadır. Başka yıldızların da böyle şerefleri ve hübutları vardır. Şeref en yüksek derecesi ve hübut en aşağı derecesidir.

[407] Bak, not 388.

[408] Yerden bir yıldızın en uzak bulunduğu derece.

[409] Yerden bir yıldızın en yakında bulunduğu derece.

[410] Hangi ahkâmı haizdir.

[411] Havale yahut nazar: Beş tane nazar vardır: Terbi' (ayla yıldızın arasında 90 derece bulunması); mukarene (ayla yıldızın ikisinin aynı boylamda bulunması); tesdis (ayla yıldızın arası 60 derece olması); teslis (ayla yıldızın arası 120 derece olması); mukabele (ayla yıldızın arasının 180 derece olması). İşte havale, ayın yıldızlara göre yukarda aldığı vaziyetlerdir.

[412] Nahs: Uğursuz yıldızlar, Mirrîh ve Zuhal.

[413] Sa'd: Uğurlu yıldızlar; Müşteri (Sa'd-i ekber = büyük uğurlu) ve Zühre (Sa'd-i asgar = küçük uğurlu) olup ötekiler sa'd ile sa'd; nahs ile nahs olurlar.

[414] Yıldızların evce doğru gitmesi; taliin iyiye doğru yükselmesi.

[415] Yıldızın evden hadîd'a doğru inmesi. Taliin kötüye dönmesi.

[416] Karşı gelmek (istikamet); Yıldızların senelik hareketi, medarî hareketinin daima batıdan doğuya doğru olması.

[417] Geri gitmek (ricat): Yıldızların senelik hareketinin doğudan batıya doğru olması.

[418] Her iki yıldızın bir burçta bulunması demektir ki, buna kıran da denir.

[419] Bir yıldızın başka bir yıldıza gelip yetişmesi

[420] Bir yıldızın başka bir yıldızdan ittisalini kaybetmesi. Meselâ Zühre ile Ay aynı boylamda bulunur. Ay, herhangi bir yıldızdan beş altı boylam derecesi ayrıldıktan sonra, Ay, yıldızdan beş altı derece insiraf etmiştir, denir.

[421] Nurdan ırak olan yıldız: İki yıldız birbiriyle muttasıl olur ve aralarında iyi bir nazar olur. Fakat bu ikisinin arasında bir gezegen de bulunur, bu gezegen o iyi nazarı, onların beraberliğini, ittisalini (bak, not 419) bozar, buna nurdan menetti, derler.

[422] Bak, not 421.

[423] Seyirden halî yıldız; nücum ilminde bir taksimat daha vardır: Burçları karanlık ve aydınlık diye ayırırlar. Yıldız karanlık yerden geçerken ona hareketinin hiçbir kıymeti yok mânasına "seyirden halî" derler.

[424] Yıldız ricatte bulunursa (bak, not 417), onun sa'di nahse çevrilir, onun için yaramaz hareketli yıldız denir.

[425] Cem'ün'nur, ittisal halinde (bak, not 419). nezaret halinde (bak, not 411) bulunan iki yıldızın arasına giren üçüncü bir yıldız bunlarla o kadar imtizac eder ki, her ikisinin nurlarını cemeder, bir araya toplar, buna cem'ün-nur, denir.

[426] Men'ün'nur, ittisal halinde bulunan (bak. not 419) iki yıldızın arasına giren üçüncü bir yıldızın her ikisinin nurlarını menetmesi, birbirlerinin ışıklarına engel olması.

[427] Reddün'nur, ittisal halinde bulunan (bak. not 419) iki yıldızın arasına giren üçüncünün, onların nurunu iyi iken kötüye, sa'dden nahse çevirmesi.

[428] Bir yıldızın, başka bir yıldızın tabiatını ittisal (bak, not 419), mukarene (bak, not 418) gibi veya herhangi bir sebeple değiştirmesi.

[429] Yıldızların arasında öyle bir vaziyet olur ki, herhangi bir başka yıldız çıkacak hükmü müşkül bir vaziyete sokar, buna işkâl denir.

[430] İtiraz: Yıldızla'rın arasında mevcut bir vaziyetten çıkacak hükmü başka bir yıldızın bozması.

[431] Yıldızların vaziyetinden tabiî olarak çıkacak olan hükme, üçüncü bir yıldızın alacağı herhangi bir vaziyetle kuvvet vermesi.

[432] Yıldızların vaziyetinden tabiî olarak çıkacak hükme, üçüncü bir yıldız araya girerek ayrı bir hüküm verir ki, buna da mükâfat denir.

[433] Kabul: İki yıldızın arası bozuk iken, yani birbiriyle imtizacı kabil değil iken öyle bir vaziyet olur ki, birbirlerini kabul ederler, işte buna kabul denir.

[434] Yıldızın daima doğu tarafta bulunması.

[435] Yıldızın daima batı tarafta bulunması.

[436] Güneş ile Ayın aynı derecede birleşmesi.

[437] Güneş ile ayın mukabelede yani 180 derecede bulunması.

[438] Nücum tâbirlerinden.

[439] Hîlâc: Bir şahsın doğum talihinde, kaç yıl yaşıyacağını gösteren derece.

[440] Bir yıldızdır ki, birtakım usullerle bulunarak doğanın ömrü bununla hesaplanır.

[441] Kethuda (bak. not 440) nın verdiği ömür miktarı.

[442 - 443] Yıldızlar, doğum taliindeki vaziyetine göre bazılarının ömrünü azaltır ve bazılarınınkini çoğaltır.

[444] Tesyir: Bu bir adamın taliinde olur. Hayatında, bir kimsenin taliinde müstevli olan (bak, not 396) yıldız onun saadetine ait olan yıldızla aynı vaziyetlere ne vakit gelecek? Eğer bu mesut bir nazarsa beraber geldiği vakit o adam saadete erer, uğursuz bir nazarsa felâkete uğrar.

Beş türlü tesyir vardır: Sâbi' derecesinin tesyiri, tâli derecesinin tesyiri, âşir derecesinin tesyiri, râbi' derecesinin tesyiri veyahut bu derecede bulunan yıldızların tesyirleri.

[445] Bak, not 401.

[446] Hesapları, bildiğimiz dört hesap ameliyesi, toplaması ve dağıtması.

[447] Doğan çocuğun taliinden.

[448] Fakat doğan çocuğun taliini nasıl tutmalı, bunu bilmek gerektir.

[449] Çocuk, atanın belinden ananın rahmine düştüğü zaman.

[450] Eğer çocuk doğacak ise.

[451] Bak, not 389.

452 Ay, o yıldızdan uzaklaşmış olsun.

453 Ay ondan tarafa yüzünü çevirmiş olsun, yaklaşmış olsun.

454 Nücum ilmine göre gökyüzü on iki parçaya taksim edilmiş olup bunların herbirine hâne denir. Bu on iki haneden doğmak üzere bulunan kısma tali', batmak üzere bulunan kısma sâbi'; nısfünnehar üzerindeki kısma âşir; gece yarısındaki kısma râbi, denir. Ve bu dört parçadan herbirine de Veted denir ki, yukardaki birinci haneye Veted-i tali'; ikinciye, yani yedinci haneye Veted-i Gaib; onuncu haneye Vetedüssemâ ve dördüncü haneye de Vetedülarz derler ve yıldızların hareketi bu dört vetede tâbi diye bilinir. Ve bunları saadet ve varlık hanesi sayarlar.

455 Geometri ilmi.

456 Matematik.

457 Çünkü matematik çabuk unutulan bir ilimdir.

458 Açıları ölçmek ve düzgün getirtmek.

459 Bu dört bucak birbiriyle karşılaştığı zaman çok fark vardır.

460 Nitekim kavs köşeli olur, doğru gibi (köşesiz gibi) görünür.

461 İp tutup gerdiğin zaman çok fark vardır.

462 Söylenişleri bir ve mânaları ayrı iki kelimenin kafiye yapılması; yahut aynı kelimenin muhtelif iki mânada kullanılmasiyle yapılan edebî sanat.

463 Edebiyatta beraber ve birbirine mukabil olan iki kelimeye denir.

464 Edebiyatta birbirine benzeyen iki kelimeye denir.

465 Katmerli cinas.

466 Kafiyeden sonra redifi bulunan nazım, kafiyesi redifli olan nazım.

467 Aruz: Bir şiirin veznini ve ondaki değişiklikleri, doğru ve yanlışları bildiren ilim.

468 Mübalâğaya kaçmadan imkân dahilinde olan istiareyi kullan; yaptığın istiare akla yatsın.

469 İslâmi edebiyatta, çoğu aşk olmak üzere din, tasavvuf ve bazı da kahramanlık konularına hasredilen beş beyitten on beş beyite kadar tek kafiyeli bir nazım şekli. Ayrıca bunların bestelenmiş şekline de gazel denilir.

470 Bestelenerek söylenen şiir.

471 Pek sanatlı olmasa da ziyanı yoktur.

472 Nazımda kafiyeden sonra tekrarlanan kelime veya cümle.

473 Sözü ağır ve kaba olduğu için hafif yerlerde söyliyemez.

474 Bak, not 467.

475 Şiirin kıymetini, şiirin iyisini kötüsünden ayırmayı öğren. Nakd-i şiir veya Nakdü'ş-şiir, bir edebî ilimdir ki, bunun vasıtasiyle şiirin iyisi, kötüsü bilinir.

476 Karşılıklı şiir söylemek gerekirse.

477 Yahut birbirlerinin değeri ne olduğunu göstermek için imtihan ederlerse.

478 Güzelleme, birini öğmek için yazılmış olan şiir, methiye.

479 Taşlama, birini yermek, küçük düşürmek ve kötülüklerini söylemek için yazılan şiir, hicviye.

480 Tanrının birliğini anlatan şiir.

481 Bir ölünün arkasından, onun iyiliklerini ve erdemlerini anlatarak ağlıyan şiir, ağıt.

482 Yerli yerinde, sıralı, tertipli.

483 Yeri gelmeden, yeri olmadan, uygun olmıyan yerde, yersiz.

484 Bir masal dağı, Kal'a-i Billûr, bak, Elf Leyle ve Leyle, Arapça nüsha, Bulak neşri, S. 254, 128 inci gece.

485 İran'ın batısında Kirmanşah'ın 30 kilometre doğusunda Bağdat yolu üzerinde bilinen bir dağ.

486 Küçük himmetli olup da, himmetsiz olup da.

487 Testi sudan daima sağlam dönmez.

488 Yani gayretlilerden birine raslarsan.

489 Gazel ve mersiye söylersen başka yolda, üslûpta söyle; hiciv ve medih söylersen başka bir yolda.

490 Öldükten sonra bir kimsenin yokluğunu duyup anlatmak mersiyedir.

491 Bundan sonra gönüller hedefine söz okunu atmak istersen.

492 İğreti elbise giyen tez çıplak kalır.

493 Aruzun muhtelif kalıplarını ve vezinlerini kullanmakta maharet elde ettin.

494 O zaman bir yerde sana gayet hoş gelen bir buluş işitip de o güzel buluşu oradan alıp bir başka yere götürüp kullanmak istersen.

495 Güler yüzlü, şen, içi ferah.

496 Beraberinde bulundur.

497 Bir sohbette beraber bulunan kimselerin hepsinin tabiatı bir değildir.

498 Sâsâni hükümdarı *Husrev Perviz'in* sazendesi ve zamanın ünlü bir bestekârı olan *Barbüt, Husrev Perviz* adına birtakım makamlar ve bu makamlarda eserler vücuda getirmiştir ki, bunlara "Nevay-i Husrevani" denilir. *Mes'udi,* Mürucü'z-zeheb'de bunlara Turuku'l-Mülûkiyye adını verdiği gibi *Bedr-i Dilşad*'ın Muratname'sinde de şu kayıt vardır: "Der beyan-ı âdab-ı musiki. Ve ey *Dilşad,* bu ilmin evvel âdabından biri budur kim bir kişi nevbet-i mürettep ayıtmaya şüru' etse evvel başlaya, bir makam göstere, andan sonra pişrev ayıda, andan sonra Husrevani göstere.

Tembih. — Husrevani oldur kim bir makam göstere, ol makamda pişrevinden sonra ya sakil veya hafif iki devir nakaratı nakşiyle göstere, andan sonra bir kavil ayıda; badehu bir gazel ayıda ve bir pare dahı kim ana terane derler, sonra bir kavil dahı ayıda kim ana fürudşad derler. Ve eğer bu tertip üzere gûyendelik etse edeb-i musiki saklayıp nevbet-i mürekkep tamam ayıtmış ola.

499 Şöyle ki, o makamda nağmeler söylemek kolay oldu.

500 Ritm ve melodileri ağır ve geniş eserler; ağır ezgi.

501 Baktılar, bütün insanlar hünerli ve ağır tabiatlı değildir.

502 Hafif besteler yaptılar; az usullü ve kıvrak parçalı nağmeler vücuda getirdiler.

503 Hafif besteler.

504 Hafif parçalar; hafif türküler ve şarkılar

505 Biraz hikâye söyleyip sohbet açtığın zaman çalmak zahmetinden biraz kurtulur, dinlenirsin.

506 Çalgıcılar şairlerin râvisidir, kendi şiirlerinin ravisi değildir. Arap edebiyatında, hele *Cahiliyet* devrinde şairlerin şiirlerini ezberleyip onları inşat eden adamlar vardı; bu adamlar o şairin âdeta ayaklı divanı gibi olup şiirlerinin yayılmasında baş rolü oynardı.

507 Öğrendiğin gazel ve teraneleri vezinsiz ve usulsüz öğrenme.

508 Eli bir tarafta, ağzı bir tarafta; sözü sazına uymıyacak şekilde söylenmemeli.

509 Söylediğin her şarkıyı daima aynı konuda söyleme.

510 Konusu ayrılık olan şiir; ayrılık acısını anlatan şiir.

511 Bak, not 512.

512 Konusu azar ve paylama olan şiir.

513 Yapmaktan alıkoymak, yaptırmamak; yahut kabul etmek ve hoş görmek ve uygun bulmak gibi konularda.

514 Sonbahar şiirleri, sonbaharı anlatan şiirler.

515 Bahar şiirleri, bahar vasfında şiirler.

516 Baktın gördün ki o kimseler büyük adamlardır, halkın ileri gelenleridir.

517 Hoş makamlar.

518 Güzel nevalar.

519 Sazınla söylediğin şiirlerin çoğu ihtiyarlara göre ve ağırbaşlı olması gerekir.

520 Eğer bir sohbettekilerin çoluk çocuk olduğunu görürsen.

521 Mizahi şiirler, alaylı şiirler.

522 Güzellere ait şiirler ve şarap şiirleri; güzelleri ve şarabı öven şiirler.

523 Kızıştıracak, hararet verecek şeyler bunlardır, işte bunları söylemen lâzımdır.

524 Askerler, ordu mensupları.

525 Hırsız, âsi ve yolkesen. Eskiden şehirlerde, bilhassa Sistan ve Bağdat'ta aşağı tabakadan cesur, silâhşor, civanmert ve yürekli kimselerden müteşekkil bir zümre olup hengâmelerde kendilerini göstermişler, bir cemaat teşkil ederek âsilikler yapmışlardı. Bunlar Orta Çağda Avrupa'daki şövalyelere benzemekte olup yol keserlerdi, fakat çaresizlere de arka olurlar ve zayıflara yardımda bulunurlardı.

526 Dört mısradan müteşekkil ve aruzun muayyen vezinlerinde yazılan bir nazım şekli.

527 Bir beste adı.

528 Neşeli, kıvrak makamlar, usuller.

529 Musikide bir makam adı. Bu makama eski nazariyeciler "Ümmü'lmakamat (makamların anası)" adını vermişlerdir.

"Rast'tan başlıyarak dügâh ve segâh ve çargâh perdesi, yine çargâh perdesinden dönüp aşağı segâh ve dügâh perdesiyle rast perdesine gelip orada karar eder. Ama çargâh'tan yukarı neva ve hüseynî ve acem ve gerdaniye perdesine kadar, rast perdesinden aşağı ırak ve aşiran ve yegâh perdesine kadar seyri vardır. Sonrakiler ve sonrakilerden öncekiler böyle itibar etmediler (Mevlevi şeyhi *Abdülbaki Dede*'nin Edvar kitabı, Tetkik ve Tahkik).

Çü azmettin bilesin rastı rast
Ver ol kılı ki ola ol perde rast
Hoş ağaz et ol evden gir anda
Biraz pervaz edip kalk gel dur anda
Mahat u mahracın bildin çü birdür
Makam-ı rast budurur hemen gör

(Bedr-i Dilşad, Muratname'den)

530 Musikide bir makam adı.

Dügâhın perdesidir mahracı rast
Diyem benden edersen bunu derhâst
Mahattı perde-i pencgâh evidir
İkinci tabkaya ister yörüdür

(Bedr-i Dilşad, Muratname'den)

Eski maye. — "Aşiran başlayıp yegâh perdesinde karar eder. Bu öncekilerden evvelkilerin ihtîraıdır (Tetkik ve Tahkik).

531 Musikide bir makam adı.

Dügâhın perdesinden et hurucu
Nüzul eder ırak evine geru
Hemen bildin ırakın gerçeğini
Mahatt u mahracının nidüğünü

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Dügâh perdesinden başlayıp rast ve ırak perdesine inüp onda karar eder. Fakat dügâh perdesinden yukarı segâh ve çargâh ve neva ve hüseynî ve eviç perdesine kadar ve ırak perdesinden aşağı aşîran ve yegâh perdesine kadar seyri vardır. Bunda hilâf daire ile hüseyni perdesi yerine hisar perdesi ahzi vardır (Tetkik ve Tahkik).

532 Musikide bir makamın adı.

Segâh ağaz eden büzürk yüzünden
Uğurlar zühre'nin kûhlün gözünden
Edinir maye evin mesken ü dar
Yaşınur görmesinçün bunu ağyar

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Zirefkende-i kûçek dahi oldur ki, gerdaniye ve evc ve hüseynî ve nimsabâyî gösterüp badehu segâh göstere ve perde-i dügâhta kararı saba üslûbu üzere ayıda (Kemani *Hızır Ağa* edvarı)".

533 Musikide bir makam adı.

Üçüncü avaze selmek'tir işit hey
Hoş açgıl çeşm-i şems'in can ile key
Bunun bil mahracı zengûledendür
Mahattı rast evine nice iner gör

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Dügâh perdesi ittisali ve andan ağaz ile nişabur ağaze edüp rast perdesinde karar eder. Bu terkip de öncekilerin ihtiraıdır. Ama pencgâh-ı zaitten farkı ecza-i terkipten bedihidir (Tetkik ve Tahkik)".

534 Musikide bir makam.

Mahatt u mahracı bunun dügâhtır
Fehm gûşiyle hûşunun çeşmin aç dur

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Hüseynî perdesinden başlayıp neva ve çargâh ve buselik ve dügâh ve zirgüle perdesi, sonra yine dügâh perdesine gelip orada karar eder. Ama hüseynî perdesinden yukarı acem ve gerdaniye ve muhayyer perdesine kadar çıkışı vardır. Bunda da ahavatında olan ihtilâftan başka sonrakilerin kararda zirgüle perdesini iltizamıdır (Tetkik ve Tahkik)."

535 Sipahan (İsfahan) Musikide bir makam adı.

Hurucet perde-i pencgâhtan ey yâr
Dügâhın perdesinden in otur var

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Dahi oldur ki, hicaz ve neva perdelerinden hüseynî ve acem gösterip badehu yine neva ve çargâh ve nimhicaz gösterip badehu yine neva ve çargâh ve segâh gösterip perde-i dügâhta karar ede (Kemani *Hızır Ağa* edvarı)".

"Neva perdesinden başlayıp hicaz perdesi, yine neva perdesinden çargâh ve segâh ve dügâh perdesine inip orada karar eder, ama neva perdesinden yukarı hüseynî, ve acem gerdaniye ve muhayyer perdesine kadar ve dügâh perdesinden aşağı rast perdesine kadar seyri vardır. Bunda ahavatında olan daire ihtilâfından başka hilâf yoktur (Tetkik ve Tahkik)".

536 Musikide bir makam adı.

Eğer aklın kılarsa sana yâri
Diyem fehmidesin bestenigârı
Sen ağaz eyle gerdani evinden
Hazer et bank-i maklûbun divinden
Hemen tağyir-i bu'd et aşağı in de
Karar eyle segâh çargâh evinde

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Dahi şol müessir terkiptir ki, çargâh kopup sabânimi ile çargâhta rasta inip göstere ve perde-i ırakta karar eder; neva yerine sabânimi ve filcümle evc yerine acemnimi göstere (Kemani *Hızır Ağa* edvarı)".

Bestenigâr-ı kadim. — İsfahan başlayıp segâh perdesinde karar eder. Bundan öncekilerle, sonrakilerden öncekilerin arasında hilâf yoktur, fakat zamanımızda meşhur değildir.

Bestenigâr-ı atik. — Müzeyyenî ile beraber rast başlayıp çargâh perdesinde karar eder. Bu terkip öncekilerin Nihavent dediği terkiptir. Fakat sonrakilerden öncekiler tarafından terkedilmiş ve geçmişlerin sonrakileri yanında bu isimle meşhur olup zamanımızda bilinmiyor.

Bestenigâr. — Çargâh başlayıp ırakta karar eder. Bu terkip sonrakilerin ihtiraıdır (Tetkik ve Tahkik).

537 Musikide bir makam adı.

Yedincisi makamatın rehavi
İşiden gûşun olur çeşmi mavi
Rehavi olur anlar isen biraz
Segâhın perdesinden ide ağaz
Çıka çargâh evine inmeye ârı
Segâh evinde et gerü kararı
Mahatt u mahracı bir oldu bildün
Rehaviyi sorup ha şimdi buldun

(Bedr-i Dilşad, Muradname'den)

"Şol makam-ı efrençtir ki, rast ve dügâh ve segâh ve neva ile dügâh gösterip badehu rast ile yegâh göstere ve perde-i rasta çarpup karar ede (Kemani *Hızır Ağa* edvarı)".

"Perde-i rasttan ağaz edip dügâh, badehu zirgüle perdesi, yine rast ve gevaşt perdesine varıp döner, rast perdesine gelip anda karar eder (Tetkik ve Tahkik)".

538 Yani bunları birbiri ardınca insicamla terkip edip göstermeli.

539 Tâ ki açılsın, gönlün ferahlasın (maddî ve mânevî).

540 Tâ ki para elde edebilesin.

541 Lâkin sarhoşlarla münakaşaya tutuşma, sözlerine karşılık verme.

542 Sen olmayacak şeye aldırma.

543 Kendi sözün üstün olsun diye sohbette bulunanlarla çekişme.

544 Tâ ki bu çekişmenin yüzünden çalgıcılığından gelecek kısmeti kaybetmeyesin.

545 Hem haysiyetin de kırılmasın; şerefin aşağı düşmesin.

546 Altın ve gümüş; para.

547 Eğer kısmet olup da; tesadüf olup da.

548 Hükümdarın kendine yakın tuttuğu adam. Hükümdarın kendisine yakın bulundurduğu kimse.

549 Kimin yüzünden semirdinse zayıflanman da yine onun yüzünden olacaktır.

550 O taraftan, o yönden, o cihetten.

551 Ulu Tanrı, o ululuğu yine ondan alacaktır.

552 Köpek kuyruğunu salladıkça.

553 Eğer bir vakit padişah şair isteyecek olsa, o konuda ya kendi söylesin, yahut da bu konuya uygun olarak başka şairlerden rivayet etsin.

554 Gücü yettiği kadar saz da çalmalı.

555 Kendi bildiği nağmelerde söylemeli.

556 Kuran'ın mânasını açıp anlatan ilim.

557 Geçmiş padişahların menkabelerinden, başlarına gelenlerden.

558 Bir iki kişinin üzerine atılmaya yeter cesareti olmalı.

559 Aklını başına topladı.

560 Hadden aşırı, nisbetsiz derecede.

561 Sözlerin birbirini tutsun.

562 Güzel istiarelerle; mutat olmayan garip, buluşlarla.

563 Ve Peygambere — Tanrının selâmı üzerine olsun — ait hikâyelerle yazını süsle.

564 Nesirde.

565 Nesirde kafiye yapmak sanatı.

566 Ferman, berat, hükümdar emri.

567 Nâib, birinin yokluğunda veya ölümünde tabii olarak onun yerine geçecek olan kimse, vekil, veliahd.

568 Perdeciler, hâcipler, perdedârlar.

569 Hükümdar hizmetine memur kimse.

570 Kapıcı.

571 Ölçüsü ve cinsi muayyen bir nevi kâğıt.

572 Rahman ve râhim olan Tanrının adiyle.

573 Bak, not 1 ve 2.

574 Hizmet sırasında ayakta dururdu.

575 Fil suresi, ayet 1: Senin Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmez misin?

576 İslâmlığın gerektirdiği şekilde; İslâmlığına uyan şekilde.

577 Horasan emîrinin sipehsâları, kumandanı.

578 Cuma namazından önce minberde halife adına okunan nutuk ki, İslâmlıkta istiklâl alâmetlerinden biri idi.

579 Para bastırmak hakkı ki, bu da müstakil hükümdarlığın alâmetlerindendi.

580 Eğer *Abdülcebbar Hocanî, Ebû Ali*'nin kâtibi olmasaydı...

581 *Abdülcebbar*'ı onun yanından kaldıralım.

582 Savaşa ne çaren varsa yapagör.

583 Maide suresi, âyet 33: Ya öldürsünler, ya assınlar.

584 Bilirim o anlamayacak.

585 Mühürlemek, imzalamak, hükümdarın nişanını vurmak.

586 Âdet olduğu üzere.

587 Çabuk tellâl çağırtın.

588 İmdi nerede olduğum.

589 Gönül almak için yazılan kâğıt, birini kendi tarafına çekmek için yazılan yazı.

590 Gönlünü alarak iyilikler etti.

591 Gizli rapor yazmak,jurnal yazmak § Sahte mektup yazmak, imzasız mektup yazmak.

592 Gizli rapor, jurnal § Sahte mektup, imzasız mektup

593 İki mânası vardır: Biri pehriz yemeği, hastalara verilen her türlü etsiz yemek; ikinci mânası da sahte mektup, başkasının adına uydurulmuş mektup, imzasız mektup.

594 Ne demek istediğini anladı.

595 Artık müzevvere pişirmeyim, dedikodu yapmayım, sahte mektup yazmayım.

596 Âdet olduğu üzere.

597 Muamele bilmelisin.

598 Ondan sonra padişahın işlerine bakan memurların elini.

599 Birşey almasınlar deyip yasağın eliyle sıkıca bağlama, yasaklama.

600 Durmayacaklardır, geri kusturacaklardır.

601 Oldukça ufacık bir şey için padişaha faydası vardır, deyip üzerine düşme.

602 İşinden çıkarılmış olan vezir.

603 Vezirliğimde, ben iş başında bulunduğum zamanda.

604 Umumi isyan, umumi ayaklanma.

605 Çıkıp geleni suda yüzer, çıkar çıkmaz suda yüzer.

606 Padişah çocukları, doğar doğmaz siyaset ilmini elinde tutup gelir.

607 Kötülük yaptıysan vezirliğin tadını gözünden çıkaracaktır, burnundan getirecektir.

608 Senin hiyanetliğine zaten razı olmıyacaktır.

609 Sözleri ne kadar yalan da olsa her halde iz bırakacaktır.

610 O karışıklıktan kurtulmak için işe yarar bir teşebbüse girişelim.

611 Tâ ki kendisinden özür dileyelim.

612 Tâ ki düşmandan hem sen, hem de padişahın emin olasınız.

613 Menşur yazdılar; hükümdar emri yazdılar; berat yazdılar.

614 Defterdar.

615 Hükümdar elbisesi; hükümdarın verdiği resmi ve kıymetli elbise.

616 Sen bizde ne ahmakça hareket gördün ki, buyruğumuz altında olanlara biz iki türlü buyruk buyuralım.

617 Birini tutun, birini tutmayın diyelim.

618 Arkadaşlar, bunlardan çekinecek ne var, işte şu anda bunların kanlarını dökeriz.

619 Ordu kumandanlığı; bir bölgenin mülkî ve askeri baş makamı.

620 Başvekil, sadrâzam, başvezir.

621 Görüşü tam olmayan bir hükümdar neye baksa gedik ve eksik görecektir.

622 Hükümdarın bu memuru, adamın bütün varlığını, hep kendi eline aldı, geçti oturdu.

623 Çakırkeyif olup, keyiflenip, neşelenip.

624 Halk incindi, tedirgin oldu.

625 Adalet gösterecek kimse olmadığı için halkın işleri yüzüstü kaldı.

626 Biraz askeri gözet, biraz da yakınlarını.

627 Saltanat tahtına.

628 Onu evlendirdiği zaman büyük düğün yaptı.

629 Hayzeran, bizim hezaran dediğimiz mâruf nebat, saz. O zamanda kadınlara ve cariyelere verilen isim, onun için burada "cariyelerin dairesi" demektir.

630 Başlık yazmasın, yani başlık gibi kısa rapor yazmasın.

631 Tanrının lâneti üzerine olsun.

632 Nâziat suresi, âyet 24: Ben sizin ulu Tanrınızım.

633 İşte büyük söylemesi yüzünden bu ayet okunacak.

634 Kıyamete kadar onun adı anılacak.

635 Fakat o padişahın pek sık hizmetinde bulunmıya düşkun olma.

636 Tartıya hile karıştırma.

637 Ev halkına, evinde bulunanlara.

638 Alışverişine hile, dolan karıştırma.

639 Kâinatın bütünü; yaratılmış ne varsa hepsi.

640 İnsan, beşer.

641 Dışarıda, insanın haricinde.

642 Dört unsurdan (su, toprak, hava, ateş) herbiri. İnsan vücudunun dört esas maddesi olarak bilinen ve "ahlât-ı erbaa" denen balgam, kan, safra ve sevda.

643 Heyulânın almış olduğu şekil. Eskiler maddeyi suretle heyulâdan müteşekkil sayarlardı.

644 Bir maddenin aslı, terkibi. Bir maddenin şeklinden ayrı olan varlığı.

645 Ruh.

646 Akıl.

647 Kâinat.

648 Gök.

649 Tabiatlar, mizaçlar.

650 Aynı cinsten olma, bir soydan oluş.

651 Bir şeyin meddeden ayrı varlığı; aslı, özü.

652 Eskilerin inandığına göre kâinatı çevreleyen ateş bir küre.

653 Gök.

654 Bak, not 644.

655 Beşinci unsur.

656 Bir suret almağa kabiliyetli olsun; bir suret vermeye elverişli olsun.

657 Tanrının feyziyle; Tanrının iyiliği ile.

658 Görmek, işitmek, koklamak, tatmak ve dokunmaktan müteşekkil beş duygu.

659 Dünyadan başka olan âlem; yüksek ve ilâhi olan âlem.

660 Aklın bütünlüğü, olgunluğu.

661 Bunlar birbirinin varlığına delildir.

662 Tene candan beklediği erişmez.

663 Duruluk, iç temizliği.

664 Bak, not 525.

665 Bunlar seçkinlerdir; ileri gelenlerdir.

666 Ona tabi oldu.

667 Kendine bakmak, üstüne başına önem vermek, kılığına kıyafetine düşkün olmak.

668 Bilgi sahibi, ledün ilmini bilen; Tanrının ilhamı ile bilgi sahibi olan.

669 Halkı ayıplamasın, halkı lekelemesin.

670 Bütün fetvalarda yanlış olursa düzeltilebilir.

671 Tanrı bizi bundan korusun; bundan Allah saklasın.

672 Bilmediği bir ilim işitse inkâr etmemeli.

673 Peygamberimiz Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman kendisiyle beraber Medine'ye gelen, fakat yersiz, yurtsuz oldukları için Peygamberimize yapılan mescidin dışında barınan eshaba *Suffa ehli* denir.

674 Tasavvufa ait bir eser.

675 Tasavvufa ait bir eser.

676 Bununla beraber kendilerini bütün insanlardan aşağı görürler.

677 En'am sûresi, âyet 100: Onun (Tanrının) Zâtı ise vasfedegeldiklerinden çok uzaktır, çok yücedir.

678 Bak, not 673.

679 Sofiler târik-i dünya olduklarından ve fakirliklerinden dolayı sırtlarına ancak yamalı elbiseler giyebiliyorlardı, onun için burada "yamalı elbise giyen" mânasına "murakka'puş" tâbiri kullanılmıştır.

680 Çoluk çocuk, mal mülk, ev bark, yani dünya malı olmayacak ve tek başına olacak.

681 Hiçbir nesneye ikilik göziyle yani kesret göziyle bakmamalı, her nesnede Allahın birliğini görmeli.

682 Neye baksa hakikat gözüyle bakmalıdır.

683 Dış yüz; insanın dışı, vücudu, maddesi.

684 İç yüzü, kalbi, manevî tarafı.

685 Sema' — İşitmek yani muayyen okunan veya çalınan ayinleri dinlemek. Ayet,nefes, ilâhi, şiir,ney, kudum hepsi bunun içine girer. Asıl sema' vecdin zuhuru ile devran etmektir. Her tarikatte kendine göre sema' vardır.

686 Raks, her tarikatte başkadır. Âyin ve zikir sırasında merkezde, daire veya yarım daire şeklinde dönmek demektir. Mevzun seslere, besteye uyaraktan devran etmek rakstır.

687 Sema' etmek, âyin yapmak.

688 Tanrıyı bir bilmek ve her şeye bu gözle bakmak düşüncesi.

689 Kendini bilmek; Heme yahşı biz yaman — Heme arpa, biz saman, demek.

690 Ledün ilmi; kitaplardan öğrenmeden Tanrının ilhamıyla bilinen ilim.

691 Lâkırdı söylememeli; susmalı, konuşmamalı.

692 Bu herhalde dervişlerin âdâbındandır ve bununla dervişin murakaba sırasında kuşağını, boynuna dolayıp iki bacağını bükerek altından geçirmek suretiyle ve yatıp uyumasına engel olacak biçimde kalmasını sağlayacak bir vaziyet alması gerektiği anlatılmak istenmiş olsa gerek.

693 Oranın büyüğünden.

694 Makama selâm vermek; bu bir nevi nafile namazıdır, bir yere, bir cami veya tekkeye ilk gelindiği zaman orayı selâmlamak üzere kılınan iki rekât namaz.

695 Kimseyi betnam ve rüsvay etmesin; kimsenin yüzünü kara çıkarmasın; kimseyi lekelemesin.

696 Birinin hırkasını yırtarsan yenisini dikivermelidir.

697 Eğer bir derviş kendisine hırka verilirse almalı ve hırkayı verene de kendisi bir şey vermeli.

698 Nafile orucu; ramazandan başka zamanda sevabı için kendiliğinden tutulan oruç.

699 Ikınmak, sidik yolunda sidik kalmasın diye öksürmek.

700 İmam *Ebû Hanife*'nin mezhebine göre.

701 İmam *Şafii*'nin mezhebine göre.

702 Bir tarikata, ona mensup olmadıkları halde, sevgi ile bağlı olanlar, onu sevenler.

703 Yaramaz işleri bağışlatacak bir sevap veya hayır işlemek ardınca olmalı .

704 İşret etmek için sofilik hırkasından vazgeçseler, onu sırtlarından çıkarsalar bu dileyip onların hırkasını satın almalı.

705 Başkasını himayesine alacak değerde olan kimse.

706 İlim bütünlüğü, bilgi bütünlüğü.

707 İnsan, Tanrıya yöneldiği zaman kendi kendisiyle yoldaş değildir, belki yalnızdır, tektir.

708 *Muhammed*'in, onun soyunun ve arkadaşlarının hakkı için.

709 Ey kâinatın Tanrısı duamı kabul et ve hamd âlemlerin Tanrısı olan Allaha mahsustur.

KİŞİ ADLARI

A

G

H

İ

K

L

M

N

Ö

P

R

S

Ş

T

Ü

V

Y

Z

YER ADLARI

A

B

C

D

F

G

H

I

İ

K

KİTAP ADLARI

F

H

İ

K

L

M

N

O

R

S

T

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahife

Sahife

Sahife